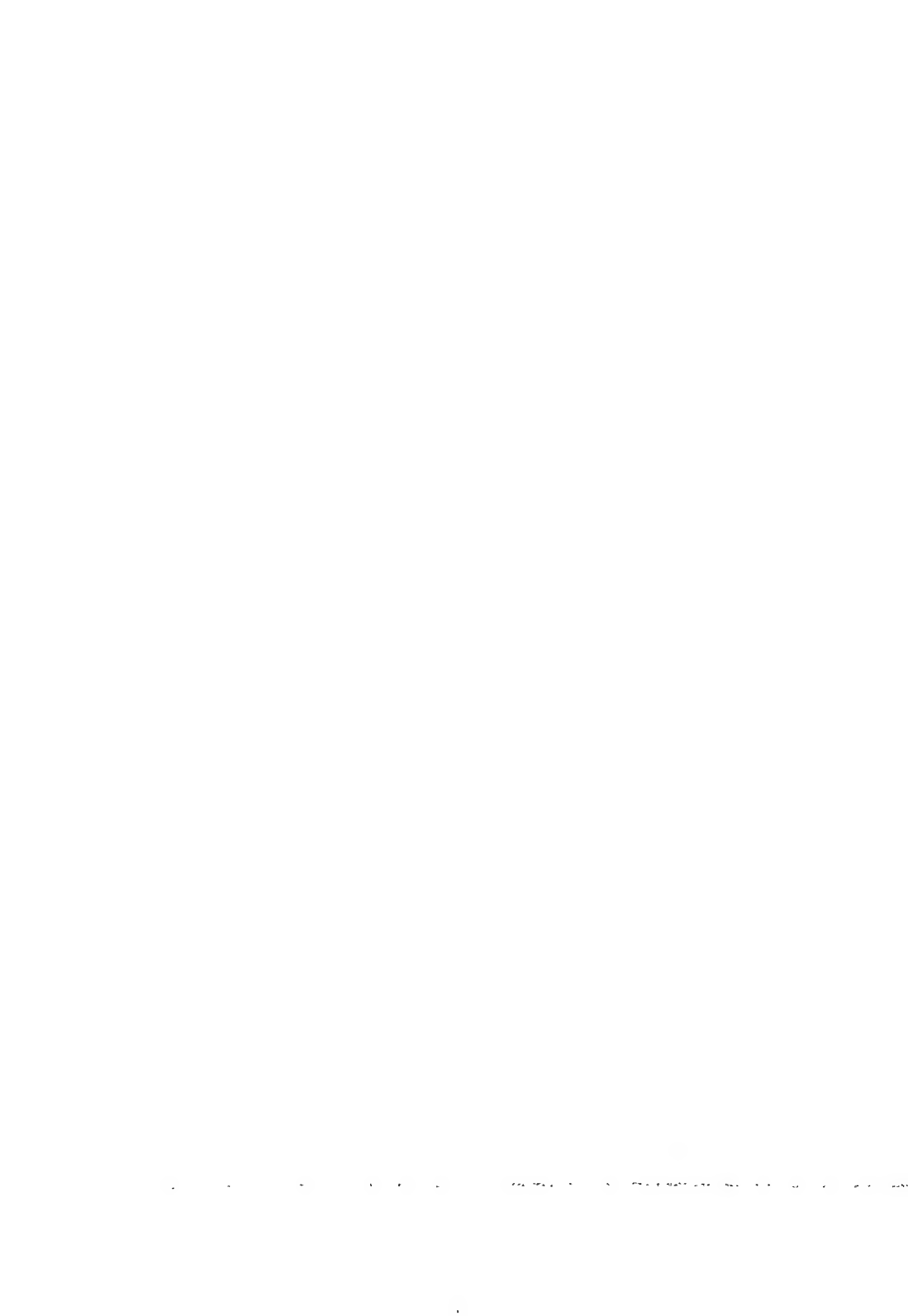

परम पूज्य आत्मज्ञान श्री शान्तस्वामी

શ્રી સર્વજ્ઞાય નમઃ

પ્રકાશકીય નિવેદન

આ ગ્રંથનું નામ ‘સ્તંકરણક ઉપાસકાધ્યયન’ છે. સામાન્ય રીતે તે ‘સ્તંકરણક શ્રાવકાચાર’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. સમાજમાં તે ઘણો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ છે. ઉપલબ્ધ શ્રાવકાચારોમાં તે અતિ પ્રાચીન અને સુસંપન્ન શ્રાવકાચાર છે. તેના રચયિતા શ્રી સમન્ત-લદ્રાચાર્ય છે. તેમણે આ ગ્રંથમાં સમ્યક્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર—એ ત્રણેને ધર્મ કહીને તેનું વર્ણન કરતાં સમ્યક્ચારિત્રમાં સમાવિષ્ટ શ્રાવકાચારનું નિરૂપણ કર્યું છે, જે મુમુક્ષુઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી અને આચરણીય છે.

તેના ઉપર શ્રી પ્રભાચન્દ્રાચાર્યે સંસ્કૃત રીકા કરી છે જે આ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. અને તે ઉપરથી તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે, જે પ્રથમ વાર જ આ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત કરતાં અત્યાનંત અનુભવાય છે.

શ્રાવકનું અંતર તથા બાહ્ય ચારિત્ર કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ તેના ઉપર સાર-ગભિત પ્રવચન આત્મજ્ઞ સંત પૂજ્ય શ્રી કાનહરજી દ્વારા અનેક વાર કરવામાં આવે છે તેથી જૈનસમાજ ઉપર તેઓશ્રીનો મહાન ઉપકાર છે. તેમનાં પ્રવચનમાંથી પ્રેરણા પામીને તેમ જ તેઓશ્રીના સાંનિધ્યમાં રહીને, સદર્ભપ્રેરણા બાઈથી મોટાહાલ સુહાગચંદ્ર ગાંધી (સોનાસણવાળા)એ આ અનુવાદ તૈયાર કરી આપ્યો હતો. તેનું પ્રકાશન થાય તે પહેલાં તેમનું દેહાવસાન થઈ ગયું. તેની નોંધ લેતાં અનિર્ણય થાય છે અને તેમના પ્રત્યે સન્માન પ્રદાનકારિ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

શ્રીશુત મોટાલાલબાઈ બી. એ. (આનર્સ), એસ. ટી. સી. દત્તા. તેઓ સંસ્કારી દાર્શનિકનું નિવૃત્ત આચાર્ય હતા. વળી તેઓ સાબરમતી બેનાલીસ હ હુ. ટિ. જૈન મેળવણી મંડળના પ્રમુખ તથા મોહ ૯૯ ટિ. ટિ. જૈન છાત્રાલય, દરિયા દરેલી અને આનંદ મંત્રી દત્તા. તેઓ સુખપત્યા જૈનતત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથાલંકાર, આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનાં વાંચન-અનુવર્તન તેમ જ જૈનસાહિત્યની સેવા અને સન્માનપ્રાપ્તિ સમિતિ પ્રવૃત્તિમાં સોનાં હવન કરીને કરી ગયા હતા. અવધાન પ્રાપ્ત કરીને જૈનતત્ત્વ ગ્રંથના અને પૂજ્ય હરદેવજીનાં પ્રવચનો તથા તત્ત્વસૂચના મહાબલ લાભ લેતા હતા. તેઓ શાંત, સરવજ્ઞવાદી, સંવચનવાદી,

અધ્યાત્મરસિક સમજન હતા. તેમણે આ શ્રાવકાચાર ઇંદ્રનો ગુજરાતી અનુવાદ અત્યંત ખત અને ગ્રીવટપૂર્વક તદ્દન નિઃસ્પૃહભાવે કરી આપ્યો હતો. તદુપરાંત તેમણે ‘સમાધિ-તાંત્ર’નો તથા ‘ઇષ્ટોપદેશ’નો ગુજરાતી અનુવાદ પણ કરી આપ્યો હતો કે જે અગાઉ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ છે. તે સર્વ કાર્ય માટે આ સંસ્થા તેમની અત્યંત ઝણી છે અને તેઓ જ્યાં દોગ ત્યાં આત્મસાધનામાં વિશેષ પ્રગતિ કરીને ધ્યેયની પ્રાપ્તિ શીઘ્ર કરી હ્યે એવી અનંદશી ભાવના ભાવે છે.

આ અનુવાદ આદ્યંત તપાસીને જેમણે પોતાના વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાન વડે યોગ્ય ગંજોખન કરી આપ્યું છે અને માર્ગદર્શન આપ્યું છે, તે સહાયતા માટે આ સંસ્થાના મન્દીર બહુપૂર્વ પ્રમુખ ભાઈશ્રી રામજીભાઈ દોશીનો અમો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

—: અનુક્રમણિકા :—

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ	વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ
પહેલો અધિકાર			રેવતીરાણીની કથા : ૪	—	૧૦-૧૨
મંગલાચરણ	૧	૧-૪	જિનેન્દ્રસકત શેકતી કથા : ૫	—	૧૨-૧૪
પ્રતિજ્ઞા	૨	૫-૬	વારિયેણીની કથા : ૬	—	૧૪-૧૭
ધર્મનું લક્ષણ	૩	૭-૧૦	વિષ્ણુકુમાર મુનિની કથા : ૭	—	૧૭-૭૨
સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ	૪	૧૦-૧૨	વજ્રકુમારની કથા : ૮	—	૭૨-૭૭
આત્મનું લક્ષણ	૫	૧૩-૧૫	અંગસહિત સમ્યગ્દર્શનનું સામાન્ય	૨૧	૭૭-૯૮
વીતનાગનું લક્ષણ	૬	૧૫-૨૩	લોકમૃદતા	૨૨	૯૮-૭૯
આત્મવાચક નામો અને દ્વિતોપદેશીનું સ્વરૂપ	૭	૨૪-૨૫	દેવમૃદતા	૨૩	૭૯-૮૨
વીતનાગીદેવને ઉપદેશ દેવાની પ્રજ્ઞા કેમ થાય	૮	૨૬-૨૮	પાખાંડિમૃદતા	૨૪	૮૨-૮૪
સત્યાર્થ આગમનું લક્ષણ	૯	૨૮-૩૦	આદ્ય મદ	૨૫	૮૪-૮૬
સત્યાર્થ ગુરુનું લક્ષણ	૧૦	૩૦-૩૨	મદ પ્રનારનો રોષ	૨૬	૮૬-૮૭
નિઃશંકિ તત્ત્વ અંગનું લક્ષણ	૧૧	૩૨-૩૫	ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનો નિરૂપણ	૨૭-૨૮	૮૭-૮૯
નિઃશંકિત ગુણનું લક્ષણ	૧૨	૩૫-૩૯	ધર્મ-અધર્મનું ફળ	૨૯	૮૯-૯૦
નિર્વિચ્છિન્નિતા ગુણનું લક્ષણ	૧૩	૪૦-૪૨	કૃત્રિમ સમ્યગ્દર્શિની કાંઈ		
અમૃતરૂપિત્વ ગુણનું લક્ષણ	૧૪	૪૨-૪૪	રીતે વાંદનીય નથી	૩૦	૯૦-૯૩
દિપગુણ ગુણનું લક્ષણ	૧૫	૪૪-૪૫	મોક્ષમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શનની સુખમતા	૩૧	૯૩-૯૬
રિધતીશીલ	૧૬	૪૬-૪૭	મોક્ષમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શનની વિરુદ્ધમતનું કારણ	૩૨	૯૬-૧૦૦
વાતચીત	૧૭	૪૭-૪૮	સમ્યગ્દર્શનની વિરુદ્ધમતનું કારણ	૩૩	૧૦૦-૧૦૨
પ્રજ્ઞાવતા	૧૮	૪૮-૪૯	સમ્યગ્દર્શનની વિરુદ્ધમતનું કારણ	૩૪	૧૦૨-૧૦૩
અપાર ગુણોમાં પ્રસિદ્ધ નિમિત્તોનાં નામ	૧૯-૨૦	૪૯-૫૦			
અંગનનેવાનની પ્રજ્ઞા : ૧	—	૫૦-૫૫			
અંગનનેવાનની પ્રજ્ઞા : ૨	—	૫૫-૫૮			
દેહાત્મકતાના પ્રજ્ઞા : ૩	—	૫૮-૬૦			

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ
મર્યાદા બહાર અણુવતનો		
મહાવતનો સાવ	૭૦	૨૦૦-૧
મર્યાદા બહાર અણુવત ઉપચરિત		
મહાવત છે	૭૧	૨૦૧-૩
મહાવતનું લક્ષણ	૭૨	૨૦૨-૪
દ્વિગિવરતિ વતના અતિચાર	૭૩	૨૦૪-૬
અનર્થદંડવતનું સ્વરૂપ	૭૪	૨૦૬-૭
અનર્થદંડના બેદ	૭૫	૨૦૭-૮
પાપોપદેશ અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૭૬	૨૦૮-૯
હિંસાદાન અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૭૭	૨૧૦-
અપધ્યાન અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૭૮	૨૧૧-
દુઃશ્રુતિ અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૭૯	૨૧૨-૧૩
પ્રમાદમર્યાદા અનર્થદંડનું સ્વરૂપ	૮૦	૨૧૩-૧૪
અનર્થદંડવતના અતિચાર	૮૧	૨૧૫-૧૬
ભોગોપભોગપરિભાષા વતનું સ્વરૂપ	૮૨	૨૧૬-૧૭
ભોગ અને ઉપભોગનું લક્ષણ	૮૩	૨૧૭-૧૮
જીવનપર્યાંત ત્યાગ કરવા ચોગ્ય		
ભોગ વસ્તુઓ	૮૪	૨૧૮-૧૯
ભોગોપભોગ વતધારીને સર્વથા		
ત્યાગવા ચોગ્ય અન્ય વસ્તુઓ	૮૫	૨૨૦-૨૨૧
અનિષ્ટ અને અનુપગ્રેય		
વસ્તુઓના ત્યાગ અને...	૮૬	૨૨૧-૨૫
નિયમ અને મર્યાદાનું લક્ષણ	૮૭	૨૨૫-૨૬
ભોગોપભોગપરિભાષાવતનાં		
નિયમની વિધિ	૮૮-૮૯	૨૨૬-૩૦
ભોગોપભોગપરિભાષાવતના		
અતિચાર	૯૦	૨૩૦-૩૨
ચોરો અપસિદ્ધાર		
શિક્ષાવતના પ્રકાર	૯૧	૨૩૩-૩૪

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠ
દેશાવકાશિક શિક્ષાવતનું લક્ષણ	૯૨	૨૩૪-૩૫
દેશાવકાશિક વતમાં લેવતી મર્યાદા	૯૩	૨૩૫-૩૬
દેશાવકાશિક વતની કાળ મર્યાદા	૯૪	૨૩૬-૩૭
દેશવતીને મર્યાદા બહાર		
ઉપચારથી મહાવત	૯૫	૨૩૭-૩૮
દેશાવકાશિક વતના પાંચ		
અતિચારો	૯૬	૨૩૯-૪૦
સામાયિક શિક્ષાવતનું લક્ષણ	૯૭	૨૪૦-૪૨
સમય ગ્રાહ્યતા અર્થ	૯૮	૨૪૨-૪૩
સામાયિકની વૃદ્ધિ ચોગ્ય સ્થાન	૯૯	૨૪૩-૪૪
સામાયિકની વૃદ્ધિ કરવાની રીત	૧૦૦	૨૪૪-૪૫
પ્રતિદિન સામાયિક કરવાનો		
ઉપદેશ	૧૦૧	૨૪૫-૪૬
સામાયિક વતધારી મુનિ ગુરુએ	૧૦૨	૨૪૭-૪૮
સામાયિકમાં પરિણત અને		
ઉપસર્ગ સદન કરવાનો ઉપદેશ	૧૦૩	૨૪૮-૪૯
સામાયિક વખતે સંસ્કાર-		
મોક્ષના ગ્રંથપત્ર મિત્રવન	૧૦૪	૨૪૯-૫૧
સામાયિક શિક્ષાવતના અતિચાર	૧૦૫	૨૫૧-૫૨
પ્રાપ્તોપવાસ શિક્ષાવતનું લક્ષણ	૧૦૬	૨૫૨-૫૪
ઉપવાસના દિને શું કરવું જોઈએ	૧૦૭	૨૫૪-૫૬
ઉપવાસના વિષયો કન્યા	૧૦૮	૨૫૬-૫૭
પ્રાપ્તોપવાસનું લક્ષણ	૧૦૯	૨૫૮-૫૯
પ્રાપ્તોપવાસ શિક્ષાવતના		
અતિચાર	૧૧૦	૨૫૯-૬૧
દેશાવકાશિક શિક્ષાવતનું લક્ષણ	૧૧૧	૨૬૧-૬૨
દેશાવકાશિક અને સ્વરૂપ	૧૧૨	૨૬૩-
દાનનું લક્ષણ	૧૧૩	૨૬૪-૬૬

श्रीवीतरागाय नमः ।

श्रीसमन्तलक्ष्मद्रव्याशीविरचित

श्री

रत्नकरण्ड श्री.प.डा.प्यार

श्रीभूषाग्रंदाचार्यविनिर्मित संस्कृतटीका

(मङ्गलाचरण)

समन्तभद्रं निखिलात्मबोधनं
जिनं प्रणम्याखिलाकर्मशोधनम्^१ ।
निबन्धनं रत्नकरण्डके^२ परं
करोमि^३ भव्यप्रतिबोधनावरम् ॥ १ ॥

धृण स्तोत्र ग्रन्थे संस्कृत टीकाने

गुणनाती अनुवाद

टीकाकार भ्याचार्य प्रभाकर टीकानी साङ्ग्यातमां भोजलायराष्ट्र पूर्वक टीका
हरवानी प्रतिष्ठा पूर्वक हवे से है—

अन्वयार्थः—[निखिलात्मबोधनम्] देवेना समन्त भूतार्थिता देवदेवता एव
नार से मेवरा [निखिलाकर्मशोधनम्] देवेना समन्त कर्मिता नाया कर्मता से मेवरा
[भव्यप्रतिबोधनावरम्] देवेना लब्ध हवेने प्रतिबोध कर्मता से मेवरा [समन्तभद्रं
परं जितम्] समन्तभद्र हवेदेवसेवने । समन्त भद्राते हवेराष्ट्रयी शुभ मेवरा कर्मावधि

(१. सर्वसाधकम् सः । २. रत्नकरण्डं सः । ३. भव्यं सः ।

श्रीसमन्तभद्रस्वामी रत्नानां रक्षणोपायभूतरत्नकरण्डकप्रख्यं सम्यग्दर्शनादिरत्नानां
पालनोपायभूतं रत्नकरण्डकाख्यं शास्त्रं कर्तुकामो निर्विघ्नतः शास्त्रपरिसमाप्त्यादिकं
फलमभिलषन्निष्टदेवताविशेषं नमस्कुर्वन्नाह—

नमः श्रीवर्द्धमानाय निर्धूतकलिलात्मने ।

सालोकानां त्रिलोकानां यद्विद्या दर्पणायते ॥ १ ॥

‘नमो’ नमस्कारोऽस्तु । कस्मै ? ‘श्रीवर्द्धमानाय’ अन्तिमतीर्थंकराय

तीर्थकरसमुद्रायाय वा । कथं ? अव-समन्ताद्भूतं परमातिशयप्राप्तं मानं केवलज्ञानं यस्यासौ वर्धमानः । 'अवाप्योरल्लोपः' इत्यवशब्दाकारलोपः । त्रिया वहिरंगया-
 उन्तरंगया च समवसरणानन्तर्यतुष्टयलक्षणयोपलक्षितो वर्धमानः श्रीवर्धमान इति व्युत्पत्तेः, तस्मै । कथंभूताय ? 'निर्धूतकलित्वात्मने' निर्धूतं 'स्फोटितं कलिलं ज्ञानावरणादिरूपं पापमात्मन आत्मनां वा भव्यजीवानां येनासौ निर्धूतकलित्वात्मा तस्मै । 'यस्य विद्या' केवलज्ञानलक्षणा । किं करोति ? 'दर्पणायते' दर्पण इवात्मानमाचरति । केषां ? 'त्रिलोकानां' त्रिभुवनानां । कथंभूतानां ? 'सालोकानां' अल्लोकाकाशमहिनानां । अयमर्थः—यथा दर्पणो निजेन्द्रियागोचरस्य वृत्तादेः प्रकाशवस्तुया सालोकत्रिलोकानां तथाविधानां तद्विद्या प्रकाशिकेति । अत्र च पूर्वोद्धेन भगवतः सर्वज्ञतोपायः, 'उत्तरार्धेन च सर्वज्ञतोक्ता ॥ १ ॥

श्री वर्धमान स्वामीने अथवा तीर्थ'हरेना समुद्रायते; वर्धमान स्वामीना व्युत्पत्ति-
 अर्थ' हेवी ईति थाय छे ? 'अव' ओरले समस्त प्रक्षरे 'कल्ले' परम अतिशयने प्राप्त
 थयु' छे, 'मानं' केभनु' केवणज्ञान ते वर्धमान (तव + कल्ल + मान) छे. 'अवाप्यो-
 ल्लोपः' ओ व्याकरण सुत्रना आधारि 'अव' शब्दना 'स'नो लोप थयो छे.
 'आवर्धमानः' श्री ओरले लक्ष्मीधी अर्थात् अहिरंग अने अनंतरंग लक्ष्मी—सम-
 वसरणादिरूप अहिरंग लक्ष्मी अने अनंतर दर्शन, अनंतर ज्ञानाति अनंतर समुद्रवश्य
 अनंतरंग लक्ष्मीधी उपलक्षित, के वृद्धि पास ते सो वर्धमान छे केम व्युत्पत्ति
 (—वर्ध) छे. तेमो केवा छे ? 'निर्धूत कलित्वात्मने' केबाणु धाताना स्वाभावाना अथवा
 लक्ष्य उद्येना आभाताना भवता—ज्ञानावरणादि पापना नाश हरे छे. केवा तेमने,
 केमनी केवणज्ञानाय विद्या गु' हरे छे ? 'दर्पणायते' दर्पणुनी केम स्वाभावाना प्रकाश हरे
 छे. तेने ? 'त्रिलोकानां' त्रय लोहने. केवा लोहने ? 'सालोकानां' अल्लोकाकाश महिन
 (लोहने). आपना अर्थ ओ छे ई केम दर्पण (दर्शनी—दर्पणारनी) निज इन्द्रियने
 समोचन (अतिशयवत्) केवा श्रव्यादिनि प्रकाशित हरे छे. (प्रकाश हरे छे.) तेम तेवा
 भगवता अलोप अहित गणे लोहने तेमनु' मान (केवणज्ञान) प्रकाशित हरे छे.

अर्थात्, 'लोकानां' पूर्वोद्धेनी स्वभावाना सर्वज्ञतोपेय अने इतिवर्धनी
 सर्वज्ञता उपेयायां स्वानी छे.

भावार्थः—तेने, समस्त—तद्विष अहिरंग लक्ष्मी, तथा, अनंतर दर्शन
 १. तेमो, अथ । २. तव दर्शनं यव ।

અથ તદ્વમસ્કારકરણાનન્તરં કિં 'કર્તુ' લગ્નો ભવાનિત્યાહ—

અનંત ચતુષ્પદ્યથ અંતરંગ લક્ષ્મીથી વિભૂષિત છે, જેમણે પોતાના આત્માના અથવા (ઉપદેશ દ્વારા) ભવ્ય જીવોના આત્માનાં જ્ઞાનાવરણાદિ પાપમલનો નાશ કર્યો છે અને જેમના કેવળજ્ઞાનરૂપ દર્પણમાં અલોકાકાશ સહિત છ દ્રવ્યોના સમુદાયરૂપ સમસ્ત લોક પોતાની ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની સમસ્ત અનંતાનંત પર્યાયો સહિત યુગપત્ પ્રતિબિંબિત થાય છે, તેવા અંતિમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને, અંથકર્તા શ્રી ગચ્છાદિગણાર્થે અર્પી નમસ્કાર કર્યા છે.

ગાથાના પદોલા અર્ધભાગમાં સર્વજ્ઞતાનો ઉગાથ બતાવ્યો છે. તેનો અર્થ

देशयामि समीचीनं धर्मं कर्मनिवर्हणम् ।

संसारदुःखतः सत्त्वान् यो धरत्युत्तमे सुखे ॥ २ ॥

‘देशयामि’ ‘कथयामि’ । कं ? ‘धर्म’ ॥ कथंभूतं ? ‘समीचीनं’ अवाधितं तदनुष्ठानमिह परलोके चोपकारकं । कथं तं तथा निश्चितवन्तो भवन्त इत्याह ‘कर्मनिवर्हणं’ यतो धर्मः संसारदुःखसम्पादककर्मणां निवर्हणो विनाशकस्ततो यथोक्तविशेषणविशिष्टः । अमुमेवार्थं व्युत्पत्तिद्वारेणास्य नमर्थयमानः संसारेत्याद्याह संसारे चतुर्गतिकं दुःखानि शरीरमानसादीनि तेभ्यः ‘सत्त्वान्’ प्राणिन उद्धृत्य ‘यो धरति’ स्थापयति । क्व ? ‘उत्तमे सुखे’ स्वर्गापवर्गादिप्रभवे सुखे स धर्म इत्युच्यते ॥ २ ॥

(प्रतिज्ञा)

श्रवणः :

અર્થેવંવિધધર્મસ્વરૂપતાં કાનિ પ્રતિપદ્યન્તે इत्याह—

सद्बुद्धिज्ञानवृत्तानि धर्मे धर्मेश्वरा विदुः ।

यदीयप्रत्यनीकानि भवन्ति भवपङ्कतिः ॥ ૩ ॥

વિશેષ

તે નરક-નિર્ધોગાદિક ગતિમાં પરિબ્રમણરૂપ સંસારનાં દુઃખોથી જીવોને છોડાવીને
કેનમ ગર્ભાંત ગામિનારી ગતીન્દ્રિય બોધમુખમાં ધારણ કરે તે ધર્મ. આ સાથ
(નિદ્રા) ધર્મનું લક્ષણ છે.

दृष्टिश्च तत्त्वार्थश्रद्धानं, ज्ञानं च तत्त्वार्थप्रतिपत्तिः, वृत्तं चारित्रं पापक्रिया-
निवृत्तिलक्षणं । सन्ति समीचीनानि च तानि दृष्टिज्ञानवृत्तानि च । 'धर्म' उक्त-
स्वरूपं । 'विदुः' इदं प्रतिपादयन्ते । के ते ? 'धर्मेश्वराः' इत्यनेनलक्षणधर्मस्य
ईश्वरा अनुष्ठानवृत्तेन प्रतिपादकत्वेन च स्वामिनो जिननाथाः । कुतस्तान्येव धर्मो न
पुनर्मिथ्यादर्शनादीन्यपीत्याह— यदीयेत्यादि । तेषां मदूहप्रत्यादीनां सम्बन्धीनि यदी-
यानि तानि च तानि प्रत्यतीकानि च प्रतिकूलानि मिथ्यादर्शनादीनि 'भवन्ति'
सम्पद्यन्ते । का ? 'भवणक्षतिः' संसारमार्गः । अयमर्थः—यतः सम्बन्धदर्शनादि-
प्रतिपक्षभूतानि मिथ्यादर्शनादीनि संसारमार्गभूतानि । अतः सम्बन्धदर्शनादीनि

('धर्म' लक्षणम्)

प्रोक्तं ३

मिति । ततोऽसौ त्वरसेन^१ मुनिसमीपे मुनिरभूत् । एकदा राजगृहसमीपे पलाशकूटग्रामे
चर्यायां स प्रविष्टः । तत्र श्रेणिकस्य, योऽग्निभूतिसंज्ञी तत्पुत्रेण पुष्पडालेन स्थापितं,
चर्यां कारयित्वा स सोमिल्लां निजभार्या पृष्ट्वा^२ प्रष्टुपुत्रत्वाद्वालसखित्वाच्च स्तोत्रं
मार्गानुव्रजनं कर्तुं शरिपेणेन सह निर्गतः । आत्मनो व्याघुटनार्थं क्षीरवृक्षादिकं दर्शयन्
मुहुर्मुहुर्वन्दनां कुर्वन् हस्ते धृत्वा नीतो विशिष्टधर्मश्रवणं कृत्वा वैराग्यं नीत्वा तपो
ग्राहितोऽपि सोमिल्लां न विस्मरति । तौ द्वावपि द्वादशवर्षाणि तीर्थयात्रां कृत्वा
वर्धमानस्वामिसमवसरणं गतौ । तत्र वर्धमानस्वामिनः पृथिव्याश्च सम्बन्धिगीतं
दैर्घ्यगीतमानं पुष्पडालेन^३ श्रुतं । यथा

“मङ्गलकुवेली दम्भनी नहि^४ पविसियएण ।

कह जीवेसइ धणिय, घर “उज्झंते हियएण ॥”

एतदात्मनः सोमिल्लयाश्च संयोज्य उत्कण्ठितश्चलितः । स वारिषेणेन ज्ञात्वा स्थिरीकरणार्थं निजनगरं नीतः । चेलिन्या तौ दृष्ट्वा वारिषेणः किं चारित्राच्चलितः आगच्छतीति संचिन्त्य परीक्षणार्थं सरागवीतरागे द्वे आसने दत्ते । वीतरागासने वारिषेणेनोपविश्योक्तं मदीयमन्तःपुरमानीयतां । ततश्चेलिन्या महादेव्या द्वात्रिंशद्भार्याः लालङ्कारा आनीता । ततः पुष्पडालो वारिषेणेन भणितः । स्त्रियो मदीयं युवराजपदं च त्वं गृह्णाण । तच्छ्रुत्वा पुष्पडालो अतीव लज्जितः परं वैराग्यं गतः । परमार्थेन तपः कर्तुं लग्न इति ।^१

वात्सल्ये विष्णुकुमारो दृष्टान्तोऽस्य कथा

अवन्तिदेशे उज्जयिन्यां ^२श्रीवर्मा राजा, तस्य ^३वलिवृहस्पतिः प्रल्हादो नमुचिश्चेति

આ (ગીતને) પોતાને અને સોમિલ્લાને લાગુ પાડી ઉત્કંઠિત થઈ તે ચલિત થયો. તે જાણીને તેને સ્થિર કરવા માટે વારિષેણ તેને પોતાના નગરે લઈ ગયો. ચેલનીએ તે બંનેને જોઈને ‘શુ’ વારિષેણ ચારિત્રથી ચલિત થઈને આવે છે?’ એમ વિચારી (તેની) પરીક્ષા કરવા માટે સરાગી અને વીતરાગી એવાં બે આસને આપ્યાં. વીતરાગ આસન પર બેસી વારિષેણે કહ્યું :

“મારા જનાનાની સ્ત્રીઓને લાવો (ખોલાવો).”

પછી ચેલની રાણી અલંકાર સહિત તેની બત્રીસ સ્ત્રીઓને લઈ આવી. વારિષેણે પુષ્પડાલને કહ્યું :

“મારી આ સ્ત્રીઓ અને રાજ્યને તું ગ્રહણ કર.”

તે સાંભળીને પુષ્પડાલ ઘણા શરમાયો અને પરમ વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત થઈ પરમાર્થથી તપ કરવા (નિર્ઘંધ મુનિત્વ સાધવા) લાગ્યો. ૬.

વાત્સલ્ય અંગમાં વિષ્ણુકુમારનું દૃષ્ટાન્ત છે તેની કથા—

કથા ૭ : વિષ્ણુકુમાર

અવન્તી દેશમાં ઉજ્જયિનીમાં શ્રીવર્મા રાજા હતો. તેને બલિ, બૃહસ્પતિ,

૧. ક્ષેત્રે ‘ઘ’ પુસ્તકે અધિક: પાઠ: ‘તતો વારિષેણમુનિ: સુવિતં ગત: પુષ્પડાલચ્ચ સ્વર્ગે દેવો જાત: ।’ ૨. શ્રીવર્મા ઘ૦ । ૩. તસ્ય રાજો શ્રીમતિ: ઘ૦ ।

चत्वारो मंत्रिणः । तत्रैकदा समस्तश्रुताधारो दिव्यज्ञानी सप्तशतमुनिसमन्वितोऽ-
 कम्पनाचार्यः^२ आगत्योद्यानके स्थितः^३ । समस्तसंघश्च वारितः^४ राजादिकेऽप्यायते केनापि
 जल्पनं न कर्तव्यमन्यथा समस्तसंघस्य नाशो भविष्यतीति । राज्ञा च^५ धवलगृहास्थि-
 तेन पूजाहस्तं नगरीजनं गच्छन्तं दृष्ट्वा मंत्रिणः पृष्टाः क्वायं लोकोऽकालयात्रायां गच्छ-
 तीति । तैरुक्तं क्षपणका बहवो बहिरुद्याने आयातास्तत्रायं जनो याति । वयमपि तान्
 दृष्टुं गच्छाम इति भणित्वा राजापि तत्र मंत्रिसमन्वितो गतः । प्रत्येके सर्वे वन्दिताः ।
 न च केनापि आशीर्वादो दत्तः । दिव्यानुष्ठानेनातिनिस्पृहास्तिष्ठन्तीति संचिन्त्य
 व्याघुटिते राज्ञि मंत्रिभिर्दुष्टाभिप्रायरूपहासः कृतः बलीवर्दा एते न किञ्चिदपि जानन्ति
 मृग्या दम्भमौनेन स्थिताः । एवं ब्रुवाणैर्गच्छद्भिरग्रे चर्यां कृत्वा श्रुतसागरमुनि-
 मागच्छन्माहोक्तयोक्तं “अयं तरुणबलीवर्दः पूर्णकुक्षिरागच्छति ।” एतदाकर्ण्य तेन ते

રાજાગ્રેડનેકાન્તવાદેન જિતાઃ । અકમ્પનાચાર્યસ્ય ચાગત્ય વાર્તા કથિતા । તેનોક્તં સર્વસંઘસ્ત્વયા મારિતઃ । યદિ વાદસ્થાને ગત્વા રાત્રૌ ત્વમેકાક્રી તિષ્ઠસિ તદા સંઘસ્ય જીવિતવ્યં તવ શુદ્ધિશ્ચ ભવતિ । તતોડસૌ તત્ર ગત્વા કાયોત્સર્ગેણ સ્થિતઃ । મંત્રિમિથ્યા-તિલજ્જિતૈઃ ક્રુદ્ધૈ રાત્રૌ સંઘં મારયિતું ગચ્છદ્વિસ્તમેકં મુનિમાલોક્ય યેન પરિભવઃ કૃતઃ સ એવ હંતવ્ય ઇતિ પર્યાલોચ્ય તદ્વધાર્થે યુગપચ્ચતુર્મિઃ સ્વજ્ઞા ઉદ્ગૂર્ણાઃ । કંપિતનગર-દેવતયા તર્થં તૈ કીલિતાઃ । પ્રભાતે તર્થં તૈ સર્વલોકૈર્દૃષ્ટાઃ । રુષ્ટેન રાજ્ઞા ક્રમાગતા ઇતિ ન મારિતા ગર્દભારોહણાદિકં કારયિત્વા દેશાન્નિર્વાટિતાઃ । અથ કુરુજાંગલદેશે હસ્તિ-નાગપુરે રાજા મહાપદ્મો રાજ્ઞી લક્ષ્મીમતી પુત્રૌ પદ્મો વિષ્ણુશ્ચ । સ એકદા પદ્માય રાજ્યં દત્ત્વા મહાપદ્મો વિષ્ણુના સહ શ્રુતસાગરચંદ્રાચાર્યસ્ય સમીપે મુનિર્જાતઃ । તે ચ વલિપ્રભૃતય આગત્ય પદ્મરાજસ્ય મંત્રિણો જાતાઃ । કુમ્ભપુરદુર્ગે ચ સિંહવલો રાજા દુર્ગવલાત્

(મુનિએ) રાજાની સામે અનેકાન્તવાદથી તેમને (મંત્રીઓને) છતી લીધા, અને આવીને તેમણે અકમ્પનાચાર્યને વાત કહી.

અકમ્પનાચાર્યે કહ્યું : “તમે સર્વ સંઘને મારી નાખ્યો. (હવે) જો વાદના સ્થળે જઈને રાત્રે તમે એકલા રહો તો સંઘ જીવશે અને તમારી શુદ્ધિ પણ થશે.”

તેથી તેઓ ત્યાં જઈને કાયોત્સર્ગથી ઊભા રહ્યા. અતિ લબ્ધિ થયેલા, ક્રોધે ભરાયેલા અને તેથી રાત્રે સંઘને મારવા જતા તે મંત્રીઓએ તે જ એકલા મુનિને જોઈને “જેણે આપણા પરાભવ કર્યો છે તેને હણવો જ જોઈએ,” એમ વિચારીને તેના વધ કરવા માટે એકીસાથે તે ચારેયે હાથ ઉગામ્યા. કંપિત થયેલા નગરદેવતાએ તેમને તેવા જ (તેવી જ સ્થિતિમાં) સ્તંભિત કર્યા. સવારે બધા માણસોએ તેમને તેવી જ સ્થિતિમાં (સ્તંભિત) જોયા. ક્રોધે ભરાયેલા રાજાએ ‘કમે (વંશપરંપરાએ) આવેલા છે’ એમ જાણી તેઓને માર્યા નહિ, પણ ગધેડા ઉપર બેસાડીને તેમને દેશ બહાર કાઢી મૂક્યા.

પછી કુરુજાંગલ દેશમાં હસ્તિનાપુરમાં મહાપદ્મ રાજા અને રાણી લક્ષ્મીવતી હતાં. તેમને પદ્મ અને વિષ્ણુ નામના બે પુત્રો હતા. એક દિવસ મહાપદ્મ રાજા પદ્મને રાજ્ય આપી વિષ્ણુ સાથે શ્રુતસાગરચંદ્ર આચાર્યની સમીપમાં મુનિ થયો. અને ત્યારે તે બધા આદિ આવીને પદ્મરાજના મંત્રીઓ થયા.

તે વખતે કુંતાપુર દુર્ગમાં સિંહબલ રાજા દુર્ગના (કિલ્લાના) બળથી પદ્મ-

किं तुभ्यं दीयते । तेनोक्तं भूमेः पादत्रयं देहि । ग्रहिलव्राह्मण बहुतरमन्यत् प्रार्थयेति
 वारं वारं लोकैर्भण्यमानोऽपि तावदेव याचते । ततो हस्तोदकादिविधिना भूमिपादत्रये
 दत्ते तेनैकपादो मेरो दत्तो द्वितीयो मानुषोत्तरगिरौ तृतीयपादेन देवविमानादीनां क्षोभं
 कृत्वा बलिपृष्ठे तं पादं दत्वा बलिं वद्ध्वा मुनीनामुपसर्गो निवारितः । ततस्ते
 चत्वारोऽपि मंत्रिणः पञ्चस्य भयादागत्य विष्णुकुमारमुनेरकम्पनाचार्यादीनां च पादेषु
 लग्नाः । ते मंत्रिणः श्रावकाश्च जाता इति ।^२

प्रभावनायां वज्रकुमारो दृष्टान्तोऽस्य कथा

हस्तिनागपुरे बलराजस्य पुरोहितो गरुडस्तत्पुत्रः सोमदत्तः तेन सकलशास्त्राणि
 पठित्वा अहिच्छत्रपुरे निजमामसुभूतिपाद्वै गत्वा भणितं । माम् ! मां दुर्मुखराजस्य

દર્શયેત્^૧ । ન^૨ ચ ગર્વિતેન તેન દર્શિતઃ । તતો ગ્રહિલો ભૂત્વા સભાયાં સ્વયમેવ તં દૃષ્ટ્વા આશીર્વાદં દત્વા સર્વશાસ્ત્રકુશલત્વં પ્રકાશ્ય મંત્રિપદં લબ્ધવાન્ । તં તથાભૂતમાલોક્ય સુભૂતિમામો યજ્ઞદત્તાં પુત્રીં પરિણેતું દત્તવાન્ । એકદા તસ્યા ગર્ભિણ્યા^૩ વર્ષાકાલે આમ્રફલમ્બક્ષણે દોહલકો જાતઃ । તતઃ સોમદત્તેન તાન્યુદ્યાનવને અન્વેષયતા યત્રામ્રવૃક્ષે સુમિત્રાચાર્યો યોગં ગૃહીતવાંસ્તં નાનાફલૈઃ ફલિતં દૃષ્ટ્વા તસ્માત્તાન્યાદાય પુરુષહસ્તે પ્રેષિતવાન્ । સ્વયં ચ ધર્મં શ્રુત્વા નિર્વિણ્ણસ્તપો ગૃહીત્વા આગમમધીત્ય પરિણતો ભૂત્વા નામિગિરૌ આતપનેન સ્થિતઃ । યજ્ઞદત્તા ચ પુત્રં પ્રસૂતા તં વૃત્તાન્તં^૪ શ્રુત્વા વંધુસમીપં ગતા । તસ્ય શુદ્ધિં જ્ઞાત્વા વન્ધુભિઃ સહ નામિગિરિં ગત્વા તમાતપનસ્થમાલોક્યાતિ-
કોપાત્તત્પાદોપરિ વાલકં ધૃત્વા દુર્વચનાનિ દત્વા ગૃહં ગતા । અત્ર પ્રસ્તાવે દિવાકર-
દેવનામા વિદ્યાધરોઽમરાવતીપુર્યાઃ પુરન્દરનામ્ના લઘુભ્રાત્રા રાજ્યાન્નિર્ધાદિતઃ । સકલત્રો

કરાવી. તેથી તે ગ્રહિલ (જક્કી) બનીને પોતે જ સભામાં જઈને તેની સુલાકાત લીધી. તેને આશીર્વાદ આપી, સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિપુણતા બતાવી અને મંત્રીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. તેને આવો જોઈને સુભૂતિ મામાએ (પોતાની) પુત્રી યજ્ઞદત્તા તેની સાથે પરણાવી.

એક દિવસ તેની ગર્ભવતી સ્ત્રીને વર્ષાકાલમાં (ચોમાસામાં) કેરી ખાવાના દોહદ થયો. પછી સોમદત્તે ઉદ્યાન વનની અંદર ફળોની તપાસ કરતાં જે આમ્રવૃક્ષની નીચે સુમિત્રાચાર્યે યોગ ધારણ કર્યો હોતો તેને વિવિધ ફળોથી ફલિત જોઈ તેમાંથી (તે વૃક્ષ ઉપરથી) તે (ફળો) લઈને (કોઈ) પુરુષ સાથે મોકલી આપ્યાં અને પોતે ધર્મશ્રવણ કરીને ઉદાસીન થયો અને તપ ગ્રહણ કરીને, આગમને અભ્યાસ કરીને બહુ પરિપક્વ બની નાલિ પર્વત ઉપર આતપન આદરીને રહ્યો.

યજ્ઞદત્તાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. પતિ મુનિ થવાના સમાચાર સાંભળીને તે તેના ભાઈઓ પાસે ચાલી ગઈ. તેની (પુત્રની) શુદ્ધિ જાણીને તે ભાઈઓ સાથે નાલિ પર્વત પર ગઈ અને ત્યાં તેને આતપન યોગમાં બેઠેલો જોઈ, ઘણા કોપથી તેના પગ ઉપર બાળકને રાખીને તથા દુર્વચનો કહીને તે ઘેર ગઈ.

આ દરમિયાન દિવાકરદેવ નામના વિદ્યાધરે અમરાવતી પુરીના પુરંદર નામના નાનાભાઈને રાજ્યમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે તેની સ્ત્રી સાથે મુનિને વંદના કરવા આવ્યો.

૧. દર્શયેત્ સ્વ, ગ, દર્શય ઘ. ૨. ન, સ્વ, ગ, તેન ચ ગર્વિતેન ન દર્શિતઃ ઘ. ૩. ગુર્ભિણ્યાઃ મૂળપાઠઃ. ૪. તં સ્વ, ગ, ।

कथंभूतं सन्, 'अंगहीनं' अंगैर्निःशंकितत्वादिस्वरूपैर्हीनं विकलं । अस्यैवार्थस्य समर्थ-
नार्थं दृष्टान्तमाह—'न ही'त्यादि । सर्पादिदृष्टस्य प्रसृतसर्वांगविषवेदनस्य तदपहरणार्थं
प्रयुक्तो मंत्रोऽक्षरेणापि न्यूनो हीनो 'न हि' नेत्र 'निहन्ति' स्फोटयति' विषवेदनां
ततः सम्यग्दर्शनस्य संसारोच्छेदसाधनेऽष्टाङ्गोपेतत्वं युक्तमेव, त्रिमूढापोढत्ववत् ।

कानि पुनस्तानि त्रीणि मूढानि यदमूढत्वं तस्य संसारोच्छेदसाधनं स्यादिति
चेदुच्यते, लोकदेवतापाखण्डिमूढभेदात् त्रीणि मूढानि भवन्ति । तत्र लोकमूढं
तावदनीयमाह—

आपगासागरस्नानमुचयः सिकताश्मनाम् ।

गिरिपातोऽग्निपातश्च लोकमूढं निगद्यते ॥ २२ ॥

‘લોકમૂઢં’ લોકમૂઢત્વં । કિં ? ‘આપગાસાગરસ્નાનં’ આપગા નદી સાગરઃ સમુદ્રઃ તત્ર શ્રેયઃસાધનાભિપ્રાયેણ યત્સ્નાનં ન પુનઃ શરીરપ્રક્ષાલનાભિપ્રાયેણ । તથા ‘ઉચ્ચયઃ’ સ્તૂપવિધાનં । કેપાં ? ‘સિકતાશ્મનાં’ સિકતા વાલુકા, અશ્માનઃ પાપાણાસ્તેપાં । તથા ‘ગિરિપાતો’ ધ્રુવપાતાદિઃ । ‘અગ્નિપાતશ્ચ’ અગ્નિપ્રવેશઃ । એવાદિ સર્વ લોકમૂઢં ‘નિગદ્યતે’ પ્રતિપાદ્યતે ॥ ૨૨ ॥

દેવતામૂઢં વ્યાખ્યાતુમાહ—

વરોપલિપ્સયાશાવાન્ રાગદ્વેપમલીમસાઃ ।

દેવતા યદુપાસીત દેવતામૂઢમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

કરવું, [સિકતાશ્મનામ્] રેતી અને પથ્થરોનો [ઉચ્ચયઃ] ઢગલો કરવો (મિનારો બનાવવો), [ગિરિપાતઃ] પર્વત ઉપરથી પડવું [ચ] અને [અગ્નિપાતઃ] અગ્નિમાં પડવું (સતી થવું)—તે [લોકમૂઢં] લોકમૂઢતા [નિગદ્યતે] કહેવાય છે.

ટીકા:—‘લોકમૂઢં’ તે લોકમૂઢતા છે. તે શું છે ? ‘આપગાસાગરસ્નાનં’ આપગા-નદી અને સાગર-સમુદ્ર, તેમાં ‘કલ્યાણત્વં’ સાધન છે’ એવા અભિપ્રાયથી, નહિ કે શરીરનું પ્રક્ષાલન કરવાના અભિપ્રાયથી સ્નાન કરવું, તથા ‘ઉચ્ચયઃ’ સ્તૂપ મિનારો કરવો. કોનો ? ‘સિકતાશ્મનાં’ સિકતા-રેતી, અશ્માનઃ-પથ્થર-તેમનો (ઢગલો કરવો) તથા ‘ગિરિપાતઃ’ ધ્રુવપાતાદિ (પર્વત પરથી પડવું વગેરે), ‘અગ્નિપાતશ્ચ’ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો—એ આદિ સર્વ લોકમૂઢતા ‘નિગદ્યતે’ કહેવાય છે.

સાવાર્થ:—ધર્મ સમજીને નદી અને સમુદ્રમાં સ્નાન કરવું, રેતી અને પથ્થરોનો ઢગલો કરી તેને દેવ માનીને પૂજવું, સ્વર્ગ મળશે એમ માની પર્વત પરથી પડવું અને સતી થવાના અભિપ્રાયથી અગ્નિમાં ઝંપલાવવું વગેરે—એ બધું ધર્મ સમજીને કરવું તેને લોકમૂઢતા કહે છે. ૨૨.

દેવમૂઢતાનું વ્યાખ્યાન કરવા માટે કહે છે—

દેવમૂઢતા

સ્લોક ૨૩

અન્યવાર્થ:—[વરોપલિપ્સયા] વરદાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી (ઇન્દ્રવસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી) [માશાવાન્] (એકિંક મુખની) આશાવાળો પુરુષ [યદ્] જે

[રાગદ્વેષમલીમસાઃ] રાગદ્વેષથી મલિન [દેવતાઃ] દેવતાઓની [ઉપાસીત] ઉપાસના કરે છે તેને [દેવતામૂઢં] દેવમૂઢતા [ઉચ્યતે] કહે છે.

વિશેષ

વ્યંતરાદિક છે પણ તે કોઈનું ભણું-ખૂરું કરવા સમર્થ નથી. જો તેઓ સમર્થ હોય તો તેઓ પોતે જ કર્તા હરે, પણ તેમનું કયું થવું કાંઈ દખાવું નથી; તેઓ પ્રસન્ન થઈ ધનાદિક આપી શકતા નથી, તથા દેવી થઈ ખૂરું કરી શકતા નથી....” પણ જીવના પુણ્ય-પાપથી સુખ-દુઃખ થાય છે, એટલે તેમને માનવા-પૂજવાથી તો ઊલટો રોગ થાય છે, પણ કાંઈ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી....

“પોતાને જો પાપનો ઉદય હોય તો તેઓ (વ્યંતરાદિક) સુખ આપી શકે નહિ તથા પુણ્યનો ઉદય હોય તો દુઃખ આપી શકે નહિ. વળી તેમને પૂજવાથી કોઈ પુણ્યબંધ નથી, પણ રાગાદિક વૃદ્ધિ થઈ ઊલટો પાપબંધ જ થાય છે; તેથી તેમને માનવા-પૂજવા કાર્યકારી નથી, પણ ખૂરું કરવાવાળા છે....”

પ્રશ્ન :—ક્ષેત્રપાલ, દહાડી અને પદ્માવતી આદિ દેવી તથા યક્ષ-નયક્ષિણી આદિ કે જે જૈનમતને અનુસરે છે, તેમનું પૂજનાદિ કરવામાં તો દોષ નથી ?

ઉત્તર :—જૈનમતમાં તો સંયમ ધારવાથી પૂજ્યપણું હોય છે. હવે દેવોને સંયમ હોતો જ નથી. વળી તેમને સમ્યક્ત્વની માની પૂજાએ તો ભવનત્રિક દેવોમાં સમ્યક્ત્વની પણ સુખ્યતા નથી; તથા જો સમ્યક્ત્વ વડે જ પૂજાએ તો સર્વાર્થસિદ્ધિ અને લૌકાંતિક દેવોને જ કેમ ન પૂજાએ ? તમે કહોશો કે ‘આમને જિનભક્તિ વિશેષ છે,’ પણ ભક્તિની વિશેષતા તો સૌધર્મ ધન્દને પણ છે તથા તે સમ્યક્દષ્ટિ પણ છે, તો તેને છાડી આમને શા માટે પૂજે છો ?...તીવ્ર મિથ્યાત્વભાવથી જૈનમતમાં પણ એવી વિપરીત પ્રવૃત્તિરૂપ માન્યતા હોય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રપાલાદિકને પણ પૂજવા યોગ્ય નથી.”

“વળી ગાય-સર્પાદિક તિર્થંચ કે જે પોતાનાથી પ્રત્યક્ષ હીન ભાસે છે, તેમના તિરસ્કારાદિક પણ કરી શકીએ છીએ તથા તેમની નિંદા દશા પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. વૃક્ષ, અગ્નિ, જલાદિક સ્થાવર છે, તે તો તિર્થંચોથી પણ અત્યંત હીન અવસ્થાને પ્રાપ્ત જોઈએ છીએ, તથા શસ્ત્ર, ખડિયો વગેરે તો અચેતન જ છે, સર્વ શક્તિથી હીન પ્રત્યક્ષ જ જોઈએ છીએ. તેમાં પૂજ્યપણાનો ઉપચાર પણ સંભવતો નથી; તેથી તેમને પૂજવા એ મહામિથ્યાભાવ છે. તેમને પૂજવાથી પ્રત્યક્ષ વા અનુમાનથી પણ કાંઈ ફળપ્રાપ્તિ ભાસતી નથી, તેથી તેમને પૂજવા તે યોગ્ય નથી.”

“જો ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કરવું તેમના (વ્યંતરાદિ દેવના) આધીન હોય તો જે તેમને પૂજે તેને ઇષ્ટ જ થવું જોઈએ તથા કોઈ ન પૂજે તેને અનિષ્ટ જ થવું જોઈએ, પણ

इदानीं सदर्शनस्वरूपे पापण्डिमूढस्वरूपं दर्शयन्नाह—

सग्रन्थारम्भहिंसानां संसारावर्तवर्तिनाम् ।

पापण्डिनां पुरस्कारो ज्ञेयं पापण्डिमोहनम् ॥ ૨૪ ॥

‘પાપણ્ડિમોહન’ । ‘જ્ઞેય’ જ્ઞાતવ્યં । કોડસો ? ‘પુરસ્કાર’ પ્રશંસા । કેપાં ? ‘પાપણ્ડિનાં’ મિથ્યાદષ્ટિલિંગિનાં । કિંવિશિષ્ટાનાં ? ‘સગ્રન્થારંભહિંસાનાં’ ગ્રન્થાશ્ચ દામીદાસાદયઃ, આરંભાશ્ચ કૃપ્યાદયઃ હિંસાશ્ચ અનેકવિધાઃ પ્રાણિવધાઃ સહ તાભિર્વર્તન્તિ इत्येवं ये तेषां । તથા ‘સંસારાવર્તવર્તિનાં’ સંસારે આવર્તો અમળં ચેભ્યો વિવાહાદિકર્મ-

કેટું તે દેખાતું નથી, કારણ કે શીતળાને ઘણી માનવા છતાં પણ કોઈને ત્યાં પુત્રાદિ મળ્યા જોઈએ છીએ, તથા કોઈને ન માનવા છતાં પણ જીવતા જોઈએ છીએ. માટે શીતળાને માનથી કાંઈપણ કાર્યકારી નથી. એ જ પ્રમાણે સર્વ કુદેવોને માનવા કાંઈ પણ કાર્યકારી નથી. ૨૩.

મ્યસ્તેષુ વર્તતે इत्येवं शीलास्तेषां । एतैस्त्रिभिर्मूर्धैरपोढत्वसम्पन्नं सम्यग्दर्शनं संसारो-
च्छित्तिकारणं अस्मयत्वसम्पन्नवत् ॥ २४ ॥

સંસારમાં ભ્રમણ થાય છે તેવાં કાર્યોમાં વર્તવાનો જેનો સ્વભાવ છે તેવા (પાખંડીઓની)
આવી ત્રણ મૂઢતાઓ રહિત સમ્યગ્દર્શન, મદ રહિતપણાની જેમ સંસાર છેલ્લું કારણ છે.

ભાવાર્થ:—આરંભ, પરિગ્રહ અને હિંસા સહિત કુલિંગધારી પાખંડી ગુરુઓ
—જેઓ વિવાહાદિ સંસારી કાર્યોમાં રન્યાપન્યા રહે છે, તેમનો આદર-સત્કાર કરવો,
તેમની પ્રશંસા કરવી—તેને પાખંડીમૂઢતા અર્થાત્ ગુરુમૂઢતા કહે છે.

આ ગ્રંથના શ્લોક ૧૦ માં દર્શાવેલા સાચા ગુરુનાં લક્ષણોથી વિપરીત લક્ષણ-
વાળા બધા ગુરુઓ છે તે પાખંડી-કુગુરુઓ છે, તેઓ સત્કાર-પ્રશંસાને પાત્ર નથી.

“જે જીવ વિષય-કપાયાદિક અધર્મરૂપ તો પરિણમે છે અને માનાદિકથી પોતાને
ધર્મીમા કહાવે છે-મનાવે છે, ધર્મીમા યોગ્ય નમસ્કારાદિ ક્રિયા કરાવે છે, કિંચિત્
ધર્મનું કોઈ અંગ ધારી મહાન ધર્મીમા કહેવડાવે છે તથા મહાન ધર્મીમા યોગ્ય
ક્રિયા કરાવે છે-એ પ્રમાણે ધર્મના આશ્રય વડે પોતાને મહાન મનાવે છે, તે બધા
કુગુરુ જાણવા, કારણ કે ધર્મપદ્ધતિમાં તો વિષય-કપાયાદિ છૂટતાં જેવો ધર્મ ધારે
તેવું જ પોતાનું પદ માનવું યોગ્ય છે.”

“વળી કોઈ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલો કંઈ ભાગ તો પોતાનાથી સધાય નહિ
અને પોતાનું ઉચ્ચ નામ ધરાવ્યા વિના લોક માને પણ નહિ. એ અભિપ્રાયથી યતિ,
મુનિ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, લક્ષ્મણ, સંન્યાસી, યોગી, તપસ્વી અને નમ્ર ઇત્યાદિ
નામ તો ઉચ્ચ ધરાવે છે, પણ તેવાં આચરણને સાધી શકતા નથી, તેથી ઇચ્છાનુસાર
નાના પ્રકારના વેપ બનાવે છે, તથા કેટલાક તો પોતાની ઇચ્છાનુસાર જ નવીન નામ
ધારણ કરે છે અને ઇચ્છાનુસાર વેપ બનાવે છે અને એવા અનેક વેપ ધરવાથી પોતાનામાં
ગુરુપણ માને છે; પણ એ મિથ્યા છે.”

“.....ઉચ્ચ ધર્મીમા નામ ધરાવી નીચી ક્રિયા કરતાં તો મહાપાપી જ થાય
છે.” શ્રી કૃદ્કંદાચાર્યે પદ્મપાદુકમાં ગાથા ૧૮ માં કહ્યું છે કે—

“મુનિપદ છે તે યથાજાત રૂપ સદશ છે, જેવો જન્મ થયો હતો તેવું નમ્ર છે.
એ મુનિ, અર્ધ જે ધનવત્રાદિ વસ્તુને તિલગુપમાત્ર પણ ગ્રહણ કરે નહિ. કદાચ તેને
ધોળી વણી પણ ગ્રહણ કરે, તો તેથી તે નિગાદમાં જાય.”

૧. જહ જાપરુવ સરિસો તિલ્લુસમેત્તં ન ગિહાદિ દ્યુત્યેસુ ।

જહ લેદ્ અપ્પ વહુયં, તત્તો પુણ જહ ગિમોયં ॥ ૧૮ ॥ (સૂત્ર પાહુદ)

ક: પુનરયં સ્મયઃ કતિપ્રકારથેત્યાહ—

“બુઝો, ગૃહસ્થપણામાં ઘણો પરિગ્રહ રાખી કંઈક પ્રમાણ કરે, તોપણ તે સ્વર્ગ-મોક્ષનો અધિકારી થાય છે, ત્યારે મુનિપણામાં કિંચિત્ પરિગ્રહ અંગીકાર કરતાં પણ તે નિગોડગામી થાય છે, માટે ઉચ્ચ નામ ધરાવી નીચી પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય નથી.”

“મુનિનું સ્વરૂપ તો એવું છે કે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો જ્યાં સંબંધ નથી; કેવળ પોતાના આત્માને જ પોતારૂપ અનુભવતા, શુભાશુભ ભાવોથી પણ જે ઉદાસીન હોય છે.....”

શ્રી કૃષ્ણદાવાચે પદપાહુડમાં (દર્શનપાહુડમાં) કહ્યું છે કે—

“સમ્યક્દર્શન છે મૂળ જેવું, એવો જિનવર દ્વારા ઉપદેશલો ધર્મ સાંભળી, તે પૂરો! તમે એમ માનો કે સમ્યક્ત્વ સહિત જીવ વંદન યોગ્ય નથી. જે પોતે કુચર છે અને કુચરના અડાન સહિત છે તે સમ્યક્દષ્ટિ ક્યાંથી હોય? તેવા સમ્યક્ત્વ વિના સમ્યક્ ધર્મ પણ ન હોય તો તે ધર્મ વિના વંદન યોગ્ય ક્યાંથી હોય?”

પત્ની સિંગપાહુડમાં કહ્યું છે કે—

જ્ઞાનં પૂજાં કુલં જાતિં વલમૃદ્ધિં તપો વપુઃ ।

અષ્ટાવાશ્રિત્ય માનિત્વં સ્મયમાહુર્ગતસ્મયાઃ ॥ ૨૫ ॥

‘આહુ’ર્જુવન્તિ^૧ । કં ? ‘સ્મયં’ । કે તે ? ‘ગતસ્મયાઃ’ નષ્ટમદાઃ^૨ જિનાઃ । કિં તત્ ? ‘માનિત્વં’ ગર્વિત્વં । કિં કૃત્વા ? ‘અષ્ટાવાશ્રિત્ય’ । તથા^૩ હિ । જ્ઞાનમાશ્રિત્ય જ્ઞાનમદો ભવતિ । એવં પૂજાં કુલં જાતિં વલં ઋદ્ધિમૈશ્વર્યં તપો વપુઃ શરીરસૌન્દર્યમાશ્રિત્ય પૂજાદિમદો ભવતિ । નન્નુ શિલ્પમદસ્ય નવમસ્ય પ્રસક્તેરષ્ટાવિતિ સંખ્યાનુપપન્ના^૪ इत्यप्ययુક્તं તસ્ય જ્ઞાને એવાન્તર્ભાવાત્ ॥ ૨૫ ॥

આહં મદ

શ્લોક ૨૫

અન્વયાર્થઃ—[જ્ઞાનં] જ્ઞાન, [પૂજાં] પૂજા-પ્રતિષ્ઠા, [કુલં] કુળ, [જાતિં] જાતિ, [વલં] બળ-શક્તિ, [ઋદ્ધિં] ઋદ્ધિ-સંપદા-રાજ્યની વિભૂતિ, [તપઃ] તપ અને [વપુઃ] શરીર [અષ્ટૌ]—એ આહનો [આશ્રિત્ય] આશ્રય કરીને [માનિત્વં] અભિમાન કરવું તેને [ગતસ્મયાઃ] મદ રહિત આચાર્યોએ—જિનોએ [સ્મયં] મદ [આહુઃ] કહ્યો છે.

ટીકા:—‘આહુઃ’ કહે છે. શું ? ‘સ્મયં’ મદ. તેઓ કોણ (કહે છે) ? ‘ગત-સ્મયાઃ’ મદ રહિત જિનો; કોને (મદ કહે છે) ? ‘માનિત્વં’ અભિમાન કરવું તેને. શું કરીને ? ‘અષ્ટૌ આશ્રિત્ય’ આહનો આશ્રય કરીને, જેમકે જ્ઞાનનો આશ્રય કરી અભિમાન કરવું તે જ્ઞાનમદ છે; (તેવી રીતે પ્રતિષ્ઠામદ, કુળમદ, જાતિમદ, બળમદ, ઋદ્ધિમદ, તપમદ અને શરીરની મુંઢરતાનો મદ—એમ આહં પ્રકારના મદ છે.)

શંકા:—નવમો શિલ્પમદ પણ છે, તેથી મદની આહં સંખ્યા કહેવી તે બની શકતી નથી.

અમાધ્યાન:—તેમ કહેવું યોગ્ય નથી, કારણ કે જ્ઞાનમાં તેનો સમાવેશ થાય છે.

ભાવાર્થ:—જ્ઞાન, પ્રતિષ્ઠા, કુળ, જાતિ, બળ, ઋદ્ધિ, તપ અને શરીર—એ આહનો આશ્રય અભિમાન કરવું તેને મદ કહે છે. તેના આહં પ્રકાર છે :—

જ્ઞાનમદ, પૂજામદ, કુળમદ (પિતા પદ્મે); જાતિમદ (માતા પદ્મે), બળ-

અનેનાષ્ટવિધમદેન ચેષ્ટમાનસ્ય દોષં દર્શયન્નાહ—

સ્મયેન યોઽન્યાનત્યેતિ ધર્મસ્થાન્ ગર્વિતાશયઃ ।

સોઽત્યેતિ ધર્મમાત્મીયં ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના ॥ ૨૬ ॥

‘સ્મયેન’ ઉક્તપ્રકારેણ । ‘ગર્વિતાશયો’ દર્શિતચિત્તઃ । ‘યો’ જીવઃ । ‘ધર્મસ્થાન’ રત્નત્રયોપેતાનન્યાન્ । ‘અત્યેતિ’ અવધીરયતિ અવજ્ઞયાતિક્રામતીત્યર્થઃ । ‘સોઽત્યેતિ’ અવધીરયતિ । કં ? ‘ધર્મ’ રત્નત્રયં । કથંભૂતં ? ‘આત્મીયં’ જિનપતિપ્રણીતં । યતો ધર્મો ‘ધાર્મિકૈઃ’ રત્નત્રયાનુષ્ઠાયિભિર્વિના ન વિદ્યતે ॥ ૨૬ ॥

મદ, ઋદ્ધિમદ, તપમદ અને શરીરની સુંદરતાનો મદ. જ્ઞાનમદમાં શિષ્યમદ (શાદીગરીનો મદ) ગણિત છે. ૨૫.

આ આઠ પ્રકારના મદથી પ્રવૃત્તિ કરનારનો દોષ બતાવતાં કહે છે—

મદ કરનારનો દોષ

શ્લોક ૨૬

‘નન્નુ કુલૈશ્વર્યાદિસમ્પન્નૈઃ સ્મયઃ કથં નિષેદું શક્યમિત્યાહ—

યદિ પાપનિરોધોઽન્યસમ્પદા કિં પ્રયોજનમ્ ।

અથ પાપાસ્રવોઽસ્યન્યસમ્પદા કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૨૭ ॥

‘પાપં’ જ્ઞાનાવરણાદ્યશુભં કર્મ નિરુદ્ધયતે યેનાસૌ ‘પાપનિરોધો’ રત્નત્રયસદ્ભાવઃ સ યદ્યસ્તિ તદ્વા ‘અન્યસમ્પદા’ અન્યસ્ય કુલૈશ્વર્યાદેઃ સમ્પદા સમ્પત્ત્યા કિં પ્રયોજનં ? ન કિમપિ પ્રયોજનં તન્નિરોધેઽત્તોઽપ્યધિકાયા વિશિષ્ટતરાયાસ્તત્સમ્પદઃ સદ્ભાવમવબુદ્ધ્યમાનસ્ય તન્નિવન્ધનસ્મયસ્યાનુત્પત્તેઃ । ‘અથ પાપાસ્રવોઽસ્તિ’ પાપસ્યાશુભકર્મણઃ આસ્રવો

કરે છે, તે પોતાના રત્નત્રયરૂપ ધર્મની અવગણના કરે છે, કારણ કે ધાર્મિક પુરુષો વિના ધર્મ હોતો નથી. (તેથી ધાર્મિક પુરુષોનો તિરસ્કાર કરતાં પોતાના ધર્મનો તિરસ્કાર થાય છે. ધર્મ અને ધર્મને અવિનાભાવ સંબંધ છે.) ૨૬.

કૃણ-ઐશ્વર્યાદિ શુક્ત પુરુષો દ્વારા ગર્વનો નિષેધ કરવો શી રીતે શક્ય છે? તે કહે છે—

ધાર્મિક પુરુષોનો તિરસ્કાર ઉચિત નથી.

શ્લોક ૨૭

અન્વયાર્થઃ—[યદિ] જો [પાપનિરોધઃ] પાપનો (મિથ્યાત્વનો) નિરોધ હોય તો [અન્ય સમ્પદા] અન્ય વિભૂતિનું [કિં પ્રયોજનમ્] શું પ્રયોજન? અથવા જો [પાપાસ્રવઃ અસ્તિ] પાપનો આસ્રવ હોય તો [અન્ય સમ્પદા] અન્ય વિભૂતિથી [કિં પ્રયોજનમ્] શું પ્રયોજન?

ટીકાઃ—‘પાપ નિરોધઃ’ પાપ—જ્ઞાનાવરણાદિ અશુભ કર્મ જેનાથી (જે ભાવથી) નિરોધ થાય એવા પાપનો નિરોધ અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો અભાવ હોય અર્થાત્ જો રત્નત્રયનો સદ્ભાવ હોય તો ‘અન્ય સમ્પદા’ અન્ય (કૃણ-ઐશ્વર્યાદિની) સંપદાથી—વિભૂતિથી ‘કિં પ્રયોજનમ્’ શો લાભ—શું પ્રયોજન? કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી; કારણ કે તેનો (પાપનો) નિરોધ થતાં આથી (આ સંપદાથી) પણ અધિક વિશિષ્ટતર રત્નત્રયની એ સંપદાનો સદ્ભાવ માનનારને તે સંબંધી ગર્વની અનુત્પત્તિ (ગર્વનો અભાવ) છે. ‘અથ પાપાસ્રવઃ અસ્તિ’ અગર જો પાપનો—અશુભ કર્મનો આસ્રવ

मिथ्यात्वाविरत्यादिरस्ति तथाप्यन्यसंपदा किं प्रयोजनं । अग्रे दुर्गतिगमनादिकं अव-
बुद्ध्यमानस्य तत्सम्पदा प्रयोजनाभावतस्तत्स्मयस्य कर्तुमनुचितत्वात् ॥ २७ ॥

अमुमेवार्थं प्रदर्शयन्नाह—

सम्यग्दर्शनसम्पन्नामपि मातङ्गदेहजम् ।

देवा देवं विदुर्भस्मगृह्णांगारान्तरौजसम् ॥ २८ ॥

‘देवं’ आराध्यं । ‘विदु’र्मन्यन्ते । के ते ? ‘देवा’ ‘देवा’ वि तस्मिन् णमन्ति जस्म-
न्ममे गया मणो’ इत्यभिधानात् । कमपि ? ‘मातङ्गदेहजमपि’ चांडालमपि । कथं-

ભૂતં ? 'સમ્યગ્દર્શનસમ્પન્નં' સમ્યગ્દર્શનેન સમ્પન્નં યુક્તં । અતएव 'ભસ્મગૂદાઙ્ગારાન્તરોજસં' ભસ્મના ગૂદઃ પ્રચ્છાદિતઃ સ ચાસાવઙ્ગારથ તસ્ય અન્તરં મધ્યં તત્રૈવ ઓજઃ પ્રકાશો નિર્મલતા યસ્ય ॥ ૨૮ ॥

एकस्य धर्मस्य विविधं फलं प्रकाशयेदानीमुभयोर्धर्माधर्मयोर्यथाक्रमं फलं दर्शयन्नाह—

श्वापि देवोऽपि देवः श्वा जायते धर्मकिल्बिषात् ।

कापि नाम भवेदन्या सम्पद्धर्माच्छरीरिणाम् ॥ २९ ॥

‘શ્વાપિ’ કુવકરોઽપિ ‘દેવો’ જાયતે । ‘દેવોઽપિ’ દેવઃ ‘શ્વા’ જાયતે । કસ્માત્ ?

ધર્મમાં છે તેને દેવો પણ નમે છે. એવા કથનાનુસાર (માને છે.) કોને પણ ? ‘માતૃજ્ઞ-
દેહજન્મ અપિ’ ચાંડાલને પણ, કેવા (ચાંડાલને) ? ‘સમ્યગ્દર્શનસંપન્નમ્’ સમ્યગ્દર્શનથી
યુક્ત એવા, તેથી જ ‘ભસ્મગૂદાંગારાન્તરોજસમ્’ જે ભસ્મથી ઢંકાયેલા અંગારાની
માંકે અંદરમાં પ્રકાશવાળો અર્થાત્ નિર્ભળતાવાળો છે એવા.

ભાવાર્થઃ—અહીં ઉપમા-ઉપમેય ભાવથી કથન છે. ભસ્મસમાન ચાંડાલનું
શરીર છે, અંગાર (અગ્નિ) સમાન જીવ છે અને પ્રકાશ સમાન સમ્યગ્દર્શન છે.
ભસ્મ, અંગાર અને પ્રકાશ તે ઉપમા છે અને શરીર, જીવ અને સમ્યગ્દર્શન-તે ઉપમેય
છે. ભસ્મથી આચ્છાદિત અગ્નિના તેજ સમાન સમ્યગ્દર્શનયુક્ત ચાંડાલના દેહધારી
જીવને પણ ‘દેવ’ કહે છે; કેમકે તેને સાચા સમ્યગ્દર્શનરૂપ દિવ્યશક્તિ પ્રગટ થઈ છે. ૨૮.

(અત્યાર સુધી સમ્યગ્દષ્ટિના) એક ધર્મનું (શુભ ભાવનું) વિવિધરૂપ પ્રકાશીને
હવે ધર્મ અને અધર્મ બંનેનું યથાક્રમે રૂપ દર્શાવતાં કહે છે—

ધર્મ-અધર્મનું રૂપ

સ્લોક ૨૯

અન્વયાર્થઃ—[ધર્મકિલ્બિષાત્] ધર્મથી અને પાપથી (અનુક્રમે) [શ્વાપિ]
કૂતરો પણ [દેવઃ] દેવ અને [દેવઃ] દેવ પણ [શ્વા] કૂતરો [જાયતે] ધાય છે;
[નામ] અરેખર [ધર્માત્] ધર્મથી [શરીરિણામ્] પ્રાણીઓને—સંસારી જીવોને,
[કાપિ મન્યા] કોઈક અદ્વિતીય [સમ્પદ્] સંપત્તિ [ભવેત્] પ્રાપ્ત ધાય છે.

ટીકાઃ—‘શ્વાપિ’ કૂતરો પણ ‘દેવઃ’ દેવ ‘જાયતે’ ધાય છે. ‘દેવોઽપિ’ દેવ

‘धर्मकिल्बिपात्’ धर्ममाहात्म्यात् खलु इवापि देवो भवति । किल्बिपात् पापोदयात् पुनर्देवोऽपि इवा भवति यत एवं, ततः ‘कापि’ वाचामगोचरा । ‘नाम’ स्फुटं । ‘अन्या’ अर्द्धाऽद्वितीया । ‘सम्पद्’ विभूतिविशेषो । ‘भवेत्’ । कस्मात् ? धर्मात् । केषां ? ‘शरीरिणां’ संसारिणां । यत एवं, ततो धर्म एव प्रेक्षावतानुष्ठातव्यः ॥ २९ ॥

तथानुतिष्ठता दर्शनम्लानता मूलतोऽपि न कर्तव्येत्याह—

મયાશાસ્ત્રેહલોભાચ્ચ કુદેવાગમલિંગિનામ્ ।

પ્રણામં વિનયં ચૈવ ન કુર્યુઃ શુદ્ધદૃષ્ટયઃ ॥ ૩૦ ॥

‘શુદ્ધદૃષ્ટયો’ નિર્મલસમ્યક્ત્વઃ ન કુર્યુઃ । કં ? ‘પ્રણામં’ ઉત્તમાન્નેનોપનતિ । ‘વિનયં ચૈવ’ કરમુકુલપ્રશંસાદિલક્ષણં । કેપાં ? કુદેવાગમલિંગિનાં । કસ્માદપિ ? ‘મયાશાસ્ત્રેહલોભાચ્ચ’ મયં રાજાદિજનિતં, આશા ચ ભાવિનોઽર્થસ્ય પ્રાપ્ત્યાકાંક્ષા, સ્નેહથ મિત્રાનુરાગઃ, લોભથ વર્તમાનકાલેઽર્થપ્રાપ્તિશુદ્ધિઃ, મયાશાસ્ત્રેહલોભં તસ્માદપિ । ચ શબ્દોઽપ્યર્થઃ ॥ ૩૦ ॥

કુદેવાદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી કોઈ રીતે વંદનીય નથી

શ્લોક ૩૦

અન્વયાર્થઃ—[શુદ્ધદૃષ્ટયઃ] શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઇવોએ, [મયાશાસ્ત્રેહલોભાચ્ચ] ભય, આશા, સ્નેહ અને લોભથી પણ [કુદેવાગમલિંગિનામ્] કુદેવ, કુશાસ્ત્ર અને કૃલિંગીઓને (કુચુરુઓને) [પ્રણામં વિનયં ચૈવ] પ્રણામ અને તેમનો વિનય પણ [ન કુર્યુઃ] ન કરવાં જોઈએ.

ટીકા:—‘શુદ્ધદૃષ્ટયઃ’ નિર્મળ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઇવોએ ‘મયાશાસ્ત્રેહલોભાચ્ચ’ રાજાદિ જનિત ભયથી, ભાવિ અર્થની પ્રાપ્તિની આકાંક્ષાથી, મિત્ર પ્રત્યેના અનુરાગ-રૂપ સ્નેહથી અને વર્તમાન કાલમાં અર્થપ્રાપ્તિની શુદ્ધિથી (અતિ લાલસાથી)—ભય, આશા, સ્નેહ અને લોભથી પણ ‘કુદેવાગમલિંગિનામ્’ કુદેવ, કુશાસ્ત્ર અને કુચુરુને ‘પ્રણામં’ ઉત્તમ અંગથી—નમસ્કાર નમસ્કાર ‘વિનયં ચૈવ’ અને હસ્તાંજલિ, પ્રશંસાદિ-રૂપ (હાથ જોડીને નમસ્કાર કરવારૂપ, પ્રશંસાદિનાં વચન કહેવારૂપ) તેમનો વિનય ‘ન કુર્યુઃ’ કરવાં જોઈએ નહિ. આહી ‘ચ’ શબ્દ ‘અપિ’ના અર્થમાં છે.

સાવાર્થઃ—શુદ્ધ (નિર્મળ), પચીસ દોષ રહિત, સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઇવે રાજાદિના ભયના કારણે, કોઈ આર્થિક આશાના કારણે, મિત્રાદિ પ્રત્યેના સ્નેહને કારણે, યા પૈસાના અતિ લોભના કારણે પણ કુદેવ, કુશાસ્ત્ર અને કૃલિંગીઓને (જોરા વેશવારી ચુરુઓને) પ્રણામ કરવા જોઈએ નહિ; તેમનો વિનય—સત્કાર કરવો જોઈએ નહિ.

વિશેષ

મોક્ષપાહુડ ગાથા દર માં કહ્યું છે કે—

“જે કોઈ લજ્જા, ભય અને મોટાઈથી પણ કુત્સિત દેવ-ધર્મ-લિંગને વંદન કરે છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.”

“...માટે જે મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે, તે પ્રથમથી જ કુદેવ-કુધર્મ અને કુગુરુનો ત્યાગી થાય. સમ્યક્ત્વના પચીસ મળદોષોના ત્યાગમાં પણ મૂઠદષ્ટિ વા ઇ અનાયનનમાં પણ તેનો જ ત્યાગ કરાવ્યો છે. માટે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.”

નનુ મોક્ષમાર્ગસ્ય રત્નત્રયરૂપત્વાત્ કસ્માદર્શનસ્યૈવ પ્રથમેતઃ સ્વરૂપાભિધાનં
કૃતમિત્યાહ—

દર્શનં જ્ઞાનચારિત્રાત્સાધિમાનમુપાશ્નુતે ।

દર્શનં કર્ણધારં તન્મોક્ષમાર્ગે પ્રચક્ષતે ॥ ૩૧ ॥

હોય તેને નિષેધ જાણી નમસ્કાર કદી પણ કરે નહિ. ૧૧

ભાવાર્થ:—મિથ્યાત્વ તે મૂળ પાપ છે. મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી બીજા સ્વર્ગ
સુધીના દેવો એકેન્દ્રિયમાં ઊપજે છે. અનંતાનંતકાળ ત્રસ-સ્થાવરોમાં પરિભ્રમણ
કરતા ફરે છે.

બારમા સ્વર્ગ સુધીના દેવો પણ મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી ૫ એન્દ્રિય તિર્થંચોમાં
ઊપજે છે.

માટે મિથ્યાત્વભાવ મહા અનર્થકારી જાણી, સમ્યક્ત્વમાં જ યતન કરવો યોગ્ય
છે. (સદામુખદાસજી કૃત ટીકા, પાનું-૫૮ સસ્તી ગ્રંથમાળા.)

ગાથા ૨૮ સમ્યગ્દર્શનના માહાત્મ્યની છે, તેના અનુસંધાનમાં ગાથા ૨૯
સમ્યગ્દષ્ટિના શુભભાવની છે. અને ત્યાર પછીની ગાથા ૩૦ થી ૪૧ સુધીની બધી
ગાથાઓ સમ્યગ્દર્શનનો મહિમા બતાવે છે. સમ્યગ્દષ્ટિને તેની ભૂમિકા પ્રમાણે શુદ્ધિ
સાથે અશુદ્ધિ હોય છે અને તે અશુદ્ધિમાં શુભભાવની મુખ્યતા હોય છે. ૩૦.

મોક્ષમાર્ગ તો રત્નત્રયસ્વરૂપ છે, તો પછી સૌથી પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનના જ
સ્વરૂપનું કથન કેમ કર્યું તે કહે છે—

મોક્ષમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શનની મુખ્યતા

શ્લોક ૩૧

અન્વયાર્થ:—[દર્શનમ્] સમ્યગ્દર્શન [જ્ઞાનચારિત્રાત્] જ્ઞાન અને ચારિત્ર
કરતાં [સાધિમાનમ્ ઉપાશ્નુતે] અધિક છે (ઉત્તમ છે, ઉદ્દૃષ્ટ છે) [નતઃ] તેથી
[દર્શનમ્] સમ્યગ્દર્શન [મોક્ષમાર્ગે] મોક્ષમાર્ગમાં [કર્ણધારમ્] કર્ણધાર (બેવરિયો)
[પ્રચક્ષતે] કહેવાય છે.

गृहस्थो मोक्षमार्गस्थो निर्मोहो नैव मोहवान् ।

अनगारो गृही श्रेयान् निर्मोहो मोहिनो मुनेः ॥ ३३ ॥

‘निर्मोहो’ दर्शनप्रतिबन्धकमोहनीयकर्मरहितः सदर्शनपरिणत इत्यर्थः इत्थंभूतो गृहस्थो मोक्षमार्गस्थो भवति । ‘अनगारो’ यतिः । पुनः ‘नैव’ मोक्षमार्गस्थो भवति । किञ्चिन्निष्ठः ? ‘मोहवान्’ दर्शनमोहोपेतः । मिथ्यात्वपरिणत इत्यर्थः । यत एवं ततो गृही गृहस्थो । यो निर्मोहः स ‘श्रेयान्’ उत्कृष्टः । कस्मात् ? मुनेः । कथंभूतात् ?

सम्बन्धदर्शनीनां उत्कृष्टतानुं उदाहरणं सहितं गीष्मं कारणं.

‘મોહિનો’ દર્શનમોહયુક્તાત્ ॥ ૩૩ ॥

આવક ગૃહસ્થ પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી છે અને સમ્યગ્દર્શન રહિત મુનિ મિથ્યા-દષ્ટિ હોવાથી પ્રથમ ગુણસ્થાનવર્તી છે. મિથ્યાદષ્ટિ મુનિથી સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહસ્થ શ્રેષ્ઠ છે. —એ કારણથી પણ સમ્યગ્દર્શન સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

વિશેષ

શ્રી કૃદકૃદાચાર્યે દર્શનપાહુડમાં કહ્યું છે કે—

જે સમ્યગ્દર્શનથી ભ્રષ્ટ છે તે ભ્રષ્ટ છે, કારણ કે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે, અનંતકાળે પણ નિર્વાણને પામતો નથી; પરંતુ જે સમ્યગ્દર્શન યુક્ત છે પણ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયો છે તે દેવ-મનુષ્યના થોડાક ભવ કરી નિયમથી નિર્વાણ પામે છે.

“અસંયત-દેશસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને કપાયોની પ્રવૃત્તિ તો છે, પરંતુ શ્રદ્ધાનમાં તેને કોઈ પણ કપાય કરવાનો અભિપ્રાય નથી અને દ્રવ્યલિંગીને શુભ કપાય કરવાનો અભિપ્રાય હોય છે, શ્રદ્ધાનમાં તેને ભલો જાણે છે, માટે શ્રદ્ધાન અપેક્ષાએ અસંયત સમ્યગ્દષ્ટિથી પણ તેને અધિક કપાય છે.

“વળી દ્રવ્યલિંગીને યોગોની પ્રવૃત્તિ શુભરૂપ ઘણી હોય છે અને અઘાતિ કર્મોમાં પુણ્ય-પાપ બંધનો ભેદ શુભ-અશુભ યોગોને અનુસારે છે, માટે તે અંતિમ ઐવેયક મુદ્ધી પહોંચે છે. પણ એ કાંઈ કાર્યકારી નથી, કારણ કે અઘાતિ કર્મ કાંઈ આત્મગુણનાં ઘાતક નથી. તેના ઉદયથી ઊંચાં-નીચાં પદ પામે તો તેથી શું થયું? એ તો બાહ્ય સંયોગો માત્ર સંસારદશાના સ્વાંગ છે અને પોતે તો આત્મા છે, માટે આત્મગુણનાં ઘાતક જે ઘાતિકર્મ છે તેનું હીનપણું કાર્યકારી છે. દુર્વે ઘાતિકર્મોના બંધ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અનુસાર નથી પણ અંતરંગ કપાય અનુસાર છે, તેથી જ દ્રવ્યલિંગીની અપેક્ષાએ અસંયત વા દેશસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને ઘાતિકર્મોના બંધ થોડો છે. દ્રવ્યલિંગીને તો સર્વ ઘાતિયાં કર્મોના બંધ ઘણી સ્થિતિ-અનુભાગ સાહેત હોય છે, ત્યારે અસંયત-દેશસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી આદિ કર્મોના બંધ તો છે જ નહિ, તથા બાકીની પ્રકૃતિઓનાં બંધ હોય છે પણ તે અલ્પસ્થિતિ-અનુભાગ સાહેત હોય છે.

“દ્રવ્યલિંગીને ગુણમેષ્ટિ નિર્જરા કદી પણ થતી નથી, ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિને કોઈ વેળા થાય છે તથા દેશ-સકળ સંયમ થતાં નિરંતર થાય છે, માટે તે મોક્ષમાર્ગી થયો

ત્સદ્ભાવે યતિરપિ વ્રતસંયમસમ્પન્નો ગૃહસ્થાદપિ તદ્વિપરીતાદપકૃષ્ટતાં વ્રજતીતિ ॥ ૩૪ ॥

इतोऽपि सदृशनमेव ज्ञानचारित्राभ्यामुत्कृष्टमित्याह—

[આર્યાગીતિછન્દઃ]

सम्यग्दर्शनशुद्धा नारकतिर्यङ्मपुंसकस्त्रीत्वानि ।

दुष्कुलविकृतालपायुर्दरिद्रતાंच व्रजन्ति नाप्यव्रतिकाः ॥ ३५ ॥

સંયમથી યુક્ત મુનિ પણ, ગૃહસ્થથી પણ, દર્શનની વિપરીતતાને લીધે નીચી દશાને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:—ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકમાં સમ્યક્ત્વ સમાન કોઈ પદાર્થ સંસારી જીવોને કલ્યાણકારી નથી; અર્થાત્ ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર, ભુવનેન્દ્ર, ચંદ્રી, નારાયણ, બલભદ્ર અને તીર્થંકરાદિક સમસ્ત ચેતન પદાર્થો અને મણિ-મંત્ર, ઔપધાદિક સમસ્ત અચેતન પદાર્થો સમ્યક્ત્વ સમાન ઉપકારક નથી, કારણ કે તેના સદ્ભાવમાં અવ્રતી ગૃહસ્થ પણ દ્રવ્યલિંગી મુનિ કરતાં ઉત્તમ ગણાય છે. વળી અવ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ-મનુષ્યના થોડાક ભવ કરી—અર્થાત્ સ્વર્ગાદિકનાં મુખ ભોગવી, નિયમથી ભોક્ષ પામે છે; અને મિથ્યાત્વ સમાન કોઈ પદાર્થ જીવને અકલ્યાણકારી નથી, કારણ કે તેના સદ્ભાવમાં મહાવ્રતધારી દ્રવ્યલિંગી મુનિ પણ અવ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહસ્થથી હીન મનાય છે.

વળી દોહતરામજી કૃત 'છઠાળા' માં કહ્યું છે કે—

तीनलोक तिहुंकालमांदि नहि दर्शन सौ सुखकारी ।

સકલ ધર્મલોકો મૂલ યદી દસ વિન કરતી દુઃખકારી ॥ (છઠાળા ૩/૧૬)

ત્રણ લોક અને ત્રણ કાળમાં સમ્યક્ત્વ સમાન અન્ય કોઈ મુખકારી નથી, તે સર્વ ધર્મોત્તુ મૂળ છે, તેના વિના સર્વ જ્ઞાન, વ્રત, ક્રિયા-બધુ વૃથા છે અને દુઃખોત્તુ કારણ છે.

તેથી ભોક્ષમાર્ગમાં સમ્યક્ત્વની જ ઉત્તમતા છે. ૩૮.

આથી પણ સમ્યગ્દર્શન જ જ્ઞાન અને ચારિત્રથી ઉત્કૃષ્ટ છે એમ કહે છે—

सम्यग्दष्टि एव कथां कथां विपश्यते नदी ?

સ્લોક ૩૫

અન્યથાર્થ:—[સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધા:] સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ (સમ્યગ્દષ્ટિ) જીવો

‘सम्यग्दर्शनशुद्धा’ सम्यग्दर्शनं शुद्धं निर्मलं येषां ते । सम्यग्दर्शनलाभात्पूर्वं वद्धा-
 युष्कान् विहाय अन्ये ‘न व्रजन्ति’ न प्राप्नुवन्ति । कानि । ‘नारकतिर्यङ्मनपुंसकस्त्रीत्वानि’ ।
 त्वशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते नारकत्वं तिर्यक्त्वं नपुंसकत्वं स्त्रीत्वमिति । न केवलमे-
 तान्येव न व्रजन्ति किन्तु ‘दुष्कुलविकृताल्पायुर्दरिद्रतां च’ । अत्रापि ताशब्दः प्रत्येकमभि-
 सम्बध्यते ये निर्मलसम्यक्त्वाः ते न भवान्तरे दुष्कुलतां दुष्कुले उत्पत्तिं विकृततां काणकुं-
 टादिरूपविकारं अल्पायुष्कतामन्तर्मुहूर्ताद्यायुष्कोत्पत्तिं, दरिद्रतां दारिद्र्योपेतकुलोत्पत्तिं ।
 कथंभूता अपि एतत्सर्वं न व्रजन्ति । ‘अव्रतिका अपि’ अणुव्रतरहिता अपि ।

પ્રાપ્તિ પહેલાં જે કોઈ આગળની ગતિના આયુનો બંધ થઈ જાય (આ આયુબંધની પૂર્વે જ સમ્યક્ત્વ છૂટી જાય) તો તેમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, કિન્તુ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી ત્યાં પણ એટલી વિશેષતા થઈ જાય છે, કે સાતમા નરકનો આયુબંધ કર્યો હોય તો તે પ્રથમ નરકનો નારકી થાય, એકેન્દ્રિય નિગોદનો આયુબંધ કર્યો હોય તો તે ઉત્તમ ભોગભૂમિમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય, લઘ્વપર્યાપ્તક મનુષ્યનો આયુબંધ કર્યો હોય તો તે ઉત્તમ ભોગભૂમિનો મનુષ્ય થાય, વ્યંતરાદિક નીચ દેવોનો આયુબંધ કર્યો હોય તો તે કલ્પવાસી મહર્ષિક દેવ થાય, અન્ય સ્થાનોમાં ઊપજે નહિ.

‘છઠાળા’માં ૩/૨૬ માં કહ્યું છે કે—

“પ્રથમ નરક વિન પદ્મ ભૂ જ્યોતિષ, વાન ભવનપંડ નારી,
થાવર વિદલત્રય પશુમે નહિ, ઉપજત સમક્ષ ધારી.”

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પ્રથમ નરક સિવાય (નરકાયુના બંધ પછી સમ્યક્ત્વ પામે તો) બાકીના છ નરકોમાં, જ્યોતિષી, વ્યંતર અને ભવનવાસી દેવોમાં, નપુંસકની પર્યાયમાં, સ્ત્રી પર્યાયમાં, સ્થાવર જીવોમાં, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિય જીવોમાં તથા પશુની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી.

વળી અત્રતી સમ્યગ્દષ્ટિને એકતાલીસ કર્મપ્રકૃતિઓનો નવીન બંધ થતો નથી.
(જુઓ, ગોમ્મટસાર-કર્મકાણ્ડ ગાથા ૯૫-૯૬)

વિશેષ

આ ગાથામાં સમ્યગ્દર્શન સાથે ‘શુદ્ધ’ વિશેષણ છે અને તેનો અર્થ ટીકાકારે ‘નિર્મળ’ કર્યો છે. તેથી તે શ્રદ્ધા ગુણનો શુદ્ધ પર્યાય છે.

આહી’ શુદ્ધ નિશ્ચય નયનો વિષય શુદ્ધ પર્યાય છે. સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ કહેા, નિર્મળ કહેા, પવિત્ર કહેા કે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન કહેા—તે એક જ છે.

તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ચોથા ગુણસ્થાનમાં અત્રતી હોવા છતાં તેને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન હોય છે.

એવા નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન સાથે ચોથા ગુણસ્થાનમાં સાચા દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની વ્યવહાર શ્રદ્ધા હોય છે, પરંતુ તે શ્રદ્ધાગુણનો પર્યાય નથી; પણ તે આરિત્વગુણનો

સહજા અહાર્યાં ચ બુદ્ધિઃ, વીર્યં વિશિષ્ટં સામર્થ્યં, યશો વિશિષ્ટા રુચાતિઃ વૃદ્ધિઃ કલત્રપુત્ર-
પૌત્રાદિસમ્પત્તિઃ, વિજયઃ પરાભિભવેનાત્મનો ગુણોત્કર્ષઃ, વિભવો ધનધાન્યદ્રવ્યાદિ-
સમ્પત્તિઃ, પતૈઃ સનાથા સહિતાઃ । તથા 'માહાકુલા' મહચ્ચ તત્ કુલં ચ માહાકુલં તત્ર
ભવાઃ । 'મહાર્યા' મહાન્તોઽર્થા ધર્માર્થકામમોક્ષલક્ષણા યેષામ્ ॥ ૩૬ ॥

'વિદ્યા' સહજ અહાર્ય (અતિશયરૂપ) બુદ્ધિ, 'વીર્ય' વિશિષ્ટ બલ-સામર્થ્ય, 'યશો' વિશિષ્ટ ખ્યાતિ, 'વૃદ્ધઃ' સ્ત્રી-પૌત્રાદિરૂપ સંપત્તિ, 'વિજયઃ' પરના પરાભવથી પોતાના ગુણોનો ઉત્કર્ષ અને 'વિભવઃ' ધન, ધાન્ય, દ્રવ્યાદિ સંપત્તિ—એ સર્વથી યુક્ત છે જેઓ એવા તથા 'માહાકુલાઃ' જેઓ ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે એવા અને 'મહાર્યાઃ' જેમને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ મહાન અર્થો સાધ્ય છે એવા (અર્થાત્ જેઓ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના સાધક છે એવા)—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો મનુષ્યના તિલક થાય છે.

ભાવાર્થઃ—શુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો (મરીને) ઉત્સાહ, પ્રતાપ, ક્રાંતિ, બળ, વિદ્યા, કૌશલ, ઉત્તમિ, વિજય અને સંપત્તિ સહિત ઉચ્ચ કુળવાન અને ધર્મ-અર્થાદિ પરમાર્થોના સાધક મનુષ્યોના શિરોમણિ-રાજા થાય છે.

તથા ઇન્દ્રપદમપિ સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધા એવ પ્રાપ્તુવન્તીત્યાહ—

અષ્ટગુણપુષ્ટિતુષ્ટા દષ્ટિ વિશિષ્ટાઃ પ્રકૃષ્ટશોભાનુષ્ટાઃ ।

અમરાપ્સરસાં પરિપદિ ચિરં રમન્તે જિનેન્દ્રમક્તાઃ સ્વર્ગે ॥ ૩૭ ॥

ગાથા ૩૮, પૃષ્ઠ ૧૫૧; (ગુજરાતી) પૃષ્ઠ ૧૮૧.)

આ પ્રકારની ભોક્ષમાર્ગની સ્થિતિ ચોથા ગુણસ્થાનથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે, આ દર્શાવવા માટે ટીકાકારે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને ‘માદ્યાર્થાઃ’ કહ્યા છે.

વળી આ ગાથાથી એ ફલિત થાય છે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ ભોક્ષમાર્ગી છે અને તે ભોક્ષમાર્ગની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી થાય છે. આના સમર્થનમાં પં. શ્રી દ્વૈલત-રામજીએ પણ ‘છઠાળા’ના ૩/૫ માં કહ્યું છે કે—

મધ્યમ અંતર આતમ હૈં જ, દેશવ્રતી અનગારી,
જઘન કહે અવિરત સમદષ્ટિ, તીનાં શિવમગચારી. ૩/૫.

સાવાર્થઃ—દેશવ્રતી અર્થાત્ પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી આવક અને અનગારી અર્થાત્ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી સુનિ-બંને મધ્યમ અંતરાત્મા છે અને ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જઘન્ય અંતરાત્મા છે. આ ત્રણે અંતરાત્માઓ ભોક્ષમાર્ગી છે. જો ભોક્ષમાર્ગ ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થતો ન હોય તો અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને પંડિતજી ભોક્ષમાર્ગી કેમ કહે? ૩૬.

તથા ઇન્દ્રપદને પણ સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ (થયેલા) જીવો જ પ્રારંભ કરે છે એમ કહે છે—

શુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિની ઇન્દ્રપદની પ્રાપ્તિ

પદોક્ત ૩૭

અન્વયાર્થઃ—[દષ્ટિવિશિષ્ટાઃ] શુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ સહિત [જિનેન્દ્રમક્તાઃ] જિનેન્દ્રના ભક્ષા જીવો [સ્વર્ગે] સ્વર્ગમાં [અષ્ટગુણપુષ્ટિતુષ્ટાઃ] આઠ સદિઓની પૂર્ણતાથી સંવૃષ્ટ અને [પ્રકૃષ્ટશોભાનુષ્ટાઃ] વિશેષ શોભા (સુંદરતા) ધરાવતા [અમરાપ્સરસાં] દેવો અને અપ્સરાઓની [પરિપદિ] સદામાં [ચિરં] સુધી [રમન્તે] રમે છે.

તથા ધર્મચક્રિણોઽપિ સદર્શનમાહાત્મ્યાદ્ ભવન્તીત્યાહ—

અમરાસુરનરપતિભિર્યમધરપતિભિશ્ચ નૂતપાદામ્ભોજાઃ ।

દૃષ્ટ્યા સુનિશ્ચિતાર્યા વૃષચક્રધરા ભવન્તિ લોકશરણ્યાઃ ॥૩૯॥

‘દૃષ્ટ્યા’ સમ્યગ્દર્શનમાહાત્મ્યેન । ‘વૃષચક્રધરા ભવન્તિ’ વૃષો ધર્મે તસ્ય ચક્રં
વૃષચક્રં તદ્દરન્તિ યે તે વૃષચક્રધરાસ્તીર્થકરાઃ । કિંવિશિષ્ટાઃ ? ‘નૂતપાદામ્ભોજાઃ’
પાદાવેદામ્ભોજે, નૂતે સ્તુતે પાદામ્ભોજે યેષાં । કૈઃ ? ‘અમરાસુરનરપતિભિઃ’ અમરપતયઃ
ઋર્વ્યલોકસ્વામિનઃ સૌધર્માદયઃ, અસુરપતયોઽધોલોકસ્વામિનો ધરણેન્દ્રાદયઃ, નરપતયઃ

છ ખંડનો સ્વામી હોય છે અને બધા દેશોમાં પોતાની આજ્ઞા (ચક્ર) પ્રવર્તાવવાને
સમર્થ હોય છે. વળી તે બન્નીસ હજાર મુકુટબદ્ધ રાજાઓનો અધિપતિ અને નવનિધિ
અને ઋષીઃ રત્નોનો સ્વામી હોય છે. ૩૯.

તથા સમ્યગ્દર્શનના આહાત્મ્યથી ધર્મચક્રી (તીર્થંકર) પણ થાય છે એમ કહે છે—

તિર્યંગલોકસ્વામિનશ્ચક્રવર્તિનઃ । ન કેવલમેતૈરેવ નૂતપાદામ્ભોજાઃ, કિન્તુ 'યમધરપતિ-
મિશ્ચ' યમં વ્રતં ધરન્તિ ચે તે યમધરા મુનયસ્તેષાં પતયો ગણધરાસ્તૈશ્ચ । પુનરપિ
કથંભૂતાસ્તે ? 'મુનિશ્ચિતાર્થા' શોભનો નિશ્ચિતઃ પરિસમાપ્તિ ગતોઽર્થો ધર્માદિલક્ષણો
યેષાં । તથા 'લોકશરણ્યાઃ' અનેકવિધદુઃખદાયિભિઃ કર્મારાતિમિરુપદ્રુતાનાં લોકાનાં
શરણે સાધવઃ ॥ ૩૯ ॥

તથા મોક્ષપ્રાપ્તિરપિ સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધાનામેવ ભવતીત્યાહ—

આદિ અને નરપતિ એટલે તિર્યંગલોકના (મધ્યલોકના) સ્વામી-ચક્રવર્તિઓ દ્વારા-
કેટલા તેમના દ્વારા જ (તેમનાં) ચરણકમળો પ્રશંસિત છે એટલું જ નહિ કિન્તુ
'યમધરપતિમિશ્ચ' જે યમ એટલે વ્રતને ધારણ કરે છે તે યમધરા-મુનિઓ, તેમના
પતિ-ગણધરા, તેમના દ્વારા પણ (પ્રશંસિત છે). વળી તેઓ કેવા છે ? 'મુનિશ્ચિતાર્થાઃ'
જેમને ધર્માદિરૂપ અર્થ સારી રીતે નિશ્ચિત થયો છે અર્થાત્ પરિસમાપ્તિએ (પૂર્ણતાએ)
પામ્યો છે, (અર્થાત્ જેમને ધર્માદિ પદાર્થોના સમ્યક્ પ્રકારે સંપૂર્ણપણે નિશ્ચય થયો
છે-અકલાન થયું છે) તેવા તથા 'લોકશરણ્યાઃ' અનેક પ્રકારના દુઃખદાયી કર્મ-શત્રુઓ
દ્વારા ઉપદ્રવ પામેલા લોકોના જેઓ શરણભૂત છે એવા.

ભાવાર્થઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ મુત્ય બાદ સમ્યક્ત્વના માહાત્મ્યથી દેવેન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર,
ચક્રવર્તી તથા ગણધરા દ્વારા પૂજનીય થાય છે તથા ત્રણ લોકના શરણભૂત, ધર્મચક્રના
ધારક તીર્થંકર પણ થાય છે.

તીર્થંકરદેવ ત્રણ લોકના અધિપતિઓ દ્વારા પૂજનીય છે-એ બતાવે છે કે ત્રણ
લોકમાં તીર્થંકરદેવનું પુણ્ય-કૃણ સૌથી ઉત્કૃષ્ટ છે. વળી જ્ઞાનીઓ અને ત્યાગીઓમાં
ગણધર સૌથી મોટા છે, તેઓ પણ શ્રોતાઓની ડોરિમાં બેસી ધર્મ અવણ કરે છે, તે
બતાવે છે કે ધર્મમાં પણ તીર્થંકરદેવ સૌથી ઉત્તમ છે. વિહારકાળે તેમની મહત્તાસૂચક
એક ધર્મચક્ર તીર્થંકર ભગવાનની આગળ ચાલે છે.

આ પ્રમાણે ત્રણ લોકના રાજા-મહારાજાઓ, ઇન્દ્રો, જ્ઞાનીઓ, ત્યાગીઓ,
ધર્માત્માઓ-સર્વે જેમને પૂજે છે, જેમનું શરણ લે છે-એવા સામાન્યશાળી અલોકિક
પુરુષ-તીર્થંકરદેવ-સમ્યગ્દર્શનના જ માહાત્મ્યથી કાય છે. ૩૯.

તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિને જ કાય છે તે કહે છે—

शिवमजरमरुजमक्षयमव्यावाधं विशोकभयशङ्कम् ।

काष्ठागतसुखविद्याविभवं विमलं भजन्ति दर्शनशरणाः ॥ ४० ॥

‘दर्शनशरणाः’ दर्शनं शरणं संसारापायपरिरक्षकं येषां, दर्शनस्य वा शरणं रक्षणं यत्र ते । ‘निर्वं’ मोक्षं । भजन्त्यनुभवन्ति । कथंभूतं ? ‘अजरं’ न विद्यते जरा वृद्धत्वं यत्र । ‘अरुजं’ न विद्यते रुग्ण्यधिर्यत्र । ‘अक्षयं’ न विद्यते लब्धानन्तचतुष्टयक्षयो यत्र । ‘अव्यावाधं’ न विद्यते दुःखकारणेन केनचिद्विविधा विशेषेण वा आवाधा यत्र । ‘विशोकभयशङ्कं’ विगता शोकभयशङ्का यत्र । ‘काष्ठागतसुखविद्याविभवं’ काष्ठां परमत्रयं गतः प्राप्तः सुखविद्ययोर्विभवो विभूतिर्यत्र । ‘विमलं’ विगतं मलं द्रव्यभाव-
रूपकर्म^३ यत्र ॥ ४० ॥

યત્પ્રાક્ પ્રત્યેકં શ્લોકૈઃ સમ્યગ્દર્શનસ્ય ફલમુક્તં તદ્દર્શનાધિકારસ્ય સમાપ્તૌ
સંગ્રહવૃત્તેનોપસંહૃત્ય પ્રતિપાદયન્નાહ—

દેવેન્દ્રચક્રમહિમાનમમેયમાનમ્
રાજેન્દ્રચક્રમવનીન્દ્રશિરોર્ચનીયમ્ ।
ધર્મેન્દ્રચક્રમધરીકૃતસર્વલોકમ્
લઘ્વા શિવં ચ જિનમક્તિરૂપૈતિ મવ્યઃ ॥ ૪૧ ॥

‘શિવં’ મોક્ષં । ‘ઉપૈતિ’ પ્રાપ્નોતિ । કોડસી ? ‘મવ્યઃ’ સમ્યગ્દષ્ટિઃ । કયંભૂતઃ ?
‘જિનમક્તિઃ’ જિને મક્તિર્યસ્ય । કિં કૃત્વા ? ‘લઘ્વા’ । કં ? ‘દેવેન્દ્રચક્રમહિમાનં’

સાવાચાર્યઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યાં ઘડપણ, રોગ, ક્ષય,
બાધા, શોક, ભય અને શંકાનો તથા દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ, નોકર્મરૂપ મલનો સર્વથા
અભાવ હોય છે તથા નવ ક્ષાયિક લગ્નિધ્યો તથા અનંતદર્શનાદિ અનંતચતુષ્થનો
સદા સદ્ભાવ હોય છે. ૪૦.

પૂર્વે પ્રત્યેક શ્લોક દ્વારા જે સમ્યગ્દર્શનનું દ્રશ્ય કર્યું તે સમ્યગ્દર્શનનો અધિકાર
સમાપ્ત કરતાં સંગ્રહ વૃત્તિથી (સંક્ષેપ રૂપે) દીપસંહાર કરી પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે—

સમ્યક્ત્વના મહિમાનો દીપસંહાર

શ્લોક ૪૧

અન્યથાર્થઃ—[જિનમક્તિઃ] જિનેન્દ્રની ભક્તિવાળો જિનભક્ત [મવ્યઃ] ભવ્ય
(સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ) [સમેયમાનમ્] અપરિમિત પ્રતિષ્ઠા અથવા જ્ઞાન સંહિત [દેવેન્દ્ર-
ચક્રમહિમાનમ્] દેવેન્દ્રોના સમૂહના મહિમાને (ઐશ્વર્યને), [રાજેન્દ્રચક્રમ્]
રાજાઓના મસ્તક દ્વારા પૂજનીય [રાજેન્દ્રચક્રમ્] ચક્રવર્તીના ચક્રરતને [ચ] અને
[ધર્મેન્દ્રચક્રમ્] સર્વ લોકને જેણે નીચાં કરી દીધાં છે અર્થાત્ સર્વ લોકમાં
જે ઉત્તમ છે તેવા [ધર્મેન્દ્રચક્રમ્] ધર્મેન્દ્રના (તીર્થંકરના) ચક્રને (પદને) [લઘ્વા]
પ્રાપ્ત કરી [શિવમ્] મોક્ષ [ઉપૈતિ] પામે છે.

ટીકા:—‘જિનમક્તિઃ મવ્યઃ શિવં ઉપૈતિ’ જેવે જિનેન્દ્રદેવનાં ભક્તિ છે તેવા
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. તે શું શું પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે ?

દેવાનામિન્દ્રા દેવેન્દ્રાસ્તેષાં ચક્રં સંવાતસ્તત્ર તસ્ય વા મહિમાનં વિભૂતિમાહાત્મ્યં । કયં-
 ભૂતં ? ‘અમેયમાનં’ અમેયોઅપર્યન્તં માનં પૂજા જ્ઞાનં વા યસ્ય તમમેયમાનં । તથા
 ‘રાજેન્દ્રચક્રં’ લઘ્વા રાજામિન્દ્રાશ્ચક્રવર્તિનસ્તેષાં ચક્રં ચક્રરત્નં । કિં વિશિષ્ટં ?
 ‘અવનીન્દ્રશિરોડર્ચનીયં’ અવન્યાં નિજનિજપૃથિવ્યાં ઇન્દ્રા મુકુટવદ્ધા રાજાનસ્તેષાં શિરો-
 મિરર્ચનીયં । તથા ‘ધર્મેન્દ્રચક્રં’ લઘ્વા ધર્મસ્તસ્યોત્તમક્ષમાદિલક્ષણસ્ય ચારિત્રલક્ષ-
 ãસ્ય વા ઇન્દ્રા અનુષ્ઠાતારઃ પ્રણેતારો વા તીર્થકરાદયસ્તેષાં ચક્રં સંવાતં ધર્મેન્દ્રાણાં વા
 તીર્થકૃતાં સુચકં ચક્રં ધર્મચક્રં । કયંભૂતં ? ‘અધરીકૃતસર્વલોકં’ અધરીકૃતો ભૂતૃતાં
 નીતઃ સર્વલોકસ્ત્રિભુવનં યેન તત્ । एतत्सर्वं’ લઘ્વા પથાચ્છિવં ચોપૈતિ
 મચ્ય ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

‘દેવેન્દ્રચક્રમહિમાનમ્’ દેવોના ઇન્દ્રો તે દેવેન્દ્રો, તેના સમૂહના મહિમાને-વિભૂતિના
 માહાત્મ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. ‘અમેયમાનમ્’ જેનું માન (જે માહાત્મ્યનો પ્રભાવ) -પૂજા,
 જ્ઞાન અપરિમિત (અમાપ) હોય છે, તથા ‘રાજેન્દ્રચક્રમ્’ રાજાઓના ઇન્દ્રો તે
 રાજેન્દ્રો-ચક્રવર્તિઓ, ચક્રવર્તિઓના ચક્રરતનને પ્રાપ્ત કરે છે ‘અવનીન્દ્રશિરોડર્ચનીયમ્’
 દે જે પોતપોતાની પૃથ્વીઓના અધિપતિ મુકુટવદ્ધ રાજાઓનાં મસ્તકો દ્વારા પૂજનીય
 હોય છે. તથા ‘ધર્મેન્દ્રચક્રમ્’ ધર્મેન્દ્રચક્રને-ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ અથવા ચારિત્રરૂપ ધર્મના
 ઇન્દ્રોના અનુષ્ઠાના અથવા પ્રણેતા-તીર્થ કર આદિના સમૂહને અથવા ધર્મેન્દ્રોના-તીર્થ-
 કરોના મુકુટ ધર્મચક્રને પ્રાપ્ત કરે છે ‘અધરીકૃતસર્વલોકમ્’ દે જેણે સર્વ લોકને
 (પાપ અપનને) તારૂંપ બનાવ્યા છે (પોતાના મહિમા આગળ ત્રણ ભુવનને જેણે
 રાજા (દેવતા) કરી રીધા છે-નીચે પાડી દીધા છે)—એ બધું પ્રાપ્ત કરીને પછી
 અપરિમિત માન પ્રાપ્ત કરે છે.

इति प्रभाचन्द्रविरचितायां समन्तभद्रस्वामिविरचितोपासकाध्ययनटीकायां
प्रथमः परिच्छेदः ॥ १ ॥

આવો અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ કરવો તે પણ સમ્યક્ત્વનો જ મહિમા છે, માટે મોક્ષાર્થીએ પ્રથમ તેને જ ધારણ કરવું જોઈ એ. આત્માર્થીને સાંસારિક મુખ તેા ધાન્ય સાથે ઘાસની જેમ સહજ પ્રાપ્ય છે. ૪૧.

એ પ્રમાણે શ્રી સમન્તભદ્ર સ્વામી વિરચિત
ઉપાસકાધ્યયનની પ્રભાચન્દ્ર વિરચિત ટીકામાં
પહેલો પરિચ્છેદ પૂર્ણ થયો. ૧.

[૨]

જ્ઞાનાધિકાર

અથ દર્શનરૂપં ધર્મં વ્યાખ્યાય જ્ઞાનરૂપં તં વ્યાખ્યાયમાહ—

અન્યૂનમનતિરિક્તં યાથાતથ્યં વિના ચ વિપરીતાત્ ।

નિઃસન્દેહં વેદ યદાહુસ્તજ્ઞાનમાગમિનઃ ॥ ૪૨ ॥

‘વેદ’ વેત્તિ । ‘યત્તદાહુર્બ્રુવતે । ‘જ્ઞાન’ ભાવશ્રુતરૂપં । કે તે ? ‘આગમિનઃ’ આગમજ્ઞાઃ । કથં વેદ ? ‘નિઃસન્દેહં’ નિઃસંશયં યથા ભવતિ તથા । ‘વિના ચ વિપરીતાત્’ વિપરીતાદ્વિપર્યયાદ્વિર્નેવ વિપર્યયવ્યવચ્છેદેનેત્યર્થઃ । તથા ‘અન્યૂન’ પરિપૂર્ણ સકલં વસ્તુ-

હવે સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરીને જ્ઞાનરૂપ ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરવાને કહે છે—

અન્યૂનજ્ઞાનનું સ્વરૂપ (લક્ષણ)

શ્લોક ૪૨

અન્યથાર્થઃ—[યત્] બે (વસ્તુસ્વરૂપને) [અન્યૂનમ્] ન્યૂનતા સંહિત, [મનતિરિક્તં] અધિકતાસંહિત, [વિપરીતાત્ વિના] વિપરીતતા વિના-વિપરીતતા સંહિત, [ચ] અને [નિઃસંદેહમ્] સંદેહરહિત [યાથાતથ્યં] જેમ છે તેમ [વેદ] બાણે છે, [તત્] તેને [આગમિનઃ] ગણધરા થા શ્રુતકેવલીઓ [જ્ઞાનં] અન્યજ્ઞાન [આદિઃ] કહે છે.

ટીકાઃ—‘યદ્ વેદ તદ્ આગમિનઃ જ્ઞાનં આદિઃ’ બે (નીચેની રીતે) બાણે છે તેને આગમતા બાણતારા (ગણધરા અથવા શ્રુતકેવલીઓ) ભાવશ્રુતરૂપ જ્ઞાન કહે છે. કેવી રીતે બાણે છે ? ‘નિઃસંદેહં’ નિઃસંશયપણે, ‘વિના ચ વિપરીતાત્’ વિપર્યય સંહિત અ-વિપર્યયતા વ્યવચ્છેદ પૂર્વક-એવો અર્થ છે. તથા ‘અન્યૂન’ પરિપૂર્ણ-મકલ વસ્તુ-સ્વરૂપને, તહિ કે ન્યૂન-સિદ્ધ વસ્તુસ્વરૂપને.

સ્વરૂપં યદ્વેદ 'તદ્જ્ઞાનં' નં ન્યૂનં વિકલં તત્સ્વરૂપં યદ્વેદ । તર્હિ^૨ જીવાદિવસ્તુસ્વરૂપેઽ-
વિદ્યમાનમપિ સર્વથાનિત્યત્વશ્ચણિકત્વાદૈતાદિરૂપં કલ્પયિત્વા યદ્વેત્તિ તદધિકાર્ય-
વેદિત્વાત્^૩ જ્ઞાનં ભવિષ્યતીત્યત્રાહ—'અનતિરિક્તં' વસ્તુસ્વરૂપાદનતિરિક્તમનધિકં યદ્વેદ
તન્જ્ઞાનં ન પુનસ્તદ્વત્સ્વરૂપાદધિકં કલ્પનાશિલ્પિકલ્પિતં યદ્વેદ । एवं चैतद्विशेषण-
चतुष्टयसामर्थ्याद्यथाभूतार्थवेदकत्वं तस्य संभवति तदर्शयति—'याथातथ्यं' यथावस्थित-
वस्तुस्वरूपं યદ્વેદ તદ્જ્ઞાનં ભાવશ્રુતં । તદ્રૂપસ્યૈવ જ્ઞાનસ્ય જીવાદ્યશેષાર્થાનામશેષવિશેષતઃ
કેવલજ્ઞાનવત્ સાકલ્યેન સ્વરૂપપ્રકાશનસામર્થ્યસમ્ભવાત્ । તદુક્તં—

સ્યાદ્વાદકેવલજ્ઞાને સર્વતત્ત્વપ્રકાશને ।

ભેદઃ સાક્ષાદસાક્ષાચ્ચ હ્યવસ્ત્વન્યતમં ભવેત્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

પ્રશ્ન :—તો પછી જીવાદિ વસ્તુસ્વરૂપમાં અવિદ્યમાન હોવા છતાં સર્વથા નિત્યત્વ,
સર્વથા ક્ષણિકત્વ અને સર્વથા અદ્વૈત ઇત્યાદિરૂપ કલ્પીને જે જાણે તે અધિકાર્ય'તું
જાણનારું હોવાથી જ્ઞાન છે ને ?

ઉત્તર :—વસ્તુસ્વરૂપથી અનધિકપણે જે જાણે છે તે જ્ઞાન છે, પરંતુ તે વસ્તુ-
સ્વરૂપથી અધિક કલ્પનારૂપ શિલ્પીથી કલ્પિત કરાયેલું જે જાણે છે તે જ્ઞાન નથી. એ
રીતે આ ચાર વિશેષજ્ઞાના સામર્થ્યથી તે યથાભૂત પદાર્થ'તું જાણનારું હોય છે એમ
જણાવેલું છે —

અતસ્તદેવાન્ ધર્મત્વેનાભિપ્રેતં તસ્યૈવ મુખ્યતો મૂલકારણભૂતતયા સ્વર્ગાપર્ગસાધન-
સામર્થ્યસંભવાત્ ॥ ૧ ॥

સર્વ તસ્વોત્તું પ્રકાશન કરવામાં, સ્યાદ્વાદ (શ્રુતજ્ઞાન) અને કેવળજ્ઞાનમાં
પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષની અપેક્ષાએ જ ભેદ છે, તેનાથી બીજું (જ્ઞાન) અવસ્તુરૂપ છે.
તેથી તે જ (ભાવશ્રુતરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન જ) ધર્મ છે-એવો અભિપ્રાય છે; કારણ કે
મુખ્યપણે મૂલ કારણ હોવાથી તેનામાં સ્વર્ગ અને મોક્ષના સાધનતું સામર્થ્ય છે.

સાનાર્થ:—જે વસ્તુના સ્વરૂપને, ન્યૂનતા, અધિકતા, વિપરીતતા અને સંદેહ
રહિત, જેમ છે તેમ જાણે છે, તેને ગણધરો યા શ્રુતકેવલીઓ 'સમ્યક્જ્ઞાન' કહે
છે; અર્થાત્ જે વસ્તુસ્વરૂપને સંશય (સંદેહ), વિપર્યય અને અનધ્યવસાય રહિત જેમ
છે તેમ જાણે છે તેને સમ્યક્જ્ઞાન કહે છે. આ પ્રમાણ-જ્ઞાનતું લક્ષણ છે. નિત્ય-
અનિત્યરૂપ, સામાન્ય-વિશેષરૂપ એવું વસ્તુસ્વરૂપ જેમ છે તેમ જે જ્ઞાન જાણે તેને જ
સત્યાર્થજ્ઞાન-પ્રમાણજ્ઞાન-સમ્યક્જ્ઞાન કહે છે.^૧

વિશેષ

આ શ્લોકની ટીકામાં સમ્યક્જ્ઞાનને (૧) ભાવશ્રુતરૂપ જ્ઞાન, (૨) યથાભૂત
અને (૩) છવાદિ સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપને કેવળજ્ઞાનવત્ સંપૂર્ણપણે પ્રકાશન
કરવાના સામર્થ્યવાળું કહ્યું છે; કારણ કે—

(૧) ભાવશ્રુતજ્ઞાન જેતું સ્વરૂપ છે એવા જ્ઞાનીને, અભેદરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન-
સ્વરૂપ શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન હોવાથી, તે પરથી અત્યંત વિશ્વસ હોય છે. તેથી તે જ્ઞાની,
કર્મના ઉદયના સ્વભાવને સ્વયં જ ઓળખે છે. (આ સમયસાર ગાથા ૩૮૮ ની ટીકા)

(૨) યથાભૂત-‘વાચ્યત્વયં’ જે વસ્તુસ્વરૂપ છે તેમ જાણે તે જ્ઞાન ભાવશ્રુતરૂપ છે.

(૩) કેવળજ્ઞાનવત્—એવા-પાંચમાણુસ્થાનવર્તી છવો પણ સમ્યક્જ્ઞાની હોવાથી,

૧. સંશય (સંદેહ) - ‘વિરહાનેકોતિસ્પર્ધિજ્ઞાનં નિરુદ્ધઃ’-આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રમાણે છે - એવું
જે પરસ્પર વિરુદ્ધતાપૂર્વક જે પ્રકારે જ્ઞાન તેને સંભવ કહે છે.

વિપર્યય (વિભ્રમ) - ‘વિપરીતૈવરોટી વિચરો વિપર્યયઃ’-વસ્તુસ્વરૂપથી વિરુદ્ધતાપૂર્વક ‘આમ
જે છે’ એવું એકરૂપ જ્ઞાન તે વિપર્યય છે.

અનધ્યવસાય (વિશ્વેષ) - ‘વિનિર્ણયોચનભાવમનઅધ્યવસાયઃ’-‘સંદેહ’ છે - એવો નિર્ધારિત
વિચાર તેનું નામ અનધ્યવસાય છે.

તેમને ભાવશ્રુતજ્ઞાન હોય છે અને તે જ્ઞાન સકળ પદાર્થોને પ્રકાશવાને સમર્થ હોવાથી તેને કેવળજ્ઞાનવત્ કહ્યું છે.

આત્મ જ્ઞાન ભૂતાર્થ-ત્રિકાળી ધ્રુવસ્વાત્માના આશ્રય વિના કોઈને પ્રગટ થઈ શકે નહિ.

ત્યાં સમ્યજ્ઞાન હોય ત્યાં આત્મિક સુખ અલિપ્ત હોય છે, કેમકે જ્ઞાન અને સુખાત્મ અલિપ્તપણું છે. (જુઓ શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા પૃષ્ઠ ની શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય દ્વિત ભૂમિકા).

“...પ્રયોજનભૂત જ્ઞાતિ તત્ત્વોમાં સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયરૂપ જે જાણવું થાય છે તેવું નામ મિથ્યાજ્ઞાન છે, પણ અપ્રયોજનભૂત પદાર્થોને યથાર્થ જાણે અથવા અયથાર્થ જાણે તેની અપેક્ષાએ કોઈ મિથ્યાજ્ઞાન-સમ્યજ્ઞાન નથી; જેમ મિથ્યાદષ્ટિ દોરડીને દોરડી જાણે તેથી (તેવું જ્ઞાન) કોઈ સમ્યજ્ઞાન નામ પામે નહિ તથા સમ્યદષ્ટિ દોરડીને સાપ જાણે તેથી / મેનં નામ... ”

તસ્ય વિષયભેદાદ્ભેદાન્ પ્રરૂપયન્નાહ—

પ્રથમાનુયોગમર્થાસ્થ્યાનં ચરિતં પુરાણમપિ પુણ્યમ્ ।

બોધિસમાધિનિધાનં બોધતિ બોધઃ સમીચીનઃ ॥ ૪૩ ॥

જ પ્રયોજન સાધે છે, તેથી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાતું નથી. એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કહીએ છીએ.

પ્રશ્ન:—એ મિથ્યાજ્ઞાનનું કારણ શું છે?

ઉત્તર:—મોહના ઉદયથી જે મિથ્યાત્વભાવ થાય છે—સમ્યગ્ભાવ થતો નથી એ જ મિથ્યાજ્ઞાનનું કારણ છે. જેમ વિપના સંયોગથી ભોજનને પણ વિપરૂપ કહેવામાં આવે છે, તેમ મિથ્યાત્વના સંબંધથી જ્ઞાન પણ મિથ્યાજ્ઞાન નામ પામે છે.

એ જ પ્રમાણે જીવને પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વ તથા અપ્રયોજનભૂત અન્ય પદાર્થોને યથાર્થ જાણવાની શક્તિ હોય, પણ ત્યાં જેને મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય તે તો અપ્રયોજનભૂત હોય તેને જ વેદે છે—જાણે છે, પણ પ્રયોજનભૂતને જાણતો નથી. જે તે પ્રયોજનભૂતને જાણે તો સમ્યગ્જ્ઞાન બની જાય, પણ મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી તેમ બની શકતું નથી. માટે ત્યાં પ્રયોજનભૂત-અપ્રયોજનભૂત પદાર્થો જાણવામાં જ્ઞાનાવરૂપનું નિમિત્ત નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વનો ઉદય-અનુદય જ કારણભૂત છે. ૪૨.

તેના (સમ્યગ્જ્ઞાનના) વિષય-ભેદથી પ્રથમાનુયોગરૂપ ભેદનું પ્રરૂપ કરતાં કહે છે—

પ્રથમાનુયોગનું રૂપરૂપ

સ્લોક ૪૩

આન્વયાર્થ:—[સમીચીનઃ બોધઃ] સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે [વ્યવસ્થાનમ્] જેમાં પરમાર્થરૂપ વિષયનું વ્યાખ્યાન છે એવા [ચરિતં] જેમાં દોષ એક મહાપુરુષના અવિરૂપનું વ્યાખ્યાન આવે છે એવા, [પુરાણમ્ અપિ] જેમાં ચેતઃ શક્તિશાપ્તકોચોની કથા આવે છે એવા, [પુણ્યમ્] જેને સાંભળવાથી પુણ્ય હોય છે એવા અને [બોધિસમાધિનિધાનમ્] જે બોધિ અને સમાધિ એ બંને વિષયોનું નિધાન છે એવા (અર્થાત્ તેને સાંભળવાથી બોધિ અને સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા) [પ્રથમાનુયોગમ્] પ્રથમાનુયોગને [બોધતિ] જાણે છે.

‘बोधः समीचीनः’ सत्यं श्रुतज्ञानं । ‘बोधति’ जानाति । कं ? प्रथमानुयोगं ।
 किं पुनः प्रथमानुयोगशब्देनाभिधीयते इत्याह—‘चरितं पुराणमपि’ एकपुरुषाश्रिता
 कथा चरितं त्रिपष्टिशलाकापुरुषाश्रिता कथा पुराणं तदुभयमपि प्रथमानुयोगशब्दा-
 भिधेयं । तस्य प्रकल्पितत्वव्यवच्छेदार्थमर्थाख्यानमिति विशेषणं, अर्थस्य परमार्थस्य
 विषयस्याख्यानं प्रतिपादनं यत्र येन वा तं । तथा ‘पुण्यं’ प्रथमानुयोगं हि शृण्वतां पुण्य-
 मुत्पद्यते इति पुण्यहेतुत्वात्पुण्यं तदनुयोगं । तथा ‘बोधिसमाधिनिधानं’ अप्राप्तानां हि
 सम्यग्दर्शनादीनां प्राप्तिर्वोधिः, प्राप्तानां तु पर्यन्तप्रापणं समाधिः, ध्यानं वा धर्म्यं
 श्रुतं च समाधिः तयोर्निधानं । तदनुयोगं हि शृण्वतां सदृशनादेः प्राप्त्यादिकं
 धर्म्यध्यानादिकं च भवति ॥ ४३ ॥

આ પ્રથમાનુયોગનાં શાસ્ત્રોનાં શ્રવણ, પઠન, મનન અને ચિંતનાદિથી પુણ્ય, યોધિ (રત્નત્રય) અને સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ કે તેઓ પુણ્યરૂપ તથા પુણ્યનું કારણ છે અને યોધિ તથા સમાધિનો ખળનો છે; અર્થાત્ જે સમ્યક્જ્ઞાન, આખ્યાન, ચરિત્ર અને પુરાણોરૂપ શાસ્ત્રોને જાણે છે તે ભાવશ્રુત જ્ઞાનને આપ્યા પ્રથમાનુયોગ કહે છે. આ અનુયોગ સમ્યક્જ્ઞાનનો વિષય છે.

વિશેષ

“નૈનમતમાં ઉપદેશ ચાર અનુયોગનો આપ્યો છે. પ્રથમાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ—એ ચાર અનુયોગ છે. ત્યાં તીર્થંકર-ચક્રવર્તી આદિ મહાન પુરુષોનાં ચરિત્ર જેમાં નિરૂપણ કર્યા હોય તે ‘પ્રથમાનુયોગ’ છે, શુશ્રુષ્ઠાન-માર્ગણાદિરૂપ જીવનું, કર્મોત્તું વા ત્રિલોકાદિતું જેમાં નિરૂપણ હોય તે ‘કરણાનુયોગ’ છે, શ્રદ્ધસ્થ-મુનિના કર્મ આચરણ કરવાનું જેમાં નિરૂપણ હોય તે ‘ચરણાનુયોગ’ છે તથા છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વાદિક અને સ્વ-પર બેદવિજ્ઞાનાદિકત્તું જેમાં નિરૂપણ હોય તે ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ છે.”

“પ્રથમાનુયોગઃ પ્રથમં મિથ્યાદષ્ટિમમત્તિક્ષમવ્યુત્પન્નં વા પ્રતિપાદમાદિત્ય પ્રવૃત્તોડનુ-યોગોડધિકારઃ પ્રથમાનુયોગઃ ।”^૨

અર્થઃ—પ્રથમ અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ-અવ્રતી, વિશેષ જ્ઞાન સંદિત શિષ્યને ઉદ્દેશી પ્રવૃત્ત થયેલો અનુયોગ અર્થાત્ અધિકાર તે પ્રથમાનુયોગ છે.

પ્રથમાનુયોગનું પ્રયોજન

તથા^૧—

લોકાલોકવિમક્તેર્યુગપરિવૃત્તેશ્ચતુર્ગતીનાં ચ ।
આદર્શમિવ તથામતિરિવૈતિ કરણાનુયોગં ચ ॥ ૪૪ ॥

“વળી લોકમાં તો રાજાદિકની કથાઓમાં પાપ છાડવાનું વા પુણ્યનું પોણુ છે. ત્યાં રાજાદિક મહાપુરુષોની કથા સાંભળે છે, પરંતુ તેનું પ્રયોજન જ્યાં-ત્યાંથી પાપને છોડી ધર્મમાં લગાવવાનું પ્રગટ કર્યું છે. તેથી તે જીવ કથાઓની લાલચ વડે પણ તેને વાંચે-સાંભળે તો પાછળથી પાપને ધૂરું તથા ધર્મને ભલો ગણી ધર્મમાં રુચિયાન થાય છે. એ પ્રમાણે તુચ્છ બુદ્ધિવાનોને સમજાવવા માટે આ અનુયોગ છે....

“વળી જે જીવોને તત્ત્વજ્ઞાન થયું હોય તેઓ આ અનુયોગ વાંચે-સાંભળે તો નેમને આ ઉદાહરણરૂપ ભાસે છે. જેમકે જીવ અનાદિનિધન છે તથા શરીરાદિ સંયોગી પદાર્થ છે-એમ જાણતો હતો, હવે પુરાણાદિકમાં જીવોનાં ભવાન્તરનું નિરૂપણ કર્યું છે તે એ જાણનામાં ઉદાહરણરૂપ થયું.”

‘તથા’ તેન પ્રથમાનુયોગપ્રકરેણ, ‘મતિ’ર્મનનં’ શ્રુતજ્ઞાનં । અવૈતિ જાનાતિ । કં ? ‘કરણાનુયોગ’ લોકાલોકવિભાગં પંચસંગ્રહાદિલક્ષણં । કયંભૂતમિવ ? ‘આદર્શમિવ’ યથા આદર્શો દર્પણો મુસ્તાદેર્યથાવત્સ્વરૂપપ્રકાશકસ્તથા કરણાનુયોગોઽપિ સ્વવિષયસ્યાયં પ્રકાશકઃ । ‘લોકાલોકવિભક્તેઃ’ લોક્યન્તે જીવાદયઃ પદાર્થા યત્રાસૌ લોકસ્ત્રિચત્વા-રિંશદધિકશતત્રયપરિમિતરજ્જુપરિમાણઃ,—તદ્વિપરીતોઽલોકોઽનન્તમાનાવચ્છિન્નશુદ્ધા-કાશસ્વરૂપઃ તયોર્વિભક્તિર્વિભાગો ભેદસ્તસ્યાઃ આદર્શમિવ । તથા ‘યુગપરિવૃત્તેઃ’ યુગસ્ય કાલસ્યોત્સર્પિણ્યાદેઃ પરિવૃત્તિઃ પરાવર્તનં તસ્યા આદર્શમિવ । તથા ‘ચતુર્ગતીનાં ચ’

લોક-અલોકના વિભાગના-સ્વરૂપના, [યુગપરિવૃત્તેઃ] યુગના (અર્થાત્ કાલના પરિ-વર્તનના) સ્વરૂપના [ચ] અને [ચતુર્ગતીનામ્] ચાર ગતિઓના સ્વરૂપના પ્રકાશક એવા [કરણાનુયોગમ્ ચ] દરજ્જાનુયોગને પણ [અવૈતિ] જાણે છે.

ટીકા:—‘તથા’ તે પ્રથમાનુયોગના પ્રકારે ‘મતિઃ મનનં શ્રુતજ્ઞાનં’ મતિ એટલે મનન-શ્રુતજ્ઞાન, ‘અવૈતિ’ જાણે છે. કોને (જાણે છે)? ‘કરણાનુયોગ’ દરજ્જાનુયોગને અર્થાત્ પંચસંગ્રહાદિરૂપ લોક-અલોકના વિભાગને; કોની આદર્શ ? ‘આદર્શમિવ’ જેમ આદર્શ એટલે દર્પણ મુખાદિના યથાવત્ સ્વરૂપને પ્રકાશે છે, તેમ દરજ્જાનુયોગ પણ યોગાના વિષયને પ્રકાશે છે.

‘લોકાલોકવિભક્તેઃ’ જેમાં જીવાદિ પદાર્થો જણાય તે લોક, તે ત્રણેમાં તેનાલીલા (૩૪૩)થી અધિક ઘન રાજુ પ્રમાણ છે. તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપવાળો અલોક છે. તે અનન્ત પ્રમાણ અને અવચ્છિન્ન શુદ્ધ આકાશસ્વરૂપ છે. તે અનેના વિભાગને (ભેદને) આદર્શની જેમ પ્રકાશે છે, તથા ‘યુગપરિવૃત્તેઃ’ યુગના-કાલના-ઉત્સર્પિણી આદિના પરિવર્તનને દર્પણની જેમ પ્રકાશે છે. અને ‘ચતુર્ગતીનામ્ ચ’ નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિરૂપ ચાર ગતિઓના (સ્વરૂપને) દર્પણની જેમ પ્રકાશે છે-વર્ણવે છે.

ભાવાર્થ:—જેમ દર્પણ મુખાદિ વસ્તુઓને જેમ છે તેમ બતાવે છે, તેમ જે સાત્ર પાંચ દ્રવ્યોના (જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને કાલના) સમૂહરૂપ લોક અને તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપવાળા શુદ્ધ અનન્ત અલોકના વિભાગને, ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી-રૂપ દૃષ્ટકાલના પરિવર્તનને અને નરકાદિ ચાર ગતિઓના સ્વરૂપને, જેમ છે તેમ બતાવે તેને દરજ્જાનુયોગ કહે છે. આ અનુયોગ પણ સમ્યક્જ્ઞાનનો વિષય છે. અર્થાત્ દરજ્જાનુ-યોગ, લોક-અલોકના વિભાગને, યુગના પરિવર્તનને અને ચતુર્ગતિઓના સ્વરૂપને

નરકતિર્યગ્મનુષ્યદેવલક્ષણાનામાદર્શમિવ ॥ ૪૪ ॥

યથાવત્ જાણવામાં દર્શણ સમાન છે-એમ શ્રુતજ્ઞાન (સમ્યજ્ઞાન) જાણે છે.

વિશેષ

“....કરણ એટલે ગણિત કાર્યના કારણરૂપ જે સૂત્ર, તેનો જેમાં ‘અનુયોગ’ અર્થાત્ અધિકાર હોય તે કરણાનુયોગ છે. આ અનુયોગમાં ગણિત-વર્ણનની મુખ્યતા છે.”

કરણાનુયોગનું પ્રયોજન

“કરણાનુયોગમાં જીવોની વા કર્મોની વિશેષતા તથા ત્રિલોકાદિકની રચના નિરૂપણ કરી જીવોને ધર્મમાં લગાવ્યા છે. જે જીવ ધર્મમાં ઉપયોગ લગાવવા ઇચ્છે છે તે જીવોનાં ગુણસ્થાન-માર્ગાણાદિ લોક તથા ત્રણ લોકમાં નરક-સ્વર્ગાદિનાં ઠેકાણાં જાણી પાપથી વિમુક્ત થઈ ધર્મમાં લાગે છે. વળી જે એવા વિચારોમાં ઉપયોગ રહી જાય તે પાપપત્તિ છૂટી સ્વયં તત્કાળ ધર્મ ઊપજે છે, તથા તેના અભ્યાસથી તત્ત્વજ્ઞાનની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી આત્મ સુક્ષ્મ જ્ઞાને યથાર્થ પદાર્થકથન જૈન-મતમાં જ છે. અન્ય ઠેકાણે નથી એવો તેનો મહિમા જાણી તે જૈનમતનો શ્રદ્ધાની માય છે.”

તથા—

ગૃહમેધ્યનગારાણાં ચારિત્રોત્પત્તિવૃદ્ધિરક્ષાઙ્ગમ્ ।

ચરણાનુયોગસમયં સમ્યગ્જ્ઞાનં વિજાનાતિ ॥ ૪૫ ॥

‘સમ્યગ્જ્ઞાનં’ ભાવશ્રુતરૂપં । ‘વિજાનાતિ’ વિશેષેણ જાનાતિ । કં? ‘ચરણાનુયોગસમયં’

વિરુદ્ધતા નથી. એ પ્રમાણે આ કરણાનુયોગનું પ્રયોજન બાજુનું. ૨૨

“પરમેશ્વર તો વીતરાગ છે. ભક્તિ કરવાથી પ્રસન્ન થઈ કાંઈ કરતા નથી પણ ભક્તિ કરતાં જે મંદ કપાય થાય છે તેનું સ્વયં જ ઉત્તમ ફળ થાય છે. હવે કરણાનુ-યોગના અભ્યાસમાં તેનાથી (ભક્તિથી) પણ અધિક મંદ કપાય થઈ શકે છે, તેથી તેનું ફળ અતિ ઉત્તમ થાય છે. વળી વ્રત-દાનાદિક તો કપાય ઘટાડવાનાં બાહ્ય નિમિત્ત-સાધન છે અને કરણાનુયોગનો અભ્યાસ કરતાં ત્યાં ઉપયોગ જોડાઈ બંધ ત્યારે રાગાદિક દૂર થાય છે, તેથી તે અંતરંગ નિમિત્ત સાધન છે; માટે તે વિશેષ કાર્યકારી છે....” ૪૪.

અરણ્યાનુયોગનું સ્વરૂપ

શ્લોક ૪૫

અ-વચાર્થ:— [સમ્યગ્જ્ઞાનમ્] સમ્યગ્જ્ઞાન, [ગૃહમેધ્યનગારાણામ્] ગૃહસ્થ, (શ્રાવક) અને મુનિઓનાં [ચારિત્રોત્પત્તિવૃદ્ધિરક્ષાઙ્ગમ્] ચારિત્રની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને રક્ષાના કારણભૂત એવા [ચરણાનુયોગસમયમ્] અરણ્યાનુયોગ શાસ્ત્રને [વિજાનાતિ] બાજુ છે.

ટીકા:— ‘સમ્યગ્જ્ઞાનં’ ભાવશ્રુતરૂપ જ્ઞાન, ‘વિજાનાતિ’ વિશેષ પ્રકારે બાજુ છે. કોને? ‘ચરણાનુયોગસમયં’ ચારિત્રના પ્રતિપાદક આચારાદિ શાસ્ત્રને, કેવા (શાસ્ત્રને) ?

૧. કોપે કા પુસ્તકે રવં ગાથા સમુપલભ્યતે—તત્ત્વચારિત્તુર્ણીણં વિરિયાણં રિહિસરિયાણં । જ્ઞાનં સળ્લાસં પરણાણિત્વં પસંસંતિ । ગાયેયં ચરણાનુયોગલક્ષણવત્ । કેતંચિન્નં ‘ગૃહમેધ્યનગારા-ણમ્’ રૂઢિ રહેલવચ ટીકાયામદતારિતા, લેખકપ્રમાદેન ચ ચરણાનુયોગલક્ષણે સંમેલિત્ત્વં મનેન્ રૂઢિ પ્રતિભાતિ ।

૨. ગોસ્વર્ગી પ્રાચીન-ગુજરાતી સ્પષ્ટિ, ૫૫ ૨૭૨, ૨૭૩. ૩. ગો. ભુવે ૧૧ ૨૦૩ થી ૨૦૪, ૨૦૨, ૨૦૩.

૪. ગોસ્વર્ગી પ્રાચીન, ગુજરાતી સ્પષ્ટિ, ૫૫ ૨૬૨.

ચારિત્રપ્રતિષાદકં શાસ્ત્રમાચારાદિ । કથંભૂતં ? ‘ચારિત્રોત્પત્તિવૃદ્ધિરક્ષાઙ્ગ’ ચારિત્ર-
સ્યોત્પત્તિથ વૃદ્ધિથ રક્ષા ચ તાસામઙ્ગં કારણં અંગાનિ વા કારણાનિ પ્રરૂપ્યન્તે યત્ર ।
કેપાં તદઙ્ગં ? ‘ગૃહમેધ્યનગારાણાં’ ગૃહમેધિનઃ શ્રાવકાઃ અનગારા મુનયસ્તેષાં ॥ ૪૫ ॥

‘ચારિત્રોત્પત્તિવૃદ્ધિરક્ષાઙ્ગમ્’ ચારિત્રની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને રક્ષાના અંગની-કારણની
અથવા કારણોની-જેમાં પ્રવેશ કરવામાં આવી છે તેવા (શાસ્ત્રને). કોનાં ચારિત્રની
ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને રક્ષાનાં કારણભૂત ? ‘ગૃહમેધ્યનગારાણામ્’ શ્રાવકો અને મુનિઓનાં
(ચારિત્રની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને રક્ષાના કારણભૂત).

ભાવાર્થ:—જે શાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થ અને મુનિઓનાં ચારિત્રની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને
રક્ષાનાં કારણોનું વર્ણન હોય તેને ચરણાનુયોગ કહે છે. આ અનુયોગ પણ સમ્યક્જ્ઞાનનો
વિષય છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થ અને મુનિઓના ચારિત્રની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને રક્ષાનાં
કારણભૂત ચરણાનુયોગ શાસ્ત્ર છે એમ સમ્યક્જ્ઞાન (ભાવશ્રુતજ્ઞાન) બાંધે છે.

લીલાજીવસુતરત્ત્વે પુણ્યાપુણ્યે ચ વન્ધમોક્ષો ચ ।

દ્રવ્યાનુયોગદીપઃ શ્રુતવિદ્યાલોકમાતનુતે ॥ ૪૬ ॥

‘દ્રવ્યાનુયોગદીપો’ ‘દ્રવ્યાનુયોગસિદ્ધાન્તસૂત્રં તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિસ્વરૂપો દ્રવ્યાગમઃ સ એવ દીપઃ સ । ‘આતનુતે’ વિસ્તારયતિ અણેપવિણેપતઃ પ્રરૂપયતિ । કે ? ‘લીલાજીવ-સુતરત્ત્વે’ ઉપયોગલક્ષણો લીલઃ તદ્વિપરીતોઽજીવઃ તાત્ત્વેવ શોભને અવાધિતે તત્ત્વે વસ્તુસ્વરૂપે આતનુતે । તથા ‘પુણ્યાપુણ્યે’ સદ્વેદ્યશ્રુભાવુર્નામગોત્રાણિ હિ પુણ્યં તતોઽન્ય-ત્કર્માપુણ્યમુચ્યતે, તે ચ મૂલોત્તરપ્રકૃતિભેદનાણેપવિણેપતો દ્રવ્યાનુયોગદીપ આતનુતે ।

બાણે છે, બેરહો અંશ રાગ રહે છે તેને હેય બાણે છે તથા સંપૂર્ણ વીતરાગતાને પરમ ધર્મ માને છે.

એ પ્રમાણે ચરણાનુયોગનું પ્રયોજન છે.” ૪૫.

દ્રવ્યાનુયોગનું સ્વરૂપ

શ્લોક ૪૬

અન્યાર્થઃ—[દ્રવ્યાનુયોગદીપઃ] દ્રવ્યાનુયોગદીપી દીપક [લીલાજીવસુતરત્ત્વે] જીવ અને અજીવ સુતરત્ત્વેને, [પુણ્યાપુણ્યે] પુણ્ય તથા પાપને [ચ] અને [વન્ધમોક્ષો] બંધ તથા મોક્ષને [શ્રુતવિદ્યાલોકં] ભાવશ્રુતજ્ઞાનને પ્રદારા પાપ નેવી રીતે [આતનુતે] વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપે છે—પ્રગટ કરે છે.

ટીકાઃ—‘દ્રવ્યાનુયોગદીપો’ દ્રવ્યાનુયોગ સિદ્ધાન્તસૂત્ર-તત્ત્વાર્થ સૂત્રાદિ સ્વરૂપ દ્રવ્યાગમ-એવો જ દીપક (અર્થાત્ દ્રવ્યાનુયોગદીપી દીપક) તે ‘આતનુતે’ વિસ્તારે છે અર્થાત્ સંપૂર્ણરૂપે પ્રરૂપે છે. તેને (પ્રરૂપે છે) ? ‘લીલાજીવસુતરત્ત્વે’ તેના લક્ષણ ઉપર બાણે છે તે જીવ અને તેનાથી વિપરીત લક્ષણ એનું છે તે અજીવ છે. તે અને આજીવ (સુતર) —અભાધિત તત્ત્વોને—વસ્તુ સ્વરૂપને પ્રરૂપે છે. તથા ‘પુણ્યાપુણ્યે’ જ્ઞાનાદિની, શુભઆશુ, શુભનામ અને શુભગોત્ર-એ પુણ્યકર્મ છે. અને તેનાથી અન્ય વિપરીત કર્મ (અર્થાત્ અજ્ઞાનાદિની, અશુભઆશુ, અશુભનામ અને અશુભગોત્ર) અપુણ્ય (પાપ) કર્મ કહેવાય છે. તેમને મૂલ પ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી અમરત વિધેય-

૧. દ્રવ્યાનુયોગઃ સિદ્ધાન્તઃ સ્મૃત્ત્વે ।

૨. મોક્ષમાર્ગ પ્રદારક, શ્રુતવિદ્યાલોકમાતનુતે ૪૬ ૨૭૨. ૪૬ ૨૭૨ શુભે. ૨૭૨, ૨૭૨.

તથા 'બન્ધમોક્ષૌ ચ' મિથ્યાત્વાવિરતિપ્રમાદકપાયયોગલક્ષણહેતુવશાદુપાર્જિતેન કર્મણા સદાત્મનઃ સંરહેપો બન્ધઃ બન્ધહેત્વભાવનિર્જરાભ્યાં કૃત્સ્નકર્મવિપ્રમોક્ષલક્ષણો મોક્ષસ્તાવ-
પ્યશેષતઃ દ્રવ્યાનુયોગદીપ આતન્તુતે । કથં ? શ્રુતવિદ્યાલોકં શ્રુતવિદ્યા ભાવશ્રુતં સૈવાલોકઃ
પ્રકાશો યત્ કર્મણિ તદ્યથા ભવત્યેવં જીવાદીનિ સ પ્રકાશયતીતિ ॥ ૪૬ ॥

પૂર્વક દ્રવ્યાનુયોગરૂપી દીપક પ્રગટ કરે છે. તથા 'બન્ધમોક્ષૌ ચ' મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગરૂપ કારણથી ઉપાર્જિત કરેલાં કર્મ સાથે આત્માનો સંસ્પર્શ (ગાઠ સંબંધ) તે બંધ, બંધ હેતુનો અભાવ (આત્મવતો અભાવ અર્થાત્ સંવર) અને નિર્જરાથી (સંવર અને નિર્જરા એ બંનેથી) સમસ્ત કર્મના છૂટકારો થવો તે મોક્ષ છે. તે બંનેને બંધ અને મોક્ષને પણ દ્રવ્યાનુયોગરૂપી દીપક સંપૂર્ણપણે પ્રગટ કરે છે. કેવી રીતે ? 'શ્રુતવિદ્યાલોકં' શ્રુતજ્ઞાન એટલે ભાવશ્રુતજ્ઞાન-તેનો પ્રકાશ જે રીતે થાય તે રીતે, તે (દ્રવ્યાનુયોગ દીપક) જ્વાલિને પ્રકાશે છે.

ભાવાર્થઃ—દ્રવ્યાનુયોગરૂપી દીપક, જીવ-અજીવ સુતરવોને, પુણ્ય-પાપને અને બંધ-મોક્ષ તરવોને, જે રીતે ભાવશ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય તે રીતે, પ્રગટ કરે છે-વિસ્તારે છે. આ અનુયોગ પણ સમ્યજ્ઞાનનો વિષય છે, અર્થાત્ જે જ્ઞાન જીવ-અજીવ સુતરવોને, પુણ્ય-પાપ તરવોને અને બંધ-મોક્ષ તરવોને પ્રકાશિત કરે છે-જાણે છે તે દ્રવ્યાનુયોગ ભાવજ્ઞાન છે.

‘ઈતિ પ્રમાચન્દ્રવિરચિતાયાં સમન્તભદ્રસ્વામિવિરચિતોપાસકાધ્યયનટીકાયાં
દ્વિતીયઃ પરિચ્છેદઃ ॥ ૨ ॥

તો તે યાદ રહે, ન રાખે તો ભૂલી જાય, તેમ આને તત્ત્વજ્ઞાન તો થયું છે, પરંતુ જો તે દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કર્યા કરે તો તે તત્ત્વજ્ઞાન ટકી રહે, ન કરે તો ભૂલી પણ જાય, અથવા સંક્ષેપતાથી તત્ત્વજ્ઞાન થયું હવું તે અહીં નાના યુક્તિ-લેહુ-દેશાન્તાદિ વડે સ્પષ્ટ થઈ જાય તો પછી તેમાં શિથિલતા થઈ શકે નહિ અને તેના અભ્યાસથી રાગાદિક ઘટવાથી અલપકાળમાં ભોક્ષ સંધાય. એ પ્રમાણે દ્રવ્યાનુયોગનું પ્રયોજન જાણવું....”

“શંકા:—દ્રવ્યાનુયોગરૂપ અધ્યાત્મ ઉપદેશ છે, તે ઉત્કૃષ્ટ છે અને તે ઉચ્ચ દશાને પ્રાપ્ત હોય તેને જ કાર્યકારી છે પણ નીચલી દશાવાળાઓને તો પ્રત-સંયમાદિનો જ ઉપદેશ આપવો શોભે છે.

“સમાધાન:—જનમતમાં તો એવી પરિપાટી છે કે પહેલાં સમ્યક્ત્વ લેાય, પછી પ્રત લેાય; હવે સમ્યક્ત્વ તો સ્વ-પરંતુ અજ્ઞાન થતાં ધાય છે તથા ને અજ્ઞાન કરી સમ્યક્દષ્ટિ ધાય અને ત્યાર પછી ચરજાનુયોગ અનુસાર પ્રતારિદિ પારણ કરી પ્રતી ધાય. એ પ્રમાણે મુખ્યપણે તો નીચલી દશામાં જ દ્રવ્યાનુયોગ કાર્યકારી છે તથા મોજાપણે જેને ભોક્ષભાગની પ્રાપ્તિ થતી ન જણાય તેને પહેલાં કોઈ પ્રતારિદિનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે માટે ઉચ્ચ દશાવાળાઓને અધ્યાત્મ ઉપદેશ અભ્યાસ કરવા સાર્ય છે—એમ જાણી નીચલી દશાવાળાઓએ ત્યાંથી પરાણમુખ થવું શોભે નથી.”

ઈતિ શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામિ વિરચિત ઉપાસકાધ્યયનની

શ્રી પ્રમાચન્દ્ર વિરચિત ટીકાનો બીજો

પરિચ્છેદ પૂર્ણ થયો. ૨.

[३]

चारित्र्याधिकार

अथ चरित्ररूपं धर्मं व्याचिख्यासुराह—

मोहतिमिरापहरणे दर्शनलाभादवाप्तसंज्ञानः ।

रागद्वेषनिवृत्तयै चरणं प्रतिपद्यते साधुः ॥ ४७ ॥

‘चरणं’ हिंसादिनिवृत्तिलक्षणं चारित्र्यं । ‘प्रतिपद्यते’ स्वीकरोति । कोऽसौ ? ‘साधु’-
भेदयः । कथंभूतः ? ‘अवाप्तसंज्ञानः’ । कस्मात् ? ‘दर्शनलाभात्’ । तल्ललाभोऽपि तस्य
वृत्तिमिदं गति संज्ञातः ? ‘मोहतिमिरापहरणे’ मोहो दर्शनमोहः स एव तिमिरं तस्यापहरणे
गतागमभयमुपशमे क्षये क्षयोपशमे वा । अथवा मोहो दर्शनचारित्र्यमोहस्तिमिरं ज्ञानावर-

જાદિ તયોરપદ્ધરણે । અયમર્થઃ—દર્શનમોદાપદ્ધરણે દર્શનલાભઃ । તિમિરાપદ્ધરણે સતિ દર્શનલાભાદવાપ્તસંજ્ઞાનઃ ભવત્યાત્મા । જ્ઞાનાવરણાપગમે દિ જ્ઞાનપુત્પદ્યમાનં સદર્શનપ્રસાદાત્ સમ્યગ્વ્યવદેશં લભતે, તથાભૂતચાત્મા ચારિત્રમોદાપગમે ચરણં પ્રતિપદ્યતે । કિમર્થઃ ? 'રાગદ્વેષનિવૃત્ત્યૈ' રાગદ્વેષનિવૃત્તિનિમિત્તં ॥ ૪૭ ॥

(અર્થકાર) એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ-તે બંને દૂર થતાં (સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ). આનો અર્થ એ છે કે—દર્શનમોદ દૂર થતાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જ્ઞાનાવરણાદિકરૂપ અર્થકારનો નાશ થતાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાની થાય છે. જ્ઞાનાવરણનો અભાવ થતાં (ક્ષયોપશમ થતાં) જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન (પ્રગટ) થાય છે, તે સમ્યગ્દર્શનના પ્રસદ્ધથી સમ્યક્ નામ પામે છે. (જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનની સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરે છે) અને આવો આત્મા, ચારિત્રમોદનો નાશ થતાં, ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે. શા માટે ? 'રાગદ્વેષનિવૃત્ત્યૈ' રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ માટે (તે ચારિત્ર અદ્યક્ષ કરે છે.)

સાવાર્થઃ—મિથ્યાત્વરૂપ અર્થકાર દૂર થતાં—દર્શનમોદનીય અને અનંતાનુભવી ઠપાય વેદનીય (ચારિત્રમોદનીય)નો ઉપશમ. ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થતાં, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થવાથી જેવું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન થયું છે તેવો ભવ્ય આત્મા, રાગ-દ્વેષને દૂર કરવા માટે ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે.

આ શ્લોકમાં આચાર્યે મુખ્ય બે બાબનો દર્શાવી છે—(૧) ચારિત્ર પારણ કરનારની યોગ્યતા અને (૨) ચારિત્ર પારણ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય. બંનેને પૂરવે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે જ તે સમ્યક્ચારિત્ર પારણ કરવાને પાત્ર બને છે; તે સિવાય તેવું ચારિત્ર મિથ્યાચારિત્ર નામ પામે છે. રાગ-દ્વેષાદિનો અભાવ કર્યો તે સમ્યક્ચારિત્ર પારણ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય છે.^૧

જેમ જે સમયે અર્થકાર નાશ પામે છે તે જ સમયે પ્રદાશ ઉત્પન્ન થાય છે, (અર્થકારનો નાશ અને પ્રદાશનો ઉત્પાદ બંને એક જ સમયે થાય છે.) તેમ જે સમયે દર્શનમોદાદિનો અભાવ થાય છે તે જ સમયે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને જે સમયે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે તે જ સમયે પૂર્વજીવિત અજ્ઞાન અને મુન અજ્ઞાન-બંને સમ્યક્ત્વે પરિણમે છે.

જેમ મેઘપરજનો અભાવ કરતાંની સાથે જ (૩૭૫) નિવૃત્તિ થાય અને

તન્નિવૃત્તાવેવ હિંસાદિનિવૃત્તેઃ સંભવાદિત્યાહ—

પ્રકાશ બંનેનો એકીસાથે આવિર્ભાવ થાય છે તેમ મિથ્યાત્વનો અભાવ થતાં જ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની-બંનેની એક સાથે પ્રાપ્તિ થાય છે.^૧

વિશેષ

જોકે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એકી સાથે (યુગપદ્) ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ તે બંને અલગ અલગ છે, કારણ કે બંનેનાં લક્ષણ સિન્ન ભિન્ન છે. સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ શ્રદ્ધાન કરવું અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ જાણવું તે છે, અને તે બંનેમાં કારણ-કાર્ય ભાવનો પણ ભેદ છે. સમ્યગ્દર્શન કારણ છે અને સમ્યગ્જ્ઞાન કાર્ય છે.^૨ જેમ દીપકથી જ્યોતિષિ અને પ્રકાશ બંને એક સાથે પ્રગટ થાય છે, તોપણ લોકો કહે છે કે દીપકની જ્યોતિષિ પ્રકાશ થાય છે, તેમ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પણ જોકે એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ તે બંનેમાં કારણ-કાર્યભાવ છે, અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનના નિમિત્તે સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન હોતું નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાતું નથી. સમ્યગ્દર્શન કારણ અને સમ્યગ્જ્ઞાન કાર્ય છે.^૩ ૪૭.

રાગદ્વેપનિવૃત્તેર્હિંસાદિનિવર્તના કૃતા ભવતિ ।

અનપેક્ષિતાર્થવૃત્તિઃ કઃ પુરુષઃ સેવતે નૃપતીન્ ॥ ૪૮ ॥

‘હિંસાદેઃ નિવર્તના’ વ્યાવૃત્તિઃ કૃતા ભવતિ । કુતઃ ? ‘રાગદ્વેપનિવૃત્તેઃ’ । અયમત્ર તાત્પર્યાર્થઃ—પ્રવૃત્તરાગાદિક્ષયોપશમાદેઃ હિંસાદિનિવૃત્તિલક્ષણં ચારિત્રં ભવતિ । તત્તો ભારિરાગાદિનિવૃત્તેરેવં પ્રકૃષ્ટતરપ્રકૃષ્ટતમત્વાદ્ હિંસાદિ નિવર્તને । દેશસંયતાદિગુણસ્થાને રાગાદિહિંસાદિનિવૃત્તિસ્તાવદ્વર્તતે યાવન્નિઃશેષરાગાદિપ્રધયઃ તસ્માન્ન નિઃશેષહિંસાદિ-નિવૃત્તિલક્ષણં પરમોદાસીનતામ્બરુપં પરમોત્કૃષ્ટચારિત્રં ભવતીતિ । અર્થવાર્થસ્ય સમર્થ-નાર્થમર્થાન્તરન્યાસમાદ—‘અનપેક્ષિતાર્થવૃત્તિઃ કઃ પુરુષઃ સેવતે નૃપતીન્’ અનપેક્ષિતાઽ-નમિલપિતા અર્થસ્ય પ્રયોજનસ્ય ફલસ્ય વૃત્તિઃ પ્રાપ્તિર્યેન ન તથાદિધઃ પુરુષઃ કો,

રાગ-દ્વેપની નિવૃત્તિથી આચિત્રની કૃત્યપત્તિ

શ્લોક ૪૮

અન્યવાર્થઃ—[રાગદ્વેપનિવૃત્તેઃ] રાગ-દ્વેપની નિવૃત્તિ થવાથી [હિંસાદિ નિવર્તના] હિંસા, બૃહ, ષોરી, કૃશીલ અને પરિશદ—અ પાંચ પાપોથી નિવૃત્તિ [કૃતા ભવતિ] (સ્વયમેવ) થઈ જાય છે, કેમકે [અનપેક્ષિતાર્થવૃત્તિઃ] જેને કોઈ પ્રયોજન-રૂપ કૃત્યની પ્રાપ્તિની અભિલાષા નથી તેવો [કઃ પુરુષઃ] કોણ પુરુષ [નૃપતીન્] રાજાઓની [સેવતે] સેવા કરે ? (અર્થાત્ કોઈ નહિ.)

ટીકાઃ—‘હિંસાદેઃ નિવર્તના કૃતા ભવતિ’ હિંસાદિ પાંચ પાપોથી વ્યાવૃત્તિ (સ્વયતઃ) થઈ જાય છે. શાથી ? ‘રાગદ્વેપનિવૃત્તેઃ’ રાગ-દ્વેપની નિવૃત્તિથી. અર્થાત્ તાત્પર્યાર્થ એ છે કે—(વર્તમાન) પ્રવર્તતા રાગાદિના ધર્મોપાસાદિથી હિંસાદિ પાપોના ત્યાગરૂપ આચિત્ર થાય છે, ત્યાર પછી આગામી કાલમાં ધર્માચરણ રાગાદિના નિવૃત્તિથી આગળ-આગળ પ્રકૃષ્ટ, પ્રકૃષ્ટતર અને પ્રકૃષ્ટતમ એ રીતે હિંસાદિ નિવૃત્તિ થાય છે. અર્થાત્ દેશસંયતાદિ શુભસ્થાનોમાં રાગાદિ ત્યાગની વધુ દિશા હિંસાદિ પાપોની નિવૃત્તિ ત્યાંસુધી થતી રહે છે કે બધાંસુધી સમસ્ત રાગાદિના કાલને તેની સ્વભાવ સમરૂપ હિંસાદિ પાપોના ત્યાગરૂપ પરમ હિંસાદિવતા સ્વરૂપ પ-ર-મ-નૃપ-સ-તી-ન-સેવ-ના-નું સમરૂપ અર્થના સમર્થન માટે ‘અર્થાન્તરન્યાસ’ કરે છે—

ન કોઽપિ પ્રેક્ષાપૂર્વકારી, સેવતે નૃપતીન્ ॥ ૪૮ ॥

કોઈ પણ સુદ્ધિમાન મનુષ્ય ન કરે.

ભાવાર્થ:—રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ થવાથી (અર્થાત્ ભાવહિંસા દૂર થતાં) હિંસાદિક પાંચ પાપના ત્યાગરૂપ આદિત્રની સ્વયં ઉત્પત્તિ થાય છે. જેને ધન-પ્રાપ્તિની ઇચ્છા ન હોય તે પુરુષ રાગદ્વેષની સેવા કેમ કરે? ન જ કરે; તેમ જ પુરુષને રાગ-દ્વેષનો અભાવ છે તે હિંસાદિ પાપકાર્ય કેમ કરે? ન જ કરે.

વિશેષ

હિંસાના બે પ્રકાર છે—એક ભાવહિંસા અને બીજી દ્રવ્યહિંસા. પ્રમત્તયોગ અર્થાત્ રાગાદિભાવની ઉત્પત્તિને ભાવહિંસા કહે છે અને પોતાના યા પર જીવના દ્રવ્યપ્રાણોના અભાવને-વિયોગને-ઘાતને દ્રવ્યહિંસા કહે છે.

શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે 'પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાય'માં અહિંસા-હિંસાનું લક્ષણ દર્શાવતાં

અત્રાપરઃ પ્રાહ—ચરણં પ્રતિપદ્યતે इत्युक्तं तस्य तु लक्षणं नोक्तं तदुच्यतां,
इत्याशंवयाह—

हिंसानृत्तचौर्वेभ्यો मैथुनसेवापरिग्रहाभ्यां च ।

पापप्रणालिकाभ્યો विरतिः संज्ञस्य चારित्रम् ॥ ૪૯ ॥

‘ચારિત્રં’ भयति । कासौ ? ‘विरतिः’ व्यावृत्तिः । केभ्यः ? ‘हिंसानृत्तचौर्वेभ्यः’
हिंसादीनां स्वरूपकृत्यनं स्वयमेवात्रे ग्रन्थकारः करिष्यति । न केवलमेतेभ्य एव

સ્વયમાત્ર પણ બંધ થતો નથી, કારણ કે કર્મબંધનો નિયમ દ્રવ્યદિસા અનુસાર નથી,
પરંતુ ભાવદિસા અનુસાર છે.

વળી તત્ત્વાર્થશૂત્રમાં શ્રી ઉપાસ્થાત્રીએ કહ્યું છે કે—

प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा ।

પ્રમત્તયોગથી ભાવ તથા દ્રવ્યપ્રાણુનો ઘાત (વિયોગ) ને હિંસા છે, અપાંત
એકલા દ્રવ્યપ્રાણુનો ઘાત થવો તે હિંસા નથી, પરંતુ પ્રમત્તયોગથી (સ્વાધીન
આસાવધાનીથી-શાગદિની ઉત્પત્તિથી) ચૈતન્યપ્રાણુનો ઘાત થવો ને હિંસા છે.
પ્રમત્તયોગ એ હિંસાનું વાસ્તવિક કારણ છે. દ્રવ્યપ્રાણુનો ઘાત થવો એ હિંસાનું અર્થ
કારણ નથી. ૪૮.

અહીં કોઈ કહે છે—‘ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે’ એમ કહું મિત્ર મેનું લક્ષ્ય
તો કહું નહિ, તેથી તે કહેા-એવી આશંકા કરી કહે છે—

ચારિત્રનું લક્ષણ

‘જ્ઞા’ ૪૯

અન્યથાર્થઃ—[લેટલ્પ] સમપ્રસાની અવત્ [પાપપ્રણાલિકાભ્યાં] હિંસા પાપના
કારણ (કારણરૂપ) છે એવા [હિંસાનૃત્તચૌર્વેભ્યઃ] હિંસા, ૫૪ અને કેરીથી [ચ]
અને [મૈથુનસેવાપરિગ્રહાભ્યામ્] મૈથુનસેવન (કરીક) અને પરિગ્રહર્થ. [વિરતિઃ]
વિરતિ લેણું તે [ચારિત્રમ્] ચારિત્ર છે.

ટીકાઃ—‘ચારિત્રમ્’ ચારિત્ર છે. શું તે ? ‘વિરતિઃ’ વ્યાવૃત્તિ (અટકાવવાનું
તે). કેનાથી ? ‘હિંસાનૃત્તચૌર્વેભ્યઃ’ હિંસા, ૫૪ અને કેરીથી. ‘હિંસાનૃત્ત’ નવા પદવત
મંદકાર સ્વયં જ આગળ કર્યો. કેવળ ચૈતનાથી (હિંસાથી) જ વિરતિ છે એવું

વિરતિ:—અપિ તુ ‘મૈથુનસેવાપરિગ્રહાભ્યાં’ । एतेभ्यः कथंभूतेभ्यः ? ‘पापप्रणालिकाभ्यः’
 पापस्य प्रणालिका इव पापप्रणालिका आस्रवणद्वाराणि ताभ्यः । कस्य तेभ्यो विरतिः ?
 ‘संज्ञस्य’ सम्यग्ज्ञानातीति संज्ञः तस्य हेयोपादेयतत्त्वपरिज्ञानवतः ॥ ४९ ॥

જ નહિ પરંતુ ‘મૈથુનસેવાપરિગ્રહાભ્યામ્’ મૈથુનસેવન અને પરિગ્રહથી પણ (વિરતિ છે).
 દેવા તેમનાથી ? ‘પાપપ્રણાલિકાભ્યઃ’ જેઓ પાપરૂપી પ્રણાલિકાઓ-આસ્રવદ્વારો છે-
 તેમનાથી. વિરતિ કોને હોય છે ? ‘સંજ્ઞસ્ય’ હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોના પરિજ્ઞાનથી યુક્ત
 સમ્યક્પ્રકારે જાણનાર એવા સંજ્ઞ (સમ્યક્જ્ઞાની) તેમને (તેમનાથી વિરતિ હોય છે.)

ભાવાર્થ:—પાપના કારણભૂત દ્વિસા, જૂઠું, ચોરી, કુશીલ અને પરિગ્રહ-એ
 પાંચ પાપોથી (એકદેશ યા સર્વદેશ) વિરક્ત થવું અર્થાત્ તેમનો વીતરાગભાવ વડે
 ત્યાગ કરવો તે સમ્યક્જ્ઞાનીનું સમ્યક્ચારિત્ર છે.

જે દ્વિંશાદિ પાપભાવ થાય છે તેનાથી વિરતિ થતાં જ-વિરક્ત ભાવ થતાં જ
 દ્વિંશાદિ દ્રવ્યક્રિયાઓનો સ્વયં ત્યાગ થઈ જાય છે. તેમનો ત્યાગ કરવો એ વ્યવહાર-
 નયન કથન છે. વાસ્તવમાં જીવ પરદ્રવ્યોનાં ગ્રહણ-ત્યાગ કરી શકતો નથી. અજ્ઞાન
 અવસ્થામાં અપશુદ્ધ નિશ્ચયનગે તે ગ્રહણ-ત્યાગનો માત્ર ભાવ કરી શકે, જ્ઞાન અવસ્થામાં
 પર પદાર્થો અને તેમનાં ગ્રહણ-ત્યાગનો વિકલ્પ અને યોગ્યતા જ્ઞાનમાં જોયરૂપે જ
 પ્રગટે છે.

તચ્ચેત્યંભૂતં ચારિત્રં દ્વિધા મિથત इत्याह—

सकलं विकलं चरणं तत्सकलं सर्वसंगविरतानाम् ।

अनगाराणां विकलं सागाराणां ससंगानाम् ॥ ५० ॥

હિંસાદિવિરતિલક્ષણં ‘ચચ્ચરણં’ પ્રાવ્રત્તરૂપિતં તત્ સકલં વિકલં ચ મયતિ । તત્ ‘સકલં’ પરિપૂર્ણં મહાવ્રતરૂપં । કેયાં તદ્ભવતિ ? ‘અનગારાણાં’ કુર્તાનાં । કિંવિદ્યાનાં ‘સર્વસંગવિરતાનાં’ શાસ્ત્રાભ્યન્તરપરિવ્રદરહિતાનાં । ‘વિકલમ્’ પરિપૂર્ણં અણુવ્રતરૂપં । કેયાં તદ્ભવતિ ‘સાગારાણાં’ ગૃહસ્થાનાં । કથંભૂતાનાં ? ‘સસંગાનાં’ સગ્રન્થાનામ્ ॥ ૫૦ ॥

પાલન હોય છે, તેને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે અને તે એકદેશ વીતરાગના અર્થે હેય-
બુદ્ધિએ હોય છે. ૪૯.

આવા ચારિત્રના બે પ્રકારે બેદ ૫૩ છે—એમ કહે છે—

ચારિત્રના બેદ

‘લોક ૫૦

અન્વયાર્થઃ—[તત્] તે [ચરણં] ચારિત્ર [સકલં ચિત્તત્] સકલચિત્ત-
અને વિકલચારિત્રના બેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાંથી [સકલં] સકલચારિત્ર [સર્વ-
સંગવિરતાનામ્] સર્વ પરિબ્રહ્મણી રહિત, [અનગારાણામ્] અનિબ્ધાને હોય છે અને
[વિકલં] વિકલચારિત્ર [સસંગાનામ્] પરિબ્રહ્મણી [સાગારાણાં] ગૃહસ્થાને હોય છે.

ટીકાઃ—હિંસાદિધી વિરતિરૂપ ‘ચચ્ચરણમ્’ બે ચારિત્ર પદોનાં પ્રકાર (કર્તૃ)
તે ‘સકલં ચિત્તત્’ સકલ અને વિકલ—એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ‘સકલં’ સકલચારિત્ર
પરિપૂર્ણ મહાવ્રતરૂપ છે. એને તે હોય છે ? ‘અનગારાણામ્’ અનગારાણી-અનિબ્ધાને,
દેવા (અનિબ્ધાને) ? ‘સર્વસંગવિરતાનાં’ સર્વ પરિબ્રહ્મણી તિરસ્ક-ભાદ અને અગ્ર-
પરિબ્રહ્મણી રહિત (અનિબ્ધાને). ‘વિકલં’ વિકલચારિત્ર અપરિપૂર્ણ અણુવ્રતરૂપ છે.
તે એને હોય છે ? ‘સાગારાણામ્’ સાગારાણી-ગૃહસ્થાને, દેવા (ગૃહસ્થાને) ? ‘સસંગાનામ્’
સંગ-પરિબ્રહ્મણી રહિત (પરિબ્રહ્મણી-ભાદ-અગ્ર-અગ્ર પરિબ્રહ્મણી રહિત).

આવાર્થઃ—આ અગાઉ હિંસાદિના ન્યાયરૂપ બે ચારિત્ર કર્યાં છે તેના બે
પ્રકાર છે—સકલચારિત્ર અને વિકલચારિત્ર. સકલ (સર્વદેશ) ચારિત્ર હિંસાદિના
પરિપૂર્ણ ન્યાયરૂપ સર્વ વિરતિરૂપ—મહાવ્રતરૂપ હોય છે અને તે કેવા ચારિત્ર હિંસાદિ

તત્ર^૧ વિકલમેવ તાવચ્ચારિત્રં વ્યાચ્છે—

દશ પ્રકારના બાહ્ય પરિગ્રહો અને મિથ્યાત્વ, કથાયાદિ ચૌદ પ્રકારના અભ્યંતર પરિગ્રહો-એમ એવીસ પરિગ્રહોથી રહિત મુનિઓને હોય છે. વિકલચારિત્ર હિંસાદિના એકદેશ વિરતિરૂપ-ત્યાગરૂપ-આયુષ્યતરૂપ હોય છે અને તે શૃદ્ધાદિ એકદેશ પરિગ્રહ સહિત શુદ્ધસ્થાને હોય છે.

વિશેષ

જે મુનિ અભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત ન હોય અને માત્ર બાહ્ય પરિગ્રહથી જ રહિત હોય તો તેવા મુનિને મિથ્યાદષ્ટિ દ્રવ્યલિંગી મુનિ કહ્યા છે.

પાંચમ શુશ્રુસ્થાનવર્તી આવકના સંબંધમાં પણ એમ જ સમજવું. જે તેને અભ્યંતર પરિગ્રહ અર્થાત્ મિથ્યાત્વ, અનંતાતુષ્ઠી અને અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ન છૂટ્યાં હોય અને માત્ર બાહ્ય એકદેશ પરિગ્રહનો જ ત્યાગ થાય તો તે પણ મિથ્યાદષ્ટિ દ્રવ્યલિંગી આવક કહેવાય છે.

ગૃહિણાં ત્રેધા તિષ્ઠત્યણુગુણ-શિક્ષાવ્રતાત્મકં ચરણમ્ ।

પञ્ચ-ત્રિ-ચતુર્ભેદં ત્રયં ત્રયમણ્ડલમાસ્વાત્મ ॥ ૫૧ ॥

‘ગૃહિણાં’ સમ્બન્ધિ ચત્ વિકલં ચરણં તત્ત્રેધા’ ત્રિપ્રકારં । ‘તિષ્ઠતિ’ ભવતિ ।
કિં વિશિષ્ટં સન્ ? ‘અણુગુણશિક્ષાવ્રતાત્મકં’ સત્ અણુવ્રતરૂપં ગુણવ્રતરૂપં શિક્ષાવ્રતરૂપં
સન્ । ત્રયમેવ । તત્પ્રત્યેકં । ‘યથાસંસ્કર્યં’ । ‘પંચત્રિચતુર્ભેદમાસ્વાત્મ’ પ્રતિપાદિતં । તથા
દિ—અણુવ્રતં પંચભેદં ગુણવ્રતં ત્રિભેદં શિક્ષાવ્રતં ચતુર્ભેદમિતિ ॥ ૫૧ ॥

તત્રાણુવ્રતસ્ય તાવત્પંચભેદાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ—

વિકલચારિત્રતા બંદ

શ્લોક ૫૧

અન્વયાર્થઃ—[ગૃહિણામ્] ગૃહસ્થાતું [ચરણં] (વિકલ) ચારિત્ર [અણુગુણ-
શિક્ષાવ્રતાત્મકમ્] અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રતરૂપ ભેદાતું ધર્મ [ત્રયં] ત્રણ પ્રકારે
[તિષ્ઠતિ] છે. તે [ત્રયં] ત્રણ પ્રકારતું ચારિત્ર [યથાસંસ્કર્યમ્] અનુક્રમે [પંચત્રિચતુર્-
ભેદમ્] પાંચ, ત્રણ અને ચાર ભેદરૂપ [ભાગ્યવાતમ્] હશે એ.

ટીકા:—‘ગૃહિણામ્’ ગૃહસ્થા સંખ્યાથી એ ‘વિકલં ચરણ’ વિકલચારિત્ર છે. તે
‘ત્રેધા તિષ્ઠતિ’ ત્રણ પ્રકારે છે. કેવા (પ્રકારે) છે ? ‘અણુગુણશિક્ષાવ્રતાત્મકં સત્’ ને
અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રતરૂપ ત્રણ પ્રકારે છે. તે ‘અણુવ્રત’ એ ત્રણેમાં ‘અણુ-
સંસ્કર્યં પંચત્રિચતુર્ભેદં’ પ્રત્યેકના અણુભેદ પાંચ, ત્રણ અને ચાર ભેદ ‘ભાગ્યવાતમ્’ હશે
છે. તે આ પ્રમાણે—અણુવ્રત પાંચ પ્રકારનાં, ગુણવ્રત ત્રણ પ્રકારનાં અને શિક્ષાવ્રત
ચાર પ્રકારનાં છે.

સાત્યાર્થઃ—ગૃહસ્થાતું વિકલ (એટલે) ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારે છે—અણુવ્રત, ગુણ-
વ્રત અને શિક્ષાવ્રત. અને તે દરેકના અણુભેદ પાંચ, ત્રણ અને ચાર ભેદ છે. અર્થાત્
અણુવ્રતના પાંચ ભેદ, ગુણવ્રતના ત્રણ ભેદ અને શિક્ષાવ્રતના ચાર ભેદ છે.

એ ગૃહવાસ જાહેરને અસરકારી છે. તે સમ્યક્દષ્ટિ ધારકો ગૃહી રૂપેના જાણ
પ્રકારતું અવહારચારિત્ર ધાળી શકે છે. ૫૧.

તેમાં પ્રથમ અણુવ્રતના પાંચ ભેદો પ્રતિપાદન કરીને હશે છે—

प्राणातिपातवितथव्याहारस्तेयकाममूच्छाभ्यः ।

स्थूलेभ्यः पापेभ्यो व्युपरमणमणुव्रतं भवति ॥ ५२ ॥

‘अणुव्रतं’ विकलव्रतं । किं तत् ? ‘व्युपरमणं’ व्यावर्तनं यत् । केभ्यः इत्याह-
‘प्राणेत्यादि’, प्राणानामिन्द्रियादीनामतिपातश्चातिपतनं वियोगकरणं विनाशनं । ‘वितथ-
व्याहारश्च’ वितथोऽसत्यः स चासौ व्याहारश्च शब्दः । ‘स्तेयं’ च चौर्यं । ‘कामश्च’
मैथुनं । ‘मूच्छा’ च परिग्रहः मूच्छा च मूच्छयते लोभावेणात् परिगृह्यते इति
मूच्छा इति व्युत्पत्तेः । तेभ्यः । कथंभूतेभ्यः ? ‘स्थूलेभ्यः’ । अणुव्रतधारिणो हि
सर्वेनावद्यविरतेरसंभवात् स्थूलेभ्य एव हिंसादिभ्यो व्युपरमणं भवति । स हि त्रस-
प्राणातिपातान्निवृत्तो न स्थावरप्राणातिपातात् । तथा पापादिभ्यात् परपीडादिकारण-

[illegible]

તત્રાધ્યવ્રતં વ્યાખ્યાતુમાહ—

અસાધ્ય વચન બોલે નહિ, પરંતુ હાસ્ય-મશકરીમાં કદાચ જૂઠું બોલે તો તેનાથી વ્રતનો ભંગ થતો નથી.

સમાજ કે રાજ્ય તેને ચોર ઠરાવે તેવું ચોરીનું કાચું કરે નહિ, કોઈની રસ્તામાં પડેલી ચીજ ઊઠાવે નહિ કે કોઈના આખ્યા સિવાય ચીજ લે નહિ, પરંતુ સર્વના ઉપયોગ માટે જે ચીજે જેમકે માટી, પાણી, હવા વગેરે ખુદેલી મૂકી હોય તેને આખ્યા વગર લઈ શકે.

તેને વિવાહિત કે અવિવાહિત પરસ્ત્રીનો ત્યાગ હોય છે, પરંતુ પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ હોતો નથી.

ધન-ધાન્યાદિ દશ પ્રકારના પરિવ્રલ્લભ્યં પરિમાણ તેણે આવશ્યકતાનુસાર નક્કી કર્યું હોય છે. નક્કી કરેલી મર્યાદાની બહારની ચીજોનો તેને ત્યાગ હોય છે.

આ રીતે અણુવ્રતીને યાંચે પાપોનો સ્થૂલપણે ત્યાગ હોય છે. (અણુવ્રતનું પાલન કરતાં, તેને રાજ્ય કે સમાજના નીતિ-નિયમોનું સહેજે પાલન થઈ જાય છે, તે રાજ્ય કે સમાજનો કદી ગુન્હેગાર બનતો નથી.)

4. Verfahren n. a. gesetzl.:

‘અનુમનનવચનં પ્રયોજકસ્ય માનસપરિણામપ્રદર્શનાર્થ । તથા હિ—મનસા ચરસત્ત્વ-
 હિંસાં સ્વયં ન કરોમિ, ચરસત્ત્વાન્ હિનસ્મીતિ મનઃસંકલ્પં ન કરોમીત્યર્થઃ । મનસા
 ચરસત્ત્વહિંસામન્યં ન કારયામિ, ચરસત્ત્વાન્ હિંસય હિંસયેતિ મનસા પ્રયોજકો ન
 ભવામીત્યર્થઃ । તથા અન્યં ચરસત્ત્વહિંસાં કુર્વન્તં મનસા નાનુમન્યે, સુન્દરમનેન કૃત-
 મિતિ મનઃસંકલ્પં ન કરોમીત્યર્થઃ । एवं वचसा स्वयं चरसत्त्वहिंसां न करोमि
 चरसत्त्वान् हिनस्मीति स्वयं वचनं नोच्चारयामीत्यर्थः । वचसा चरसत्त्वहिंसां न
 कारयामि चरसत्त्वान् हिसय हिसयेति वचनं नोच्चारयामीत्यर्थः । तथा वचसा
 चरसत्त्वहिंसां कर्त्तुं नानुमन्ये, साधुकृतं त्वयेति वचनं नोच्चारयामीत्यर्थः । तथा
 कायेन चरसत्त्वहिंसां न करोमि, चरसत्त्वहिंसने दृष्टिमुष्टिसन्धाने स्वयं कायव्यापारं
 न करोमીત્યર્થઃ । તથા કાયેન ચરસત્ત્વહિંસાં ન કારયામિ, ચરસત્ત્વહિંસને કાયસંજ્ઞયા

પચન) પ્રયોજકતા માનસત્ત્વં પરિણામ દર્શાવવા માટે છે.

તે આ પ્રમાણે ૧. મનથી ત્રસ જીવોની હિંસા હું સ્વયં કરું નહિ—ત્રસ જીવોને
 હું દહું એવો મનમાં સંકલ્પ ન કરું. એવો અર્થ છે. ૨. મનથી ત્રસ જીવોની હિંસા
 બીજા પાસે હું ન કરાવું—‘ત્રસ જીવોની હિંસા કરે-હિંસા કરે’ એમ મનથી
 હું પ્રેરક-પ્રયોજક ન થાઉં. એવો અર્થ છે. ૩. તથા ત્રસ જીવોની હિંસા કરતા
 અન્યને હું મનથી અનુમતિ ન આપું—આણે શું કરે કર્યું—એવો મનમાં સંકલ્પ હું ન
 કરું. એવો અર્થ છે.

પરં ન પ્રેરયામીત્યર્થઃ^૧ । તથા ચરસચ્ચહિંસાં કુર્વન્તમન્યં નચ્ચહોટિકાદિના કાચેન નાનુમન્યે । હત્યુક્તમહિંસાણુવ્રતમ્ ॥ ૫૩ ॥

૯. તથા ત્રસ જીવોની હિંસા કરતા અન્યને નખદારા, ચપટી આદિરૂપ કાયથી હું અનુમતિ આપું નહિ.—એમ અહિંસાજીવન કહ્યું.

સાવાર્થઃ—મનથી કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપ, વચનથી કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપ, તથા કાયથી કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપ—એવા નવ સંકલ્પોથી ઇશાદાપૂર્વક ત્રસ જીવોની હિંસા કરવાનો ભાવ ન કરવો તેને અહિંસાજીવન કહે છે. આ પ્રમાણે અહિંસાજીવનને સંકલ્પી હિંસાનો ત્યાગ હોય છે.

નવ સંકલ્પોથી (નવ દોષિથી) ત્રસ જીવોની હિંસાના બાવનો ત્યાગ નો મુનિ અને આવક બંનેને હોય છે, પરંતુ સ્થાવર જીવોની હિંસાનો નવ દોષિએ ત્યાગ નો એકલા મુનિને જ હોય છે; આવકને હોનો નથી.

વિશેષ

હિંસાદિના ત્યાગનું વિધાન

“હિંસાદિનો ત્યાગ બે પ્રકારે છે—એક ઉત્સર્ગ ત્યાગ અને બીજો અપવાદ ત્યાગ. ઉત્સર્ગ એટલે સામાન્ય. સામાન્યપણે સર્વથા પ્રકારે ત્યાગ કરીને તેને ‘અપવાદ’ ત્યાગ કહે છે. તેના નવ બોદ છે—મનથી પાતે કરવાનું ચિન્તવે નહિ, જીવને કરાવવાનું ચિન્તવે નહિ, અને કોઈએ કર્યું હોય તેને બાળે વળાવે નહિ. અપવાદ પાતે કરવાનું કહે નહિ, જીવને કરાવવા માટે ઉપદેશ આપે નહિ, કોઈએ કર્યું હોય તેને બાળે કહે નહિ. કાયાથી પાતે કરે નહિ, જીવને હાથ પગે કરવા માટે આદેશ કરે નહિ અને કોઈએ કર્યું હોય તેને હસ્તાદિ વડે પ્રસારે નહિ. આ નવ બોદ કહ્યા.”

અપવાદ ત્યાગ અનેક પ્રકારનો છે. આ નવ બોદ કહ્યા તેઓમાં કેટલા અપવાદ, અસુક પ્રકારે ત્યાગ કરે, અસુક પ્રકારે ત્યાગ ન કરે, આ રીતે માટે આ કાર્ય કયું, આ રીતે ન કરવું—એમ અપવાદ ત્યાગ સિન્ન સિન્ન પ્રકારે છે. આને કલ્પક કહેવાય તે રીતે ત્યાગ કરવો.”

હિંસાના પ્રકાર—દુન્યહિંસા અને બાવહિંસા.

૧. ચરોતીત્યર્થ હિંસા કરવાનો.

૨. અપવાદિતિ—અપવાદ, ઇશ્વરની આજ્ઞાને એક બાજુ, ૨ બાજુ.

યત્સલુકપાયયોગાત્પ્રાણાનાં દ્રવ્યભાવરૂપાનામ્ ।

વ્યપરોપણસ્ય કરણં સુનિશ્ચિતા ભવતિ સા હિંસા ॥ ૪૩ ॥

“કપાયરૂપે પરિણમેલા મન, વચન અને કાયાના યોગથી જે દ્રવ્યરૂપ અભાવરૂપ પ્રાણોત્ત્વં વ્યપરોપણ કરવું-ઘાત કરવો તે નિશ્ચયથી સારી રીતે નજી કરેલી હિંસા છે.”

રાગાદિ ભાવોથી ચૈતન્ય પ્રાણોનો ઘાત થવો તે ભાવહિંસા છે, તેના બે પ્રકાર છે—સ્વભાવ હિંસા અને પરભાવ હિંસા. તેમ જ ઇન્દ્રિય, બલ, આયુ અને શ્વાસોચ્છવાસરૂપ દ્રવ્ય પ્રાણોનો ઘાત થવો તે દ્રવ્યહિંસા છે. તેના પણ બે પ્રકાર છે. સ્વદ્રવ્ય હિંસા અને પરદ્રવ્ય હિંસા.

અભાવ હોઈ શકે. જ્યાં સુધી પ્રમાદ રહે છે ત્યાં સુધી હિંસાનો અભાવ કોઈ રીતે હોઈ શકતો નથી. ૧

પ્રમત્તયોગ એ જ હિંસાનું વાસ્તવિક કારણ છે; કેવળ દ્રવ્યપ્રાણનો ઘાત થવો તે ખરી હિંસા નથી.

શ્રી ઉમાસ્વામીએ પણ ‘તત્ત્વાર્થ સૂત્ર’માં હિંસાનું લક્ષણ આપતાં કહ્યું છે કે—
પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોષણં હિંસા । પ્રમાદના યોગથી યથાસંભવ દ્રવ્યપ્રાણ યા ભાવ-
પ્રાણનો ઘાત કરવો તે હિંસા છે.

વળી સમયસાર ગાથા ૨૬૨ માં કહ્યું છે કે—

“જીવોને મારો કે ન મારો, કર્મબંધ અધ્યવસાનથી (હિંસાથી માન્યતા સાથે
પાપભાવથી-પ્રમત્તયોગથી) થાય છે.”

એ રીતે ગ્વજ્ઞાનથી આ જે હિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે, તેમ
અશાન્ત, અદત્ત (ચોરી), અપ્રમત્તયર્થ અને પરિગ્રહમાં પણ જે (અધ્યવસાય) કરવામાં
આવે તે અધીય પાપના બંધનું એકમાત્ર કારણ છે....”

(શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૬૩.)

તસ્પેદાનીમતીચારાનાહ—

અ્યાન સંબંધી કે.ધ-માન-માયા-લોભનો અભાવ છે, તે સંવરતું હારણ છે અને ત્યાં સ્વાશ્રય અનુસાર નિર્જરા થાય છે.

અંતરંગ શુદ્ધતા છે તે નિશ્ચયમત છે અને સાથે જે શુભભાવ છે તે વ્યવહાર મત છે. અને તે નિશ્ચયમતનું નિમિત્ત છે કેમકે એકદેશ વીતરાગના સાથે આવેલો વ્યવહાર હેયજીવિએ હોય છે.

આશ્વમાર્ગપ્રકાશકમાં પૃષ્ઠ ૨૬૦ માં કહ્યું છે કે—

“.....બાહ્ય પ્રતારિક છે તે તો શરીરાર્થિ પરદવ્યાશ્રિત છે, અને પરદવ્યનો પોતે કર્તા નથી, માટે તેમાં કર્તૃત્વજીવિ પણ ન દેખી નથા તેમાં અભવ પણ ન દેખતું, એ પ્રતારિકમાં અદાણ-ત્યાગરૂપ પોતાનો શુભોપયોગ થાય છે ને પોતાના બાશ્રયે છે અને તેનો પોતે કર્તા છે, માટે તેમાં કર્તૃત્વજીવિ પણ જાનવી નથા ત્યાં અભવ પણ દેખતું, પરંતુ એ શુભોપયોગને અંધનું જ હારણ લગતું પણ નેમનું હારણ ન જાણતું; હારણ કે અંધ અને આશ્વને તો પ્રતિપક્ષપણું છે, તેથી એક જ ભાવ પુણ્યઅંધનું પણ હારણ થાય અને આશ્વનું પણ હારણ થાય એમ જાનવું એ જાણ છે. તેથી મત-અમત એ બંને વિરુદ્ધ રહિત, જ્યાં પરદવ્યતા અદાણ-ત્યાગનું જે પ્રદેશન નથી એવો ઉદારીન વીતરાગ શુદ્ધોપયોગ તે જ આશ્વમાર્ગ છે. નીચારી દાસમાં કહેવાતું છે એવો ઉદારીન વીતરાગ શુદ્ધોપયોગ અને શુભોપયોગનું શ્રુતપણું હોય છે. તેથી એ વ્યવહાર શુભોપયોગને ઉપચારથી આશ્વમાર્ગ કહ્યો છે, પણ વરદવિચારથી તેમાં શુભોપયોગ નેમનું. પણ જ છે. આ રીતે જે અંધનું હારણ છે તે જ આશ્વનું જાનવું છે—એવું જાનવું શુદ્ધોપયોગને જ ઉપારથ ગણી તેનો ઉપાય કરવો તથા શુભોપયોગ-અંધનું નેમનું હેય જાણી તેના ત્યાગનો ઉપાય કરવો...”

આ પ્રકારની ટીકામાં આશ્વાર્થે કહ્યું છે કે—‘જજ જજજજને રહું, જજજજને જજજજજજ’ આટલી ‘ફૂત વચન’ એ કર્તાની સ્વતંત્રતાની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. આ પ્રતારિક છે જે જીવ પોતાના બાહ્યનો સ્વતંત્રપણે કર્તા છે. એમ કહેવા એકદેશ જે કહ્યું એમ નથી. પણ તે સ્વતંત્રપણે કહ્યું છે. તેનો કર્તા એમ નથી. એ કર્તા તેનો કર્તા હોય તો અને દાસની એકતાનો પ્રકરણ આવેલો જે સ્વતંત્ર વિરુદ્ધ છે. ૫૩.

હવે તેના (અધિકારશુદ્ધતા) અનિધાર કહે છે—

‘તદ્વદન્તિ’ કે તે ? ‘સન્તઃ’ સત્પુરુષાઃ ગણધરદેવાદયઃ । તત્કિ, સન્તો યન્ન વદન્તિ । ‘અલીકમસત્યં’ । કથંભૂતં ? ‘સ્થૂલં’ યસ્મિન્નુક્તે સ્વપરયોર્વધવન્ધાદિકં રાજાદિભ્યો ભવતિ તત્સ્વયં તાવન્ન વદતિ । તથા ‘પરાન’ન્યાન્ તથાવિધમલીકં ન વાદયતિ । ન કેવલમલીકં કિન્તુ ‘સત્યમપિ’ ચોરોડયમિત્યાદિરૂપં ન સ્વયં વદતિ ન પરાન્ વાદયતિ । કિંવિશિષ્ટં ચદુક્તં સત્યમપિ પરસ્ય ‘વિપદે’ડપકારાય ભવતિ ॥ ૫૫ ॥

તેને સ્થૂલ સત્યાણુમત કહે છે. કોણ તે ? ‘સન્તઃ’ ગણધરદેવાદિ સન્ત પુરુષો. તે શું ? રાંતો કે જે બોલતા નથી. ‘અલીકમસત્યમ્’ અસત્ય (જૂઠું). કેવું (જૂઠું)? ‘સ્થૂલમ્’ સ્થૂલ જૂઠું અર્થાત્ જે બોલવાથી રાજાદિ તરફથી સ્વ-પરનો વધ-બંધ આદિ થાય તેવું (જૂઠું), ‘ન વદન્તિ’ પ્રથમ તો પોતે બોલતો નથી અને ‘પરાન્ ન વાદયતિ’ બીજા પાસે તેવું જૂઠું બોલાવતો નથી; કેવળ જૂઠું નહિ કિન્તુ ‘આ ચોર છે’ ઇત્યાદિ રૂપ ‘સત્યમપિ’ સત્ય પણ સ્વયં બોલતો નથી અને અન્ય પાસે બોલાવતો નથી. કેવું (સત્ય)? જે બોલેલું વચન સત્ય હોવા છતાં બીજાને ‘વિપદે’ અપકારરૂપ થાય તેવું (તેવું) સત્ય પણ પોતે બોલે નહિ).

સાચાર્ય:—જે બોલવાથી રાજાદિ સ્વ-પરનો વધ-બંધાદિ કરે તેને સ્થૂલ જૂઠું કહે છે. સત્યાણુમતી આવું જૂઠું સ્વયં બોલે નહિ અને બીજા પાસે બોલાવે નહિ. મન્ય પણ જે અન્યને અહિતકર—વિઘાતક હોય તો તેવું સત્ય પણ તે બોલે નહિ. જેમકે પાસે મર્દને હરણુ જવું જોયું હોય, છતાં શિકારી તેને (મતીને) તે વિષે પૂછે તો તે મન્ય કહે નહિ, કારણ કે તેવું બોલવાથી શિકારી દ્વારા હરણુનો ઘાત થવા માંડે છે, તેથી અન્યને આપત્તિ આવી પડે તેવું સત્ય વચન પણ પોતે બોલે નહિ, તેમ જ અન્ય પાસે બોલાવે નહિ, આવા સ્થૂલ અસત્ય ત્યાગને ગણધરદેવાદિ મહાપુરુષો ઇત્યસમન કહે છે.

સામ્પ્રતં સત્યાણુવ્રતસ્વાતીચારાનાદ—

સત્ય-અણુવ્રતધારી ક્રોધ-માન-માયા-રોગ વગેરે વચન ન કરે જેથી અન્યનો ઘાત થાય, અન્યને અપવાદ લાગે-કર્ષક કરે, કલહ, નિર્જનવાદ પેદા થાય, વિષયાનુરાગ વધી જાય, મહા આરંભમાં પ્રવૃત્તિ થાય, અન્યને આત્મ-ધાન કરી જાય, પરના લાભમાં અન્યનાય આવે, પરની આગ્રહિકા યગરી જાય, ધાનનો અન્ને પરનો અપયજા થાય, આપદા આવે, અનર્થ પેદા થાય, અન્યનો મર્દન્દ્રેદ થાય, રાગ દંડ કરે, ધનની હાનિ થાય વગેરે...આવાં સત્ય વચન દોષ નોપજા ને જુદાં વચન છે. વળી તે ગાલીનાં વચન, અપમાનનાં વચન, નિરંદરનાં વચન, અર્થકારનાં વચન વગેરે બોલે નહિ, દારણ કે તે દયાયશુદ્ધ દોષાર્થી અન્યને વચન છે. વળી તે વિનમ્રવ્રત અનુકૂળ તથા સ્વ-પરના હિતરૂપ, આદુ પ્રતાપરહિત, પ્રાચારહિત, સંન્યાય ઉપવ્રતનાર, મર્મનો ઉદ્યોત કરનાર વચન કરે-આવાં વચન બોલનાર જુદાંથી જુદાં અણુવ્રતો ત્યાગી છે.^૧

પુરુષાર્થશિક્ષિ-ઉપાયમાં કયું છે—

“...આ બધાં જ વચનોમાં પ્રગત્યોગ જ એક છે એ જ સત્ય વચન છે, તેથી અસત્ય વચનમાં પણ પ્રગત્યોગનો સાલવાય દોષાર્થ નોપજા નહિ થાય.” (શ્લોક ૮૮)

“જુદાં વચનના ત્યાગી મહાશુનિ તેમ અન્ને દોષો વગેરે વચન નોપજા કરે છે. ત્યાં પાપની નિંદા કરતાં પાપી જુદાં પ્રમાણનાં દોષનાં કરાવે, નેરો, કલહ, ખુદા લાગે છે, અથવા દોષને મર્મોપદેશ અથવા લાગે ને જુદાં પ્રમાણનાં વચન નોપજા કરે (ઉપદેશ સાંભળનારની લાગણી જુદાવાળાં વગેરે) જુદાં દોષ કરનાર નથી, જેને નેરો પ્રમાણ (ઉપાય) નથી, પ્રમાણપૂર્વક વચનમાં જ નિર્જન છે. નેરો જુદાં કરે છે એ જ સાહિત શોભી વચન બોલનાર તે જ જુદાં દોષ નોપજા કરનાર છે (જુદાં દોષ નોપજા કરનાર).” (૫૫)

જુદાં સત્યાણુવ્રતના અપતિચારો કયું છે—

“જુદાં સત્યાણુવ્રતના અપતિચારો કયું છે—

परिवादरहोभ्याख्यापैशुन्यं कूटलेखकरणं च ।

न्यासापहारितापि च व्यतिक्रमाः पञ्च सत्यस्य ॥ ५६ ॥

‘परिवादो’ मिथ्योपदेशोऽभ्युदयनिःश्रेयसार्थेषु क्रियाविशेषेष्वन्यस्यान्यथाप्रवर्तन-
मित्यर्थः । ‘रहोऽभ्याख्या’ रहसि एकान्ते स्त्रीपुंसाभ्यामनुष्ठितस्य क्रियाविशेषस्याभ्याख्या
प्रकाशनं । ‘पैशुन्यं’ अंगविकारभ्रूविक्षेपादिभिः पराभिप्रायं ज्ञात्वा असूयादिना तत्प्रकटनं
साकारमंत्रभेद इत्यर्थः । ‘कूटलेखकरणं’ च अन्येनानुक्तमननुष्ठितं यत्किंचिदेव तेनोक्त-
मनुष्ठितं चेति वंचनानिमित्तं कूटलेखकरणं कूटलेखक्रियेत्यर्थः । ‘न्यासापहारिता’
द्रव्यनिक्षेप्तुर्विस्मृतसंख्यस्याल्पसंख्यं द्रव्यमादादानस्य एवमेवेत्यभ्युपगमवचनं । एवं

‘અકૃશ્ચૌર્યાત્’ સ્થૂલચૌર્યાત્ । ‘ઉપારમણં તત્’ । ‘યત્ ન હરતિ’ ન ઘટ્નાતિ ।
 કિં તત્ ? ‘પરસ્વં’ પરદ્રવ્યં । કથંભૂતં ? ‘નિહિતં’ વા ધૃતં । તથા ‘પતિતં વા’ । તથા
 ‘સુવિસ્મૃતં’ વા અતિશયેન વિસ્મૃતં । વાશ્વદઃ સર્વત્ર પરસ્પરસમુચ્ચયે । इत्यंભૂતં પરસ્વં
 ‘અવિસ્મૃતં’ અદત્તં ચત્સવ્યં ન હરતિ ન દત્તેઽન્યસ્મૈ તદકૃશ્ચૌર્યાદુપારમણં પ્રતિપત્ત-
 વ્યમ્ ॥ ૫૭ ॥

ટીકા:—‘અકૃશ્ચૌર્યાત્’ સ્થૂલ ચોરીથી ‘ઉપારમણમ્ તત્’ નિવૃત્ત થવું તેને,
 ‘યત્ ન હરતિ’ ન લેવી, કેને (ન લેવી) ? ‘પરસ્વં’ પર વસ્તુને, કેવી (પરવસ્તુને) ?
 ‘નિહિતં’ રાખેલી (મૂકેલી), ‘પતિતં વા’ કે ખડેલી, ‘સુવિસ્મૃતં વા’ કે બિલકુંડ
 વિસ્મૃત થયેલી, ‘વા’ શબ્દ બદ્ધેય પરસ્પર સમુચ્ચય અર્થમાં છે. આવી પરવસ્તુને
 ‘અવિસ્મૃત્’ આપ્યા વિના સ્વયં ન લેવી અને બીજાને ન દેવી તેને ‘અકૃશ્ચૌર્યાદુ-
 પારમણમ્’ સ્થૂલ ચોરીથી નિવૃત્ત થવું કહે છે. (અર્થાત્ તેને અચોર્યાશ્રયત કહે છે.)

તમ્યેદાનીમત્તિચારાનાદ—

ત્રીપ્રયોગર્ત્તાર્થાદાનચિલ્લોપગદ્ધાનનિશ્ચાઃ ।

દીનાધિકૃતિનિમાનં પદ્માગ્નેયં વ્યતીયાતાઃ । ૫૮ ॥

પ્રમાદનું નામ જ દિશા છે અને ધોરીમાં પ્રમાદ આવશ્ય છે, માટે જ્યાં ધોરી છે ત્યાં આવશ્ય જ દિશા છે; પરંતુ પ્રમત્તયોગ વિના પર પદાર્થને કોઈના સ્વાધ્યા વિના ગ્રહણ કરવામાં ધોરીનો રોપ નથી.

અરહંત ભગવાનને દર્મ-નોદર્મ વર્ગીણાઓનું ગ્રહણ રોપા કર્યાં તેમને ધોરીનો રોપ લાગતો નથી, કારણ કે તેમને પ્રમત્તયોગનો અભાવ છે. માટે જ્યાં દિશા નથી ત્યાં ધોરી નથી અને જ્યાં ધોરી નથી ત્યાં તે પ્રકારની દિશા જણ નથી.

શ્રાવક કૃપા-નદીનું પાણી, ખાણની ખાડી વગેરે કોઈને પુણ્ય વિના વદાન કરે નોપણ તે ધોરી નથી, પરંતુ અગ્નિ વેદ તે ગ્રહણ કરે નો તેમને ધોરીનો રોપ લાગે. કારણ કે શ્રાવકને એકદેશ ત્યાગ રોપ છે અને અગ્નિને અર્ચના ત્યાગ રોપ છે.

ભદ્રનાદાનં સંગમ । (તત્ત્વાર્થશ્રવણમાળા ૪૮ ૫)

પ્રમાદના યોગથી દીધા વગર રોપણ વગરને ગ્રહણ કરવી તેની કી છે. જ્યાં લેવા-રેવાનો સંભાવ રોપ ત્યાં ધોરીનો અવગણ થાય છે; તેથી અર્ચનાનું અને નોદર્મવર્ગીણાઓનું ગ્રહણ તે ધોરી નથી.

અનિરાજને ગામ-નગર વગેરેમાં પર્વતના દરવાજા, દેવી-દેવતાના મંદિરોના દરવાજા 'અદત્તાદાન' નો રોપ લાગતો નથી. કેમ કે તે એવો ભગવાને અદત્તાદાન કરે જુદો છે અને સાર્વજનિક ધોરી વગેરેમાં એવો દરવાજો અગ્નિને પરમરૂપ તરીકે નથી ગણતો.

હવે તેના (અર્ચાર્યાણુપવત્તા) અનિશ્ચયો રહે છે—

‘अस्तेये’ चौर्यविरमणे । ‘व्यतीपाता’ अतीचाराः पंच भदन्ति । तथा हि ।
 चौरप्रयोगः चोरयतः स्वयमेवान्धेन वा प्रेरणं प्रेरितस्य वा अन्येनानुमोदनं । चौरार्थादानं
 च अप्रेरितेनाननुमतेन च चोरेणानीतस्यार्थस्य ग्रहणं । विलोपश्च उचितन्यायादन्येन
 प्रकारेणार्थस्यादानं विरुद्धराज्यातिक्रम इत्यर्थः । विरुद्धराज्ये स्वल्पमूल्यानि महार्घाणि
 द्रव्याणीति कृत्वा स्वल्पतरेणार्थेन गृह्णाति । सदृशसन्मिश्रश्च प्रतिरूपकव्यवहार इत्यर्थः
 सदृशेन तैलादिना सन्मिश्रं घृतादिकं करोति । कृत्रिमैश्च हिरण्यादिभिर्वचनापूर्वकं
 व्यवहारं करोति । हीनाधिकविनिमानं विविधं नियमेन मानं विनिमानं मानोन्मान-
 मित्यर्थः । मानं हि प्रस्थादि, उन्मानं तुलादि, तच्च हीनाधिकं, हीनेन अन्यस्मै
 ददाति, अधिकेन स्वयं गृह्णातीति ॥ ५८ ॥

સામ્પ્રતમન્નદિરત્યણુવ્રતસ્વરૂપં પ્રતિપાદયન્નાદ—

ન તુ પરદારાગ્ન ગચ્છતિ ન પરાન્ત ગમયતિ ચ યાગ્યમ્તિર્દત્ત ।

ત્વા પરદારાગ્નિવૃત્તિઃ સ્વદારાગ્નન્નોપન્નામાયિ ॥ ૨૨૫ ॥

‘સા પરદારાગ્નિવૃત્તિઃ’ । યત્ ‘પરદારાગ્ન’ પરિવૃદ્ધીગાનન્નિવૃદ્ધીતાંદ । સ્વયં

‘ન ચ’ નૈવ । ગચ્છતિ । તથા ‘પરાનન્વાન’ પરદારાગ્નસ્વદારાગ્ન ન ગમયતિ, પરદારાગ્નુ

૨. ચોરાર્થદાન—ચોરીની વસ્તુ ખરીદવી.

૩. વિલોપ (વિરુદ્ધ રાજ્યાનિદ્ધમ)—રાજ્યના દાયગાદી વિરુદ્ધ વર્તવું.

૪. સદશાશ્વિગ્નિશ્ચ (પ્રતિદૃષ્ટ વ્યવહાર)—દલદી-બારે ઓરેનું અધિકાર કરી ડાંચી દિખને વેચવું.

૫. દીનાશ્રિક વિનિગાન (દીનાશ્રિક આગેાન્ગાન)—આપનેવડા ડાંચી-વેચનાં રાખવાં; ડાંચા આપથી આપવું અને અશ્રિક આપથી વેચવું.

આ દાર્થો નજબાઈને લીધે થાય છે પણ આપણા જાણે કદાચ નહીં હોય, તેા જે જ, પરંતુ તેથી કદાચ સંપૂર્ણ જાણ કદાચ નહીં, તેથી તેને કાળજી રાખવી.

હવે અપ્રમાદિરતિ અપ્રમાદવતના અર્થાત (અપ્રમાદવતના અર્થાત) અપ્રમાદ, અપ્રમાદ, અપ્રમાદ કરી કહે છે—

‘अस्तेये’ चौर्यद्विरमणे । ‘व्यतीपाता’ अतीचाराः पंच भदन्ति । तथा हि । चौरप्रयोगः चोरयतः स्वयमेवान्देन वा प्रेरणं प्रेरितस्य वा अन्येनानुमोदनं । चौरार्थादानं च अप्रेरितेनानुमतेन च चोरेणानीतस्यार्थस्य ग्रहणं । विलोपश्च उचितन्यायादन्येन प्रकारेणार्थस्यादानं विरुद्धराज्यातिक्रम इत्यर्थः । विरुद्धराज्ये स्वल्पमूल्यानि महार्घाणि द्रव्याणीति कृत्वा स्वल्पतरेणार्थेन गृह्णाति । सदृशसन्मिश्रश्च प्रतिरूपकव्यवहार इत्यर्थः सदृशेन तैलादिना सन्मिश्रं घृतादिकं करोति । कृत्रिमश्च हिरण्यादिभिर्वचनापूर्वकं व्यवहारं करोति । हीनाधिकविनिमानं विविधं नियमेन मानं विनिमानं मानोन्मानमित्यर्थः । मानं हि प्रस्थादि, उन्मानं तुलादि, तच्च हीनाधिकं, हीनेन अन्यस्मै ददति, अधिकेन स्वयं गृह्णातीति ॥ ५८ ॥

સામ્પ્રતમત્રલ્લવિરત્યુત્તરતસ્વરૂપં પ્રતિપાદયન્નાહ—

ન તુ પરદાગન્ ગચ્છતિ ન પરાન્ ગમયતિ ન આપમીતેયત ।

સા પરદાગનિવૃત્તિઃ પરદાગમન્તોપનાયામિ ॥ ૪૩ ॥

‘સા પરદાગનિવૃત્તિઃ’ । ચત્ ‘પરદાગન્’ પરિવૃદ્ધતાનગ્નિવૃદ્ધતાંહ । સ્વયં ‘ન તુ’ નૈવ । ગચ્છતિ । તથા ‘પરાનન્યાન્’ પરદાગમ્યદાન ન ગમયતિ, ગદારેણ

૨. ચૌરાર્થદાન—ચોરીની વસ્તુ ખરીદવી.

૩. વિદોષ (વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ)—રાજ્યના કાયદાથી વિરુદ્ધ કરવાં.

૪. સદશસન્નિશ્ર (પ્રતિરૂપક વ્યવહાર)—દુનવી-જારે ચીરેલાં સમિતરૂ દરી લાંચી દિખતે વેચવું.

૫. હીનાધિક વિનિમાન (હીનાધિક આનોગમાન)—આપનાં કાંઈક અંતરનાં રાખ્યાં; જોછા આપથી આપવું અને અધિક આપથી વેવું.

આ કાર્યો નજળાઈને લીધે થાય છે પણ આપનાં જાને કરનાં નહીં. ને જાનો છે જ, પરંતુ તેથી મતનો સંપૂર્ણ ભંગ થતો નથી. તેથી તેને અનિવર્ય કહેવાય.

હવે અગ્રહાવિરતિ આણુમતના અર્થાત્ (અગ્રપર્યાયવતના અર્થાત્) સંપ્રતિપાદયન્ કહે છે—

ગચ્છતો યત્પ્રયોજયતિ ન ચ* । કુતઃ ? 'પાપમીતેઃ' પાપોપાર્જનમયાત્ ન પુનઃ
નૃપત્યાદિમયાત્ । ન કેવલં સા પરદારનિવૃત્તિરેવોચ્યતે કિન્તુ^૧ 'સ્વદારસન્તોષનામાપિ'
સ્વદારેષુ સન્તોષઃ સ્વદારસન્તોષસ્તન્નામ યસ્યાઃ^૨ ॥ ૫૯ ॥

સ્વયં રમતો નથી) તથા 'પરાન્' બીજાઓને પરસ્ત્રી લ'પટ પુરુષોને મોકલતો નથી,
પરસ્ત્રી પાસે જવા કોઈને પ્રેરતો નથી. શાથી ? 'પાપમીતેઃ'—પાપના ભયથી, (પાપ
ઉપાર્જન કરવાના ભયથી), પણ નહિ કે રાજાદિના ભયથી, તેને કેવલ પરસ્ત્રી ત્યાગ
કહેતા નથી કિન્તુ 'સ્વદારસન્તોષનામાપિ' સ્વદારસન્તોષ નામનું (સ્વસ્ત્રીમાં સન્તોષ
નામનું) અણુમત પણ કહે છે.

ભાવાર્થ:—જે પાપના ભયથી નહિ કે રાજાદિના ભયથી ન તો સ્વયં પરસ્ત્રીને
બોગવે છે અને ન તો લ'પટ પુરુષો દ્વારા ભોગવાવે છે, તેની તે ક્રિયા પરદારનિવૃત્તિ
યા સ્વદારસન્તોષ નામનું અણુમત અણુમત કહેવાય છે.

તેને સ્વસ્ત્રીથી સન્તોષ હોય છે તેને પરસ્ત્રીત્યાગ સ્વયં હોય છે. જેમ પુરુષ
મંત્રથી અણુમત અણુમત છે, તેમ સ્ત્રીસંબંધી પણ અણુમત અણુમત સમજવું અર્થાત્
સ્ત્રીને સ્વયં પર પરુષ સાથે રમવું નહિ અને અન્ય સ્ત્રીને તેમ કરવા પ્રેરવી નહિ.

‘तस्यातीचरानाह—

अन्यविवाहाकरणानङ्गक्रीडाविद्वन्विपुलतृप्तः ।

इत्यस्मिन्नागमनं चास्मरस्य पद व्यतीचाराः ॥ ६० ॥

‘अस्मरस्था’ ब्रह्मनिवृत्त्यणुव्रतस्य । पंचव्यतीचाराः । कथमित्याह—‘अन्येत्यादि’
—कन्यादानं विवाहोऽन्यस्य विवाहोऽन्यविवाहः तस्य आ ‘ममत्वाद्’ः करणं, तच्च
अनङ्गक्रीडा च अंगं लिङ्गं योनिश्च तयोरेकत्र गुह्यादिप्रदेशे क्रीडा अनङ्गक्रीडा । ‘विद्वन्’
मण्डिमाप्रधानकायवाचप्रयोगः । विपुलतृप्तश्च कामतीचाभिनिवेष्टः । ‘इत्यस्मिन्नागमनं’ च
परपुरुषानेति गच्छतीत्येवं शीला इत्यसी पुंश्चली कुल्यायां के हने ‘इत्यस्मिन्’ भवति
तत्र गमनं चेति ॥ ६० ॥

અવેદાનીં પરિગ્રહવિરત્યણુવ્રતસ્ય સ્વરૂપં દર્શયન્નાહ—

ધનધાન્યાદિગ્રન્થં પરિમાય તતોઽધિકેષુ નિઃસ્પૃહતા ।

પરિમિતપરિગ્રહઃ સ્યાદિચ્છાપરિમાણનામાપિ ॥ ૬૧ ॥

‘પરિમિતપરિગ્રહો’ દેશતઃ પરિગ્રહવિરતિરણુવ્રતં સ્યાત્ । કાસૌ ? યા ‘તતોઽધિકેષુ નિસ્પૃહતા’ તતસ્તેભ્ય ઇચ્છાવશાત્ કૃતપરિસંહ્યાતેભ્યોઽર્થોભ્યોઽધિકેષ્વર્થેષુ યા નિસ્પૃહતા વાચ્છાવ્યાવૃત્તિઃ । કિં કૃત્વા ? ‘પરિમાય’ દેવગુરુપાદાગ્રે પરિમિતં કૃત્વા । કં ?

ભાવાર્થઃ—અહાયર્થાણુવ્રતના પાંચ અતિચાર—

૧. પરિવાહકરણ—ખીજનો વિવાહ કરવો.

૨. અનંગકીડા—કામસેવનનાં અંગો છોડી, મુખહસ્તાદિક અંગોથી કામસેવન કરવું.

૩. વિરત્વ—ખીજાત્ર વચન બોલવાં.

૪. અનિવૃત્તા—વિષયસેવનમાં તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી.

૫. કન્યરિકાગમન—વ્યભિચારિણી સ્ત્રીને ત્યાં આવ-જા કરવી. ૬૦.

દર્શ (૫૬૩૨૧) પરિગ્રહવિરતિ આણુવ્રતનું સ્વરૂપ બતાવી કહે છે—

પરિમિતપરિમાણ આણુવ્રતનું લક્ષણ

શ્લોક ૬૧

‘ધનધાન્યાદિગ્રન્થં’ ધનં ગવાદિ, ધાન્યં વ્રીહાદિ । આદિક્વદાદાનીદાનમાયંપૃષ્ઠકેત્ર-
વ્યવસ્થાપરિણામરણસ્વાદિસંગ્રહઃ । સ ચાનો ગ્રન્થઃ તં પરિમાય । ન ચ પર્ણિમિત-
પરિમિતઃ ‘ઇચ્છાપરિમાણનામાપિ’ સ્પાત્, ઇચ્છાયાઃ પરિમાણં યસ્ય ન ઇચ્છાપરિમાણ-
નપ્રાપ્ય યસ્ય સ તથોક્તઃ ॥ ૬૧ ॥

‘ન તોઽપિદેષુ નિસ્પૃહતા’ તેનાથી—ઇચ્છા પ્રયાસે સંખ્યાથી મર્યાદિત હોયેલી વસ્તુઓથી
અધિક વસ્તુઓમાં ઇચ્છા રહિત થવું—વાંછા રહિત થવું ને ‘નિર્મિત્તનિર્મલઃ’ એકદમ
પરિશુદ્ધિપરિશુદ્ધ આણુમત છે. ‘ઇચ્છાપરિમાણનામ યપિ’ ને અર્થિતિત ‘પરિમાણ’
પાતાની ઇચ્છાનુસાર પરિશુદ્ધ પરિમાણ દરવામાં આવે છે નેથી તેને ‘પરિમાણ’ નામ
‘ઇચ્છાપરિમાણ’ પણ છે.

ભાવાર્થઃ—કેત્ર (ખેતર), વાસ્તુ (મકાન આદિ), હિમાલય (હિમાચલપર્વત
આદિ), સ્વાર્ણ (સોનું) યા સુવર્ણનાં ઘડેણાં), ધન (જાતી આદિ), ધાન્ય (ચણા, જીરું,
દાણી, દાસ, કૃષ્ય (વસ્ત્રાદિ) અને ભાણ (ભાણ આદિ)—એક દા. ૨૧ ૩૧ ૪૧ ૫૧ ૬૧ ૭૧ ૮૧ ૯૧
પરિમાણ દરીને તેનાથી અધિકમાં વાંછા (ઇચ્છા) નેથી તેને ‘પરિમાણ’ નામ
આણુમત છે. તેને ઇચ્છાપરિમાણ આણુમત પણ કહે છે.

તસ્યાતિચારાનાદ—

અતિવાહનાતિમંથ્રહવિસ્મયલોભાતિમાસ્વહનાનિ ।

પરિમિતપરિગ્રહસ્ય ચ વિશ્લેષાઃ પઞ્ચ લક્ષ્યન્તે ॥ ૬૨ ॥

ધન-ધાન્યાદિ બાહ્ય વસ્તુ મૂર્છા ઉપજવવામાં નિમિત્તમાત્ર છે; તેથી તેમાં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને તેને ઉપચારથી પરિગ્રહ કહ્યો છે. વારતવમાં પરિગ્રહનું લક્ષણ મૂર્છા જ છે.

અંતરંગ ૧૪ પ્રકારના પરિગ્રહો હિંસાના પર્યાય હોવાથી તેમાં હિંસા સિદ્ધ જ છે અને ૬૨ પ્રકારના બહિરંગ પરિગ્રહોમાં મમત્વપરિણામ જ હિંસાભાવને નિશ્ચયથી પ્રાપ્ત થાય છે. (શ્લોક ૧૧૯).

કેવળીને સમવસરણાદિ વિભૂતિ હોય છે, પણ મમત્વપરિણામ વિના તે પરિગ્રહ નથી.

જે કોઈ પરિગ્રહને અંગીકાર કરીને કહે કે મારે તો તેમાં મમત્વપરિણામ નથી, તે તે અસત્ય છે, કારણ કે મમત્વ વિના તે અંગીકાર થાય નહિ.

જ્યાં પ્રમાદ-યોગ છે ત્યાં જ નિશ્ચયથી પરિગ્રહ છે અને જ્યાં પ્રમાદ-યોગ (મમત્વ) નથી ત્યાં પરિગ્રહ નથી—એમ સમજવું. ૬૧.

તેના (પરિગ્રહપરિમાણ અણુમતના) અતિચાર કહે છે—

‘विधेयाः’ अतिचाराः । पंच ‘लक्ष्यन्ते’ निधीयन्ते । कस्य ? ‘परिमितपरिग्रहस्य’
न केवलमहिंसाद्यप्यत्रतस्य पंचातीचारा निधीयन्ते अपि तु परिमितपरिग्रहस्यापि ।
चशब्दोऽत्रापिशब्दार्थे । के तस्यातीचारा इत्याह—अनिवाहनेत्यादि । लोभानिमृदि-
निर्द्वन्द्वं परिग्रहपरिमाणे कृते पुनर्लोभावेशवशादतिवाहनं करोति । वाहनं हि मार्गं
कर्त्तव्यं दायः सुखेन गच्छन्ति ततोऽप्यतिरेकेण वाहनमतिवाहनं । अतिशब्दः प्रत्येकं
लोभान्तानां समुद्ध्यते । इदं धान्यादिकमग्रे विशिष्टं लाभं दास्यतीति लोभावेशादतिवाहेन
तत्तुमंशं करोति । तत्प्रतिपन्नलाभेन विक्रीते’ तस्मिन् मूलतोऽप्यनंशुतीचारादतिरेकेऽर्थे
त्यर्थे लोभावेशादतिविस्मयं विपादं करोति । विशिष्टेऽर्थे लब्धेऽत्यधिकमालाभं
वशादतिलोभं करोति । लोभावेशादधिकभारागोपणमनिमान्वाहनं । न विद्वेजः संन . ६५॥

एवं प्ररुपितानि पंचाणुव्रतानि निरतिचाराणि किं कुर्वन्तीत्याह—

पञ्चाणुव्रतनिधयो निरतिक्रमणाः फलन्ति सुरलोकं ।

यत्रावधिगृगुणा दिव्यशरीरं च लभ्यन्ते ॥ ६३ ॥

‘फलन्ति’ फलं प्रयच्छन्ति । के ते ? ‘पंचाणुव्रतनिधयः’ पंचाणुव्रतन्येव निधयो निधानानि । कथंभूतानि ? ‘निरतिक्रमणा’ निरतिचाराः । किं फलन्ति ? ‘सुरलोकं’ । यत्र सुरलोके ‘लभ्यन्ते’ । कानि ? ‘अवधिरवधिज्ञानं’ । ‘अष्टगुणा’ अणिमामहिमेत्यादयः ।

द्विसाविरत्यणुव्रतात् मातंगेन चांडालेन उत्तमः पूजातिशयः प्राप्तः ।

अस्य कथा

सुरम्यदेशे पोदमपुरे^१ राज महाबलः^२ । नन्दीश्वराष्ट्रम्यां राज्ञा^३ अष्टदिनानि
 'जीवामारणघोषणायां कृतायां बलकुमारेण चात्यन्तमांसासक्तेन कंचिदपि पुरुषमपश्यता
 गजोद्याने' राजकीयमेण्डकः प्रच्छन्नेन^४ मारयित्वा संस्कार्यं भक्षितः । राज्ञा च
 मेण्डकमारणवार्तामाकर्ण्य रुष्टेन मेण्डकमारको गवेपयितुं प्रारब्धः । तदुद्यानमालाकारेण
 च वृक्षोपरि चटितेन न तन्मारणं कुर्वाणो दृष्टः । राज्ञौ च निजभार्यायाः कथितं । ततः^५
 प्रच्छन्नचरपुरुषेणाकर्ण्य राज्ञः कथितं । प्रभाते मालाकारोऽप्याकारितः । तेनैव पुनः
 कथितं । मदीयामाज्ञां मम पुत्रः^६ खण्डयतीति रुष्टेन राज्ञा कोट्टपालो भणितो बलकुमारं

टीकाः—अद्विसाविरत्यना प्रसावथी (यमपाल) आंडाल उत्तम अति आदर-
 श-कार पाभ्यो.

नद्वयं कारयेति । ततस्तं कुमारं मारणस्थानं नीत्वा 'मानद्वयमानेतुं' ये गताः कुतः-
मान् विलोचय मातृद्वेनोक्तं प्रिये ! मानद्वेन ग्रामं गत इति कथय त्वमेतेषामित्युक्त्वा
शृङ्गोणे प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः । तत्कारंश्चाकारितं मानद्वेन कथितं मारण्यं 'सोऽहं
ग्रामं गतः । भणितं च तत्कारः न पायोऽपुण्यवानयं ग्रामं गतः कुमारमारण्यस्थ
रुद्रवर्णरत्नादित्यायो भवेत् । तेषां वचनमाकर्ण्य द्रव्यमृद्वयं नयां' इत्यनेनया न
दर्शितो ग्रामं गत इति पुनः पुनर्भणन्या । ततस्तेनैव शृङ्गोणेऽप्यहं तस्य मातुर्गते
न कुमारः समर्पितः । तेनोक्तं नाहमयं चतुर्दशीदिने जीवयानं उन्नेति । ततस्तेनैव
स नीत्वा गतः कथितः, देव ! अयं राजकुमारं न मारयति । तेन च गतः कथितं
सर्वदण्डो मृतः इमंशाने निक्षिप्तः सर्वोपधिद्विनिर्गारय' इत्युक्त्वा तत्तद्विद्वत्

पाणी ते कुमारं नद्वयस्थाने लब्धं तद्धनं आंशाले गेवाणोऽन्नेन दत्तं । तेन तेन
तेन तेन आंशाले पानानी श्रीने इत्युः

"प्रिये ! आंशाल आग गेवा ष्ट-आण्डु' इ' दधने इ' मे' । अ' मे' । अ' मे' । अ' मे' ।
पश्ना भूण्डु छपाई इत्यो. ज्यादे छेरावाणोऽन्नेन आनंशाने गेवाणोऽन्नेन दत्तं । तेन तेन
इत्युः "ते आण्डे आग गेवा इ'."

छेरावाणोऽन्ने इत्युः "ते पाणी भूण्डुपानेन दत्तं । तेन तेन आण्डे आग गेवा
इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः ।

तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन
आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे
आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग
गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा
इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः ।

तेन (आण्डे) इत्युः "तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे
आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग
गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा
इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः ।

तेन (आण्डे) इत्युः "तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे
आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग
गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा
इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः ।
तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन
आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे
आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग
गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा
इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः । तेन तेन आण्डे आग गेवा इत्युः ।

તત્પાર્શ્વે ચતુર્દશીદિવસે મયા જીવાર્હિસાવ્રતં ગૃહીતમતોઽદ્ય ન મારયामિ દેવો યજ્ઞાનાતિ
તત્કરોતુ । અસ્પૃશ્યવાળ્ડાલસ્ય^૧ વ્રતમિતિ સંચિન્ત્ય રુષ્ટેન રાજા દ્વાવપિ ગાઠં વન્ધ-
યિત્વા સુમારદ્રહે^૨ નિક્ષેપિતૌ । તત્ર માતઙ્ગસ્ય પ્રાણાત્યયેઽપ્યર્હિસાવ્રતપરિત્યજતો
વ્રતમાહાત્મ્યાઙ્ગલદેવતયા જલમધ્યે^૩ સિંહાસનમણિમણ્ડપિકાદુન્દભિસાધુકારાદિપ્રાતિ-
દ્યાર્યાદિકં કૃતં । મહાવલરાજેન ચૈતદાકર્ણ્યં ભીતેન પૂજયિત્વા નિજચ્છત્રતલે સ્નાપયિત્વા^૪
સ સ્પૃશ્યો વિવિષ્ટ^૫ કૃત ઇતિ પ્રથમાણુવ્રતસ્ય ।

અનૃતવિરત્યણુવ્રતાદ્ધનદેવશ્રેષ્ઠિના પૂજાતિશયઃ પ્રાપ્તઃ ।

અસ્ય કથા

જમ્બૂદ્વીપે પૂર્વવિદેહે પુષ્કલાવતીત્રિપથે પુષ્કરીકિણ્યાં પુર્યાં વણિજૌ જિનદેવધનદેવૌ
સ્વલ્પદ્રવ્યૌ । તત્ર ધનદેવઃ સત્યવાદી । દ્રવ્યસ્ય લાભં દ્વાવપ્યર્ધમર્ધં ગ્રહીષ્યાવ ઇતિ નિઃ-

શ્રવતો થયો અને તેમની (મુનિની) પાસે ચતુર્દશીના દિવસે શ્રવને નહિ મારવાનું
થે' અર્હિસાવ્રત ગ્રહણ કર્યું છે. તેથી આજે હું રાજકુમારને મારીશ નહિ. કેવને જે
સૂઝ પડે તે કરે. "

साक्षिणां व्यवस्थां कृत्वा दूरदेशं गतो बहुद्रव्यमुपाज्य व्याघ्रद्वयं कुण्डलेन तुहरीद्विज-
मायातां । तत्र जिनदेवो व्यामार्थं धनदेवाय न ददाति । स्वीकृत्यमीचित्येन ददाति ततो
द्वष्टके न्याये च तति स्वजनमद्यजनराजाग्रतो निःस्त्रिकव्यवहारकालिन्देवो
वदति न मयाऽस्य व्यामार्थं भणितमुचितमेव भणितं । धनदेवश्च मन्यमेव वदति द्वयोर्म-
मेव । ततो राजनियमानयोर्दिव्यं दत्तं धनदेवः शुद्धो नेतरः । ततः सर्वं द्रव्यं धनदेवस्य
ममर्पितं तथा सर्वैः पूजितः साधुकाग्निर्येति द्वितीयाष्टवचनम् ।

चौर्यशिरस्यणुग्रताद्वाग्निपेणेन पूजानिश्चयः प्राप्तः । अथ यथा द्वितीयाष्टवचन-
व्याख्यानप्रवृत्तके वाधितेष्ट दृष्टव्येति तृतीयाष्टवचनम् ।

ततः परं नीली जयश्च । ततस्तेभ्यः परं यथा शक्यं तद्विदुः ।

તત્રાવ્રહ્મવિરત્યણુવ્રતાન્નીલી વણિકપુત્રી પૂજાતિશયં પ્રાપ્તા ।

અસ્યાઃ કથા

લાટદેશે^૧ ધૃગુકચ્છપત્તને રાજા વસુપાલઃ । વણિગ્જિનદત્તો માર્યા જિનદત્તા પુત્રી
નીલી અતિશયેન રુપવતી । તત્રૈવાપરઃ શ્રેષ્ઠી સમુદ્રદત્તો માર્યા સાગરદત્તા પુત્રઃ
સાગરદત્તઃ । એકદા મહાપૂજાર્યાં વસન્તૌ કાયોત્સર્ગેણ^૨ સંસ્થિતાં સર્વામરણવિમૂષિતાં
નીલીમાલોક્ય સાગરદત્તેનોક્તં કિમેવાપિ^૩ દેવતા કાચિદેતદાકર્ણ્ય તન્મિત્રેણ પ્રિયદત્તેન
મણિતં—જિનદત્તશ્રેષ્ઠિન ઇયં પુત્રી નીલી । તદ્વપાલોકનાદતીવાસક્તો ભૂત્વા કથમિયં
પ્રાપ્યત્ત ઇતિ તત્પરિણયનચિન્તયા દુર્વલો જાતઃ । સમુદ્રદત્તેન ચૈતદાકર્ણ્ય મણિતઃ—
હે પુત્ર ! જનં મુક્ત્વા નાન્યસ્ય જિનદત્તો દદાતીમાં પુત્રિકાં પરિણેતું । તતસ્તૌ કપટ-
શ્રાવકૌ જાતૌ પરિણીતા ચ સા, તતઃ પુનસ્તૌ બુદ્ધમત્તૌ જાતૌ, નીલયાશ્ચ પિતૃગૃહે ગમન-

લીધે નીલી નામની વણિકપુત્રી આદર-સતકાર પામી.

૪. નીલી કથા

સત્તાર દેશમાં ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) નગરમાં વસુપાલ રાજા હતો. અને જિનદત્ત
નામનો વણિક હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ જિનદત્તા હતું અને તેમની પુત્રીનું નામ નીલી
હતું. તે અતિશય રૂપાળી હતી. ત્યાં જ સમુદ્રદત્ત નામનો બીજો શેઠ હતો, તેની સ્ત્રીનું
નામ સાગરદત્તા અને પુત્રનું નામ સાગરદત્ત હતું.

इषि निषिद्धं, एवं वंचने जाते भणितं जिनदत्तेन—इयं मम न जाता कृपादी वा दत्तिता
यमेन वा नीता इति । नीली च व्यथुरगृहे भर्तुः वन्द्या मित्रगृहे जिनशरण-
निष्ठन्ती निष्ठति । दर्शनात् संसर्गाद्वचनधर्मदेवाकर्णनाद्वा काष्ठेनेयं वृद्धमता भविष्य-
तीति पर्यालोच्य समुद्रदत्तेन भणिता—नीली-पुत्रि ! ज्ञानिनां वन्द्यानामव्यव-
र्धनं देहि । ततस्तया वन्द्यानामामव्यवहृत्य च तेषामेवैका प्राणहितादिभिर्द्वि-
संशयं तेषामेव भोक्तुं दत्ता । तैर्भोजनं भुज्या गच्छद्भिः पृष्टं—यः प्राणिकः ?
गयोक्तं भवन्त एव ज्ञानेन जानन्तु यत्र तस्मिन्निष्ठं, यदि पृष्टं नैव नान्ता इत्यं-
व्यक्तं भवतामुदरे प्राणहितास्तिष्ठन्तीति । एवं ममेन कृते वृष्टानि प्राणिकानि ।
गतौ गच्छश्च व्यथुरपक्षजनः । ततः सागरदत्तमग्निना वंशान्नका भवतामुदरे-

શ્રિન્તાપરઃ તલારોડપરાંહે બુદ્ધક્ષિતબ્રાહ્મણેન કેનચિદાગત્ય મોજનં પ્રાર્થિતઃ । તેનોત્ત-
 હે બ્રાહ્મણ ! અછાન્દસોડસિ મમ પ્રાણસન્દેહો વર્તતે ત્વં ચ મોજનં પ્રાર્થયસે । એતદ્વચન-
 માકર્ણ્ય પૃષ્ઠં બ્રાહ્મણેન કુતસ્તે પ્રાણસન્દેહઃ ? । કથિતં ચ તેન । તદાકર્ણ્ય પુનઃ પૃષ્ઠં
 બ્રાહ્મણેન—અત્ર કિં કોડપ્યતિનિસ્પૃહવૃત્તિપુરુષોડપ્યસ્તિ ? ઉક્તં તલારેણ—અસ્તિ વિશિષ્ટ-
 સ્તપસ્વી, ન ચ તસ્યૈતત્ સમ્ભાવ્યતે । મણિતં બ્રાહ્મણેન—સ એવ ચૌરો મવિણ્યતિ^૧ અતિ-
 નિસ્પૃહત્વાત્ । શ્રૂયતામત્ર મદીયા કથા—મમ બ્રાહ્મણી મહાસતી પરપુરુષશરીરં ન સ્પૃશ-
 તીતિ નિજપુત્રસ્યાપ્યતિકુક્કુટાત્ કર્પટેન સર્વ શરીરં પ્રચ્છાદ્ય સ્તનં દાદાતિ । રાત્રૌ તુ
 ગૃહપિણ્ડારેણ સદ્દ હુકર્મ કરોતિ (૧) । તદર્શનાત્ સંજાતવૈરાગ્યોડહં સંવલાર્થ^૨ સુવર્ણ-
 શલાકાં વંશયદ્દિમધ્યે નિશ્ચિપ્ય તીર્થયાત્રાયાં નિર્ગતઃ । અગ્રે ગચ્છતત્ત્વ મમૈકવદુકો
 મિન્નિતો ન તસ્ય વિશ્વાસં ગચ્છામ્યહં યદ્દિરક્ષાં યત્નતઃ કરોમિ । તેનાકલિતા સા

પછી ચોર નહિ મળવાથી કોટવાળ ચિંતાતુર થયો. બપોરે કોઈ ભૂખ્યા બ્રાહ્મણે
 એક દિવસે આવી તેની પાસે ભોજન માગ્યું. તેણે કહ્યું, “રે, બ્રાહ્મણ! તું સ્વેચ્છા-
 ચારી છે. મને મારા પ્રાણની પડી છે અને તું ભોજનની માગણી કરે છે.”

એ વગન સાંભળીને બ્રાહ્મણે પૂછ્યું, “તમને પ્રાણની કેમ પડી છે?” અને
 મેરો (કોટવાળે) કારણ કહ્યું તે સાંભળીને બ્રાહ્મણે ફરીથી પૂછ્યું, “અહીં શું વળી
 મેરો અને નિસ્પૃહ પુરુષ રહે છે?”

यष्टिः न गमेति । एकदा रात्रौ कुम्भकारगृहे निद्रां कृत्वा दूरादगत्या तेन निजजन्ते ममे
 कुक्षितं नृणामालोकयति कुक्कुटेन समाश्रितो, हा हा मया परदुष्टमदत्तं अग्निमिन्दुज्वा
 व्यावृष्टाय नृणं तत्रैव कुम्भकारगृहे निक्षिप्य दिवसादयमानं कृतमोज्ज्वलं मया नृभिः ।
 मिश्रार्थं गच्छतस्तस्यातिधुचिरयमिति मत्वा विस्मयितेन मया यष्टिः कुक्कुटनिक्षि-
 पणार्थं समर्पिता । तां गृहीत्वा न गतः (२) । नतो मया महाकुक्कुटं गच्छामि कुक्कु-
 पक्षिणोऽनिकुक्कुटं दृष्टं । यथा एकस्मिन् मदानि दृष्टे विस्मिताः परिजनाः गच्छन्ते तेनानि-
 दृष्टपक्षिणा निजभाषया भणितो रे रे पुत्राः ! अहं अर्जुनं गच्छं न गच्छन्तेति । कुक्कुट-
 मनाः कदाचिद्भवपुत्राणां भक्षणं करोमि चित्तवृत्त्यादतो मयि दृष्टं गच्छन्ते
 इत्या नैवेऽपि गच्छन्तु । नैवयतं हा हा नात ! पितामहस्य किं करोतु नोत्पत्तये ।
 तेनोक्तं—“कुक्षितः किं न करोति पापं” इति । मयि दृष्टान्ते मया दूरादगत्या नृणां
 इदृश्या ते गताः । न च ब्रह्मो गतेषु चरणाभ्यां मुक्ताद्वयमस्ति । इति नृणां चरणाभ्यां

भक्षयित्वा तेषामागमनसमये पुनः चरणाभ्यां बन्धनं मुखे संयोज्यातिकुर्कुटेन क्षीणोदरो भूत्वा स्थितः (३) । ततो नगरगतेन चतुर्थमतिकुर्कुटं दृष्टं मया । यथा तत्र नगरे एकश्चोरस्तपस्विरूपं धृत्वा वृद्धच्छिलां च सस्तकस्योपरि हस्ताभ्यामूर्ध्वं गृहीत्वा नगरमध्ये तिष्ठति दिवा रात्रौ चातिकुर्कुटेन 'अपसर जीव पादं ददामि, अपसर जीव पादं ददामीति' भणन् भ्रमति । 'अपसरजीवेति' चासौ भक्तः सर्वजनैर्भण्यते । स च गर्तादि-विजनस्थाने दिगवलोकनं कृत्वा सुवर्णभूषितमेकाकिनं प्रणमन्तं तया शिलया मारयित्वा तद्रथं गृह्णाति (४) । इत्यतिकुर्कुटचतुष्टयमालोक्य मया श्लोकोऽयं कृतः—

अवालस्पर्शका नारी ब्राह्मणोऽतृणहिसकः ।

वने काष्ठमुखः पक्षी पुरेऽपसरजीवकः ॥ इति

इति कथयित्वा तल्लारं धीरयित्वा सन्ध्यायां ब्राह्मणः शिष्यतपस्विसमीपं गत्वा तपस्विप्रतिचारकैर्निर्घाटयमानोजोऽपि राज्यन्यो भूत्वा तत्र पतित्वैकदेशे स्थितः । ते च जतो अने तेभना आचवाना समये द्दरीथी पग वडे भुजे अंधन आंधीन अतिकपथी भूय्यां (क्षीय) पेड करीने पडी रहतेना.

प्रतिधारकाः राज्यस्य परीक्षणार्थं वृण्वद्विषांगुल्यादिकं तस्माद्विस्मयं नयन्ति । न च
पश्यन् अपि न पश्यन्ति । वृद्धद्राक्षी गुह्यायामन्वहृये नगरद्वयं द्विष्टमात्मनोऽपि वेदां
आदत्तपानादिकं बालोचय^१ प्रभाते रात्रौ मार्गमाणास्तनान्ते रक्षितः तेन रात्रिदृष्टमवेत् ।
म शिवस्य स्तपस्या चौरस्तेन तत्कारेण बहुकदर्यनादियिः बहुकर्मणो मुक्ता दूरेति
गतस्तृतीयाग्रतस्य ।

^१ आरक्षिणाऽत्रायनिष्टस्य भावाद्दुःखं शान्तम् ।

अस्य कथा

^१ आदीरदेशे नासिद्धयनगरे राजा कनकवर्धो रात्रौ कनकवर्धो रात्रौ
दृष्टस्तस्य माता बहुमुन्दरी नगणशृङ्गा पृथ्वी । सा पश्यदा राजा दृष्टे रात्रिदृष्टमवेत्
शृङ्गा रात्रौ सवेनिनजापार्थे गच्छन्ती यमद्वारेण रात्रौ वेनिनजापार्थे गच्छन्ती

ચક્રવર્તિરૂપાવિષ્ટેન પાદેન હત્વા પાતિતં^૧ તદ્વૃત્તમાજનં તેન ચ ઘૃતેન દ્વારે સંધુક્ષિ-
તોઽગ્નિઃ સુતરાં પ્રજ્વલિતઃ । તતો દ્વારે પ્રજ્વલિતે નિઃસર્તુમશક્તો દગ્ધો મૃતો દુર્ગતિં ગતઃ
દૃચ્છાપ્રમાણરહિતપંચમાવ્રતસ્ય ॥ ૬૫ ॥

યાનિ ચેતાનિ પંચાણુવ્રતાન્યુક્તાનિ મધ્યાદિત્રયત્યાગસમન્વિતાન્યષ્ટૌ મૂલગુણા
ભવન્તીત્યાહ—

એમ વિચારીને ચક્રવર્તીના રૂપના આવેશમાં પગ વડે લાત મારી; તેથી તે
ધીનું વાસણ પડી ગયું અને બારણા આગળ સળગાવેલો અગ્નિ તે ધીથી વધુ પ્રજ્વલિત
થયો. બારણું સળગતાં તે બહાર નીકળી શક્યો નહિ, તેથી તે બળીને મરી ગયો અને
દુર્ગતિ પામ્યો.

આ પ્રમાણે ધર્યાપરિમાણરહિત પાંચમા અવ્રતની કથા છે. ૫.

બાવાર્થ:—૧. હિંસામાં ધનત્રી શેઠ, ૨. અસત્યમાં સત્યઘોષ, ૩. ચોરીમાં
એક તપસ્વી, ૪. કુશીલમાં યમદંડ કોટવાળ અને ૫. પરિગ્રહમાં શમશ્રુતવનીત (હુબ-
૧૧) વૈશ્ય—એ વિશેષપણે પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

मद्यमांसमधुन्यानिः सहापुत्रनरुचयम् ।

अष्टौ मूलगुणानाद्युत्तिष्ठानि श्रमणोत्तमः ॥ ३६ ॥

‘शृष्टिणामष्टौ मूलगुणानाद्युः’ । के न ? श्रमणोत्तम इति । किं नरुचयः ‘मद्यमांसमधुन्यानि’ । के नरुचयः ‘मद्यमांसमधुन्यानिः’ मद्यं च मांसं च मधु च तेषां नरुचयः ॥ ३६ ॥

एवं पंचप्रकारमणुव्रतं प्रतिपाद्येदानीं त्रिप्रकारं गुणव्रतं प्रतिपादयन्नाह—

द्विष्वत्तमनर्थदण्डव्रतं च योगोपयोगपरिमाणम् ।

अनुबृंहणाद्गुणानामाख्यान्ति गुणव्रतान्यार्याः ॥ ६७ ॥

‘આસ્વાન્તિ’ પ્રતિપાદયન્તિ । કાનિ ? ‘ગુણવ્રતાનિ’ । કે તે ? ‘આર્યાઃ’

પાંચ ઉદુઘ્બર ક્ષણોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; અને શ્લોક ૪૨ માં કહ્યું છે કે, “સમસ્ત દિશાદિ પાંચ પાપ કલ્યાણ છે તે હિંસા જ છે,” તેથી ત્રણ પ્રકારના ત્યાગમાં અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રતોનું પાલન પણ સ્વયં આવી જાય છે.

ચારિત્રપાહુડમાં ગાથા ૨૩, પૃષ્ઠ ૯૫ ની હિન્દી ટીકામાં પંડિત જયશંકર ધામડાએ લખ્યું છે કે—

“પાંચ ઉદુઘ્બર અને મધ, માંસ અને મધુ સહિત—આ આઠનો ત્યાગ કરવો તે આઠ મૂલગુણ છે, અથવા કોઈ ગ્રંથમાં એમ કહ્યું છે કે જો પાંચ અણુવ્રત પાળે અને મધ, માંસ તથા મધુનો ત્યાગ કરે—એવા આઠ મૂલગુણ છે. આમાં વિરોધ નથી, વિપ્રત્યયોદ છે.

गुणैर्गुणवद्विधा अर्थान्ते प्राप्यन्त इत्याद्याप्यार्थपरदेवादयः । किं ननु गणद्वयं ? 'द्विष्टं'
 दिग्विस्ति । न केवलमेतदेव किन्तु 'अनर्थद्वयद्वयं' चानर्थद्वयविस्ति । नन
 'भोगोपभोगपरिमाणं' सकृद्भुज्यत इति भोगोऽष्टनपन्नगन्धमाद्यदिः पुनः पुनः
 हृज्यत हृष्युपभोगो 'वस्त्राभरणयानशयनादिस्पृशोः परिमाणं' प्राप्यन्ति चेत् तत्र तत्र
 वा । एतानि त्रीणि कस्माद्गुणवतान्मुच्यन्ते ? 'अनुद्वेष्टानु' इति ननु ननु । केन ?
 'गुणानाम्' अष्टम्यन्तगुणानाम् ॥ ६७ ॥

‘ચરણમોહપરિણામ’ ભાવરૂપાચારિત્રમોહપરિણતયઃ । ‘કલ્પ્યન્તે’ ઉપચર્યન્તે ।
 કિમર્થઃ ? મહાવ્રતનિમિત્તં । કથંભૂતાઃ સન્તઃ ? ‘સત્ત્વેન’ ‘દુરવધારા’ અસ્તિત્ત્વેન મહત્તા
 કષ્ટેનાવધાર્યમાણાઃ સન્તોઽપિ તેઽસ્તિત્ત્વેન લક્ષ્યયિતું ન શક્યન્તે इत्यર્થઃ । કુતસ્તે
 દુરવધારાઃ ? ‘મન્દતરા’ અતિશયેનાનુત્કટાઃ । મન્દતરત્ત્વમપ્યેવાં કુતઃ ? ‘પ્રત્યાખ્યાન-
 તનુત્વાત્’ । પ્રત્યાખ્યાનશબ્દેન हि प्रत्याख्यानानावरणाः द्रव्यक्रोधमानमायालोभा गृह्यन्ते ।
 નામકદેશે हि प्रवृत्ताः शब्दा नाम्न्यपि वर्तन्ते भीमादिवत् । પ્રત્યાખ્યાનં हि सविकल्पेन
 हिंसादिविरतिलक्षणः संयमस्तदाघृणन्ति ये ते प्रत्याख्यानानावरणा द्रव्यक्रोधादयः, यदुदये
 हात्मा कात्स्नर्यात्तद्विरतिं कर्तुं न शक्नोति, अतो द्रव्यरूपाणां क्रोधादीनां तनुत्वान्मदो-
 दयत्वाद्भावरूपाणामेवां मन्दतरत्वं सिद्धं ।

લોવાથી [મન્દતરાઃ] અત્યંત મંદ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ, [સત્ત્વેનદુઃસ્વધારાઃ]
 અસ્તિત્ત્વપણે (તેઓ છે એવા હયાતી રૂપે) મહામુશ્કેલીથી જાણવામાં આવે તેવા
 [ચરણમોહપરિણામઃ] ચારિત્રમોહનીયનાં પરિણામોને [મહાવ્રતાય પ્રકલ્પ્યન્તે] મહાવ્રત
 એવા કલ્પવામાં આવે છે.

वदु इत्यने महाप्रताप कल्पन्ते न पुनः साक्षात्प्राप्तवन्तः कल्पन्ति इति—

पुण्यानां पापानां द्विजादीनां कर्मोत्पत्तिरिति—

कृतयत्नितानुमोदिन्यास्तु महाप्रताप कल्पन्तः ।

‘न्यागस्तु’ पुनर्महाप्रतापं भवति । तेषां स्वल्पः ‘विजादीनां कर्मोत्पत्तिः’ । कर्म-
पुण्यानां ‘पापानां’ पापोपार्जनहेतुपुण्यानां । द्विजादीनां स्वल्पः ‘कर्मोत्पत्तिरिति’ । तैस्ते द्वेः

भाष्येणैव दर्शनात् । अविज्ञातं यत् अन्तर्गतं दर्शयति इति । तेषां द्विजादीनां कर्मोत्पत्तिः
यत् अत्रा श्रुतेऽपीत्ये नष्टी इती शक्यं इति । किन्तु ते अविज्ञातं यत् अन्तर्गतं न विज्ञातं
इति, साक्षात् हेतुमते प्रत्याख्यानवशं कृपायनां द्विजा इति । अन्तर्गतं द्विजा इति । अन्तर्गतं
श्रीष्ट भाष्ये (प्रत्याख्यानवशं द्विजा-भाष्य-भाष्य-भाष्य) । अन्तर्गतं न विज्ञातं
अज्ञायत प्रगटे नहि—अथैव विद्वान् इति ।

કૃત્વા ત્યાગઃ ? ‘કૃતકારિતાનુમોદૈઃ’ । અયમર્થઃ—હિંસાદીનાં મનસા કૃતકારિતાનુ-
મોદૈસ્ત્યાગઃ । તથા વચસા કાયેન ચેતિ । કેષાં તૈસ્ત્યાગો મહાવ્રતં ? ‘મહતાં’ પ્રમત્તાદિ-
ગુણસ્થાનવર્તિનાં વિશિષ્ટાત્મનામ્ ॥ ૭૨ ॥

इदानीं दिग्विस्तरव्रतस्यातिचारानाह—

ऊर्ध्वाधस्तात्तिर्यग्व्यतिपाताः क्षेत्रवृद्धिस्वधीनाम् ।

विस्मरणं दिग्विस्तेत्याशाः पञ्च मन्यन्ते ॥ ७३ ॥

વળી તેથી પણ શી રીતે ત્યાગ ? ‘કૃતકારિતાનુમોદૈસ્ત્યાગઃ’ કૃત, કારિત અને અનુ-
મોદનાથી ત્યાગ. અર્થ એ છે કે-હિંસાદિનો (પાંચ પાપોનો) મનથી કૃત, કારિત અને
અનુમોદનાથી ત્યાગ, વચનથી કૃત, કારિત અને અનુમોદનાથી ત્યાગ અને કાયથી કૃત,
કારિત અને અનુમોદનાથી ત્યાગ. તેમનાથી (કૃત, કારિત અને અનુમોદનાદિ નવ કોટિથી)
ત્યાગરૂપ મહાવ્રત કેને હોય છે ? ‘મહતામ્’ પ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનવર્તી વિશિષ્ટ મહાત્મા-
ઓને. (હિંસાદિ પાંચ પાપોનો કૃત, કારિત અને અનુમોદના આદિ નવ કોટિથી ત્યાગ
કરવો-તે મહાવ્રત છે.)

मानसशास्त्रभाष्ये]

मानसशास्त्रभाष्ये

‘दिग्द्वारेत्यासां’ अतीचातः ‘पंच कर्मानां’ अर्थात्कर्मानां । ननु किं । कर्मानां
प्रमादाद्वा ऊर्ध्वदिशोऽप्यदिशन्निर्वदिग्द्वारे अतीचातः । दिग्द्वारे निर्वदिग्द्वारे
तथाऽदानात् प्रमादाद्वा ‘क्षेत्रवृद्धिः’ क्षेत्रवृद्ध्यादानात् । ननुऽक्षेत्रवृद्धिः
कृतमर्यादानां ‘विष्मरण’ मिति ॥ ७३ ॥

इधम्, नीध् नथा निर्यंक्ष दिशांशानी भर्थादानं इत्यर्थेन भवति । क्षेत्रवृद्धिः क्षेत्र-
भर्थादानं यथादी लेखी अने [कर्मानां] क्षेत्री भर्थादानं [क्षेत्रवृद्धिः] क्षेत्र-
ने [पञ्च] ७३ । [क्षेत्रवृद्धिः] दिग्प्रवृत्त्या । ननुऽक्षेत्रवृद्धिः । क्षेत्रवृद्धिः । क्षेत्र-
व्याख्या ३६.

પરશુકૃપાણસનિત્રજ્વલનાયુધશૃંગિશૃંગલાદીનામ્ ।

વધહેતૂનાં દાનં 'હિંસાદાનં' બ્રુવન્તિ બુધાઃ ॥ ૭૭ ॥

‘હિંસાદાનં બ્રુવન્તિ’ । કે તે ? ‘બુધા’ ગણધરદેવાદયઃ । કિં તત્ ? ‘દાનં’ ।
યત્કેપાં ? ‘વધહેતૂનાં’ હિંસાકારણનાં । કેપાં તત્કારણનામિત્યાહ—‘પરશ્વિત્યાદિ’ ।
પરશુશ્ચ કૃપાણશ્ચ સનિત્રં ચ જ્વલનશ્ચાડ્યુધાનિ ચ શુરિકાલકુટાદીનિ શૃંગિ ચ
વિપસામાન્યં શૃંગલા ચ તા આદયો યેપાં તે તથોક્તાસ્તેષામ્ ॥ ૭૭ ॥

હિંસાદાનમપધ્યાનસ્વરૂપં વ્યાખ્યાતુમાહ—

હિંસાદાનમનર્થદંતુ રંગરૂપ

શ્લોક ૭૭

અન્યથાર્થઃ—[બુધાઃ] ગણધરાદિક યુધ જનો, [વધહેતુનામ્] હિંસાનાં કારણ
એવા, [પરશુકૃપાણસનિત્રજ્વલનાયુધશૃંગિશૃંગલાદીનામ્] ફરસી, તલવાર, કોદાળી-
પાવડા, ગામ્મિ, ગાસ-શસ્ત્ર (લડાઈનાં હથિયાર), વિષ, બેડી (સાંકળ) આદિ
[દાનમ્] તેને [હિંસાદાનં] હિંસાદાનમનર્થદંતુ [બ્રુવન્તિ] કહે છે.

अथानुसूचनं नान्यथा विनियोज्यते

‘अपध्याने जायति’ प्रतिपादयति । किं ते ? ‘विदुः’ विदुषः । नः
‘नित्यभाषने’ । किं नत् ? ‘आध्याने’ निम्नने । कस्य ? ‘अपध्याने’ । अपध्याने
‘विदुः’ । न केवलं द्वेषादि ‘नगाहा’ ध्याने । कस्य ? ‘अपध्याने’ ।

नारप्रतं दुःशुनिदस्यं प्रत्ययनाह—

आरम्भसङ्गसाहसमिथ्यात्वद्वेषरागमदमदनैः ।

चेतःकलुषयतां श्रुतिग्वधीनां दुःश्रुतिर्भवति ॥ ७९ ॥

‘दुःश्रुतिर्भवति’ । कासौ ? ‘श्रुतिः’ श्रवणं । केपां ? ‘अवधीनां’ शास्त्राणां । किं कुर्वतां ? ‘कलुषयतां मलिनयतां’ किं तत् ? ‘चेतः’ क्रोधमानमायालोभाद्याविष्टं चित्तं कुर्वतामित्यर्थः । कैः कृत्वेत्याह—‘आरंभेत्यादि’ आरंभश्च कृप्यादिः संगश्च परिग्रहः तयोः प्रतिपादनं वार्तानीतौ विधीयते । ‘कृपिः पशुपाल्यं’ वाणिज्यं च वार्ता’ इत्यभिधानात्, साहसं चात्यद्भुतं कर्म वीरकथायां प्रतिपाद्यते, मिथ्यात्वं चाद्वैतक्षणिकमित्यादि, प्रमाणविरुद्धार्थप्रतिपादकशास्त्रेण क्रियते, द्वेषश्च विद्वेषीकरणादिशास्त्रेणामिधीयते

दुःश्रुति अनर्थदंष्टुं स्वरेष

श्लो ७९

अन्यथाः—[आरंभसङ्गसाहसमिथ्यात्वद्वेषरागमदमदनैः] आरंभ, संग (परिग्रह), साहस, मिथ्यात्व, द्वेष, राग, मद अन्ये विषयलोभाद्वारा [चेतः] चित्तने [कलुषयताम्] कलुषित दशनार, [अवधीनाम्] शास्त्रोक्तं [श्रुतिः] श्रवणं दशुं ते [दुःश्रुति] दुःश्रुति नामनो अनर्थदंष्टुं [भवति] छ.

गम्य च शरीरकणादिशास्त्रेण विधीयते, मदनश्च 'कर्णानां प्राप्तिर्गतां नृणां शिवादिगण-
प्रापते, मदनश्च 'रतिगुणविलासपताकादिशास्त्रादुक्तो भवति देः तैः कर्णानां नैः
कल्पयतां शास्त्राणां श्रुतिर्दुःश्रुतिर्भवति ॥ ७९ ॥

अथुना प्रमादचर्याम्यत्तपं निरूपयन्नाह—

श्रुतिगन्तिल्लदहनपदनाम्भं चित्तं दन्तमिदमेतं
गरणं न्दारणमपि च प्रमादचर्यां दन्तमिदमेतं

‘પ્રમાપન્તે’ પ્રતિપાદયન્તિ । કાં ? ‘પ્રમાદચર્યા’ । કિં તદિત્યાહ—‘ક્ષિતીત્યાદિ’ ।
 ક્ષિતિશ્ચ સલિલં ચ દહનશ્ચ પવનશ્ચ તેષામારમ્ભં ક્ષિતિસ્ત્રનનસલિલપ્રક્ષેપણદહનપ્રજ્વલન-
 પવનકરણલક્ષણં । કિંવિશિષ્ટં ? ‘વિફલં’ નિષ્પ્રયોજનં । તથા ‘વનસ્પતિચ્છેદં’ વિફલં ।
 ન કેવલમેતદેવ કિન્તુ ‘સરણં સારણમપિ ચ’ સરણં સ્વયં નિષ્પ્રયોજનં પર્યટનં સારણ-
 મન્યસ્ય નિષ્પ્રયોજનં ગમનપ્રેરણં ॥ ૮૦ ॥

एवमनर्थदण्डविरतिव्रतं प्रतिपाद्येदानीं तस्यातीचारानाह—

પવનારમ્ભમ્] ક્ષિતિ-આરંભ (જમીન ખોદવી), સલિલ-આરંભ (પાણી વહેવડાવવું-
 ઢાળવું) દહન-આરંભ (અગ્નિ સળગાવવો), પવન-આરંભ (પવન નાખવો),
 [વનસ્પતિચ્છેદમ્] વનસ્પતિનો છેદ કરવો, [સરણમ્] સ્વયં ધૂમવું, [સારણમ્]
 બીજાગણને ધૂમાવવું-તેને [પ્રમાદચર્યામ્] પ્રમાદચર્યા (અનર્થકંડ) [પ્રમાપન્તે] કહે છે.

સામ્પ્રતં ભોગોપભોગપરિમાણલક્ષણં ગુણવ્રતમાખ્યાતુમાહ—

અક્ષાર્થાનાં પરિસંખ્યાનં ભોગોપભોગપરિમાણમ્ ।

અર્થવતામપ્યવધૌ રાગસ્તીનાં તનૂકૃતયે ॥ ૮૨ ॥

‘ભોગોપભોગપરિમાણં’ ભવતિ । કિં તત્ ? ‘યત્પરિસંખ્યાનં’ પરિગણનં । કેપાં ? ‘અક્ષાર્થાનાં’ મિન્દ્રિયવિષયાણાં । કથંભૂતાનામપિ તેપાં ? ‘અર્થવતામપિ’ સુखादિલક્ષણ-
પ્રયોજનસંપાદકાનામપિ અથવાડર્થવતાં સગ્રન્થાનામપિ શ્રાવકાણાં । તેપાં પરિસંખ્યાનં ।

ભાવાર્થઃ—અનર્થકંડવ્રતના પાંચ અતિચારો છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

૧. કંદર્પ—રાગની પ્રબલતાથી હાસ્યમિશ્રિત અશિષ્ટ (ભૂંડા) વચન બોલવાં.
૨. કૌતુક્ય—હાસ્ય અને ખોટાં વચન સહિત કાયથી કૃત્સિત ચેષ્ટા કરવી.
૩. મૌખ્ય—ધૃષ્ટતાથી બહુ બકવાદ કરવો.
૪. અતિપ્રસાધન—આવશ્યકતા કરતાં ભોગોપભોગની સામગ્રી વધુ એકઠી કરવી.
૫. અસમીક્ષ્ય-અધિકરણ—પ્રયોજન વિચાર્યા વિના કાર્ય કરવું અથવા કોઈ વસ્તુ પર અધિકાર કરી લેવો. ૮૧.

તેમ ભોગોપભોગપરિમાણરૂપ ગુણવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરવાને કહે છે—

ભોગોપભોગપરિમાણ વ્રતનું સ્વરૂપ

પંચેન્દ્રિયાણામયં 'પાઞ્ચેન્દ્રિયો વિષયઃ' । 'શુક્ત્વા' 'પરિહાતવ્ય' સ્ત્યાજ્યઃ સ
'ભોગો' ડશનપુષ્પગંધવિલેપનપ્રમૃત્તિઃ । યઃ પૂર્વે શુક્ત્વા પુનઃશ્ચ ભોક્તવ્યઃ સ 'ઉપભોગો'
વસનાભરણપ્રમૃત્તિઃ વસનં વસ્ત્રમ્ ॥ ૮૩ ॥

'મધ્વાદિર્ભોગરૂપોઽપિ ત્રસજન્તુવધદેતુત્વાદણુવ્રતધારિભિસ્ત્યાજ્ય' इत्याह—

ત્રસહતિપરિહરણાર્થે ક્ષૌદ્રં પિશિતં પ્રમાદપરિહૃતયે ।

મદ્યં ચ વર્જનીયં જિનચરણી શરણમુપયાતૈઃ ॥ ૮૪ ॥

ટીકા:— 'પાઞ્ચેન્દ્રિયઃ વિષયઃ' પાંચ ઇન્દ્રિયો સંબંધી વિષયો, 'શુક્ત્વા પરિ-
હાતવ્યસ્ત્યાજ્યઃ' ભોગવીને જે છાડવા યોગ્ય છે, તે 'ભોગઃ' ભોગ છે. જેમકે 'દશન-
પ્રમૃત્તિ' ભોજન, પુષ્પ, ગંધ, વિલેપન વગેરે. જે (વિષયો) પહેલાં 'શુક્ત્વા' ભોગવીને
'પુનઃશ્ચ ભોક્તવ્યઃ' ફરીથી ભોગવવા યોગ્ય છે તે 'ઉપભોગઃ' ઉપભોગ છે, જેમકે
'વસનપ્રમૃત્તિઃ' (વસ્ત્ર) આભૂષણ વગેરે.

ભાવાર્થ:—જે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય (પદાર્થ) એકવાર ભોગવ્યા પછી
ફરીથી ભોગવવા યોગ્ય રહે નહિ તેને ભોગ કહે છે; જેમકે ભોજન, ગંધ, માંસ
વગેરે અને જે પદાર્થ વારંવાર ભોગવવામાં આવે છે તેને ઉપભોગ કહે છે; જેમકે
વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે.

‘प्रज्ञानीयं । किं ननु ? श्रोत्रं मधु । तथा ‘निजिन्’ । विस्मयः । ‘अन्तर्निजिन्’ ।
 अस्मात् श्रोत्रियादीनां हनिष्यन्त्यन्तरिणां । तथा ‘मन्’ इ’ हर्षणीयं । विस्मयः ।
 ‘प्रसादपन्नितये’ माना धारयन्ति विवेकाभावः प्रसादस्तस्य हनिष्यन्ते हनिष्यन्ते ।
 ‘मेवप्रज्ञानीयं ? ‘अरण्यमुपगमैः’ अरण्यमुपगमैः । अर्थः ‘विजृम्भणी’ अन्तर्निजिन् ।
 अन्तर्निजिन् । ॥ ८४ ॥

‘અલ્પફલવહુવિઘાતાન્મૂલકમાર્દ્રાણિ શૃંગ્લવેરાણિ ।
નવનીતનિમ્બકુસુમં કૈતકમિત્યેવમવહેયમ્ ॥ ૮૫ ॥

‘અવહેયં’ ત્યાજ્યં । કિં તત્ ? ‘મૂલકં’ । તથા ‘શૃંગ્લવેરાણિ’ આર્દ્રકાણિ । કિં વિશિષ્ટાણિ ? ‘આર્દ્રાણિ’ અશુષ્કાણિ^૨ । તથા નવનીતં ચ । નિમ્બકુસુમમિત્યુપલક્ષણં સકલકુસુમવિશેષાણાં તેષાં । તથા કૈતકં કેતક્યા इदं કૈતકં ગુધરા इत्यેવં, इत्यादि सर्वमवहेयं । કસ્માત્ ‘અલ્પફલવહુવિઘાતાત્’ । અલ્પં ફલં યસ્યાસાવલ્પફલઃ, વહૂનાં ત્રસજીવાનાં વિઘાતો વિનાશો વહુવિઘાતઃ અલ્પફલઆસૌ વહુવિઘાતશ્ચ તસ્માત્ ॥ ૮૫ ॥

ભોગોપભોગ પ્રત્યારીને સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય અન્ય વસ્તુઓ

શ્લોક ૮૫

અન્યથાર્થઃ—(ભોગોપભોગપરિભાણ પ્રતભાં) [અલ્પફલવહુવિઘાતાત્] ફળ યાદ્યં અને સ્થાવર જીવોની દિસા અધિક હોવાથી [આર્દ્રાણિ] સચિત્ત [શૃંગ્લવેરાણિ] અપરક [મૂલક] કંદમૂળ [નવનીતનિમ્બકુસુમમ્] માખણ, દીમડાનો ફોર, [કૈતકમ્] કેતરીનાં ફૂલ [ઈતિ] અને [પવમ્] એવા પ્રકારની અન્ય વસ્તુઓનો [અવહેયં] ત્યાગ કરવો કેતર્યં.

આ ઉપરાંત નીચેની બાવીસ અભક્ષ્ય ચીજો જેમાં ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકારની ચીજોનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેનો પણ મતીએ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ઝોલા, ઘોરવડા, નિશિલોજન, બહુબીજ, રીંગણા, અથાણાં, વડ, પીપળ, ઉમર, અનાનસ (કક), અંજીર (પાકરફળ), અળાણા ફળ તથા કંદમૂળ, માટી, વિષ, આમિષ (માંસ-ધંડા), મધુ, માખણ, મદિરાપાન, અતિ પુચ્છ ફળ, છુપાર, ચલિત-રસ—એ જિનમતમાં બાવીસ અભક્ષ્ય કહ્યા છે.

૧. ઝોલા (બરફ)—જે વગર ગાળેલા પાણીનો જમાવવાથી થાય છે. તેમાં અસંખ્યાત વ્રસ જીવોનો ઘાત થાય છે.
૨. ઘોરવડા (દહીંવડા)—અડદ કે મગની દાળનાં વડાં દહીં કે છાશમાં નાખી ખાવાથી અસંખ્યાત વ્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે.
૩. રાત્રિલોજન—તેમાં રાગની ઉત્કૃષ્ટતા અને અસંખ્યાત જીવોની હિંસા રહેલી છે. રાત્રે બરોબર ન દેખાવાથી હિંસાના પાપ સિવાય આરોગ્યતાને પણ નુકસાન થાય છે. માખી ખાવામાં આવે તો ઊલટી થાય, કીડી ખાવામાં આવે તો પેશાબમાં બળતરા થાય, વાળ ખાવામાં આવે તો સ્વરભંગ થાય, જૂ ખાવામાં આવે તો જલોદર થાય અને મકડી (કરોળીયો) ખાવામાં આવે તો કોઠ થાય વગેરે.
૪. બહુબીજ—જેમાં બીજોતું અલગ અલગ ઘટ ન હોય, જેમકે અદીણના રોડા, પગૈયા જેમાં બહુ બી હોય છે તે વગેરે.
૫. રીંગણા—તે ઉન્માદ ઉત્પન્ન કરે છે.
૬. અંજીર (અથાણું)—અગાર, કેરી, લીંચુ વગેરે રાઈ, ચીકું આદિ મસાલા મારે તેલમાં યા વિના તેલમાં કેટલાક દિવસ રાખવાથી તેમાં વ્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. દેરાવીસ કલાક પછી અથાણું અભક્ષ્ય છે.
૭. ચી. ૧૧. વડફળ (વેરા), પીપળ ફળ (પેપડી), ઉમર ફળ, કકુમર, અંજીર અથવા પાકર ફળ—એ પાંચ ઉદુભ્યર ફળ સાક્ષાત્ વ્રસ જીવોનું ઘર છે.
૮. ૧૨. અળાણુ ફળ અને કંદમૂળ જે અનંત સ્થાવર જીવોની શરિ છે.
૯. ૧૩. અડદ કે મગની માટી—તેમાં અસંખ્યાત વ્રસ જીવો હોય છે.

તત્ર કો નિયમઃ કથં યમ ઇત્યાહ—‘નિયમઃ પરિમિતકાલો’ વક્ષ્યમાણઃ પરિમિતઃ કાલો યસ્ય ભોગોપભોગસંહારસ્ય સ નિયમઃ । ‘યમથ યાવજ્જીવં ધ્રિયતે’ ॥ ૮૭ ॥

તત્ર પરિમિતકાલે તત્સંહારલક્ષણનિયમં દર્શયન્નાહ—

ભોજનવાહનશયનસ્નાનપવિત્રાહ્નરાગકુસુમેષુ ।

તામ્બૂલવસનધૂપણમન્મથસંગીતગીતેષુ ॥ ૮૮ ॥

અથ દિવા રજની વા પક્ષો માસસ્તથર્તુરયનં વા ।

ઇતિ કાલપરિચ્છિત્યા પ્રત્યાખ્યાનં ભવેન્નિયમઃ ॥ ૮૯ ॥

યમ શું? તે કહે છે—‘નિયમઃ પરિમિતકાલો’ ધારેલા નિયત કાલ સુધી ભોગોપ-ભોગતું પરિભાણ કરવામાં આવે છે તે નિયમ છે અને જીવનપર્યંત ભોગોપભોગતું પરિભાણ ધારણ કરવામાં આવે છે તે યમ છે.

ભાવાર્થઃ—ભોગોપભોગપરિભાણ વ્રતમાં નિયમ અને યમ—એમ બે પ્રકારના ત્યાગનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. તે જે ત્યાગ ઘડી, કલાક આદિ નિયત સમયની મર્યાદાથી કરવામાં આવે છે તે નિયમ કહેવાય છે અને જે ત્યાગ જીવનપર્યંત કરવામાં આવે છે તે યમ કહેવાય છે.

પ્રતીને ભક્ષ્ય વસ્તુઓનો નિયમરૂપ ત્યાગ હોય છે અને અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો યમરૂપ ત્યાગ હોય છે. (વધુ માટે જુઓ શ્લોક ૮૮-૮૯ નો ભાવાર્થ અને વિશેષ). ૮૭.

તેમાં નિયત કાલના વિષયમાં, તેના (ભોગોપભોગનો) ત્યાગરૂપ નિયમ દર્શાવીને કહે છે—

ભોગોપભોગપરિભાણ વ્રતમાં નિયમની વિધિ

શ્લોક ૮૮-૮૯

અન્યવાર્થઃ—[ભોજનવાહનશયનસ્નાનપવિત્રાહ્નરાગકુસુમેષુ] ભોજન, વાહન, શયન, પવિત્ર આંગ વિકેપન, પુષ્પો [તામ્બૂલવસનધૂપણમન્મથસંગીતગીતેષુ] તામ્બૂલ, વસન, ધૂપ, મન્મથ, સંગીત અને ગીતના વિષયમાં, [દિવા રજની] દિવસ અને રાત્રિ, [પક્ષો] એક પક્ષવાહિન, [માસ] એક માસ, [ર્તુ] એક ઋતુ, [યમ] એ ત્યાગ [વા] અથવા [મયનં] એ માસ [ઈતિ] એ પ્રમાણ

(પુષ્પમાળા વગેરે), તામ્બૂલ (પાન-સોપારી, ઇલાયચી આદિ મુખવાસની વસ્તુઓ વસન (વસ્ત્ર, ઘોતી, આદર, પગરખાં, ટોપી, કોટ, ખમીસ વગેરે), ભૂષણ (ખંડા બાજુખંધ, કંકણ, કુંડલ, મુકુટ, હાર, વીંટી વગેરે), મન્મથ (સ્ત્રીભોગ), સંગી (નૃત્ય, વાદ્ય, ગાયન સહિત રાગોત્તું સાંભળવું, નાટકાદિતું જોવું), ગીત (સ્ત્રીઓ ગીત-વસંત રાગ વગેરે)—એ ભોજનાદિ બાર ભોગ-ઉપભોગની વસ્તુઓનો ઘડી, પ્રહ દિવસ, રાત્રિ, પક્ષ, માસ, ઋતુ (એ માસ) અને અયન (છ માસ), આદિ કાલ મર્યાદાપૂર્વક ત્યાગ કરવો તે નિયમ છે.

વિશેષ

અથોગ્ય (અભક્ષ્ય) ભોગોપભોગની ચીજોના સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ અને થોગ્ય (ભક્ષ્ય) ભોગોપભોગની વસ્તુઓતું પ્રમાણ કરવું જોઈએ. તેના માટે નીચેના ૧૭ નિયમો નિત્ય કરવા જોઈએ—

મોજને પદ્મસે પાને કુંકુમાદિ વિલેપને ।
પુષ્પ તામ્બૂલ ગીતેષુ નૃતાદૌ વ્રહ્મચર્યકે ॥
સ્નાન મૂષણ વસ્ત્રાદૌ વાદને શયનાસને ।
સચિત્તવસ્તુ સંખ્યાદૌ પ્રમાણે ભજ પ્રત્યહમ્ ॥

૧. આજે અમુક વાર ભોજન કરીશ.
૨. છ રસો—દૂધ, ઘી, દહીં, સાકર-ગોળ, મીઠું, તેલમાંથી અમુક રસનો ત્યાગ કરીશ.
૩. શરબત, ચા, જલપાન અમુક વાર કરીશ.
૪. અંદન, દેશર, તેલ યા કુંકુમાદિતું વિલેપન અમુક વાર કરીશ.
૫. અમુક પ્રકારના પુષ્પોનો અમુક વાર ઉપયોગ કરીશ.
૬. પાન-સોપારી, ઇલાયચી આદિ સ્વાદ ચીજોને અમુક વાર ખાઈશ.
૭. આજે ગીત સાંભળીશ કે નહિ.
૮. આજે નાચ દેખીશ કે નહિ.
૯. આજે 'અદ્યયન' પાલન કરીશ કે નહિ.

વિષયવિપતોઽનુપેક્ષાનુસ્મૃતિરતિલૌલ્યમતિતૃષ્ણાનુભવો ।

ભોગોપભોગપરિમાવ્યતિક્રમાઃ પંચ કથ્યન્તે ॥ ૧૦ ॥

ભોગોપભોગપરિમાણં તસ્ય વ્યતિક્રમા અતીચારાઃ પંચ કથ્યન્તે । કે તે
 इत्याह विषयेत्यादि—विषय एव विपं प्राणिनां दाहसंतापदिविधायित्वात् तेषु
 ततोऽनुपेक्षा उपेक्षायास्त्यागस्याभावोऽनुपेक्षा आदर इत्यर्थः । विषयवेदनाप्रतिकारार्थो
 हि विषयानुभवस्तस्मात्तत्प्रतीकारे जातेऽपि पुनर्यत्संभाषणालिङ्गनाद्यादरः सोऽत्यासक्ति-
 जनकत्वादतीचारः । अनुस्मृतिस्तदनुभवात्प्रतीकारे जातेऽपि पुनर्विषयाणां सौंदर्य-

ભોગોપભોગપરિમાણપ્રતના અતિચાર

શ્લોક ૯૦

इति प्रमाचन्द्रविरचितायां समन्तभद्रस्वामिविरचितोपासकाध्ययनटीकायां
तृतीयः परिच्छेदः ॥ ३ ॥

૧. સચિત્તાહાર—જીવ સહિત પુષ્પ-ફળાદિના આહાર કરવો.
 ૨. સચિત્તસંબંધાહાર—સચિત્ત વસ્તુઓથી સ્પર્શોલા પદાર્થોના આહાર કરવો.
 ૩. સચિત્તસંમિશ્રાહાર—સચિત્ત પદાર્થો સાથે મિશ્ર થયેલા પદાર્થોના આહાર કરવો.
 ૪. આલેખવ—પ્રુષ્ટિકારક પદાર્થોના આહાર કરવો.
 ૫. દુઃપકવાહાર—સારી રીતે નહિ પકવેલા પદાર્થોના આહાર કરવો તથા જે પદાર્થો મહા મુશ્કેલીથી લાંબા સમય પછી પચે તેના આહાર કરવો. ૯૦.
- એ પ્રમાણે શ્રી સમન્તભદ્ર સ્વામી વિરચિત ઉપાસકાધ્યયનની
શ્રી પ્રમાચંદ્રવિરચિત ટીકામાં તૃતીય પરિચ્છેદ પૂર્ણ થયો.

10/1/2017

10/1/2017

દેશાવકાશિકમિત્યાદિચતુઃપ્રકારસદ્ભાવાત્ । વાશન્દોઽન્ત્ર પરસ્પરપ્રકારસમુચ્ચયે ।
દેશાવકાશિકાદીનાં લક્ષણં સ્વયમેવાગ્રે ગ્રન્થકારઃ કરિષ્યતિ ॥ ૧૧ ॥

નત્ર દેશાવકાશિકસ્ય તાવલ્લક્ષણં—

દેશાવકાશિકં સ્યાત્કાલપરિચ્છેદનેન દેશસ્ય ।

પ્રત્યહમણુવ્રતનાં પ્રતિસંહારો વિશાલસ્ય ॥ ૧૨ ॥

દેશાવકાશિકં દેશે મર્યાદીકૃતદેશમધ્યેઽપિ સ્તોકપ્રદેશેઽવકાશો નિયતકાલમ-
વસ્થાનં સોઽસ્યાસ્તીતિ દેશાવકાશિકં શિક્ષામતં સ્યાત્ । કોઽસૌ ? પ્રતિસંહારો
વ્યાવૃત્તિઃ । કસ્ય ? દેશસ્ય । કયંભૂતસ્ય ? વિશાલસ્ય વહોઃ । કેન ? કાલપરિચ્છેદનેન

અહીં 'વા' શબ્દ પરસ્પર પ્રકારના સમુચ્ચયના અર્થમાં છે. દેશાવકાશિક
આદિનું લક્ષણ પ્રંથકાર સ્વયં આગળ કરશે.

ભાવાર્થ:—જેનાથી મુનિવ્રત પાળવાની શિક્ષા મળે તેને શિક્ષામત કહે છે.
તેના ચાર પ્રકાર છે—

૧. દેશાવકાશિક, ૨. સામાયિક, ૩. પ્રાપથોપવાસ અને ૪. વૈયાવૃત્ય. ૯૧.

તેમાં પ્રથમ દેશાવકાશિક (શિક્ષામત)નું લક્ષણ કહે છે—

દેશાવકાશિક શિક્ષામતનું લક્ષણ

શ્લોક ૯૨

સોમ્નામિત્યત્ર “‘સ્મૃત્યર્થદયીશાં કર્મ” ઇત્યનેન પઠી । કેપાં સીમાભૂતાનાં? ગૃહ-
દારિગ્રામાણાં દારિઃ કટકં । તથા ક્ષેત્રનદી દાવયોજનાનાં ચ દાવો વનં । કસ્યંતેષાં
સીમાભૂતાનાં? દેશાવકાશિકસ્ય દેશનિવૃત્તિવ્રતસ્ય ॥ ૧૩ ॥

एवं द्रव्यावधिं योजनावधिं चास्य प्रतिपाद्य कालावधिं प्रतिपादयन्नाह—

संवत्सरस्मृतुमयनं मासचतुर्मासपक्षमृक्षं च ।

देशावकाशिकस्य प्राहुः कालावधिं प्राज्ञाः ॥ १४ ॥

મર્યાદા કહે છે. અહીં ‘સીમ્નામ્’ શબ્દ ‘સ્મૃ, અર્થ, દય, અને ર્થ’—એ ધાતુઓના
કર્મણિ છટ્ટી વિભક્તિમાં છે. કઈ મર્યાદાભૂત (વસ્તુઓને)? ‘ગૃહદારિગ્રામાણામ્’ ઘર,
દારિ (કટક-મથક-સેનાની છાવણી) અને ગામને તથા ‘ક્ષેત્રનદી દાવયોજનાનાં ચ’
ક્ષેત્ર, નદી, વન અને યોજનને (આટલા યોજન સુધી), કોની તે મર્યાદાઓ છે?
‘દેશાવકાશિકસ્ય’ દેશાવકાશિક વ્રતની-દેશવિરતી વ્રતની.

ભાવાર્થ:—દેશાવકાશિક વ્રતમાં આવાગમનાદિના ક્ષેત્રની મર્યાદા, કાલ
વિભાગથી, કોઈ પ્રસિદ્ધ ઘર, ગલી (છાવણી), ગામ, ક્ષેત્ર, નદી, વન અને અમુક
યોજન (સુધી) દ્વારા કરવામાં આવે છે—એમ ગણધરદેવાદિ કહે છે. આ મર્યાદાઓ
પોતાની આવશ્યકતાનુસાર પ્રતિદિન યથાશક્તિ કરવામાં આવે છે.

દિવ્રતમાં મર્યાદિત ક્ષેત્ર વિશાળ હોય છે અને તે ક્ષેત્રની બહાર મન-વચન-
કાયાદિની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ઇવનપર્યંત હોય છે, જ્યારે દેશવ્રતમાં મર્યાદિત કરેલું
ક્ષેત્ર બહુ નાનું હોય છે અને તે નાના ક્ષેત્રની બહાર આવાગમનાદિ તથા મન-
વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અમુક દિવસ, મહિનાદિ કાળ-વિભાગથી કરવામાં આવે
છે. દિવ્રત કરતાં દેશવ્રતમાં પાપવિરતિનું ક્ષેત્ર બહુ વિશાળ હોય છે. દિવ્રતમાં
નિમ્નાર્ધ પાપની વિરતિ ઇવનપર્યંત હોય છે, જ્યારે દેશવ્રતમાં પાપની વિરતિ (ત્યાગ)
અમુક કાળમર્યાદાથી હોય છે, આટલો બંનેમાં તફાવત હોય છે. ૯૩.

એ પ્રમાણે તેની (દેશાવકાશિક વ્રતની) દ્રવ્યાવધિ અને યોજનાવધિનું પ્રતિ-
પાદન કરીને (૬૧) કાળાવધિનું પ્રતિપાદન કરી કહે છે—

પ્રસાધ્યન્તે વ્યવસ્થાપ્યન્તે । કાનિ ? મહાવ્રતાનિ । કેન ? દેશાવકાશિકેન ચ ન કેવલં દિગ્વિરત્યાપિતુ દેશાવકાશિકેનાપિ । કુતઃ ? સ્થૂલેતરપંચપાપસંત્યાગાત્ સ્થૂલેતરાણિ ચ તાનિ હિંસાદિલક્ષણપંચપાપાનિ ચ તેષાં સમ્યક્ ત્યાગાત્ । કંવ ? સીમાન્તાનાં પરતઃ દેશાવકાશિકવ્રતસ્ય સીમાભૂતા યે ‘અન્તાધર્મ’ ગૃહાદયઃ સંવત્સરાદિ-વિશેષાઃ તેષાં વા અન્તાઃ પર્યન્તાસ્તેષાં પરતઃ પરસ્મિન્ ભાગે ॥ ૯૫ ॥

[પરતઃ] બહાર [સ્થૂલેતરપંચપાપસંત્યાગાત્] સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ-બંને પ્રકારનાં પાપોના ત્યાગ હોવાથી [દેશાવકાશિકેન] દેશાવકાશિકવ્રત દ્વારા [મહાવ્રતાનિ] મહાવ્રત [પ્રસાધ્યન્તે] (ઉપચારથી) સિદ્ધ થાય છે.

ટીકા:—‘પ્રસાધ્યન્તે’ સાધવામાં આવે છે-સ્થાપવામાં આવે છે. શું? ‘મહાવ્રતાનિ’ મહાવ્રત. કોની દ્વારા? ‘દેશાવકાશિકેન ચ’ દેશાવકાશિકવ્રત દ્વારા અર્થાત્ ન કેવલ દિગ્વિરતિવ્રત દ્વારા પરંતુ દેશાવકાશિકવ્રત દ્વારા પણ. શાથી? ‘સ્થૂલેતરપંચપાપસંત્યાગાત્’ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ હિંસાદિરૂપ પાંચ પાપોના સમ્યક્ ત્યાગથી. કયા (ત્યાગ)? ‘સીમાન્તાનાં પરતઃ’ દેશાવકાશિકવ્રતની સીમા (મર્યાદા)રૂપ ગૃહાદિ અંત (અંતિમ દદ-રેખા) મુધી તથા સંવત્સરાદિ કાળ-વિશેષના અંત મુધી, (દેશાવકાશિકવ્રતમાં કદેલી) મર્યાદાની બહારના ભાગમાં (ક્ષેત્રમાં) હિંસાદિ પાપોના ત્યાગથી ઉપચારથી મહાવ્રત સાધિત થાય છે.

એવં દેશાવકાશિકરૂપં શિક્ષાવ્રતં વ્યાખ્યાયેદાનીં સામાયિકરૂપં તદ્વ્યા-
ખ્યાતુમાહ—

આસમયમુક્તિ મુક્તં પઞ્ચાધાનામશેષભાવેન ।

સર્વત્ર ચ સામાયિકાઃ સામાયિકં નામ શંસન્તિ ॥ ૧૭ ॥

૧. પ્રેયણ—‘આ કરો’ એમ કહીને કોઈને મર્યાદાની બહાર મોકલવો.

૨. શબ્દ—મર્યાદાની બહાર કામ કરતા નોકર વગેરેને તાલી, ખાંસી આદિનો શબ્દ કરી ધશારો કરવો.

૩. આનયન—‘આ લાવો’—એમ કહી મર્યાદાની બહારથી કોઈ વસ્તુ મંગાવવી.

૪. રૂપાભિવ્યક્તિ—મર્યાદાની બહાર કામ કરતા માણસોને પોતાનું શરીર આદિ બતાવી સૂચના કરવી.

૫. પુદ્ગલક્ષેપ—મર્યાદાની બહાર કામ કરતા માણસોને ધશારો કરવા માટે કંકર, પાથર આદિ ફેંકવા.

પોતે મર્યાદાની અંદર ઊભો રહે પરંતુ મર્યાદા બહાર કામ કરતા માણસો પ્રતિ આવ્યા ધશારો કરે તે યા તેમની સાથે આવી રીતે સંબંધ રાખે તે અતિચાર છે, અર્થાત્ મતનો એકદેશ ભંગ છે.

એ પ્રમાણે દેશાવકાશિકરૂપ શિક્ષાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરીને હવે સામાયિકરૂપ શિક્ષાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરવાને કહે છે—

સામાયિક શિક્ષાવ્રતનું વ્યાખ્યાન

આસમયમુક્તીત્યત્ર યઃ સમયશબ્દઃ પ્રતિપાદિતસ્તદર્થે વ્યાખ્યાતુમાહ—

મૂર્ધરુહમુષ્ટિવાસોવન્ધં પર્યઙ્ગવન્ધનં ત્રાપિ ।

સ્થાનસુપવેશનં વા સમયં જાનન્તિ સમયજ્ઞાઃ ॥ ૧૮ ॥

સમયજ્ઞા આગમજ્ઞાઃ । સમયં જાનન્તિ । કિં તત્ ? મૂર્ધરુહમુષ્ટિવાસોવન્ધં, વન્ધશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસમ્વદ્વચતે મૂર્ધરુહાણાં કેશાનાં વન્ધં વન્ધકાલં સમયં જાનન્તિ ।

સમતા સર્વભૂતેષુ સંયમે શુભભાવના ।

આર્ત્તરૌદ્રપરિત્યાગસ્તદ્વિ સામાયિકં વ્રતમ્ ॥

સર્વ પ્રાણીઓ તરફ સમતાભાવ, સંયમ (ઇન્દ્રિય-સંયમ અને પ્રાણી-સંયમ) માટે શુભ ભાવના અને આર્ત્ત તથા રૌદ્ર પરિણામનો ત્યાગ—તે સામાયિક વ્રત છે.

“રાગ-દ્વેષના ત્યાગથી બધા ઇષ્ટ-અનિષ્ટ પદાર્થોમાં સામ્યભાવને અંગીકાર કરીને આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિનું મૂળકારણ સામાયિક છે તે વારંવાર કરવું તેને સામાયિક શિક્ષાવ્રત કહે છે.”

“‘સમ’ એટલે એકરૂપ અને ‘અય’ એટલે આત્માના સ્વરૂપમાં ગમન—તે ‘સમય’ થયું. એવો ‘સમય’ જેનું પ્રયોજન છે તેને સામાયિક કહે છે. આ સામાયિક સમતાભાવ વિના શર્ધ શકે નહિ.” ૬૭.

‘મામમયમુક્તિઃ’ અહીં જે સમય શબ્દ કહ્યો છે તેના અર્થનું વ્યાખ્યાન કરવાને ૬૮ છે—

સમય શબ્દનો અર્થ

તથા મુષ્ટિવન્ધં વાસોવન્ધં વસ્ત્રગ્રન્થિ પર્યક્કવન્ધનં ચાપિ ઉપવિષ્ટકાયોત્સર્ગમપિ ચ
સ્થાનમૂર્ધ્વકાયોત્સર્ગ ઉપવેશનં વા સામાન્યેનોપવિષ્ટાવસ્થાનમપિ સમયં જાનન્તિ ॥ ૯૮ ॥

એવંવિશે' સમયે ભવત્ યત્સામાયિકં પંચપ્રકારપાપાત્ સાકલ્યેન વ્યાવૃત્તિ-
સ્વરૂપં તસ્યોત્તરોત્તરા વૃદ્ધિઃ કર્તવ્યેત્યાદિ—

एकान्ते सामयिकं निर्व्याक्षेपे वनेषु वास्तुषु च ।

चैत्यालयेषु वापि च परिचेतव्यं प्रयत्नधिया ॥ ९९ ॥

પરિચેતવ્યં વૃદ્ધિ નેતવ્યં । કિં તત્ ? સામાયિકં । ક્વ ? એકાન્તે સ્ત્રીપથુપાણ્ડુ-

છે. 'મૂર્ધ્વગ્રન્થિ' ક્ષેત્રોના બંધને-બંધનકાળને સમય કહે છે, તથા 'મુષ્ટિવન્ધ' મૂઠી-
બંધનના કાળને (અર્થાત્ મૂઠી બંધ રહે ત્યાં મુઠીના કાળને), 'વાસોવન્ધ' વસ્ત્ર-
બંધનના કાળને (અર્થાત્ વસ્ત્રમાં ગાંઠ રહે ત્યાં મુઠીના કાળને), 'પર્યક્કવન્ધનં'
પદાસનના કાળને અર્થાત્ ઉપવિષ્ટ કાયોત્સર્ગના કાળને, 'સ્થાનમ્' ઊર્ધ્વ કાયોત્સર્ગના
કાળને અને 'ઉપવેશનમ્' સામાન્યતઃ ઉપવિષ્ટ આસનના કાળને પણ સમય કહે છે.

સાવાર્થઃ—ન્યાંમુધી ચોટલીમાં ગાંઠ (બંધન) રહે, મૂઠી બાંધેલી રહે,
વસ્ત્રમાં ગાંઠ રહે, પર્યાકાસન-પદાસન રહે અને ખડ્ગાસન રહે ત્યાં મુઠીના કાળને
જ્ઞાની પુરુષો સામાયિક માટેનો સમય કહે છે. ૯૮.

એવા પ્રકારના સમયમાં, પાંચ પ્રકારનાં પાપાથી સર્વથા વ્યાવૃત્તિરૂપે ને
સામાયિક થાય તેની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ એમ કહે છે—

સામાયિકની વૃદ્ધિયોગ્ય સ્થાન

સ્લોક ૯૯

અન્વયાર્થઃ—[નિર્વ્યાક્ષેપે] ઉપદ્રવ રહિત [એકાન્તે] એકાન્ત સ્થળમાં, [વનેષુ]
વનમાં, [વાસ્તુષુ] એકાન્ત ઘર યા ધર્મશાળાઓમાં [ચ] અને [ચૈત્યાલયેષુ]
ચૈત્યાલયોમાં, [અપિ ચ] તથા પર્વતની ગુફા આદિમાં પણ, [પ્રયત્નધિયા] પ્રયત્ન
ચિત્તથી [સામાયિકં] સામાયિકની [પરિચેતવ્યમ્] વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

ટીકાઃ—'પરિચેતવ્યમ્' વધારવી જોઈએ. શું તે ? 'સામાયિકમ્' સામાયિક.

૧. એવંવિષસમયે ચ ।

૨. 'વાવ્યનિદોષાદ્ વૃષ્ણૌ તુ યસ્ય નાશં ગતૌ લાલકપાણ્ડુકિઃ સઃ' इति पाण्डु-विरचयम् ।

કિવિવર્જિતે પ્રદેશે । કથંભૂતે ? નિર્વ્યાક્ષેપે ચિત્તવ્યાકુલતારહિતે શીતવાતદંશમશકાદિ-
વાધાવર્જિતે इत्यर्थः इत्थंભૂતે एकान्ते । કવ ? વનેપુ અટવીપુ, વાસ્તુપુ ચ ગૃહેપુ, ચૈત્યા-
લયેપુ ચ અપિશ્વન્દાદ્ગિરિગહ્વારાદિપરિગ્રહઃ । કેન ચેતવ્યં ? પ્રસન્નધિયા પ્રસન્ના
અવિક્ષિપ્તા ધીર્યસ્યાત્મનસ્તેન અથવા પ્રસન્નાસૌ ધીશ્ચ તયા કૃત્વા આત્મના પરિચેતવ્ય-
મિતિ ॥ ૯૯ ॥

इत्थंભૂતેપુ स्थानेषु कथं तत्परिचेतव्यमित्याह—

व्यापारवैमनस्याद्धिनिवृत्त्यामन्तरात्मविनिवृत्त्या ।
सामयिकं वर्णीयादुपवासे चैकमुक्ते वा ॥ १०० ॥

કયાં ? ‘એકાન્તે’ સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી રહિત પ્રદેશમાં. કેવા (પ્રદેશમાં) ?
‘નિર્વ્યાક્ષેપે’ ચિત્તની વ્યાકુળતા રહિત (પ્રદેશમાં), શીત, વાત, ડાંસ, મચ્છર આદિની
બાધા (ઉપદ્રવ) રહિત (પ્રદેશમાં)—એવો અર્થ છે. આવા એકાન્તમાં. કયાં ? ‘વનેપુ’
વનમાં-જંગલમાં, ‘વાસ્તુપુ’ (નિર્જન) ઘરેમાં, ‘ચૈત્યાલયેપુ ચ’ ચૈત્યાલયોમાં ‘અપિ
ચ’ અને ‘અપિ’ શબ્દથી ગિરિગુફા આદિમાં સમજવું. શા વડે વધારવું જોઈએ ?
‘પ્રસન્નધિયા’ પ્રસન્નચિત્તવાળા આત્માએ અથવા પ્રસન્નચિત્તથી આત્માએ (સામાયિક)
વધારવી જોઈએ.

ભાવાર્થ:—ડાંસ-મચ્છર આદિ પરિપહના ઉપદ્રવરહિત સ્થાનમાં, સ્ત્રી-પશુ-
નપુંસકાદિથી રહિત એકાન્તમાં, વનમાં, એકાન્ત ઘરમાં યા ધર્મશાળામાં, ચૈત્યાલયોમાં
અને પર્વતની ગુફા આદિમાં પ્રસન્ન (એકાગ્ર) ચિત્તથી સામાયિક કરવી જોઈએ
અને મન તેની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. ૯૯.

આવા પ્રકારનાં સ્થાનોમાં સામાયિકને કઈ રીતે વધારવી તે કહે છે—

સામાયિકની વૃદ્ધિ કરવાની રીત

શ્લોક ૧૦૦

અર્થ:—[વ્યાપારવૈમનસ્યાત્] શરીરાદિની યેષ્ટા અને મનોવ્યગ્રતાથી
[વિનિવૃત્ત્યાત્] નિવૃત્ત થતાં [અન્તરાત્માવિનિવૃત્ત્યા] માનસિક વિકલ્પોની નિવૃત્તિ
કરીને [ઉપવાસે] ઉપવાસના દિને [ચ] અને [એકમુક્તે] એકાગ્રતાના દિને [સામાયિક]
સામાયિક [વર્ણીયાત્] કરવું (વધારવું) જોઈએ.

૧. વૈદ્યકને જાણ.

વધ્નીયાદનુતિષ્ઠેત્ । કિં તત્ ? સામયિકં । કસ્યાં સત્યાં ? વિનિવૃત્યાં ।
કસ્માત્ ? વ્યાપારવૈમનસ્યાત્ વ્યાપારઃ કાયાદિચેષ્ટા વૈમનસ્યં મનોવ્યગ્રતા ચિત્ત-
કાલુષ્યં વા તસ્માદ્વિનિવૃત્યામપિ સત્યાં અન્તરાત્મવિનિવૃત્યા કૃત્વા તદ્વધ્નીયાત્ અન્ત-
રાત્મનો મનોવિકલ્પસ્ય વિશેષેણ નિવૃત્યા । કસ્મિન્ સતિ તસ્યાં તયા તદ્વધ્નીયાત્ ?
ઉપવાસે ચૈકમુક્તે વા ॥ ૧૦૦ ॥

इत्थंभूतं तर्कि कदाचित्परिचेतव्यमन्यथा चेत्यत्राह—

सामयिकं प्रतिदिवसं यथावदप्यनलसेन चेतव्यं ।

व्रतपञ्चकपरिपूरणकारणमवधानयुक्तेन ॥ १०१ ॥

ટીકા:—‘વધ્નીયાત્’ કરવું જોઈએ. શું તે? ‘સામયિકં’ સામાયિક. શું
થતાં? ‘વિનિવૃત્યામ્’ નિવૃત્ત થતાં. દેનાથી? ‘વ્યાપારવૈમનસ્યાત્’ વ્યાપારઃ કાયાદિની
ચેષ્ટા, ‘વૈમનસ્યં’ મનની વ્યગ્રતા-ચિત્તની કલુષતા-તેમનાથી (કાયચેષ્ટા અને મનો-
વ્યગ્રતાથી) નિવૃત્તિ હોવા છતાં ‘અંતરાત્મવિનિવૃત્યા’ ખાસ કરીને (માનસિક)
વિકલ્પોની નિવૃત્તિ કરીને તે (સામાયિક) કરવું જોઈએ. તે નિવૃત્તિ થતાં ક્યારે તે
કરવું જોઈએ (વધારવું જોઈએ)? ‘ઉપવાસે ચૈકમુક્તે વા’ ઉપવાસના દિવસે અથવા
એકાશનના દિવસે.

સાવાચાર્ય:—મન-વચન-કાયની પ્રવૃત્તિ અને મનની વ્યગ્રતાથી નિવૃત્ત થતાં,
મનના વિકલ્પોને રોકી ઉપવાસ યા એકાશનના દિવસે વિશેષ રીતિથી સામાયિક કરવું
જોઈએ, જેથી તેની વૃદ્ધિ થાય.

“તે સામાયિક રાત્રિ અને દિવસના અંતે એકાગ્રતાપૂર્વક અવશ્ય કરવું જોઈએ
અને જો અન્ય સમયે કરવામાં આવે તો તે સામાયિક કાર્ય દોષનો હેતુ નથી, પણ તે
શુદ્ધને માટે જ હોય છે.” ૧૦૦.

આવા પ્રકારનું સામાયિક શું ક્યારેક કરવું જોઈએ કે અન્ય રીતે? ને અહીં
કહે છે—

પ્રતિદિન સામાયિક કરવાનો ઉપદેશ

સ્તોક ૧૦૧

અન્યવાચ્ય:—[અનલસેન] આલસ્યરહિત અને [અવધાનયુક્તેન] ચિમ્બની

૧. પ્રવૃથ્થાસિદ્ધિ-ઉપાય શુભરાત્રી આવૃત્તિ મેદાઃ ૧૪૯.

ચેતવ્યં વૃદ્ધિં નેતવ્યં । કિં ? સામાયિકં । કદા ? પ્રતિદિવસમપિ ન પુનઃ કદાચિત્
પર્વદિવસ એવ । કથં ? યથાવદ્વપિ પ્રતિપાદિતસ્વરૂપાનતિક્રમેણૈવ । કથંભૂતેન ? અનલ-
સેનાઽઽલસ્યરહિતેન ઉદ્યતેનેત્યર્થઃ । તથાઽવધાનયુક્તેનાકાગ્રચેતસા । કુતસ્તદિત્યં પરિ-
ચેતવ્યં ? વ્રતપંચકપરિપૂરણકારણં યતઃ વ્રતાનાં હિંસાવિરત્યાદીનાં પંચકં તસ્ય પરિ-
પૂરણત્વં મહાવ્રતરૂપત્વં તસ્ય કારણં । યથોક્તસામાયિકાનુષ્ઠાનકાલે હિ અણુવ્રતાન્યપિ
મહાવ્રતત્વં પ્રતિપદ્યન્તેઽતસ્તત્કારણં । ૧૦૧ ॥

એકાગ્રતાથી યુક્ત શ્રાવકે [વ્રતપંચકપરિપૂરણકારણં] જે પાંચ વ્રતોની પૂર્તિના કારણ છે
એવું [સામાયિકમ્] સામાયિક [પ્રતિદિવસં અપિ] દરરોજ પણ [યથાવદ્ અપિ] યોગ્ય-
વિધિ અનુસાર જ [પરિચેતવ્યમ્] કરવું જોઈએ.

ટીકા:—‘ચેતવ્યં’ વધારવું જોઈએ. કેને ? ‘સામાયિકં’ સામાયિકને. ક્યારે ?
‘પ્રતિદિવસમપિ’ કદાચિત્ અર્થાત્ પર્વના દિવસે જ ફક્ત નહિ, પરંતુ દરરોજ (તેની
વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ). કઈ રીતે ? ‘યથાવદ્વપિ’ શાસ્ત્રોક્ત સામાયિકના સ્વરૂપનું (વિધિનું)
ઉદાહરણ કર્યા બગર જ (અર્થાત્ વિધિ પ્રમાણે). કેવાં થઈને ? ‘અનલસેન’ આલસ્ય
(આળસ) રહિત-તત્પર થઈને એવો અર્થ છે, તથા ‘અવધાનયુક્તેન’ ચિત્તની એકાગ્રતાથી
યુક્ત થઈને. આવકે શા માટે આવા સામાયિકને વધારવું જોઈએ ? ‘વ્રતપંચકપરિપૂરણ-
કારણમ્’ કારણ કે તે સામાયિક હિંસાવિરતિ આદિ પાંચ વ્રતોની પરિપૂર્ણતાનું-મહા-
વ્રતરૂપતાનું કારણ છે. યથોક્ત સામાયિકના અનુષ્ઠાન (આચરણ) કાલે અણુવ્રતો પણ
મહાવ્રતરૂપતાને પામે છે. તેથી તે (સામાયિક) તેનું (મહાવ્રતનું) કારણ છે.

ભગવાન:—આગમરહિત એકાગ્રચિત્તથી આવકે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર દરરોજ
સામાયિક કરવું જોઈએ, કારણ કે વિધિપૂર્વક કરેલા સામાયિકના કાળે અણુવ્રતો પણ
મહાવ્રતરૂપતાને પામે છે-અર્થાત્ અણુવ્રતો પણ ઉપચારથી મહાવ્રત થઈ જાય છે. એમ
સામાયિક મહાવ્રતનું કારણ છે.

સામાયિક કાળે અણુવ્રતોને દિવ્યાદિ પાંચ પાપોનો, મુનિવત્ સર્વથા ત્યાગ દોષ
છે. તેથી તેનું અણુવ્રત મહાવ્રત મદરા છે, પરંતુ સાદાત્ મહાવ્રત નથી, કારણ કે મહા-
વ્રતને ઘડકાં પ્રત્યાખ્યાનાવસ્થા કયાય હવડુ વિચમાન છે.

સામાયિક કરવાની સ્થૂળ વિધિ

આવકે જાને સમયે (સવાર-સાંજ) અથવા ત્રણ સમય (સવાર, બપોર
અને સાંજ), ને ઘડી, ચાર ઘડી કે છ ઘડી સુધી પાંચ પાપોનો તથા આરંભ-પરિવ્રજનો

एतदेव समर्थयमानः प्राह—

सामयिके सारम्भाः परिग्रहा नैव सन्ति सर्वेऽपि ।

चेलोपसृष्टमुनिरिव गृही तदा याति यतिभावं ॥ १०२ ॥

સામયિકે સામાયિકાવસ્થાયાં । નૈવ સન્તિ ન વિદ્યન્તે । કે ? પરિગ્રહાઃ સજ્ઞાઃ ।
કર્થભૂતાઃ ? સારમ્ભાઃ કૃપ્યાદ્યારમ્ભસહિતાઃ । કતિ ? સર્વેઽપિ બાહ્યાભ્યન્તરાચ્ચેતને-
તરાદિરૂપા વા । યત એવં તતો યાતિ પ્રતિપદ્યતે । કં ? યતિભાવં યતિત્વં । કોઽસૌ ?

ત્યાગ કરીને એકાન્ત સ્થાનમાં શુદ્ધ મન કરીને પહેલાં પૂર્વ દિશામાં નમસ્કાર કરવા;
પછી નવ વાર નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કરવો, પછી ત્રણ આવર્તન કરવા, એક શિરોનતિ
કરવી આ રીતે ચારે દિશાઓમાં કરીને અડ્ડાસન અથવા પદ્માસન કરીને સામાયિક
કરવું અને બ્યારે સામાયિક પૂર્ણ થઈ જાય ત્યારે અંતે પણ શરુઆતની પેઠે નવ વાર
નમસ્કાર મંત્રનો જાપ, ત્રણ-ત્રણ આવર્તન અને એક-એક શિરોનતિ એ જ પ્રમાણે
કરવી....”

(સામાયિકની વિધિ માટે જુઓ-શ્લોક ૧૩૬ ની ટીકા)

એનું જ (સામાયિક કાળમાં અણુપ્રત મહાપ્રતપણાને પ્રાપ્ત થાય છે એનું જ)
સમર્થન કરીને કહે છે —

સામાયિક પ્રતધારી મુનિ તુલ્ય છે

શ્લોક ૧૦૨

અન્વયાર્થઃ—[સામયિકે] સામાયિકના સમયમાં [સારમ્ભાઃ] કૃપિ આદિ
આરંભ સહિત [સર્વેઽપિ] બધાય અંતરંગ અને બહિરંગ [પરિગ્રહાઃ] પરિગ્રહો
[ન પદ્ય સન્તિ] હોતા જ નથી, તેથી [તદા] તે સમયે [ગૃહી] શુદ્ધ, [ચેલોપ-
સૃષ્ટિમુનિઃ ૧૦] વરુ ઓઢેલા (ઉપસર્ગિસ્ત) મુનિ સમાન [યતિભાવમ્] મુનિભાવને
(મુનિપણને) [યાતિ] પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા:—‘સામયિકે’ સામાયિકની અવસ્થામાં (સામાયિક કાળે) ‘નૈવ સન્તિ’
હોતા જ નથી. શું (હોતા નથી)? ‘પરિગ્રહાઃ’ પરિગ્રહો, કેમ? ‘સારમ્ભાઃ’ કૃપિ
આદિ આરંભ સહિત. કેટલા? ‘સર્વેઽપિ’ બધા અર્થે. પછી આદિ
અને અપાઞ્ચન્તર (પરિગ્રહો). તેથી ‘યાતિ’ પ્રાપ્ત કરે.

૧. પુસ્તકાર્થસિદ્ધિ-૯ ની આશિષ, શ્લોક

અધિકુર્વૈરન્ સહેરન્નિત્યર્થઃ । કે તે ? સામાયિકં પ્રતિપન્નાઃ સામાયિકં સ્વીકૃત-
વન્તઃ । કિંવિશિષ્ટાઃ સન્તઃ ? અચલયોગાઃ સ્થિરસમાધયઃ પ્રતિજ્ઞાતાનુષ્ઠાના-
પરિત્યાગિનો વા । તથા મૌનધરાસ્તત્પીઢાયાં સત્યામપિ ક્લીવાદિવચનાનુચ્ચારકાઃ
દૈન્યાદિવચનાનુચ્ચારકાઃ । કમધિકુર્વૈરન્નિત્યાદિ—શીતેત્યાદિ—શીતોષ્ણદંશમશકાનાં
પીઢાકારિણાં તત્પરિસમન્તાત્ સદનં તત્પરીપદસ્તં, ન કેવલં તમેવ અપિ તુ ઉપસર્ગમપિ
ચ દેવમનુષ્યતિર્યક્કૃતં ॥ ૧૦૩ ॥

તં चाधिर्गुर्वाणाः सामायिके स्थिता एवंविधं संसारमोक्षयोः स्वरूपं
चिन्तयेयुरित्याह—

[મૌનધરા:] મૌન ધરીને તથા [અચલયોગા:] યોગીની પ્રવૃત્તિને અચળ (સ્થિર)
કરીને [શીતોષ્ણદંશમશકપરીપદમ્] શીત, ઉષ્ણ, ઠંડા, મન્દર આદિ પરિપદોને [ચ]
અને [ઉપસર્ગમ્] ઉપસર્ગને [અપિ] પણ [અધિકુર્વૈરન્] સદન કરવાં જોઈએ.

ટીકા:—‘અધિકુર્વૈરન્’ સદન કરવાં જોઈએ એવો અર્થ છે. કોણે તે ?
‘સામાયિકં પ્રતિપન્નાઃ’ સામાયિકનો જેમણે સ્વીકાર કર્યો છે તેઓએ. કેવા પ્રકારના
વર્તાતા તેઓ ? ‘અચલયોગાઃ’ સ્થિર અભાધિવાળા આ (સામાયિકના) મનુષ્યોની
પ્રતિજ્ઞાનો પરિત્યાગ નહિ કરતા થકા તથા ‘મૌનધરાઃ’ તેની ખીડા દોવા છતાં નામદં
આદિનાં વચનો નહિ બોલતા અર્થાત્ દીન વચનોતું ઉચ્ચારણ નહિ કરતા (તેઓ).
શું સદન કરવું જોઈએ, તે કહે છે—‘શીતોષ્ણેત્યાદિ’ ખીડાકારી શીત, ઉષ્ણ, ઠંડા,
મન્દર આદિને સર્વ પ્રકારે સદન કરવાં તે પરિપદ—તેને; કેવલ તેને જ નહિ પરંતુ
‘ઉપસર્ગમપિ ચ’ દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચ કૃત ઉપસર્ગને પણ (સદન કરવો જોઈએ).

ભાવાર્થ:—સામાયિક કરનાર સાવકે મૌન ધારણ કરી તથા મન-વચન-કાયાની
પ્રવૃત્તિને શેષી-સ્થિર કરી શીત-ઉષ્ણ-ઠંડા-મન્દર આદિ બાહ્ય પરિપદોને તથા દેવ-
મનુષ્ય-તિર્યચ કૃત ઉપસર્ગને પણ સદન કરવા, અર્થાત્ પરિપદો અને ઉપસર્ગ સંબંધી
ખીડા દોવા છતાં મૌન એવી તેને સદન કરવી; પરંતુ સ્વીકારેલી સામાયિકની પ્રતિજ્ઞાને
છોડવી નહિ તેમ જ નમાસાં યા દીન વચનો બોલવાં નહિ. ૧૦૩.

તેને (પરિપદ અને ઉપસર્ગને) સદન કરતાં, સામાયિકના સ્થિતિ (પ્રવર્તન)
આ પ્રકારતું સંસાર-મોક્ષતું સ્વરૂપ વિચારતું જોઈએ એમ કહે છે —

અશરણમશુભમનિત્યં દુઃખમનાત્માનમાવસામિ ભવમ્ ।

મોક્ષસ્તદ્વિપરીતાત્મેતિ ધ્યાયન્તુ સામાયિકે ॥ ૧૦૪ ॥

તથા સામાયિકે સ્થિતા ધ્યાયન્તુ । કં ? મવં સ્વોપાત્તકર્મવશાચ્ચતુર્ગતિપર્યટનં ।
કથંભૂતં ? અશરણં ન વિદ્યતે શરણમપાયપરિરક્ષકં યત્ર । અશુભમશુભકારણપ્રભવત્વા-
દશુભકાર્યકારિત્વાચ્ચાશુભં । તથાનિત્યં ચતસૃષ્વપિ ગતિષુ પર્યટનસ્ય નિયતકાલ-
તથાનિત્યત્વાદનિત્યં । તથા દુઃખહેતુત્વાદુઃખં । તથાનાત્માનમાત્મસ્વરૂપં ન ભવતિ ।
एवंविधं भवमावसामि एवंविधे भवे तिष्ठामीत्यर्थः । यद्येवंविधः संसारस्तर्हि मोक्षः
कीदृश इत्याह—मोक्षस्तद्विपरीतात्मा तस्मादुक्तभवस्वरूपाद्विपरीतस्वरूपतः शरण-

સામાયિક વખતે સંસાર-મોક્ષના સ્વરૂપનું ચિંતવન

શ્લોક ૧૦૪

અન્યથાર્થઃ—હું [ભવમ્ જાવસામિ] એવા પ્રકારના સંસારમાં વસું છું કે જે
સંસાર [અશરણ] અશરણ છે, [અશુભમ્] અશુભ છે, [અનિત્યમ્] અનિત્ય છે,
[દુઃખમ્] દુઃખમય છે અને [અનાત્મનમ્] અનાત્મરૂપ (પરરૂપ) છે અને [મોક્ષઃ
ગતિપરીતાત્મા] અને તેનાથી વિપરીત એવું મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. (મોક્ષ તેનાથી વિપરીત
સ્વરૂપનો છે) [ઈતિ]—એ રીતે [સામાયિકે] સામાયિકમાં સ્થિત હોવાએ [ધ્યાયન્તુ]
ચિંતાર કરવો.

ટીકા—‘મામાયિ ધ્યાયન્તુકે’ સામાયિકમાં સ્થિત હોવાએ આમ વિચારવું.
‘ભવમ્’ સ્વોપાર્જિત કર્મવશાત્ ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરવું તે ભવ છે-સંસાર છે.
કેવો (સંસાર)? ‘અશરણમ્’ જ્યાં મૃત્યુથી બચાવનાર કોઈ નથી તેવો અશરણરૂપ,
‘અશુભમ્’ અશુભ કારણથી ઉત્પન્ન થવાથી તથા અશુભ કાર્ય કરનાર હોવાથી અશુભ-
રૂપ, ‘અનિત્યમ્’ આદિ ગતિઓમાં પરિભ્રમણનો કાળ નિયત (નિશ્ચિત) હોવાથી
અનિત્યપદનુકૂળ સીધો અનિત્યરૂપ, ‘દુઃખમ્’ દુઃખનું કારણ હોવાથી દુઃખરૂપ, તથા
‘અનાત્મનમ્’ જે આત્મરૂપ નથી એવા પ્રકારના સંસારમાં હું વસું છું. એવા
પ્રકારના સંસારમાં હું વસું છું—શુદ્ધ છું. જે એ સંસાર આવા પ્રકારનો હોય તે
મોક્ષ કેવો પ્રકારનો છે તે કહે છે—‘મોક્ષસ્તદ્વિપરીતાત્મા’ ઉપર સંસારના સ્વરૂપથી
તેના સ્વરૂપ વિપરીત હોવાથી તે (મોક્ષ) શરણ, શુભ (સારું, પવિત્ર, શુદ્ધ આદિ)

શુભાદિસ્વરૂપઃ इत्येवं ध्यायन्तु चिन्तयन्तु सामायिके स्थिताः ॥ ૧૦૪ ॥

સામ્પ્રતં સામાયિકસ્યાતીચારાનાહ—

वाक्कायमानसानां दुःप्रणिधानान्यनादरास्मरणे ।

સામયિકસ્યાતિગમા વ્યજ્યન્તે પઞ્ચ ભાવેન ॥ ૧૦૫ ॥

વ્યજ્યન્તે કથ્યન્તે । કે તે ? અતિગમા અતિચારાઃ । કસ્ય ? સામયિકસ્ય ।
કતિ ? પંચ । કથં ? ભાવેન પરમાર્થેન । તથા હિ । વાક્કાયમાનસાનાં દુઃપ્રણિધાન-

સ્વરૂપ છે. એમ સામાયિકમાં સ્થિત જીવોએ વિચારવું-ચિન્તવન કરવું.

ભાવાર્થઃ—પ્રતી જનોએ સામાયિક કરતી વખતે એવું વિચારવું કે હું જે સંસારમાં રહું છું તે અશરણ, અશુદ્ધ, અનિત્ય (પર્યાય અપેક્ષાએ), દુઃખરૂપ અને પરરૂપ છે અને મોક્ષ તેનાથી વિપરીત સ્વભાવરૂપ છે, અર્થાત્ તે શરણરૂપ, શુદ્ધ, નિત્ય, શુભરૂપ અને આત્મસ્વરૂપ છે—એમ ભેદજ્ઞાન કરવું. ૧૦૪.

હવે સામાયિકના અતિચારો કહે છે—

સામાયિક શિક્ષાન્વતના અતિચાર

સ્લોક ૧૦૫

અન્વયાર્થઃ—[વાક્કાયમાનસાનામ્] વચન, કાય અને મનની (યોગની) [દુઃપ્રણિધાનાનિ] ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી, (વાગ્દુઃપ્રણિધાન, કાયદુઃપ્રણિધાન, મનોદુઃપ્રણિધાન) [જનાદરાસ્મરણે] અનાદર કરવા અને સામાયિક-પાઠ ભૂલી જવો-એ [પંચ] પાંચ [ભાવેન] પરમાર્થથી [સામાયિકસ્ય] સામાયિકના [અતિગમાઃ] અતિચારો [વ્યજ્યન્તે] કહ્યા છે.

ટીકાઃ—‘વ્યજ્યન્તે’ કહેવામાં આવ્યા છે. શું તે ? ‘અતિગમાઃ’ અતિચારો. કોના ? ‘સામાયિકસ્ય’ સામાયિકના. કેટલા ? ‘પંચ’ પાંચ. કઈ રીતે ? ‘ભાવેન’ પરમાર્થથી (ખરેખર)—તે આ પ્રમાણે છે ‘વાક્કાયમાનસાનાં દુઃપ્રણિધાનાનિ’—વાગ્દુઃપ્રણિધાનમ્ વચનની ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી. (અર્થાત્ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અગ્રહ પાઠ કરવો). ‘કાયદુઃપ્રણિધાનમ્’ શરીરને સંયમરહિત અસ્થિર ગામ્પર્ય (અર્થાત્ શરીરથી ખરાબ એકા કરવી). ‘મનોદુઃપ્રણિધાનમ્’ મનને અર્થ-રહિત ધ્યાનથી ચંચળ કરવું (અર્થાત્ મનમાં ખરાબ વિચાર કરવા).—એ ત્રણ અને ‘જનાદરાસ્મરણે’ સામાયિકના અનાદર

મિત્યેતાનિ ત્રીણિ । અનાદરોડ્ઝુત્સાહઃ । અસ્મરણમનૈકાગ્ર્યમ્ ॥ ૧૦૫ ॥

અવેદાનીં પ્રોપધોપવાસલક્ષણં શિક્ષાવ્રતં વ્યાચક્ષાણઃ પ્રાહ—

પ્રવૃણ્યન્દ્રમ્યાં ચ જ્ઞાતવ્યઃ પ્રોપધોપવાસસ્તુ ।

ચતુરમ્યવહાર્ય્યાણાં પ્રત્યારખ્યાનં સદેચ્છામિઃ ॥ ૧૦૬ ॥

કરવો એટલે તેમાં ઉત્સાહ કરવો નહિ અને સામાયિકના પાઠને ભૂલી જવો અર્થાત સામાયિકમાં એકાગ્ર ન થવું (એ બે અતિચાર—આ મળી કુલ પાંચ અતિચાર છે.)

ભાવાર્થઃ—સામાયિક શિક્ષાવ્રતના પાંચ અતિચાર—

૧. વાકુઃપ્રણિધાન—વચનને ચલાયમાન કરવું.
૨. કાયદુઃપ્રણિધાન—કાયને—શરીરને અસ્થિર રાખવું—ચલાયમાન કરવું.
૩. મનદુઃપ્રણિધાન—મનને અન્યથા અન્યથા રાખવું—ચલાયમાન કરવું.
૪. અનાદર—સામાયિકમાં આદર ન કરવો—ઉત્સાહ ન રાખવો.
૫. વિસ્મરણ—એકાગ્રતાના અભાવમાં ચિત્તની વ્યગ્રતાથી સામાયિકનો પાઠ ભૂલી જવો તે સ્મૃત્યનુપસ્થાન અતિચાર છે. ૨ ૧૦૫.

દને પ્રોપધોપવાસરૂપ શિક્ષાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરીને કહે છે—

પ્રોપધોપવાસ શિક્ષાવ્રતનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૦૬

પ્રોપધોપવાસઃ પુનર્જાતવ્યઃ । કદા ? પર્વણિ ચતુર્દશ્યાં । ન કેવલં પર્વણિ, અષ્ટમ્યાં ચ ।
કિં પુનઃ પ્રોપધોપવાસશબ્દાભિધેયં ? પ્રત્યાખ્યાનં । કેપાં ? ચતુરભ્યવહાર્યાણાં ચત્વારિ
અશનપાનસ્રાદ્યલેહ્યલક્ષણાનિ તાનિ ચાભ્યવહાર્યાણિ ચ ભક્ષણીયાનિ તેપાં । કિં કસ્યાં-
ચિદેવાષ્ટમ્યાં ચતુર્દશ્યાં ચ તેપાં પ્રત્યાખ્યાનમિત્યાહ—સદા સર્વકાલં । કામિઃ ઇચ્છા-
મિત્રંતવિધાનવાચ્છામિસ્તેપાં પ્રત્યાખ્યાનં ન 'પુનર્વ્યવહારકૃતધરણકાદિમિઃ ॥ ૧૦૬ ॥

ટીકા:—‘પ્રોપધોપવાસઃ જ્ઞાતવ્યઃ’ પ્રોપધોપવાસ બાણ્યો જોઈએ. કયારે ?
‘પર્વણિ’ ચતુર્દશીના દિવસે; કેવળ ચતુર્દશીના દિવસે નહિ પરંતુ ‘અષ્ટમ્યાં ચ’
અષ્ટમીના દિવસોએ પણ; વળી ‘પ્રોપધોપવાસ’ શબ્દથી શું કહેવા યોગ્ય છે ?
‘પ્રત્યાખ્યાનમ્’ ત્યાગ. કોનો (ત્યાગ) ? ‘ચતુરભ્યવહાર્યાણામ્’ ચાર-અશન, પાન,
ખાદ્ય અને લેહ્યરૂપ ખાવા યોગ્ય આહારોનો. શું કોઈ અષ્ટમી ને ચતુર્દશીના દિવસે
જ તેમનો ત્યાગ કરવો ? તે કહે છે—‘સદા’ સર્વકાલ (તેમનાં તેમનો ત્યાગ કરવો).
શા વડે ? ‘ઇચ્છામિઃ’ વ્રતવિધાનની ભાવનાઓથી તેમનો ત્યાગ કરવો, નહિ કે
વ્યવહારે કરેલી ધારણા આદિથી.

ભાવાર્થ:—પ્રત્યેક ચતુર્દશી અને અષ્ટમીના દિવસે ખાદ્ય (કોરડી, દાળ,
ભાત વગેરે), સ્વાદ્ય (લાક, પેંડા, ખરડી આદિ), લેહ્ય (રાખડી, કેરીનો રસ આદિ)
અને પેય (દૂધ, પાણી, છાશ આદિ)—એ ચાર પ્રકારના આહારોનો, વ્રત ધારણ કરવાની
આંતરિક ઇચ્છાથી ત્યાગ કરવો તેને પ્રોપધોપવાસ શિક્ષામત કહે છે.

આ પ્રોપધોપવાસ આઠમ-ચૌદશ સિવાય અન્ય દિવસોમાં પણ વ્રત-વિધાનમાં
ઇચ્છાથી કરવો જોઈએ. સામાયિકતા સંસ્કારને સ્થિર કરવા માટે પણ તેની જરૂર છે.

વિશેષ

પ્રોપધોપવાસ કરવાની વિધિ—

૧. અષ્ટમી કે ચતુર્દશીના પૂર્વ દિવસે જ્યેષ્ઠ (બે પંદર આદિ) બેગળ કરી,
૧૬ પ્રહર (૪૮ કલાક)ના ઉપવાસની પ્રતિજ્ઞા કરી. સર્વ આરંભનો ત્યાગ કરી
એકાન્તમાં ધર્મધ્યાનપૂર્વક તે દિવસ વ્યતીત કરવો.

૨. પર્વનો (અષ્ટમી-ચતુર્દશીનો) આખો દિવસ અને રાત કાર્મિક કાર્યોનાં
પસાર કરવાં.

૧. ન પુનર્વ્યવહારે-પુનરાવર્તિતિ. (૧) ય ।

૨. પ્રોપધોપવાસની વિધિ માટે જુઓ, પુનર્વ્યવહાર-વિધિ-સ્તોત્ર ૨૫૨ થી ૨૫૪.

ઉપવાસદિને ચોપોષિતેન કિં કર્તવ્યમિત્યાહ—

પચ્ચાનાં પાપાનામલંક્રિયારમ્ભગન્ધપુષ્પાણામ્ ।

સ્નાનાઝનનસ્યાનામુપવાસે પરિહૃતિં કુર્યાત્ ॥ ૧૦૭ ॥

ઉપવાસદિને પરિહૃતિં પરિત્યાગં કુર્યાત્ । કેણાં ? પંચાનાં હિંસાદીનાં । તથા અલંક્રિયારંભગંધપુષ્પાણાં અલંક્રિયા મળ્ડનં આરંભો વાણિજ્યાદિવ્યાપારઃ ગન્ધપુષ્પાણામિત્યુપલક્ષણં રાગહેતૂનાં ગીતનૃત્યાદીનાં । તથા સ્નાનાઝનનસ્યાનાં સ્નાનં ચ ઝનનં

૩. પર્વના પછીના દિવસે (નવમી યા પૂનમ કે અમાવાસ્યાના દિવસે) પૂજા, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ આવશ્યક ધાર્મિક કાર્યો કરીને અતિથિજનોને વિધિપૂર્વકે ચોખ્ખા આહાર આપીને એકાશન કરે.

શ્રી અમિતગતિ આચાર્યે અમિતગતિ કૃત શ્રાવકાચાર અધ્યાય ૬ શ્લોક ૯૧ માં કહ્યું છે કે વ્રતપ્રતિમા (બીજી પ્રતિમા) ધારી આવકને શક્તિ ન હોય તો પર્વના દિવસે એકવાર જલ માત્ર ગ્રહણ કરી અનુપવાસ યા એકવાર અન્ન-જલ ગ્રહણ કરી એકાશન પણ કરી શકે, પરંતુ ત્રોપધપ્રતિમામાં (ચોથી પ્રતિમામાં) તો ૧૬ ગ્રહરત્નો જ અન્નજળનો ત્યાગ બતાવ્યો છે. ૧૦૬.

ઉપવાસ કરનારે ઉપવાસના દિને શું કરવું જોઈએ તે કહે છે—

ઉપવાસના દિને શું કરવું જોઈએ ?

ચ નસ્યઞ્ચ તેષામ્ ॥ ૧૦૭ ॥

રત્નાન, અંજન અને નસ્યનો (અર્થાત્ નાકે સૂંઘવાની વસ્તુઓ આદિનો) પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.

સાવાર્થઃ—ઉપવાસના દિવસે હિંસાદિ પાંચ પાપોનો, શૃંગાર, વ્યાપારાદિ આરંભ, ગંધ, પુષ્પમાલા, ગીત, નૃત્યાદિ, રત્નાન, અંજન અને સૂંઘવાની વસ્તુ આદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

‘સુલાપિત રત્નસંદોહ’માં ઉપવાસનું લક્ષણ આપતાં કહ્યું છે કે—

કપાવવિપયાદાસ્ત્યાગો યઞ્ન વિધીયતે ।

ઉપવાસઃ સ વિજ્ઞેયઃ શેષં લંચનકં વિદુઃ ॥

જ્યાં કપાય, વિપય અને આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેને ઉપવાસ જાણવો, બાકીનાને લાંઘણ કહે છે.

કેવલ આહારનો ત્યાગ કરે પણ કપાયનો અને ઇન્દ્રિયોના વિપયો તરફના રાગ-ભાવનો ત્યાગ ન કરે તો તે ઉપવાસ નથી પણ લાંઘણ છે.

ત્રોપધોપવાસધારી શ્રાવકને ઉપવાસથી પાંચ મહાવ્રતનું પાલન થાય છે—અદિમા આદિની પુષ્ટિ થાય છે.

શ્રી પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય ગુજરાતી આવૃત્તિ શ્લોક ૬૫૮-૬૫૯-૬૬૦ ની દીકા અને સાવાર્થમાં કહ્યું છે કે—

“નિશ્ચયથી દેશવ્રતી શ્રાવકને ભોગોપભોગના પદાર્થો સંબંધી સ્થાવર દિમા અર્થાત્ ઐન્દ્રિય જીવોની હિંસા થાય છે. પરંતુ ત્રણ હિંસાને પૂર્ણ ત્યાગી જ છે. જ્યારે તે ઉપવાસમાં સ્થમત આરંભ-પરિશ્રદ્ધ અને પાંચે પાપનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી દે છે ત્યારે તેને ઉપવાસમાં સ્થાવર હિંસા પણ થતી નથી. આ કારણે પણ તેને અદિમા મહાવ્રતનું પાલન થાય છે.” (શ્લોક ૬૫૮ દીકા).

“ઉપવાસધારી પુરુષને વચનગુપ્તિ પાળવાથી સ્વત્વ મહાવ્રતનું પાલન થાય છે. દીધા વિનાની સ્થમત વસ્તુઓનો ત્યાગ હોવાથી અચોર્ય મહાવ્રતનું પાલન થાય છે. સંપૂર્ણ મૈથુન ક્રમ્પિત ત્યાગ હોવાથી બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતનું પાલન થાય છે અને સ્ત્રીસ્ત્રી જ મમત્વ-પરિજ્ઞાન ન હોવાથી પરિમદ-ત્યાગ મહાવ્રતનું પાલન થાય છે. એ નીને ઉપવાસથી પાંચે મહાવ્રત તે પાળી શકે છે.” (શ્લોક ૬૫૯ ની દીકા).

एतेषां परिहारं कृत्वा किं तद्दिनेऽनुष्ठातव्यमित्याह—

धर्मामृतं सत्तृष्णः श्रवणाभ्यां पिवतु पाययेद्धान्यान् ।

ज्ञानभ्यान्परो वा भवतूपवसन्नतन्द्रालुः ॥ १०८ ॥

ઉપવસન્નપચાસં કુર્વન્ । ધર્મામૃતં પિવતુ ધર્મ એવામૃતં સકલપ્રાણિનામાપ્યાયકત્વાત્
તત્ પિવતુ । કાભ્યાં ? શ્રવણાભ્યાં । કથંભૂતઃ ? સત્તૃષ્ણઃ સામિલાપઃ પિવન્ ન પુનરુપ-
રોધાદિવશાત્ । પાયયેદ્ વાન્યાન્ સ્વયમવગતધર્મસ્વરૂપસ્તુ અન્યતો ધર્મામૃતં પિવતુ

શ્રાવકના મહાપ્રતમાં અને મુનિઓના મહાપ્રતમાં ફેર છે કારણ કે—

“વાસ્તવમાં જેને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો અભાવ થઈ
ગયો છે તે જ મહાપ્રતી સંયમી કહેવાય છે, પણ જેને તે કપાયોનો અભાવ થયો નથી
પણ તેને દ્રવ્યરૂપ પાંચે પાપોનો અભાવ થઈ ગયો હોય તો તેને ઉપચારથી મહાપ્રત છે,
પરો રીતે મહાપ્રત નથી, કેમકે પૂર્ણ સંયમ (છટ્ટા) પ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં જ શરૂ થાય
કે અને પ્રમત્ત ગુણસ્થાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કપાયના અભાવ વિના થતું નથી.....”
(૧૩૦૬ ૧૬૦ નો ભાવાર્થ).

તેમનો પરિહાર (ત્યાગ) કરીને ઉપવાસના દિવસે શું કરવું જોઈ એ તે કહે છે—

ઉપવાસના દિવસે કર્તવ્ય

અન્યાનવિદિતતત્સ્વરૂપાન્ પાચયેત્ તત્ । જ્ઞાનધ્યાનપરો ભવતુ, જ્ઞાનપરો
દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાદ્યુપયોગનિષ્ઠઃ ।

અધ્રુવાશરણે ચૈવ ભવ એકત્વમેવ ચ ।

અન્યત્વમશ્રુચિત્ત્વં ચ તથૈવાસ્રવસંવરો ॥ ૧ ॥

નિર્જરા ચ તથા લોકવોધદુર્લભધર્મતા ।

દ્વાદશૈતા અનુપ્રેક્ષા ભાષિતા જિનપુંગવૈઃ ॥ ૨ ॥

ધ્યાનપરઃ આજ્ઞાપાયવિપાકસંસ્થાનવિચયલક્ષણધર્મધ્યાનનિષ્ઠો વા ભવતુ ।
કિંવિશિષ્ટઃ ? અતન્દ્રાલુઃ નિદ્રાલસ્યરહિતઃ ॥ ૧૦૮ ॥

જાણું હોય તો જેમણે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણું નથી એવા બીજાઓને ધર્મામૃતનું પાન કરાવે. ‘જ્ઞાનધ્યાનપરો ભવતુ’ જ્ઞાનપરાયણ એટલે બાર અનુપ્રેક્ષા (ભાવના) આદિના ઉપયોગમાં તત્પર રહે.

બાર અનુપ્રેક્ષાનાં નામ—

૧. અધ્રુવ (અનિત્ય), ૨. અશરણ, ૩. સંસાર, ૪. એકત્વ, ૫. અન્યાય, ૬. અશ્રુચિ, ૭. આસ્રવ, ૮. સંવર, ૯. નિર્જરા, ૧૦. લોક, ૧૧. બોધિદુર્લભ અને ૧૨. ધર્મભાવના. જિનેશ્વરે એ બાર અનુપ્રેક્ષાઓ (ભાવનાઓ) કરી ૧૧. (નેમાં તત્પર રહે.)

ધ્યાનપરાયણ એટલે કે આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય—એ બાર પ્રકારનાં ધર્મધ્યાનમાં તત્પર રહે. કેવા ધર્મને ? ‘અતન્દ્રાનુ’ નિદ્રા અને આલસ્ય રહિત થઈને.

ભાવાર્થઃ—ઉપવાસ કરનાર વ્યક્તિ આલસ્ય રહિત અને ક્રિયા શૂન્ય ધર્મને ધર્મરૂપી અમૃતનું સ્વરૂપ પાત કરે અને બીજાઓને તેનું પાન કરાવે તથા જ્ઞાન અને ધર્મધ્યાનમાં લવલીન રહે. ૧૦૮.

૧. જનિત્યાશરણસંસારૈશ્વતાન્યત્વાશુન્નશાસ્ત્રવસંવરનિર્જરાલોકવોધદુર્લભધર્મધ્યાનપરો ભવતુ—

પ્રેક્ષાઃ ।

(— ૧૦૮—અ. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨.)

ધર્મના સ્વરૂપનું વારંવાર ચિંતન કરતું તેને અનુપ્રેક્ષા કરે ને

૨. ધર્મભાવના આ બાર પ્રકાર સંબંધી થાય, તત્પર રહે અ. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦.

અધુના પ્રોપથોપવાસસ્ય લક્ષણં કુર્વન્નાહ—

ચતુરાહારવિમર્જનમુપવાસઃ પ્રોપથઃ સકૃદ્ભુક્તિઃ ।

સ પ્રોપથોપવાસો યદુપોજ્યારમ્ભમાચરતિ ॥ ૧૦૯ ॥

ચત્વારશ્ચ તે આહારાશ્વાશનપાનચાદ્યલેહલક્ષણાઃ । અશનં હિ ભક્તમુદ્ગાદિ, પાનં હિ પેયમથિતાદિ, ચાદ્યં મોદકાદિ, લેહં રત્નાદિ, તેષાં વિમર્જનં પરિત્યજનમુપવાસોઽભિધીયતે । પ્રોપથઃ પુનઃ સકૃદ્ભુક્તિર્ધારણકદિને એકભક્તવિધાનં । યત્પુનરુપોજ્ય ઉપવાસં કૃત્વા પારણકદિને આરમ્ભંસકૃદ્ભુક્તિમાચરત્યનુતિષ્ઠતિ સ પ્રોપથોપવાસોઽભિધીયતે इति ॥ ૧૦૯ ॥

હવે પ્રોપથોપવાસને તેનું લક્ષણ કરીને કહે છે—

પ્રોપથોપવાસનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૦૯

અન્યથાર્થઃ—[ચતુરાહારવિમર્જનમ્] ચાર પ્રકારના આહારનો (અશન, ખાદ્ય, લેહ અને પીયનો) સર્વાંશ ત્યાગ કરવો તે [ઉપવાસઃ] ઉપવાસ છે અને [સકૃદ્ભુક્તિઃ] એક વાર ભોજન કરવું તે [પ્રોપથઃ] પ્રોપથ છે (એકાશન છે). અને [યદ્] જે [જનોય] ઉપવાસ કર્યા પછી [આરંભમ્] પારણાને દિવસે એકવાર ભોજન [માચરતિ] કરે છે [સઃ] તે [પ્રોપથોપવાસઃ] પ્રોપથોપવાસ છે.

ટીકા:—‘ચતુરાહારવિમર્જનમ્’ અશન, ખાદ્ય, પાન અને લેહના ભેદથી ચાર પ્રકારનો આહાર છે. અશન એટલે રોટલી, દાળ, ભાત આદિ, ખાદ્ય એટલે લાડુ વગેરે, પાન એટલે દૂધ, પાણી વગેરે અને લેહ એટલે રાખડી વગેરે. તે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો તેને ‘વિમર્જનમ્’ ઉપવાસ કહે છે. ‘પ્રોપથઃ’ એકવાર ભોજન કરવું તેને ‘પ્રોપથ’ કહે છે અને પારણાના દિવસે (ઉપવાસના પહેલાંના દિવસે) એકવાર ભોજન કરીને ‘કરોણ’ પર્વના દિવસે ઉપવાસ કરીને જે પારણાને દિવસે ‘આરંભમ્’ એકવાર ભોજન ‘આરંભ’ કરે છે ‘સ પ્રોપથોપવાસઃ’ તેને પ્રોપથોપવાસ કહે છે.

અન્યથાર્થઃ—અશન, ખાદ્ય, લેહ અને પીય—એ ચાર પ્રકારના આહારનો ચાર પ્રકારનો ત્યાગ કરવો તે ઉપવાસ છે અને દિવસે એકવાર ભોજન કરવું તે પ્રોપથ એકવાર છે. પાનનું અને પારણાના દિવસે એકાશન અને જનોના વચ્ચેના દિવસે

અથ કેઽસ્યાતીચારા इत्याह—

ग्रहणविसर्गास्तरणान्यदृष्टमृष्टान्यनादगम्मरणे ।

यत्પ્રોપથોપવાસન્યતિલક્ષ્ણપञ्चकं तदिदम् ॥ ૧૧૦ ॥

પ્રોપથોપવાસસ્ય ઘ્યતિલંઘનપંચકમતિચારપંચકં । તદિદં પૂર્વાર્થપ્રતિપાદિતપ્રકારં ।
તથા હિ । ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ ત્રીણિ । કયંભૂતાનિ ? અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ દૃષ્ટં દર્શનં
જન્તવઃ સન્તિ ન સન્તીતિ વા ચક્ષુષાવલોકનં મૃષ્ટં મદુનોપકરણેન પ્રમાર્જનં તદુર્ભો ન
વિદ્યેતે યેષુ ગ્રહણાદિષુ તાનિ તથોક્તાનિ । તત્ર વુશ્વશાપીઢિતસ્યાદૃષ્ટમૃષ્ટસ્યાર્દદાદિપૂજોપ-

ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ શ્રોણ પ્રહર મુધી ચારે આદારેનો ત્યાગ કરવો તેને પ્રોપથોપ-
વાસ કહે છે. ૧૦૯.

હવે તેના (પ્રોપથોપવાસના) કયા અનિચારો છે તે કહે છે—

પ્રોપથોપવાસ શિક્ષામ્તના અનિચારઃ

‘સ્રોક ૧૧૦

અન્વયાર્થઃ—[યત્] જે [અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ] જોયા વિના તથા મંભાર્જન કર્યા
વગર (સાફ કર્યા વગર) [ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ] (પૂજનનાં ઉપકરણો) પ્રહણ કરવાં,
મળમૂત્રાદિને ત્યાગ કરવો અને બિસ્તરો પાથરવો તથા [અનાદગમ્મરણે] આપરવક
આદિમાં અનાદર કરવો અને શોભ્ય ક્રિયાઓ ભૂલી જવી [તદ્ તદ્] તે આ [પ્રોપથોપ-
વાસઘ્યતિલક્ષ્ણપંચકમ્] પ્રોપથોપવાસ (શિક્ષામ્તના) ના પાંચ અનિચાર છે.

ટીકાઃ—‘પ્રોપથોપવાસ ઘ્યતિલક્ષ્ણપંચકમ્’ પ્રોપથોપવાસના પાંચ અનિચારો-
તેના પ્રકારો આ સ્લોકના પૂર્વાર્થમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે—
‘ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ’ પ્રહણ, ત્યાગ અને આસ્તરણ. ‘પથારી પાથરવી’—એ પ્રહ
(અનિચારો), તે કેવા છે ? ‘અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ’ દૃષ્ટં જોડેલા-અદૃષ્ટા છે કે નહિ તે
આંખથી અવલોકવું (બારીકાઈથી તપાસવું) અને ‘મૃષ્ટ’ સાફ કરેલા-કોમળ ઉપ-
કરણથી (પીંછી આદિથી) સાફ કરવું; જે પ્રહણાદિમાં તે બંને (દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ
ક્રિયાઓ) ન હોય તેને અપદમ્બુષ્ટ કહે છે. (અદૃષ્ટમૃષ્ટને સંબંધે પ્રહણ, વિસર્ગ અને
આસ્તરણ એ ત્રણેયની સાથે જે તેથી અદૃષ્ટમૃષ્ટપ્રહણ, અદૃષ્ટમૃષ્ટવિસર્ગ અને અદૃષ્ટમૃષ્ટ-
આસ્તરણ—એ ત્રણ અનિચાર ધાર્ય છે.) તેમાં અદૃષ્ટમૃષ્ટપ્રહણ અનિચારમાં મુદાઈ

અધુના પ્રોપથોપવાસસ્ય લક્ષણં કુર્વન્નાહ—

ચતુરાહારવિસર્જનમુપવાસઃ પ્રોપથઃ સકૃદ્ભુક્તિઃ ।

સ પ્રોપથોપવાસો યદુપોખ્યારમ્ભમાચરતિ ॥ ૧૦૯ ॥

ચત્વારશ્ચ તે આદારાશ્ચાશનપાનસાદ્યલેહ્યલક્ષણાઃ । અશનં હિ ભક્તમુદ્ગાદિ, પાનં
દ્વિ પેયમથિતાદિ, સાદ્યં મોદકાદિ, લેહ્યં રત્નાદિ, તેષાં વિસર્જનં પરિત્યજનમુપવાસોઽભિધી-
યતે । પ્રોપથઃ પુનઃ સકૃદ્ભુક્તિર્ધારણકદિને એકભક્તવિધાનં । યત્પુનરુપોખ્ય ઉપવાસં કૃત્વા
પારણકદિને આરમ્ભંસકૃદ્ભુક્તિમાચરત્યનુતિષ્ઠતિ સ પ્રોપથોપવાસોઽભિધીયતે ઇતિ ॥૧૦૯॥

હવે પ્રોપથોપવાસને તેનું લક્ષણ કરીને કહે છે—

પ્રોપથોપવાસનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૦૯

અન્યથા—[ચતુરાહારવિસર્જનમ્] ચાર પ્રકારના આહારનો (અશન, ખાધ, પાન અને લેહ્યના બેઠથી ચાર પ્રકારનો આહાર છે. અશન એટલે રોટલી, દાળ, ભાત આદિ, ખાધ એટલે લાડુ વગેરે, પાન એટલે દૂધ, પાણી વગેરે અને લેહ્ય એટલે રાખડી વગેરે. તે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને તેને ‘ઉપવાસઃ’ ઉપવાસ કહે છે. ‘પ્રોપથઃ’ એકવાર ભોજન કરવું તેને પ્રોપથ કહે છે અને પારણાના દિવસે (ઉપવાસના પહેલાંના દિવસે) એકવાર ભોજન કરીને ‘યદુપોખ્ય’ વચ્ચેના દિવસે ઉપવાસ કરીને જે પારણાને દિવસે ‘શારંભમ્’ એકવાર ભોજન ‘શારંભમ્’ કરે છે ‘સ પ્રોપથોપવાસઃ’ તેને પ્રોપથોપવાસ કહે છે.

ટીકા—‘ચતુરાહારવિસર્જનમ્’ અશન, ખાધ, પાન અને લેહ્યના બેઠથી ચાર પ્રકારનો આહાર છે. અશન એટલે રોટલી, દાળ, ભાત આદિ, ખાધ એટલે લાડુ વગેરે, પાન એટલે દૂધ, પાણી વગેરે અને લેહ્ય એટલે રાખડી વગેરે. તે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને તેને ‘ઉપવાસઃ’ ઉપવાસ કહે છે. ‘પ્રોપથઃ’ એકવાર ભોજન કરવું તેને પ્રોપથ કહે છે અને પારણાના દિવસે (ઉપવાસના પહેલાંના દિવસે) એકવાર ભોજન કરીને ‘યદુપોખ્ય’ વચ્ચેના દિવસે ઉપવાસ કરીને જે પારણાને દિવસે ‘શારંભમ્’ એકવાર ભોજન ‘શારંભમ્’ કરે છે ‘સ પ્રોપથોપવાસઃ’ તેને પ્રોપથોપવાસ કહે છે.

અન્યથા—અશન, ખાધ, લેહ્ય અને પેય—એ ચાર પ્રકારના આહારનો ચાર પ્રકારનો આહાર છે. અશન એટલે રોટલી, દાળ, ભાત આદિ, ખાધ એટલે લાડુ વગેરે, પાન એટલે દૂધ, પાણી વગેરે અને લેહ્ય એટલે રાખડી વગેરે. તે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરીને તેને ‘ઉપવાસઃ’ ઉપવાસ કહે છે. ‘પ્રોપથઃ’ એકવાર ભોજન કરવું તેને પ્રોપથ કહે છે અને પારણાના દિવસે (ઉપવાસના પહેલાંના દિવસે) એકવાર ભોજન કરીને ‘યદુપોખ્ય’ વચ્ચેના દિવસે ઉપવાસ કરીને જે પારણાને દિવસે ‘શારંભમ્’ એકવાર ભોજન ‘શારંભમ્’ કરે છે ‘સ પ્રોપથોપવાસઃ’ તેને પ્રોપથોપવાસ કહે છે.

અંધ કેઽસ્પાતીચારા इत्याह—

ग्रहणविसर्गास्तरणान्यदृष्टमृष्टान्यनादगस्मरणे ।

यत्प्रોपधोपवासमव्यतिलङ्घनपञ्चકं तदिदम् ॥ ૧૧૮ ॥

પ્રોપધોપવાસસ્ય વ્યતિલંઘનપંચકમતિચારપંચકં । તદિદં પૂર્વાર્ધપ્રતિપાદિતપ્રકારં ।
તથા હિ । ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ ત્રીણિ । કથંભૂતાનિ ? અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ દૃષ્ટં દર્શન-
જન્તવઃ સન્તિ ન સન્તીતિ વા ચક્ષુપાવલોકનં મૃષ્ટં મદુનોપકરણેન પ્રમાર્જનં તદુર્ભો ન
વિદ્યેતે યેષુ ગ્રહણાદિષુ તાનિ તથોક્તાનિ । તત્ર તુષ્ટાપીડિતસ્યાદૃષ્ટમૃષ્ટપાર્શ્વદાદિપૂજોપ-

ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ શોળ પ્રદર મુધી ચારે આદરેનો ત્યાગ કરવો તેને પ્રોપધોપ-
વાસ કહે છે. ૧૦૮.

હવે તેના (પ્રોપધોપવાસના) કયા અનિચાર છે તે કહે છે—

પ્રોપધોપવાસ શિક્ષાપ્રતના અનિચાર

શ્લોક ૧૧૮

અન્યથાર્થઃ—[યત્] જે [અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ] જોયા વિના તથા અંધારામાં કયા
વગર (સાફ કયા વગર) [ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ] (પૂજનાં ઉપકરણો) પ્રદણ કરવાં,
મળભૂતાદિના ત્યાગ કરવો અને બિસ્તરે પાથરવો તથા [અનાદગસ્મરણે] આપરપક
આદિમાં અનાદર કરવો અને શોગ્ય ક્રિયાઓ ભૂલી જવી [તદ્ રત્નમ્] તે આ [પ્રોપધોપ-
વાસવ્યતિલંગનપંચકમ્] પ્રોપધોપવાસ (શિક્ષાપ્રત) ના પાંચ અનિચાર છે.

ટીકા:—‘પ્રોપધોપવાસ વ્યતિલંગનપંચકમ્’ પ્રોપધોપવાસના પાંચ અનિચારો-
તેના પ્રકારે આ સ્થોકના પૂર્વાર્ધમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે—
‘ગ્રહણવિસર્ગાસ્તરણાનિ’ અદૃષ્ટ, ત્યાગ અને આસ્તરણ (પવારી પાથરવી)—એ ત્રણ
(અનિચારો). તે કેવા છે ? ‘અદૃષ્ટમૃષ્ટાનિ’ દૃષ્ટં જોરેલા-જાહેરા છે કે તદિ તે
આંખથી અવલોકવું (પાવીકાદી નપાસવું) અને ‘મૃષ્ટ’ સાફ કરેલા-કેમળ દિવ-
કરણથી (પીંછી આદિથી) સાફ કરવું; જે અદૃષ્ટાદિમાં તે અને (દૃષ્ટ અને મૃષ્ટ
ક્રિયાઓ) ન હોય તેને અદૃષ્ટમૃષ્ટ કહે છે. (અદૃષ્ટમૃષ્ટે: સંબંધે અદૃષ્ટ, વિસર્ગ અને
આસ્તરણ એ ત્રણની સાથે છે તેથી અદૃષ્ટમૃષ્ટમૃષ્ટ, અદૃષ્ટમૃષ્ટવિસર્ગ અને અદૃષ્ટમૃષ્ટ-
આસ્તરણ—એ ત્રણ અનિચાર થાય છે.) તેમાં અદૃષ્ટમૃષ્ટમૃષ્ટ અનિચારમાં દુર્વાદી

અધુના પ્રોપધોપવાસસ્ય લક્ષણં કુર્વન્નાહ—

ચતુર્ગહારવિસર્જનમુપવાસઃ પ્રોપધઃ સકૃદ્ભુક્તિઃ ।

મ પ્રોપધોપવાસો યદુપોષ્યારમ્ભમાચરતિ ॥ ૧૦૯ ॥

ચત્વારથ તે આહારાશ્વાશનપાનસાઘલેહલક્ષણાઃ । અશનં હિ ભક્તમુદ્ગાદિ, પાનં
હિ પેયમયિતાદિ, સાઘં મોદકાદિ, લેહં રવાદિ, તેષાં વિસર્જનં પરિત્યજનમુપવાસોઽભિધી-
યતે । પ્રોપધઃ પુનઃ સકૃદ્ભુક્તિર્ધારણકદિને એકભક્તવિધાનં । યત્પુનરુપોષ્ય ઉપવાસં કૃત્વા
પારણકદિને આરમ્ભંસકૃદ્ભુક્તિમાચરત્યનુતિષ્ઠતિ સ પ્રોપધોપવાસોઽભિધીયતે इति ॥ ૧૦૯ ॥

હવે પ્રોપધોપવાસને તેનું લક્ષણ કરીને કહે છે—

પ્રોપધોપવાસનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૦૯

અન્યથાર્થઃ—[ચતુર્ગહારવિસર્જનમ્] ચાર પ્રકારના આહારનો (અશન, આધ, લેહા અને પાન) સર્વથા ત્યાગ કરવો તે [ઉપવાસઃ] ઉપવાસ છે અને [સકૃદ્ભુક્તિઃ] એક વાર ભોજન કરવું તે [પ્રોપધઃ] પ્રોપધ છે (એકાશન છે). અને [યદ્] જે [યતોષ્ય] ઉપવાસ કર્યા પછી [આરમ્ભમ્] પારણાને દિવસે એકવાર ભોજન [આચરતિ] કરે છે [માઃ] તે [પ્રોપધોપવાસઃ] પ્રોપધોપવાસ છે.

ટીકા:—‘ ચતુર્ગહારવિસર્જનમ્ ’ અશન, આધ, પાન અને લેહના બેઢી ચાર પ્રકારનો આહાર છે. અશન એટલે રોટલી, ઢાળ, ભાત આદિ, આધ એટલે લાડ વગેરે, પાન એટલે દૂધ, પાણી વગેરે અને લેહ એટલે રાખડી વગેરે. તે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો તેને ‘ ચતુર્ગહાર ’ ઉપવાસ કહે છે. ‘ પ્રોપધઃ ’ એકવાર ભોજન કરવું તેને પ્રોપધ કહે છે અને પારણાના દિવસે (ઉપવાસના પહેલાંના દિવસે) એકવાર ભોજન કરવો ‘ ચતોષ્ઠ ’ પર્વના દિવસે ઉપવાસ કરીને જે પારણાને દિવસે ‘ આરમ્ભમ્ ’ એકવાર ભોજન ‘ સચ્ચરતિ ’ કરે છે ‘ મ પ્રોપધોપવાસઃ ’ તેને પ્રોપધોપવાસ કહે છે.

અન્યથાર્થઃ—અશન, આધ, લેહ અને પાન—જે ચાર પ્રકારના આહારનો ચાર પ્રકારનો ત્યાગ કરવો તે ઉપવાસ છે અને દિવસે એકવાર ભોજન કરવું તે પ્રોપધ છે એક વાર છે. પારણા અને પારણાના દિવસે એકાશન અને અનિતા વચ્ચેના દિવસે

કરણસ્યાત્મપરિધાનાદ્યર્થસ્ય ચ ગ્રહણં ભવતિ । તથા અદ્યદ્મૃષ્ટાયાં ભૂમૌ મૂત્રપુરીપાદેર-
ત્સર્ગો ભવતિ । તથા અદ્યદ્મૃષ્ટે પ્રદેશે આસ્તરણં સંસ્તરોપક્રમો ભવતીત્યેતાનિ ત્રીણિ ।
અનાદરાસ્મરણે ચ દ્વે । તથા આવશ્યકાદૌ હિ વુચુક્ષાપીડિતત્વાદનાદરોડનૈકાગ્રતાલક્ષણ-
મસ્મરણં ચ ભવતિ ॥ ૧૧૦ ॥

પીડાતા માણસને અહિંતાદિની પૂજનાં ઉપકરણો (સાધનો) તથા પોતાને પહેરવાનાં
કપડાં આદિ વસ્તુઓનું દેખ્યા વિના અને સાફ કર્યા વિના ગ્રહણ હોય છે. અદ્યદ્મૃષ્ટ-
વિસર્ગ અતિચારમાં ભૂખથી પીડાતા માણસને દેખ્યા વિનાની અને સાફ કર્યા વિનાની
ભૂમિ ઉપર મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ હોય છે અને અદ્યદ્મૃષ્ટઆસ્તરણ અતિચારમાં
ભૂખથી પીડાતા માણસને દેખ્યા વિનાના તથા સાફ કર્યા વિનાના સ્થાનમાં બિસ્તરે
પાથરવાનો હોય છે—એવા ત્રણ (અતિચારો હોય છે).

‘ અનાદરાસ્મરણે ’ અનાદર અને અસ્મરણ (વિસ્મરણ)—એ બે (અતિચારો)
શુદ્ધાની પીડાના કારણે (તેને) આવશ્યકાદિ કાર્યોમાં (અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધાર્મિક
ક્રિયાઓમાં) અનાદર (અતુલસાહ)—ઉપેક્ષાભાવ હોય છે અને એકાગ્રતા ન હોવારૂપ
વિસ્મરણ હોય છે.

ભાનાર્થ:—પ્રોપયોપવાસ શિક્ષાપ્રતના પાંચ અતિચાર—

૧. અદ્યદ્મૃષ્ટપ્રદણ—(અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત આદાન)—જોયા વિના અને સાફ
કર્યા વિના અહિંતાદિની પૂજનાં ઉપકરણો ગ્રહણ કરવાં વા વસ્ત્ર-પાત્રાદિને જોયા
વિના—યનાચાર વિના ઘસંડીને લેવાં.
૨. અદ્યદ્મૃષ્ટવિસર્ગ—(અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ)—જમીન ઉપર છવ-જંતુઓ
છે કે નહિ તે જોયા વગર તથા કોમલ ઉપકરણથી (પીંછી આદિથી)
ભૂમિનું સંમાર્જન (સાફ) કર્યા વગર મળમૂત્રાદિનો ત્યાગ કરવો.
૩. અદ્યદ્મૃષ્ટઆસ્તરણ—(અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત સંસ્તરોપક્રમ)—જોયા વિનાની
અને સાફ કર્યા વિનાની જમીન ઉપર શયન કે આસન માટે બિસ્તરો યા વસ્ત્ર
પાથરવું.
૪. અનાદર—શુદ્ધાદિની પીડાથી આવશ્યક ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અનાદર યા નિરુ-
ત્તિ દર્શી કવર્તકું.

૫. અગ્રતાવેક્ષિત પ્રવર્તન—જેવાજેવા સમયમાં પાદમુલ્યુપગાનાદિમુલ્યુપગાનાનિ ॥

ફદાનીં વૈયાવૃત્યલક્ષણશિક્ષામ્રતસ્ય સ્વરૂપં પ્રરૂપયન્નાહ—

દાનં વૈયાવૃત્યં ધર્માય તપોધનાય ગુણનિધયે ।

અનપેક્ષિતોપચારોપક્રિયમગૃહાય વિમવેન ॥ ૧૧૧ ॥

મોજનાદિદાનમપિ વૈયાવૃત્યમુચ્યતે । કસ્મૈં દાનં ? તપોધનાય તપ એવ ધનં ચસ્ય તસ્મૈં । કિંવિશિષ્ટાય ? ગુણનિધયે ગુણાનાં સમ્યગ્દર્શનાદીનાં નિધિરાશ્રયસ્તસ્મૈં । તથાઽગૃહાય ભાવદ્રવ્યાગારરહિતાય । કિમર્થે ? ધર્માય ધર્મનિમિત્તં । કિંવિશિષ્ટં તદાનં ?

૫. અસ્મરણ—(સ્મૃત્યનુપસ્થાન) ત્રોપધોપવાસના દિવસે કરવા ચોગ્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓતું વિસ્મરણ થવું—ભૂલી જવું.

ધુધા-તૃપાદિથી પીડાતી વ્યક્તિ પ્રમાદથી જોયા વિના અને આદ્યુદ્ધી ક્યાં વિના. ભગવાનની પૂજા આદિનાં ઉપકરણો તથા પોતાનાં વસ્ત્રાદિ ગ્રંથજી કહે છે, જમીન ઉપર મળ-મૂત્ર ફેંકે છે અને પોતાનો બિસ્તરો વગેરે પાથરે છે; આપર્યક ધર્મક્રિયાઓમાં આદર કરતો નથી તથા તે ક્રિયાઓ ભૂલી જાય છે. આમ કરવાથી તેના ત્રોપ-ધોપવાસ મતમાં દોષ (અતિચાર) લાગે છે. ૧૧૦.

હવે વૈયાવૃત્ય૩૫ શિક્ષામ્રતના સ્વરૂપનું પ્રરૂપણ કરીને કહે છે—

વૈયાવૃત્ય (અતિચિત્સંવિભાગ) શિક્ષામ્રતનું નામ.

પ્રલો. ૧૧૧

અન્વયાર્થઃ—[ગુણનિધયે] સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણના ભંડાર તથા [અગૃહાય] શુદ્ધત્યાગી [તપોધનાય] તપરૂપ ધનથી શુક્ત એવા મુનિને [વિમવેન] વિધિ, ક્રમ આદિ સંપત્તિના અનુસારે [અનપેક્ષિતોપચારોપક્રિયં] પ્રતિદાન અને મંત્રચાર આદિ પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના [ધર્માય] રતનકરૃષ્ણક ધર્મની કૃતિ માટે [અગૃહાય] જે આદારાદિતું દાન દેવામાં આવે છે તે [વૈયાવૃત્યમ્] વૈયાવૃત્ય શિક્ષામ્રત છે.

ટીકા:—‘દાનં વૈયાવૃત્યં’ ભોજનાદિના દાનને પણ વૈયાવૃત્ય કહે છે. કેને દાન ? ‘તપોધનાય’ તપ જેતું ધન છે તેને-મુનિને. કેવા પ્રકારના? કૃતિ.) : ‘ગુણનિધયે’ જેને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો નિધિ છે-આશય છે એવા તથા ‘અગૃહાય’ ભગવાન અને શુદ્ધી જે રહિત છે એવા (અર્થાત્ જે ભાવકિંગી અને કલ્પકિંગી સુદામાથી જે ભગવાન) ના માટે (દાન આપવું) : ‘ધર્માય’ ધર્મના કારણે. કેવા પ્રકારનું તે દાન ? ‘અન-

અનપેક્ષિતોપચારોપક્રિયં ઉપચારઃ પ્રતિદાનં ઉપક્રિયા મંત્રતંત્રાદિના પ્રત્યુપકરણં તે ન અપેક્ષિતે યેન । કથં તદ્દાનં ? વિમ્બેન વિધિદ્રવ્યાદિસમ્પદા ॥ ૧૧૧ ॥

ન કેવલં દાનમેવ વૈયાવૃત્યમુચ્યતેઽપિ તુ—

પેક્ષિતોપચારોપક્રિયમ્ ઉપચાર' એટલે પ્રતિદાન (બદલામાં કોઈ વસ્તુનું દાન દેવું) અને ઉપક્રિયા એટલે મંત્ર-તંત્રાદિ દ્વારા પ્રત્યુપકાર કરવો-તે જોનેની જોમાં અપેક્ષા નથી તેવું દાન (અર્થાત્ પ્રતિદાન અને પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના દાન દેવું) કઈ રીતે તે દાન (દેવું)? 'વિમ્બેન' વિધિ અને દ્રવ્યાદિની સમ્પદાપૂર્વક.

બાવાર્થઃ—સમ્યગ્દર્શનાદિ શુભો સહિત શ્રદ્ધાભાગી મુનિને, સ્વ-પરના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે કોઈ બદલાની (પ્રતિદાનની) તથા મંત્ર-તંત્રાદિ દ્વારા પ્રત્યુપકારની આશા રાખ્યા વિના પોતાની શક્તિ અનુસાર વિધિપૂર્વક ચાર પ્રકારનું દાન આપવું તેને વૈયાવૃત્ય શિક્ષામત કહે છે. તેને અતિથિસંવિભાગ ત્રત પણ કહે છે.

મોક્ષ માટે ઉવમી, સંયમી અને અંતરંગ-બહિરંગમાં જે શુદ્ધ હોય છે તેના મતી પુરોગાને અતિથિ પુરુષો કહે છે. તેમને શુદ્ધ મનથી આહાર, ઔષધિ, ઉપકરણ અને વસ્ત્રિકાનું (વિશ્રાન્તિસ્થાનનું) દાન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ છે.

શ્રી ઉમાસ્વામીઽય તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં દાનનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે—

ઘનુષ્ઠાગ્નિ સ્વસ્થાત્તિસર્ગો દાનમ્ ॥ અધ્યાય ૭/૩૮

પોતાના અને પરના ઉપકાર માટે ધનાદિકનો વા સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો તે દાન છે.

દાનથી પાત્રગંધ થાય તે તો પોતાનો ઉપકાર છે અને જો તેનાથી પાત્રના સમ્પદાદિ શુભોની વૃદ્ધિ થાય તો તે પરનો ઉપકાર છે. ૧૧૧.

દેવતા દાન જ વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે એટલું જ નહિ પણ સંયમી જનોની સેવા પણ વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે એમ કહે છે—

નિવૃત્તિ મેઘ મેઘ કરેલા ભોજનમાંથી વા પોતાને માટે રાખેલી વસ્તુઓમાંથી, અતિથિને (મનુષ્ય, જાનવ) માટે સંવિભાગ સ્વાર્થ ક્રિયા આહારાદિનો ભાગ-દિસે આપવો તે અતિથિસંવિભાગ છે.

વ્યાપ્તિવ્યપનોદઃ પદયોઃ સંવાહનં ચ ગુણગમાત્ ।

વૈયાવૃત્યં યાવાનુપગ્રહોઽન્યોઽપિ સંયમિનામ્ ॥ ૧૧૨ ॥

વ્યાપ્તયો વિવિધા વ્યાધ્યાદિજનિતા આપદસ્તાસાં વ્યપનોદો વિશેષેણાપનોદઃ
સ્ફેટનં ચત્તદ્વૈયાવૃત્યમેવ । તથા પદયોઃ સંવાહનં પાદયોર્મર્દનં । કસ્માત્ ? ગુણગમાત્
ભક્તિવશાદિત્યર્થઃ—ન પુનર્વ્યવહારાત્ દૃષ્ટાપેક્ષણાદ્વા । ન કેવલમેતાવદેવ વૈયાવૃત્યં
કિન્તુ અન્યોઽપિ સંયમિનાં 'દેશસકલવ્રતાનાં સમ્યન્ધી યાવાન્ ચત્પરિમાણ ઉપગ્રહ
ઉપકારઃ સ સર્વો વૈયાવૃત્યમેવોચ્યતે ॥ ૧૧૨ ॥

અથ કિં દાનમુચ્યતે इत्यत आह—

વૈયાવૃત્યં અન્ય સ્વરૂપ

શ્લોક ૧૧૨

અન્યથાર્થઃ—[ગુણગમાત્] શુભાના અનુભવને લીધે—અભિના કારણે
[સંયમિનામ્] પ્રતીજ્ઞાની [વ્યાપ્તિવ્યપનોદઃ] આપનિ (દુઃખ) દુઃ સર્વી [વ્યપનોઃ
સંવાહનં] તેમનાં ચરણ દાખવા [ચ] અને [અન્યઃ સર્વિ] તે મિત્રાપ અન્ય પણ
[યાવાન્] બેઠેલો [ઉપગ્રહ] ઉપકાર કરવો—તે સર્વ [વૈયાવૃત્યં] વૈયાવૃત્ય છે.

ટીકા:—'વ્યાપ્તિવ્યપનોદઃ' વ્યાપ્તિ વ્યાપ્તિ જનિત વિવિધ વ્યાપ્તિવ્યપનોદઃ વિશેષ
કરીને દૂર કરવી તે વૈયાવૃત્ય છે, તથા 'પદયોઃ સંવાહનં' અપાદ દાખવા (તે પણ
વૈયાવૃત્ય છે). શા કારણથી? 'ગુણગમાત્' શુભાનુભવથી—અભિના કારણે કરવા છે,
પણ નહિ કે વ્યવહારથી અથવા કોઈ દષ્ટ દુષ્ટાની અપેક્ષાથી (અપેક્ષાથી) કેવલ અપેક્ષા
જ વૈયાવૃત્ય છે એમ નથી, કિન્તુ 'અન્યઃ સર્વિ' અન્ય પણ 'અભિનામ્' કેવલ અભિના
અને સકલસંયમીઓ સંયમી 'યાવાન્ ઉપગ્રહઃ' બેઠેલો ઉપકાર તે સર્વ વૈયાવૃત્ય જ
કહેવાય છે.

બાવાર્થઃ—શુભાનુભવથી પ્રતી જનોનું દુઃખ દુઃ સર્વો. અભિના કારણે દુઃ
કરવા માટે તેમના પણ દાખવા અને અન્ય બેઠેલો તેમનો ઉપકાર કરવો તે જ વૈયાવૃત્ય
કહેવાય છે. ૧૧૨.

હવે દાન કેન કરે છે તે કહે છે—

૧. દેશસકલવ્રતાનાં ચ ।

નવપુણ્યૈઃ પ્રતિપત્તિઃ સત્તુણસમાહિતેન શુદ્ધેન ।

અપસૂનાસ્માણામાર્યાણામિષ્યતે દાનમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

દાનમિષ્યતે । કાસૌ ? પ્રતિપત્તિઃ ગૌરવં આદરસ્વરૂપા । કેપાં ? આર્યાણાં સદર્શ-
નાદિગુણોપેતમુનીનાં । કિંચિશિષ્ટાનાં ? અપસૂનાસ્માણાં સૂનાઃ પંચજીવવાતસ્થાનાનિ ।
તદુક્તમ્—

ચંદની પેપળી ચુલ્લી ઉદકુમ્ભઃ પ્રમાર્જની ।

પંચસૂના ગૃહસ્થસ્ય તેન મોક્ષં ન ગચ્છતિ ॥ ૧૩ ॥

ચંદની ઉલ્લસલં, પેપળી ઘરટ્ટઃ, ચુલ્લી ચુલ્લકઃ, ઉદકુમ્ભઃ ઉદકઘટઃ, પ્રમાર્જની
વોહારિકા । સૂનાચારંભાથ કૃપ્યાદયસ્તેऽપગતા યેવાં તેવાં । કેન પ્રતિપત્તિઃ કર્તવ્યા ?

દાનનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૧૩

અન્યથાર્થઃ—[સત્તુણસમાહિતેન] સાત ગુણ સહિત [શુદ્ધેન] કૌલિક,
આચારિક તથા શારીરિક શુદ્ધિ સહિત [દાત્રા] આવક દ્વારા [અપસૂનાસ્માણાં]
પાંચ સૂના અને આરંભ સહિત, [આર્યાણામ્] સમ્યક્દર્શન આદિ ગુણો સહિત મુનિઓ-
ના [નવપુણ્યઃ] નવપા ભક્તિપૂર્વક જે [પ્રતિપત્તિઃ] આહારાદિક દ્વારા ગૌરવ (આદર)
કરવામાં આવે છે તે [દાનમ્] દાન [મિષ્યતે] કહેવાય છે.

ટીકાઃ—‘દાનમ્ મિષ્યતે’ દાન કહેવાય છે. શું તે? ‘પ્રતિપત્તિઃ’ ગૌરવ કરવું—
આદરપૂર્વક દાન આપવું. કેને? ‘આર્યાણામ્’ સમ્યક્દર્શનાદિ ગુણો સહિત મુનિઓને.
(૧૩. મુનિઓ) । ‘અપસૂનાસ્માણામ્’ પાંચ સૂના અને આરંભ સહિત એવા (મુનિઓ) ।

મૂળ અર્થાત પાંચ યજ્ઞવાતનાં સ્થાનો તે નીચે કહ્યાં છે—

પાંચ સૂના

ચંદની પેપળી ચુલ્લી, ઉદકુમ્ભઃ પ્રમાર્જની ।

પંચસૂના ગૃહસ્થસ્ય, તેન મોક્ષં ન ગચ્છતિ ॥

કૌલિક નાં આદર, વ્યક્તીમાં (વાંટીમાં) દળવું, ચૂલો યા સગડી સળગાવવી,
ઉદકુમ્ભ એવે જ કહેવું (કચરો વાળવો)—એ પાંચ સૂના છે.

મૂળ અને દ્રવિ આદિ આરંભથી જે સહિત છે તેમને (મુનિઓને) દેાની દ્વારા

एतैर्नवभिः पुण्यैः पुण्योपार्जनहेतुभिः ॥ ११३ ॥

પડગાહવું, ઉચ્ચસ્થાન આપવું, ચરણ-પ્રક્ષાલન, પૂજન, પ્રણામ, મનશુદ્ધિ, વચનશુદ્ધિ, કાયશુદ્ધિ અને એપણા (ભોજન) શુદ્ધિ—એ નવ પ્રકારની ભક્તિ છે.

પુણ્યોપાર્જનના હેતુથી એ નવ પ્રકારની ભક્તિથી (કાતારે પાત્રને દાન આપવું જોઈએ).

ભાવાર્થ:—સાત ગુણો સહિત આવક, ભદ્રપરિણામથી પાંચ સૂના અને આરંભ રહિત મુનિને, નવધાભક્તિપૂર્વક શુદ્ધ આહારાદિ આપે તેને દાન કહે છે.

વિશેષ

દાનને પાત્ર કોણ ?

“ ભોક્ષના કારણરૂપ ગુણોનો અર્થાત સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર-રૂપ ગુણોના સંયોગ જેમાં હોય તેને પાત્ર કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે—

૧. જમન્ય પાત્ર (મતરહિત સમ્યગ્દષ્ટિ),

૨. મધ્યમ પાત્ર (દેશામતી આવક) અને

૩. ઉત્તમ પાત્ર (મહામતી મુનિ). ”

જે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ છે તે જ દાનને પાત્ર છે. ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારના પાત્રો શુભપાત્ર છે. સમ્યક્ત્વરહિત આદ્યમત પાળનાર તે કુપાત્ર છે અને જેને સમ્યગ્દર્શન નથી તેમ જ આદ્યમત-ચારિત્ર પણ નથી તે અપાત્ર છે.

“ અપાત્ર જીવોને દુઃખથી પીડિત દેખીને તેમના ઉપર દયાભાવ વડે તેમનું દુઃખ દૂર કરવાની ભાવના શુદ્ધસ્થ અવસ્થા કરે, પણ તેમના પ્રત્યે ભક્તિભાવ ન કરે, કેમ કે તેના પ્રત્યે ભક્તિભાવ કરવો તે તેમના પાપની અનુમોદના છે. કુપાત્રને યોગ્ય રીતે (કરુણાશુદ્ધિ વડે) આહારાદિ દાન દેવું જોઈએ. ”

જો અર્ધમર અથવા અંતરંગ કપાય જે લોક છે તેનો ત્યાગ થાય છે ત્યારે જ અપાત્રો પરિણામ આપે પરંતુમાં વિતરણ કરવાના થાય છે. તેથી લોક કપાયનો ત્યાગ જ એક દાન છે અને લોક કપાય ભાવહિસાનો એક ભોદ છે; તેથી જે સત્પુરુષ દાન કરે છે તે જ ખરી રીતે અદ્વિમાત્ર પાત્ર છે. ”

૧. ગુણવત્ત્વ, સ્વચ્છતા, સ્વચ્છતા, સ્વચ્છતા.

૨. ગુણવત્ત્વ, સ્વચ્છતા, સ્વચ્છતા, સ્વચ્છતા.

इत्थं दीयमानस्य फलं दर्शयन्नाह—

गृहकर्मणापि निश्चितं कर्म विमाष्टि खलु गृहविमुक्तनाम् ।

अतिथीनां प्रतिपूजा रुचिगमलं धावते जगि ॥ ११८ ॥

विमाष्टि स्ફેટયતિ । खलु स्फुटं । किं तत् ? कर्म पापरूपं । कथंभूतं ? निश्चितमपि उपाजितमपि पुष्टमपि वा । केन ? गृहकर्मणा नावग्रथापारेण । कोऽसौ कर्त्री ? प्रतिपूजा दानं । केषां ? अतिथीनां न विद्यते तिथिर्येषां तेषां । किंविशिष्टानां ?

“પોતાને માટે બનાવેલું ભોજન ‘હું’ મુનિમદારાજને આપું છું” એમ ત્યાગ-ભાવનાનો સ્વીકાર કરી તથા શોક અને વિપાદનો ત્યાગ કરી જેનો લોભ શિથિલ (મંદ) થયો છે એવા આવકને અવશ્ય અદિસા દોય છે.”

“આ અતિથિસંવિભાગ-વૈયાટ્ય શિક્ષામનમાં ઉચ્ચઅદિસા નો પ્રગટ છે જ, કેમ કે દાન દેવાથી બીજાની દુઃખા-તપાની ખીડા મટે છે તથા દાન લેવાનો ત્યાગ કરે છે. તેથી ભાવઅદિસા પાત્ર થાય છે અર્થાત્ દાન દેવાને અદિસા મનન પાત્રન કરે છે.” ૧૧૩.

આ પ્રમાણે આપણામાં આવેલા દાનનું દાન દર્શાવીને મટે છે—

ગૃહવિમુક્તાનાં ગૃહરહિતાનાં । અસ્યૈવાર્થસ્ય સમર્થનાર્થ દૃષ્ટાન્તમાહ—રુધિરમલં ધાવતે વારિ । અલં શબ્દો યથાર્થે । અયમર્થો રુધિરં યથા મલિનમપવિત્રં ચ વારિ કર્તુ નિર્મલં પવિત્રં ચ ધાવતે પ્રક્ષાલયતિ તથા દાનં પાપં વિમાર્ષિ ॥ ૧૧૪ ॥

સામ્પ્રતં નવપ્રકારેષુ પ્રતિગ્રહાદિષુ ક્રિયમાણેષુ કસ્માત્ કિં ફલં સમ્પદ્યત इत्याह—

उच्चैर्गोत्रं प्रणतेर्भोगो दानादुपासनात्पूजा ।

भक्तेः सुन्दररूपं स्तवनात्कीर्तिस्तपोनिधिषु ॥ ११५ ॥

તપોનિધિષુ યતિષુ । પ્રણતેઃ પ્રણામકરણાદુચ્ચૈર્ગોત્રં ભવતિ । તથા દાનાદશન-

તેવા અતિથિજનોને. કેવા પ્રકારના (અતિથિઓને)? ‘ગૃહવિમુક્તાનામ્’ ગૃહરહિત (ગૃહત્યાગી). આ જ અર્થનું સમર્થન કરવા માટે દૃષ્ટાન્ત કહે છે—‘રુધિરમલં ધાવતે વારિ’ ‘મલં’ શબ્દ યથાર્થના અર્થમાં છે. અર્થ આ છે—જેમ મલિન-અપવિત્ર રુધિરને નિર્મળ-પવિત્ર પાણી (કર્તા) ધૂએ છે-સારી રીતે સાફ કરે છે (અર્થાત્ જેમ પાણી રુધિરરૂપી મલને સાફ કરે છે), તેમ દાન પાપને ઘોઈ નાખે છે-દૂર કરે છે.

ભાવાર્થ:—જેમ જલ રુધિરને (લોહીને) પૂરતી રીતે સાફ કરે છે, તેમ ગૃહત્યાગી અતિથિજનોને આપેલું આહારાદિનું દાન, પાપમય ગૃહકાર્યોથી સંચિત (કિપાર્જિત) કરેલાં પાપને પણ નાશ કરે છે. ૧૧૪.

દોષ પડિગાદના આદિ નવ પ્રકારનાં પુણ્યકાર્યો કરતાં શેનાથી શું શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે—

नवगुण भक्तिर्गुणैश्च

સ્રોત ૧૧૫

અન્યવાર્થ:—[તપોનિધિષુ] તપસ્વી મુનિઓને [પ્રણતેઃ] પ્રણામ કરવાથી [ઉચ્ચગોત્ર] કિંચ માત્ર, [દાનાત્] દાન દેવાથી [ભોગઃ] ભોગ, [ઉપાસનાત્] (તેમની) ઉપાસનાથી [પૂજા] પ્રતિષ્ઠા-માન્યતા, [ભક્તેઃ] (તેમની) ભક્તિથી [સુંદરરૂપ] સુંદર રૂપ અને [સ્તવનાત્] (તેમની) સ્તુતિ કરવાથી [કીર્તિઃ] કીર્તિ (પ્રાપ્ત થાય છે.)

કૃષ્ણ—તપોનિધિષુઃ તપતા નિવાસરૂપ યતિઓ પ્રત્યે ‘પ્રણતેઃ’ પ્રણામ કરવાથી ‘ઉચ્ચગોત્ર’ કિંચ માત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તથા ‘દાનાત્’ વૈભવનશુદ્ધિરૂપ

શુદ્ધિલક્ષણાદ્ગો ભવતિ । ઉપાસનાત્ પ્રતિગ્રહણાદિરૂપાત્ સર્વત્ર પૂજા ભવતિ ।
મર્ત્યેશુણાનુરાગનિતાન્તઃશ્રદ્ધાવિશેષલક્ષણાયાઃ સુન્દરરૂપં ભવતિ । સ્તવનાત્ શ્રુતજન્મધી-
ત્યાદિસ્તુતિવિધાનાત્ સર્વત્ર કીર્તિર્ભવતિ ॥ ૧૧૫ ॥

નન્વેવંવિધં વિશિષ્ટં ફલં સ્વલ્પં દાનં કથં સમ્પાદયતીત્યાગંકાઽપનો-
દાર્યમાહ—

દાનથી ભોગની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. ‘ઉપાસનાત્’ પ્રતિગ્રહણાદિરૂપ ઉપાસનાથી
‘પૂજા’ સર્વત્ર પૂજા-સન્માન પ્રાપ્ત થાય છે. ‘મર્ત્યેઃ’ શુદ્ધાનુરાગથી ઉત્પન્ન થયેલી
શ્રદ્ધા-વિશેષરૂપ ભક્તિથી ‘સુન્દરરૂપં’ સુંદર રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. (શુદ્ધાના અનુરાગથી
અંતરંગમાં જે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે તેને ભક્તિ કહે છે.) શુદ્ધિવાની મેયી ભક્તિ
કરવાથી સુંદર રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે અને ‘સ્તવનાત્’ સ્તવનથી અર્પાત ‘સ્વાય શ્રુત-
માગર છે’ ઇત્યાદિ સ્તુતિ કરવાથી ‘કીર્તિઃ’ સર્વત્ર કીર્તિ (આ) પ્રાપ્ત થાય છે.

સાવાર્થઃ—વીતરાગ શુનિરાજને નયરહાસ દેવાથી મન્દાણી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય.
દાન દેવાથી ભોગપભોગની સામગ્રી, નવધા ભક્તિથી (વિશાલતાથી) મર્ત્યમાન્ય વિષય
પદ, ભક્તિ (શ્રદ્ધા)થી સુંદર રૂપ અને સ્તુતિ કરવાથી સર્વત્ર કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય.

ઉત્તમ પાત્રને દાન દેવાથી ઉત્તમ ભોગભૂમિ, અર્ધમ પાત્રને દાન દેવાથી અર્ધમ
ભોગભૂમિ અને જઘન્ય પાત્રને દાન દેવાથી જઘન્ય ભોગભૂમિ નક્કર રૂપરત્ને દાન દેવાથી
કુભોગભૂમિ મળે છે.

ક્ષિતિગતમિવ વટવીજં પાત્રગતં દાનમલ્પમપિ કાલે ।

ફલતિ છાયાવિભવં बहुफलमिष्टं शरीरभृताम् ॥ ૧૧૬ ॥

અલ્પમપિ દાનમુચિતકાલે । પાત્રગતં સત્પાત્રે દત્તં । શરીરભૃતાં સંસારિણાં । ઇષ્ટં ફલં
વદ્નેકપ્રકારં સુન્દરરૂપભોગોપભોગાદિલક્ષણં ફલતિ । કથંભૂતં ? છાયાવિભવં છાયા
માહાત્મ્યં વિભવઃ સમ્પત્ તૌ વિદ્યેતે યત્ર । અસ્યૈવાર્થસ્ય સમર્થનાર્થે ક્ષિતીત્યાદિદૃષ્ટાન્ત-
માહ । ક્ષિતિગતં સુક્ષેત્રે નિશ્ચિતં યથા અલ્પમપિ વટવીજં बहुफलं ફલતિ । કથં ?
છાયાવિભવં છાયા આતપનિરોધિની તસ્યા વિભવઃ પ્રાચુર્યં યથા ભવત્યેવં ફલતિ ॥૧૧૬॥

અલ્પદાનથી મહાફળની પ્રાપ્તિ

શ્લોક ૧૧૬

અન્યથાર્થઃ—જેવી રીતે [કાલે] ઉચિત કાલે-સમયે [ક્ષિતિગતમ્] (ફળદ્રુપ)
જમીનમાં વાવેલું [વટવીજં ઇવ] વડલાનું બીજ [છાયાવિભવં] (મોટી) છાયાના
વિભવને અને [बहुफलम्] બહુ ફળોરૂપે [ફલતિ] ફળ આપે છે-ફળે છે (પ્રાપ્ત કરે
છે), તેવી રીતે [કાલે] ઉચિત સમયે [પાત્રગતમ્] પાત્રને આપેલું [મલ્પમપિ]
મહત્ પદ્મ [દાન] દાન [શરીરભૃતાં] જીવોને [છાયાવિભવં] ઉત્તમ ઐશ્વર્ય અને
નિભૂતિપદ્મ [રમ્પ] ઇચ્છિત [बहुफलम्] ભોગોપભોગોરૂપે અનેક ફળોરૂપે [ફલતિ]
ફળે છે.

ટીકા:—‘કાલે’ ઉચિત કાળે ‘પાત્રગતં’ સત્પાત્રને આપેલું ‘મલ્પમપિ દાનં’
મહત્ પદ્મ દાન ‘શરીરભૃતામ્’ સંસારી જીવોને ‘ઇષ્ટં’ ઇચ્છિત ‘बहुफलं’ ભોગોપભોગોરૂ-
પે અનેક પ્રકારનાં સુંદર ફળોરૂપે ‘ફલતિ’ ફળે છે. કેવાં (ફળોરૂપે)? ‘છાયાવિભવં’
છાયાના મહત્ત્વ આદ્યાત્મ્ય અને નિભૂતિ ગ્રંથો સંપત્-અને જ્યાં હોય તેવાં (અર્થાત્ મહા
ઐશ્વર્ય અને નિભૂતિપદ્મ). આ જ અર્થના સમર્થના આટે ‘ક્ષિતિ’ ઇત્યાદિનું દૃષ્ટાન્ત
આપે છે—‘ક્ષિતિગતમ્’ સુક્ષેત્રે વાવેલું ‘કાલે’ યોગ્ય સમયે ‘મલ્પમપિ વટવીજમિવ’
મહત્ પદ્મ વડલાનું બીજ જેમ ‘बहुफलं ફલતિ’ બહુ ફળોરૂપે ફળે છે; કેવું (ફળે છે)?
‘છાયાવિભવં’ તપને નેકનારી છાયા-નેના નિભૂતિરૂપે અર્થાત્ વિશાળતારૂપે (પ્રચુરતારૂપે)
ફળે છે તેમ.

અન્યથાર્થઃ—જેમ ફળદ્રુપ જમીનમાં વાવેલું નાનું વડલાનું બીજ, યોગ્યકાળે
ફળ આપે છે, અને અનેક ફળોરૂપે ફળે છે, તેમ યોગ્ય પાત્રને દીધેલું અલ્પ દાન પણ

તત્ત્વૈવંવિષફલસમ્પાદકં દાનં ચતુર્મેદં ભવતીત્યાહ—

આહારીપથયોરુપકરણાવાસયોઽ દાનંત ।

વૈયાઘ્રત્યં દ્રુવતે ચતુર્ગત્મત્વેન ચતુર્યાઃ ॥ ૧૧૭ ॥

શોભ્ય સમયે જીવને (દાતારને) વિશાળ ઐશ્વર્ય, અંપાત અને ઉચ્છાન્નસાર અનેક ભોગોપભોગોદિ દ્રવ્યરૂપે દેખે છે.

વિશેષ

સ્વપુણસારમાં કહ્યું છે કે—

સપ્પુરિસ્તાણં દાણં જપ્પત્તરુણં ફલ્લાણ સ્નેહં વા ।

લોદીર્ઘં દાણં જદ્દ વિમાણ સોદ્ધા મલ્લમ્મન વાપેદ્દ ।

સત્પુરુષોને દાન દેખતરુઓનાં દ્રવ્યની શાબ્દા જેવું છે અને લોદીર્ઘ-આપી પુરુષોને આપેલું દાન અડધાની ઠાઠીની શાબ્દા જેવું છે—અર્થ ૧૧૮.

દાનમાં વિશેષતા

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—વિભિદ્રવ્યદાતૃદાતવિભિદ્રવ્યવિભિદ્રવ્ય ॥ ૧૧૯ ॥

વિધિવિશેષ, દ્રવ્યવિશેષ, દાતૃવિશેષ અને પાત્રવિશેષનાં દાનના વિભિદ્રવ્ય કહેવાય છે.

૧. વિધિવિશેષ—નવધાભક્ષિતા અને વિધિવિશેષ કહે છે.

૨. દ્રવ્યવિશેષ—તપ, સ્વાપચાય, વગેરેની વૃત્તિમાં દાનને દેવતા અથવા ભક્ષિને દ્રવ્યવિશેષ કહે છે.

૩. દાતૃવિશેષ—જે દાતાને ધરુવા વગેરે સાત ગુણો સંલિપ હોય તેને દાતૃવિશેષ કહે છે.

૪. પાત્રવિશેષ—જે સમ્યક્શારિત્ર વગેરે ગુણો સંલિપ હોય તેને પાત્રવિશેષ કહે છે. ૧૧૯.

આવા પ્રકારનાં દ્રવ્યને આપન કરનાર દાનના નામ કહે છે તે કહે છે—

વૈયાવૃત્યં દાનં બ્રુવતે પ્રતિપાદયંતિ । કથં ? ચતુરાત્મત્વેન ચતુઃપ્રકારત્વેન । કે તે ? ચતુરસ્રાઃ પण्डिताः । તાનેવ ચતુષ્પ્રકારાન્ દર્શયન્નાહારેત્યાદ્યાહ—આહારશ્ચ મક્ત-
પાનાદિઃ ઔષધં ચ વ્યાધિસ્ફેટકં દ્રવ્યં તયોર્દયોરપિ દાનેન । ન કેવલ તયોરેવ અપિ તુ
ઉપકરણાવાસયોશ્ચ ઉપકરણં જ્ઞાનોપકરણાદિઃ આવાસો વસતિકાદિઃ ॥ ૧૧૭ ॥

તત્ચતુષ્પ્રકારં દાનં કિં કેન દત્તમિત્યાહ—

શ્રીષેણવૃષભસેને કૌણ્ડેશઃ સૂકરશ્ચ દૃષ્ટાન્તાઃ ।

વૈયાવૃત્યસ્યૈતે ચતુર્વિકલ્પસ્ય મન્તવ્યાઃ ॥ ૧૧૮ ॥

ચતુર્વિકલ્પસ્ય ચતુર્વિધવૈયાવૃત્યસ્ય દાનસ્યૈતે શ્રીષેણાદયો દૃષ્ટાન્તા મન્તવ્યાઃ ।

[ઉપકરણાવાસયોઃ] જ્ઞાનનાં સાધન શાસ્ત્રાદિ ઉપકરણ તથા આવાસ (વસતિકા, સ્થાન)
[ચતુરાત્મત્વેન દાનેન] એ ચાર પ્રકારનાં દાને કરીને [ચતુરસ્રાઃ] ચાર જ્ઞાનના ધારક
ગણધર દેવો [વૈયાવૃત્યમ્] વૈયાવૃત્યને ચાર પ્રકારના ભેદ રૂપે [બ્રુવતે] કહે છે.

ટીકા:—‘ ચતુરસ્રાઃ ચતુરાત્મત્વેન વૈયાવૃત્યં બ્રુવતે ’ પાંડિતો દાનને ચાર પ્રકારે
કહે છે. તે જ ચાર પ્રકારો દર્શાવીને કહે છે—‘ આહારેત્યાદિ ’ ભોજન, પાનાદિને આહાર
કહે છે. વ્યાધિનાશક દ્રવ્યને ઔષધ કહે છે. તે બંનેના દાનથી, કેવળ તે બંનેના દાનથી
નહિ પણ ‘ ઉપકરણાવાસયોશ્ચ ’ જ્ઞાનનાં ઉપકરણ આદિ અને વસતિકાદિ. (—એ બંનેના
દાનથી પણ) વૈયાવૃત્ય-દાન ચાર પ્રકારે છે.

ભાવાર્થ:—વૈયાવૃત્ય (દાન) ના ચાર પ્રકાર છે—(૧) આહારદાન, (૨) ઔષધ-
દાન, (૩) ઉપકરણદાન, (૪) આવાસદાન. ૧૧૭.

આ ચાર પ્રકારનું કયું દાન કોણે આપ્યું તે કહે છે—

દાન દેવામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાંનાં નામ

‘ સ્લોક ૧૧૮

મન્તવ્યાર્થ:—[શ્રીષેણવૃષભસેને] શ્રીષેણ રાજા, (એક શેઠની સુપુત્રી) વૃષભ-
સેન. [કૌણ્ડેશઃ] કૌણ્ડેશ (નામનો કોટવાળ) [ચ] અને [સૂકરઃ] સૂકર [પતે]
પતે (પત્ની) [ચતુર્વિકલ્પસ્ય] ચાર પ્રકારનાં [વૈયાવૃત્યસ્ય] વૈયાવૃત્યનાં [દૃષ્ટાન્તાઃ]
દૃષ્ટાન્તો [મન્તવ્યાઃ] મન્તવ્યા ગણાય છે.

ટીકા:—‘ ચતુર્વિકલ્પસ્ય ’ ચાર પ્રકારનાં ‘ વૈયાવૃત્યસ્ય ’ વૈયાવૃત્ય-દાનનાં

તત્રાહારદાને શ્રીપેળો દૃષ્ટાન્તઃ । અસ્ય કથા—

મલ્લયદેશે રત્નસંચયપુરે રાજા શ્રીપેળો રાજી સિદ્ધનન્દિતા દ્વિતીયા અનિન્દિતા ચ ।
પુત્રો ક્રમેણ તયોરિન્દ્રોપેન્દ્રો । તત્રૈવ બ્રાહ્મણઃ સાત્યકિનામા, બ્રાહ્મણી જમ્બુ, પુત્રો
સત્યમામા । પાટલિપુત્રનગરે બ્રાહ્મણો રુદ્રમદ્દો વટુકાન્ત વેદં પાઠયન્તિ । તદીયચેદિકાપુત્રઃ
કપિલનામા તીક્ષ્ણમતિત્વાત્ 'છન્નના વેદં શૃણ્વન્ તત્પારગો જાતો । રુદ્રમદ્દેન ચ કુપિતેન
પાટલિપુત્રાન્નિર્ધોષિતઃ । 'સોત્તરીયં યજ્ઞોપવીતં પરિધાય બ્રાહ્મણો મૃત્વા રત્નસંચયપુરે
ગતઃ । સાત્યકિના ચ તં વેદપારગં સુરૂપં ચ દૃષ્ટ્વા સત્યમામાયા યોગ્યોઽયમિતિ મત્વા
સા તસ્મૈ દત્તા । સત્યમામા ચ રતિસમયે વિટચેષ્ટાં તસ્ય દૃષ્ટ્વા કુલજોઽયં ન મનિસ્ય-
તીતિ સા સમ્પ્રધાર્ય ચિત્તે વિપાદં વદન્તી તિષ્ઠતિ । પતસ્મિન્ પ્રસ્તાવે રુદ્રમદ્દસ્તીર્યગાત્રાં

'પતે' એ 'શ્રીપેળ' શ્રીપેળુ આદિ 'દૃષ્ટાન્તઃ' દૃષ્ટાન્તો 'મન્ત્રકથાઃ' આલંકારો. (શ્રીપેળુ
રાજા આહારદાનનું, વૃષભસેના ઔપધદાનનું, કૌંટીકા ઉપકરણદાનનું અને રુદ્ર
આવાસદાનનું દૃષ્ટાન્ત છે.)

આહારદાનમાં શ્રીપેળુ દૃષ્ટાન્ત રૂપે છે.

શ્રીપેળુ રાજાની કથા-૧

મલ્લયદેશમાં રત્નસંચય નગરમાં શ્રીપેળુ રાજા હતા. તેને તેના સિદ્ધનન્દિતા
અને બીજી અનિન્દિતા નામની રાણીઓ હતી. તે બન્નેને અપુત્રને જન્મ અને તેઓ
નામના એ પુત્રો હતા. ત્યાં જ એક સાત્યકી નામનો બ્રાહ્મણ હતો. તેના બે પુત્રો
નામ જમ્બુ અને પુત્રીનું નામ સત્યમામા હતું.

નરપતે: શિરસિ પુત્રીસ્નાનજલં સ્થિપ્યતે? ધનપતિનોકં યદિ પૃચ્છતિ રાજા જલ-
સ્વભાવં તદા સત્યં કથ્યતે ન દોષ: । एवं ભણિતે રૂપવત્યા તેન જલેન નીરોગીકૃત
ઉગ્રસેન: । તતો નીરોગેણ રાજ્ઞા પૃષ્ઠા રૂપવતી જલસ્ય માહાત્મ્યમ્ । તયા ચ સત્યમેવ
કથિતં । તતો રાજ્ઞા વ્યાહૂત: શ્રેષ્ઠી, સ ચ ભીત: રાજ્ઞ: સમીપમાયાત: । રાજા ચ
ગૌરવં કૃત્વા વૃષભસેનાં પરિણેતું સ યાચિત: । તત: શ્રેષ્ઠિના ભણિતં દેવ ! યદ્યદ્દાહિકાં
પૂજાં જિનપ્રતિમાનાં કરોપિ તથા પંજરસ્થાન્ પશ્ચિગણાન્ મુઞ્ચસિ તથા ગુપ્તિપુ સર્વ-
મનુષ્યાંચ મુઞ્ચસિ તદા દદામિ । ઉગ્રસેનેન ચ તત્ સર્વં કૃત્વા પરિણીતા વૃષભસેના
પટ્ટરાની ચ કૃતા । અતિવલ્લભયા તયૈવ ચ સહ વિમુચ્ચાન્યકાર્યં ક્રીડાં કરોતિ ।
પ્રતસ્મિન્ પ્રસ્તાવે ચો વારાણસ્યા: પૃથિવીચન્દ્રો નામ રાજા ધૃત આસ્તે સોઽતિપ્રચન્દ-
ત્વાત્તદ્વિવાદકાલેઽપિ ન મુક્ત: । તતસ્તસ્ય યા રાજ્ઞી નારાયણદત્તા તયા મંત્રિભિ: સહ

ધનશ્રીએ મંત્રીને (શેઠને) કહ્યું, “અરે શેઠ! રાજાના મસ્તક ઉપર પુત્રીનું સ્નાન-
જળ કેવી રીતે નખાય?”

ધનપતિએ કહ્યું, “જો રાજા જળના સ્વભાવ સંબંધી પૂછે તો સત્ય કહેવું;
તેમાં દોષ નથી.”

એમ કહેવામાં આવતાં રૂપવતીએ તે જળથી ઉગ્રસેન રાજાને નીરોગી કર્યા.
પત્ની નીરોગી થયેલા રાજાએ રૂપવતીને જળના મહિમા વિષે પૂછ્યું અને તેણે સાચું
જ કહ્યું.

પત્ની રાજાએ શેઠને બોલાવ્યો અને તે (શેઠ) ઉરતાં ઉરતાં રાજાની સમીપે
આવ્યો. રાજાએ તેનું અદ્ભુતમાન કરી, વૃષભસેનાને પરણવાની (તેની પાસે) માગણી
કરી. પત્ની શેઠે કહ્યું, “દેવ! જો તમે જિનપ્રતિમાઓની અદ્દાહિકા પૂજા કરો,
પંજરમાં પુરેલાં સમસ્ત પક્ષીઓને છોડી મૂકો અને જેલમાં રાખેલા સર્વ મનુષ્યોને
મુક્ત કરો તો હું તેને (વૃષભસેનાને) આપું.”

રાજા ઉગ્રસેને તે અર્થ કર્યું અને વૃષભસેનાને પરણ્યો તથા તેને પટ્ટરાણી
મનુષ્ય. રાજા અન્ય બધાં કાર્યો છોડીને તે પ્રિય રાણી સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યો.

તે દરમિયાન જે વારાણસીનો પૃથિવીચન્દ્ર નામનો રાજા પકડાયો હતો, તે બહુ
પ્રસન્ન હિસે શેઠાથી વિવાદના સમયે પાત્ર તેને છોડવામાં આવ્યો ન હતો. પત્ની તેની
મરુત્તે જે નામ પડ્યું હતું તેણે તેણે મંત્રીઓની સાથે મંત્રાનુ કરીને પૃથિવીચન્દ્રને છોડાવ્યો

મંત્રયિત્વા પૃથિવીચન્દ્રમોચનાર્થં વારાણસ્યાં સર્વત્રાચારિતમન્કારા વૃષભસેનાગજોનામ્ના
કારિતાસ્તેષુ ભોજનં કૃત્વા કાવેરીપત્તનં ચે ગતાસ્તેભ્યો વ્રાઘ્વનાદિભ્યસ્તં વૃત્તાન્તમાચાર્ય
રુદ્રયા રૂપવત્યા ભણિતા વૃષભસેને ! ત્વં મામપૃચ્છન્તી વારાણસ્યાં કથં નન્કારગ્ન
કારયસિ ? તયા ભણિતમહં ન કારયામિ કિન્તુ મમ નામ્ના કેનચિત્કારણેન કેનાપિ
કારિતાઃ । તેષાં શુદ્ધિં કુરુ ત્વમિતિ ચરુપુરુષઃ કૃત્વા યથાર્થં જ્ઞાન્વા તયા વૃષભસેનાગઃ
સર્વં કથિતમ્ । તયા ચ રાજાનં વિજ્ઞાપ્ય મોચિતઃ પૃથ્વીચન્દ્રઃ । તેન ચ ચિત્રકલ્પે
વૃષભસેનોગ્રસેનયો રૂપે કારિતે । તયોરધો નિજરૂપં નગ્રજાનં કારિતમ્ । ॥ ૧ ॥
કસ્તયોર્દશિતઃ ભણિતા ચ વૃષભસેના રાજી—દેવિ ! ત્વં મમ માતામિ નન્કારગ્ન-
દિદં જન્મ સફલં મે જાતં । તત ઉગ્રસેનઃ ચન્દ્રમાનં વત્સા મતિતવાન—વત્સા મેન-
પિંગલસ્યોપરિ ગંતવ્યમિત્યુક્ત્વા સ ચ તાભ્યાં વારાણસ્યાં પ્રેક્ષિતઃ । મેનવિનયોગ્યેતદ્વા-

માટે વારાણસીમાં વૃષભસેના રાણીના નામે ઐષ્ટ બોજનશુદ્ધ કરાવ્યું છે તેમાં તેણે
માટે પ્રવેશ કરવાનો નિષેધ ન હતો. તેમાં બોજન કરીને લેવાને મંજૂરી હતી.
હતા તે બ્રાહ્મણો આદિ પાણેથી તે વૃત્તાંત સાંભળીને ક્રોધાવસ્થામાં પડ્યા. રાણીને
હયું, “હું વૃષભસેના ! અને પૃથ્વા વગર તે વારાણસીમાં બોજનશુદ્ધ કરી માટે
કરાવ્યું છે ?”

તેણે હયું, “મેં બોજનશુદ્ધ કરાવ્યું નથી. પણ હું જાણું છું કે તેણે તે
કરાવ્યું છે તે કરાવેલ છે, તમે તેનો પત્તો મળવો.”

છપા પુરુષો દ્વારા યથાર્થ જાણીને તેણે (રાણીને) વૃષભસેનાને કહ્યું
અને તેણે રાજાને વિજ્ઞાપના (વિનતી) કરી પુષ્કિણીને લેવા મોકલ્યા.

કર્ણ મમાયં પૃથ્વીચન્દ્રો મર્મભેદીતિ પર્યાલોચ્યાગત્ય ચોગ્રસેનસ્યાતિપ્રસાદિતઃ સામન્તો જાતઃ । ઉગ્રસેનેન ચાસ્થાનસ્થિતસ્ય યન્મે પ્રાભૂતમાગચ્છતિ તસ્યાર્થં મેઘર્પિંગલસ્ય દાસ્યામિ અર્થં ચ વૃષભસેનાયા ઇતિ વ્યવસ્થા કૃતા । એવમેકદા રત્નકંબલદ્વયમાગત-મેકૈકં સનામાઙ્ગં કૃત્વા તયોર્દત્તં । એકદા મેઘર્પિંગલસ્ય રાજ્ઞી વિજયાસ્થ્યા મેઘ-ર્પિંગલકમ્બલં પ્રાવૃત્ય પ્રયોજનેન રૂપવતીપાર્શ્વે ગતા । તત્ર કમ્બલપરિવર્તો જાતઃ । એકદા વૃષભસેનાકમ્બલં પ્રાવૃત્ય મેઘર્પિંગલઃ સેવાયામુગ્રસેનસભાયામાગતઃ રાજા ચ તમાલોક્ચાતિકોપાદ્રક્તાક્ષો વભૂવ । મેઘર્પિંગલશ્ચ તં તથાભૂતમાલોક્ચ મમોપરિ કુપિતોઽયં રાજેતિ જ્ઞાત્વા દૂરં નટઃ । વૃષભસેના ચ રુષ્ટેનોગ્રસેનેન મારણાર્થં સમુદ્ર-જલે નિક્ષિપ્તા । તયા ચ પ્રતિજ્ઞાં ગૃહીતા યદિ એતન્માદુપસર્ગાદુદ્ધરિષ્યામિ તદા તપઃ કરિષ્યામીતિ । તતો વ્રતમાહાત્મ્યાજ્જલદેવતયા તસ્યાઃ સિંહાસનાદિપ્રાતિહાર્યં કૃતમ્ । તચ્છ્રુત્વા પશ્ચાત્તપં કૃત્વા રાજા તમાનેતું ગતઃ । આગચ્છતા વનમધ્યે ગુણધરનામાઽ-વધિજ્ઞાની મુનિર્દેષ્ટિઃ । સ ચ વૃષભસેનયા પ્રણમ્ય નિજપૂર્વભવચેષ્ટિતં પૃષ્ઠઃ । કથિતં

“આ પૃથિવીચન્દ્ર મારો મર્મભેદી છે.” એવો વિચાર કરીને આવ્યો અને રાજા ઉગ્રસેનની બાહુ મહેરખાનીથી તેનો સામન્ત થયો.

“આ સ્થાને બેઠેલા એવા મારી પાસે જે પ્રાભૂત (ભેટ) આવશે તેનો અર્ધો ભાગ મેઘર્પિંગળને અને અર્ધો ભાગ હું વૃષભસેનાને આપીશ.” એવી ઉગ્રસેન વ્યવસ્થા કરી.

એક દિવસ જે રત્નકંબલ આવી. નામાંકિત કરીને એક એક કંબલ તે બંનેને આપી. એક દિવસ મેઘર્પિંગળની વિજયા નામની રાણી મેઘર્પિંગળની કંબલ આદીને પ્રદક્ષિણાપરમાણુ રૂપવતી પાસે ગઈ, ત્યાં કંબલની અદલાબદલી થઈ ગઈ. એક દિવસ વૃષભસેનાનાથી કંબલ આદીને મેઘર્પિંગળ, રાજા ઉગ્રસેનની સભામાં તેની સેનામાં આવ્યો. તેને જોઈને અતિકેપથી રાજાની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. મેઘર્પિંગળ તેને જોઈને, “આ રાજા મારા ઉપર ગુસ્સે થયો છે.”—એમ બાણીને દૂર ભાગ્યો. મુન્દને એવેલા ઉગ્રસેને વૃષભસેનાને મારવા માટે સમુદ્રના પાણીમાં ફેંડી. તેણે (વૃષભ-સેનાએ) પ્રતિજ્ઞા કરી કે, “જે હું આ ઉપસર્ગમાંથી બચીશ તો તપ કરીશ.”

તેની વ્રતન. માહાત્મ્યથી, જગદેવતાએ તેનું સિંહાસનાદિ પ્રાતિહાર્ય કર્યું. તે મેઘર્પિંગળને મળેને પદ્મનાભ થયો અને તે ને ને લેવાને ગયો. પાછા આવતાં રાજાએ વ્રતનની વાતને જાણતા અવધિજ્ઞાની મુનિ દીઠા; તેમને પ્રણામ કરી વૃષભસેનાએ રાજાને પદ્મનાભ કરાવી પૂરી.

च भगवता । यथा—पूर्वभवे त्वमत्रैव ब्राह्मणपुत्री नागश्री नामा जातासि । राज-
कीयदेवकुले सम्मार्जनं करोषि तत्र देवकुले चैकदाऽपराहे प्राकाराभ्यन्तरे निर्वीत-
गर्तायां मुनिः दत्तनामा मुनिः पर्यैकदायोत्वमग्रेण स्थितः । त्वया च कृत्या भवितः कृत्-
काद्राजा समायातोऽत्रागमिष्यतीत्युत्तिष्ठोत्तिष्ठ सम्मार्जनं करोमि कर्मेति वृषापायास्तत्र
मुनिः कायोत्सर्गं विधाय मौनेन स्थितः । ततस्त्वय कचदारणे दुर्यन्धोदग्निं सम्मार्जनं
कृतम् । प्रभाते तत्रागतेन राज्ञा तत्प्रदेशे क्रीडता उन्मत्तविद्वन्निःस्वयितप्रदेशं दृष्ट्वा
उत्सन्नय निःसारितश्च स मुनिः । ततस्त्वयात्मनिन्दां कृत्वा धर्मे रुचिः कृता ।
परमादरेण च तस्य मुनेस्त्वया तत्पीडोपशमनार्थं विमिश्रमौदघदानं वैश्वदेवे च
कृतम् । ततो निदानेन मृत्वेष्ट धनपनिधनश्रियोः पुत्री वृषभसेना नाम जातासि ।
औषधदानफलात् सर्वौषधद्विफलं जातम् । कचदानदुरणान् दमयिता च । इति भूषणभक्त्यै
मोचयित्वा वृषभसेना तत्समीपे आर्यिका जाता । औषधदानभयं नन्द ।

શ્રુતદાને કૌણ્ડેશો દૃષ્ટાન્તઃ । અસ્ય કથા—

‘કુરુમણિગ્રામે ગોપાલો ગોવિન્દનામા । તેન ચ કોટરાદુદ્ધૃત્ય ચિરન્તન-
પુસ્તકં પ્રવૃજ્ય મત્તયા પદ્મનન્દિમુનયે દત્તમ્ । તેન પુસ્તકેન તત્રાટવ્યાં પૂર્વમદ્ધારકાઃ
કેચિત્ કિલ પૂજાં કૃત્વા કારયિત્વા ચ વ્યાખ્યાનં કૃતવન્તઃ કોટરે ધૃત્વા ચ
ગતવન્તશ્ચ । ગોવિન્દેન ચ વાલ્યાત્પ્રભૃતિ તં દૃષ્ટ્વા નિત્યમેવ પૂજા કરતા વૃક્ષકોટર^૧-
સ્યાપિ । એવ સ ગોવિન્દો નિદાનેન મૃત્વા તત્રૈવ ગ્રામકૂટસ્ય પુત્રોઽભૂત્ । તમેવ
પદ્મનન્દિમુનિમાલોક્ય જાતિસ્મરો જાતઃ । તપો ગૃહીત્વા કૌણ્ડેશનામા મહામુનિઃ શ્રુત-
ધરોઽભૂત્ । ઇતિ શ્રુતદાનસ્ય ફલમ્ ।

વસતિદાને સૂકરો દૃષ્ટાન્તઃ । અસ્ય કથા—

માલવદેશે ઘટગ્રામે કુમ્ભકારો દેવિલનામા^૩ નાપિતશ્ચ ધમિલ્લનામા । તાભ્યાં

શ્રુતના ઉપકરણના દાનમાં કૌણ્ડેશ દૃષ્ટાન્ત છે.

કૌણ્ડેશની કથા—૩

કુરુમણિ ગામમાં ગોવિન્દ નામનો ગોવાળિઓ હતો. તેણે પુરાતન પુસ્તકનો
કોટરમાંથી (બગેલામાંથી) ઉદ્ધાર કરીને તથા ભક્તિથી તેનું પૂજન કરીને પદ્મનન્દિ
મુનિને તે આપ્યું. તે પુસ્તક દ્વારા તે જંગલમાં કોઈ પૂર્વ ભટ્ટારકોએ તેની પૂજા કરી
તથા કરાવીને, વ્યાખ્યાન કર્યું હતું અને તેને તે કોટરમાં (બગેલામાં) મૂકીને ચાલ્યા
ગયા હતા. ગોવિન્દ ગોવાળીથી તે શાસ્ત્ર જોઈને નિત્ય તેની પૂજા કરતો. ફરીથી તેનાં
દર્શન થાય તે માટે તેણે તેને વૃક્ષના કોટરમાં સ્થાપિત કર્યું. તે ગોવિન્દ નિદાનથી
મરીને તે ગામમાં જ ગામકૂટનો પુત્ર થયો. તે જ પદ્મનન્દિ મુનિને જોઈને તેને જાતિ-
સ્મરણ થયું. તપ ધારણ કરીને તે કૌણ્ડેશ નામનો શ્રુતધર મહામુનિ થયો.

તે પ્રમાણે શ્રુતદાનનું—શ્રુતના ઉપકરણના દાનનું દેણ છે. ૩.

વસતિના દાનમાં સૂકર દૃષ્ટાન્ત છે.

સૂકરની કથા—૪

મલવ દેશમાં ઘટ ગામમાં દેવિલ નામનો કુંભાર અને ધમિલ્લ નામનો હામ

૧. કુરુમણિ ગ્રામ નામનું કુરુમણિ ગ્રામ.

૨. કુરુમણિ ગ્રામ નામનું કુરુમણિ ગ્રામ.

૩. દેવિલનામા ।

पथिकजनानां वसतिनिमित्तं देवकुलं कारितम् । एकदा देविलेन मुनये तत्र प्रथमं
वसतिर्दत्ता धमिल्लेन च पश्चात् परिव्राजकस्तत्रानीय धृतः । ताभ्यां च धमिल्लपरि-
व्राजकाभ्यां निःसारितः स मुनिर्द्वयमूले राज्ञो दंशमशकशीतादिकं महमानः स्थितः ।
प्रभाते देविलधमिल्लौ तत्कारणेन परस्परं युद्धं कृत्वा मृत्वा विन्ये ब्रयेण सूकर-
व्याघ्रौ प्रौढौ जातौ । यत्र च गुहायां न सूकरमिष्टानि तत्रैव च गुहायामेव
समाधिगुप्तत्रिगुप्तमुनि आगत्य स्थितौ । तौ च दृष्ट्वा जानिस्सरो धृत्वा देविलवर-
सूकरो धर्ममाकर्ण्य व्रतं गृहीतवान् । तन्प्रस्तावे मनुष्यगन्धमात्राद्य मुनिसङ्घातार्थं न
व्याघ्रोऽपि तत्रायातः । सूकरश्च तयो रक्षानिमित्तं गुहाद्वारे स्थितः । तत्रापि तौ
परस्परं युद्धं कृत्वा मृतौ । सूकरो मुनिरक्षणाभिप्रायेण गुहाद्वारं निर्वहन् तत्रैव
महद्भिको देवो जातः । व्याघ्रस्तु मुनिरक्षणाभिप्रायेणानिर्गन्धमिष्टान्दत्तान् तत्रैव
गतः । वसतिदानस्य फलम् ॥ ११८ ॥

६६। ने अनेने भुसादेने २८६। गाटे देवदेव अनायः ।

યથા વૈયાવૃત્યં વિદધતા ચતુર્વિધં દાનં દાતવ્યં તથા પૂજાવિધાનમપિ કર્તવ્ય-
મિત્યાહ—

દેવાધિદેવચરણે પરિચરણં સર્વદુઃખનિર્હરણમ્ ।

કામદુહિ કામદાહિનિ પરિચિનુયાદાદતો નિત્યમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

આદતઃ આદરયુક્તઃ નિત્યં પરિચિનુયાત્ પુષ્ટં કુર્યાત્ । કિં ? પરિચરણં પૂજાં ।
કિંવિશિષ્ટં ? સર્વદુઃખનિર્હરણં નિઃશેષદુઃખવિનાશકં । ક્વ ? દેવાધિદેવચરણે દેવાના-
મિન્દ્રાદીનામધિકો વન્ધો દેવો દેવાધિદેવસ્તસ્ય ચરણઃ પાદઃ તસ્મિન્ । કથંભૂતે ?
કામદુહિ વાઙ્મિત્યગ્રદે । તથા કામદાહિનિ કામવિધ્વંસકે ॥ ૧૧૯ ॥

ખાસ કરીને પ્રસિદ્ધ થયાં છે. ૧૧૮.

એમ વૈયાવૃત્ય કરનારે ચાર પ્રકારનું દાન કરવું જોઈએ, તેમ પૂજાવિધાન પણ
કરવું જોઈએ—એમ કહે છે—

અર્હતપૂજનું વિધાન

સોલ ૧૧૯

અન્યથાર્થઃ—[કામદુહિ] ધ્વંષિત ક્ષેપ દેનાર [કામદાહિનિ] અને વિષય-
વાસનાની ધ્વંષાનો નાશ કરનાર [દેવાધિદેવચરણે] દેવોના દેવ-અરહંતદેવતાં અરણ્યમાં
[સર્વદુઃખનિર્હરણમ્] સર્વ દુઃખોને નાશ કરનારી [પરિચરણમ્] પૂજા [આદતઃ] આદર-
યુક્ત-અભિપ્રાય થઈને [નિત્યમ્] દૈનિક-પ્રતિદિન [પરિચિનુયાત્] કરવી જોઈએ.

ટીકા:—‘આદતઃ’ આદરયુક્ત થઈને, ‘નિત્યં પરિચિનુયાત્’ નિત્ય પુષ્ટ કરવી
જોઈએ. કું ? ‘પરિચરણં’ પૂજા. કેવા પ્રકારની (પૂજા)? ‘સર્વદુઃખનિર્હરણમ્’ સર્વ
દુઃખોનો વિનાશ કરનાર. કયાં (પૂજા)? ‘દેવાધિદેવચરણે’ દેવોના ધન્દ્રોને અધિક
વન્ધ દેવ-તે દેવાધિદેવ, તેમનાં અરણ્ય-પાદ, તેમાં; કેવાં (અરણ્યમાં)? ‘કામદુહિ’
વાઙ્મિત્ય (કળા) દેનાર તથા ‘કામદાહિનિ’ વિષયવાસનાનો વિધ્વંસ (નાશ) કરનાર
(અરણ્યમાં).

અન્યથાર્થઃ—ભગવાનની પૂજા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનારી છે, આદે ભક્તિભાવ
પૂજા કરીને આદરે, અરહંત દેવતા વાંચન ક્ષેપ આપનાર તથા વિષયવાસનાને દૂર કરનાર
અરહંત નિત્ય પૂજા કરવી જોઈએ. ૧૧૯.

पूजामाहात्म्यं किं क्वापि केन प्रकटितमित्याशङ्क्याह—

अर्हचरणसुपर्यामिहानुभावं महात्मनामवदन् ।

मेकः प्रमोदमत्तः कुमुदेनकेन राजगृहे । १३०

मेको मण्डूकः । प्रमोदमत्तो विशिष्टधर्माट्टगणेन हृष्टः । अवदन् कथितवान् ।
किमित्याह—अर्हदित्यादि । अर्हतश्चरणौ अर्हचरणौ तयोः नयवौ इजा तस्याः
महाब्रुभावं विशिष्टं माहात्म्यं । केपामवदन् ? महात्मनां स्वयज्जिह्वा । केन कथा ?
कुमुदेनकेन । क्व ? राजगृहे ।

अस्य कथा

मगधदेशे राजगृहनगरे राजा श्रेणिकः, श्रेणी नामकः, श्रेणिर्नामकः । म

शा दारिद्र्यं, कथां श्रुत्वा श्रेणी पुत्रान् माहात्म्यं श्रुत्वा ३३—३४—३५—३६—३७—३८—
३९—४०—

નાગદત્તઃ શ્રેષ્ઠી સર્વદા માયાયુક્તવાન્મૃત્વા નિજપ્રાજ્ઞણવાપ્યાં મેકો જાતઃ । તત્ર
 ચાગતામેકદા ભવદત્તાશ્રેષ્ઠિનીમાલોક્ય જાતિસ્મરો ભૂત્વા તસ્યાઃ સમીપે આગત્ય ઉપ-
 ર્યુત્પ્લુત્ય ચટિતઃ । તથા ચ પુનઃ પુનર્નિર્ઘાટિતો રટતિ, પુનરાગત્ય ચટતિ ચ ।
 તતસ્તથા કોઽપ્યયં મદીયો હૃદો ભવિષ્યતીતિ સમ્પ્રધાર્યાવધિજ્ઞાની સુવ્રતસુનિઃ પૃષ્ઠઃ ।
 તેન ચ તદ્વ્રત્તાન્તે કથિતે ગૃહે નીત્વા પરમગૌરવેનાસૌ ધૃતઃ । શ્રેણિકમહારાજશ્ચૈકદા
 વર્ધમાનસ્વામિનં વૈભારપર્વતે સમાગતમાકર્ણ્ય આનન્દમેરીં દાપયિત્વા મહતા વિભવેન
 તં વન્દિતું ગતઃ । શ્રેષ્ઠિન્યાદૌ ચ ગૃહજને વન્દનામત્તયર્થં ગતે સ મેકઃ પ્રાંગણ-
 વાપીકમલં પૂજાનિમિત્તં ગૃહીત્વા ગચ્છન્ હસ્તિનઃ પાદેન ચૂર્ણયિત્વા મૃતઃ । પૂજાનુ-
 રાગવશેનોપાર્જિતપુણ્યપ્રભાવાત્ સૌધર્મે મહર્દિકદેવો જાતઃ । અવધિજ્ઞાનેન પૂર્વભવ-
 વૃત્તાન્તં જ્ઞાત્વા નિજમુકુટાગ્રે મેકચિહ્નં કૃત્વા સમાગત્ય વર્ધમાનસ્વામિનં વન્દમાનઃ
 શ્રેણિકેન દૃષ્ટઃ । તતસ્તેન ગૌતમસ્વામી મેકચિહ્નેઽસ્ય કિં કારણમિતિ પૃષ્ઠઃ તેન ચ

હતાં. તે નાગદત્ત શેઠ સર્વદા માયાચારી હોવાથી મરીને પોતાના આંગણાની વાવમાં
 દેડકો થયો. ત્યાં એક દિવસ ભવદત્તા શેઠાણીને આવેલી જોઈને તેને જાતિસ્મરણ થયું
 અને તેની સમીપે આવીને-હૃદીને તેના ઉપર પડ્યો. તે (શેઠાણી) તેને વારંવાર પાછો
 દેખાવતી અને તે ૨૨-૨૨ શબ્દ કરતો ફરીથી આવીને તેને આડતો હતો. પછી આ
 દર્શક મારો પ્રિય હશે એમ ધારીને તેણે અવધિજ્ઞાની સુવ્રતસુનિને પૂછ્યું.

જ્યારે તેણે તેનું વૃત્તાન્ત કહ્યું ત્યારે તેને ઘેર લઈ જઈને પરમ ગૌરવથી (માનથી)
 ગાળતામાં આવડ્યો.

એક દિવસ શ્રેણિક મહારાજ, વર્ધમાનસ્વામીને વૈભાર પર્વત પર આવેલા
 માંજાણીને આનન્દમેરી વગડાવી મહાવૈભવથી (ઠાઠમાઠથી) તેમને વંદના કરવા ગયા.
 માંજાણી આદિ ઘરનાં માણસો જ્યારે વંદના-ભક્તિ માટે ગયાં ત્યારે તે દેડકો આંગણાની
 વાવમાંનું કમળ પૂજાનિમિત્તે અદણ કરીને (વંદના માટે) જતાં, હાથીના પગ તળે
 નાગદત્તને મરી ગયો. પૂજાના અનુરાગના કારણે ઉપાર્જિત પુણ્યના પ્રભાવથી તે
 ગૌતમ સ્વામીનાં મહામહાધારી થય થયો.

અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વાભવનું વૃત્તાન્ત જાણીને પોતાના સુગટના અગ્રભાગમાં દેડકાનું
 ચિહ્ન કરીને આવડ્યો અને શ્રેણિકે તેને વર્ધમાનસ્વામીને વંદના કરતો જોયો. પછી તેણે
 શ્રેણિકે, તેને દેડકાનું ચિહ્ન કેમ છે તેનું કારણ ગૌતમસ્વામીને પૂછ્યું અને તેમને

पूर्ववृत्तान्तः कथितः । तच्छ्रुत्वा सर्वे जनाः पूजानिमयविधाने उद्यताः संजाता इति ॥ १२० ॥

इदानीमुक्तप्रकारस्य वैद्यावृत्त्यस्यातीचारानाह—

हरितपिधाननिधाने व्यनादरात्मकप्रवृत्त्यानि

वैद्यावृत्त्यस्यैते व्यतिक्रमाः पञ्च कथ्यन्ते ॥ १२१ ॥

पंचते आर्यापूर्वार्थकथिता । वैद्यावृत्त्यस्य व्यतिक्रमाः कथ्यन्ते । अथादि । हरितपिधाननिधाने हरितेन पञ्चपत्रादिना पिधानं कल्पयित्वा । तत्र हरिते तस्मिन् निधानं स्थापनं । तस्य अनादरः प्रवृत्त्यनोपकारादनादरः । अनादरादनादरः । दानमेतस्यां वेलायामेवंविधपात्राय दानव्यमिति आचार्यवद्विद्वत् दानवृत्त्यस्यैते

तेनो पूर्ववृत्तान्त एही शंखपात्रयोः । ते शंखपात्रयोः पञ्च पत्रादिना । तत्र हरिते निधानं स्थापनं । तस्य अनादरः प्रवृत्त्यनोपकारादनादरः । अनादरादनादरः । दानमेतस्यां वेलायामेवंविधपात्राय दानव्यमिति आचार्यवद्विद्वत् दानवृत्त्यस्यैते

इवे उक्त प्रकारेण वैद्यावृत्त्यस्याव्यतिथ्याः ॥ १२१ ॥

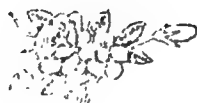
સ્મૃતેરભાવઃ । મત્સરત્વમન્યદાતૃદાનગુણાસદ્વિષ્ણુત્વમિતિ^૧ ॥ ૧૨૧ ॥

इति प्रभाचन्द्रविरचितायां समन्तभद्रस्वामिविरचितोपासकाध्ययनटीकायां
चतुर्थः परिच्छेदः ।

અને મત્સરત્વ અર્થાત અન્ય દાતારના દાન-ગુણને સદ્દેશ નહિ કરવા—એ પાંચ વૈયાવૃત્યના અતિથારો છે.

ભાવાર્થઃ—૧. આપવાની વસ્તુને કમળપત્રાદિ હરિત (સચિત્ત) વસ્તુથી ઠાંકવી, ૨. આપવાની વસ્તુને સચિત્ત વસ્તુમાં મૂકવી, ૩. દાન દેવામાં અનાદર કરવો, ૪. દાન દેવાની વિધિ, સમય અને પાત્રાદિનું ભૂલ્લી જવું અને ૫. બીજાના દાનગુણની ઈર્ષ્યાબુદ્ધિ કરવી—એ પાંચ વૈયાવૃત્યના (અતિથિસંવિભાગના) અતિથાર છે.^૨

એ પ્રમાણે શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામી વિરચિત ઉપાસકાધ્યયનની
શ્રી પ્રભાચંદ્રવિરચિત સંસ્કૃત ટીકામાં ચોથો પરિચ્છેદ પૂર્ણ થયો. ૪.

संक्षेपना प्रतिसाधिका

अथ सागरेणाशुप्रतादिवत् संक्षेपनाशुप्रतादिवत् । न च किं प्रतादिवत्
वाञ्छातव्येत्याह—

उपसर्गे दुर्मिथे जगति नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु

धर्माय नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु

आर्या गणधरदेवादयः । संक्षेपनामाहः । विदुः । नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु
नमस्तु नमस्तु । उपसर्गे तिर्यग्नाशुप्रतादेवमनात् । विदुः । नमस्तु नमस्तु नमस्तु नमस्तु

दवे श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा
श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा श्रावणेना आशुप्रतादिनीं देवा

एतच्च विशेषणं दुर्भिक्षजरारुजानां प्रत्येकं सम्बन्धनीयं । किमर्थं तद्विमोचनं ? धर्माय रत्नत्रयाराधनार्थं न पुनः परस्य ब्रह्मद्वत्याद्यर्थं ॥ १२२ ॥

(જેનો ઉપાય થઈ શકે નહિ તેવો). આ વિશેષણનો ‘દુર્ભિક્ષ, જરા અને રુજા’—એ પ્રત્યેક સાથે સંબંધ જોડવો. (અર્થાત્ ઉપાયરહિત દુર્ભિક્ષના સમયે, ઉપાયરહિત ઘડપણમાં અને ઉપાયરહિત રોગના સમયે). શા માટે તેનો ત્યાગ કરવો? ‘ધર્માય’ ધર્મ માટે અર્થાત્ રતનત્રયની આરાધના માટે, પણ નહિ કે બીજાના આત્મઘાતાદિ માટે (સંલેખના કહી છે.)

ભાવાર્થ:—બેધલાજ (નિરુપાય) ઉપસર્ગ આવી પડતાં, દુષ્કાળ પડતાં, ઘડપણ આવતાં અને અસાધ્ય રોગ થતાં, રતનત્રયસ્વરૂપ ધર્મની આરાધના માટે કપાયને કૃપ કરીને શરીરનો ત્યાગ કરવો તેને સંલેખના કહે છે.

વિશેષ

સંલેખનાને સમાધિમરણ યા સંન્યાસમરણ પણ કહે છે. સમ્યક્પ્રકારે કપાય અને કાયને કૃપ કરવી તેને સંલેખના કહે છે.

કપાયને કૃપ કરવા—મંદ કરવા તે નિશ્ચય સંલેખના છે અને કપાય મંદ થતાં આદાર-જાળ આદિ પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ થવો અને તેના કારણે શરીરનું કૃપ થવું તે ત્યાગદાર સંલેખના છે.

ચિત્તને શાંત અર્થાત્ રાગ-દ્વેષની મંદતા યુક્ત કરવું તેને સમાધિ કહે છે અને પરપાર્થ પ્રત્યેના મમત્વભાવનો ત્યાગ કરવો તેને સંન્યાસ કહે છે.

તેથી કપાય-કપાયને કૃપ કરી, સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી, શાંત ચિત્તથી શરીરનો ત્યાગ કરવો તે સમાધિમરણ છે. તેના બે ભેદ છે—

૧. અવિચાર સમાધિમરણ અને ૨. સચિત્ત સમાધિમરણ.

૧. અવિચાર સમાધિમરણ

અવિચારક દેવ. મનુષ્ય, નિર્ગુણ અથવા અચેતનકૃત ઉપસર્ગ આવી પડે, ઘરમાં વાડાંની અગામીથી બચવાનો ઉપાય રહે નહિ, દરિયામાં વહાણ ડૂબવાની તૈયારીમાં રહે, કોઈક કામ કરી રહે અને તેના ઉપાય માટે કોઈ સમય રહે નહિ, પ્રાણઘાતક દેવ, દેવ, દેવ-દેવ અથવા અવિચારક પ્રાણ ઉપસ્થિત થતાં પોતાના શરીરને સ્વયમેવ વિનાશ કરીને અવિચાર સંન્યાસ કારણ કરવો તે અવિચાર સમાધિમરણ છે.

અધિકરણં સમાશ્રયો યત્તપસ્તત્ફલં । યત્ત એવં, તસ્માદ્યાવદ્વિભવં યથાશક્તિ । સમાધિ-
મરણે પ્રયતિતત્ત્વ્યં પ્રકૃષ્ટો યત્નઃ કર્તવ્યઃ ॥ ૧૨૩ ॥

તત્ર યત્નં કુર્વાણ એવં કૃત્વેદં કુર્યાદિત્યાહ—

સ્નેહં વૈગં મજ્જં પરિબ્રહ્મં ચાપહાય શુદ્ધમનાઃ ।

મ્વજનં પરિજનમપિ ચ જ્ઞાન્ત્યા ક્ષમયેત્પ્રિયૈર્વચનૈઃ ॥ ૧૨૪ ॥

આલોચ્ય મર્વમેનઃ કૃતકારિતમનુમતં ચ નિર્વ્યાજમ્ ।

આગેપયેન્મહાવ્રતમામરણસ્થાયિ નિર્શેષમ્ ॥ ૧૨૫ ॥ યુગલં ।

તે 'તપઃફલમ્' તપત્તુ' રૂપ અર્થાત સંદેશતપ છે, 'તસ્માત્' તેથી 'યાવદ્વિભવમ્' યથા-
શક્તિ 'સમાધિમરણે' સમાધિમરણુને 'પ્રયતિતત્ત્વ્યમ્' પ્રયતન કરવો જોઈએ.

ભાવાર્થ:—તપશ્ચરણ કરવાતું રૂપ અન્તિમ ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે,
અર્થાત મૃત્યુ સમયે સમાધિમરણ કરવાથી જ તપશ્ચરણ રૂપીભૂત થાય છે. જો સમાધિ-
મરણ ન થયું તો જીવનભર જે જપ-તપ કયું તે બધું વૃથા છે, માટે સમાધિમરણ
(સંદેશના)ના વિષયમાં પોતાની પૂણું શક્તિથી પ્રયતન કરવો જોઈએ.

“મં જે જીવનપર્યંત પુણ્યરૂપ કાર્ય કયું છે તેમાં ધર્મનું પાલન કયું છે, તે
પર્મને મારી સાથે લઈ જવા માટે આ એક સંદેશના જ સમર્થ છે—એવો વિચાર કરી
માનવે અવશ્ય સમાધિમરણ કરવું જોઈએ.”

“તું મરણના સમયે અવશ્ય શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સમાધિમરણ કરીશ—એ રીતે
આત્માનારૂપ પરિણતિ કરીને મરણકાળ આવે તે પહેલાં જ આ સંદેશનાત્રત પાળતું
જોઈએ અર્થાત આગીકાર કરવું જોઈએ.” ૧૨૩.

સમાધિમરણના વિષયમાં ચાલ કરનારે આવું કરીને આ કરવું જોઈએ—એમ
કહે છે—

સંદેશનાની નિધિ

સં. ૧૨૪-૧૨૫

અર્થ:—સંદેશનાની નિધિ [સ્નેહ] રાગ, [વૈરમ્] દ્વેષ, [સજ્ઞ] મોહ

અને અન્ય સંદેશનાની નિધિ આત્મિક શોધ ૧૭૫-૧૭૬.

स्वयं क्षान्त्वा । शिष्यैर्वचनैः स्वजनं पण्डितमपि क्षमयेत् । किं कृत्वा ? अन्तः
त्यक्त्वा । के ? स्नेहमुपकारके दस्तुनि शीत्यनुबन्धं । दैर्घ्यमुपकारके द्रेषानुबन्धं । सन्तं
पुत्रस्त्र्यादिकं । ममेदमहमस्येत्यादिसम्बन्धं परिग्रहं दायाभ्यन्तरं । एतन्मतेनान्यथा भवति
निर्मलचित्तः सन् क्षमयेत् । तथा आनोषयेत् मयापदेदान्मनि । किं तत् ? आनोषणं
कथंभूतं ? आसुरणस्यापि मरणपर्यन्तं निःशेषं च पंचग्रहणमपि । किं कृत्वा ? आनोषणं ।
किं तत् ? एनो दोषं । किं तत् ? सर्वं कृतकारितमनुगतं च । स्वयं किं कृतं किं कृतं
दोषं, कारितं हेतुभावेन, अनुमतमन्येन क्रियमाणं मनसा इत्यादि । इत्यनेनैवेति

[च] अने [परिग्रहम्] परिग्रहने [अन्तः] अन्तः [अन्तः] अन्तः [अन्तः] अन्तः
अने [दोषः] दोषः [अने] अने [अने] अने [अने] अने [अने] अने [अने] अने
अने [परिग्रहमपि] परिग्रहमपि [अन्तः] अन्तः [अन्तः] अन्तः [अन्तः] अन्तः
अन्तः

નિર્વ્યાજં દશાલોચનાદોષવર્જિતં યથા ભવત્યેવમાલોચયેત્ । દશ હિ આલોચનાદોષા ભવન્તિ । તદુક્તં—

આકંપિય અણુમાણિય જં વિદ્વં વાદરં ચ સુહમં ચ ।

છન્નં સદ્ગુણયં બહુજળમવ્વત્ત તસ્સેવી ॥ ૧ ॥ इति ।

एवंविधामालोचनां कृत्वा महाव्रतमारोप्यैतत् कुर्यादित्याह—

शोकं मयमवसादं क्लेदं कालुष्यमरतिमपि हित्वा ।

सत्त्वोत्साहमुदीर्य च मनः प्रसाद्यं श्रुतैस्मृतैः ॥ १२६ ॥

નિશ્ચલભાવથી આલોચનાના દશ દોષો રહિત આલોચના કરે.

આલોચનાના દશ દોષો છે. તે આ પ્રમાણે કહ્યા છે—

આકંપિય અણુમાણિય જં વિદ્વં વાદરં ચ સુહમં ચ ।

છન્નં સદ્ગુણયં બહુજળમવ્વત્ત તસ્સેવી ॥ ૧ ॥ इति

૧. આકંપિત, ૨. અનુયાયિત, ૩. યદ્દદષ્ટ, ૪. વાદર, ૫. સૂક્ષ્મ, ૬. છન્ન, ૭. શબ્દાકુલિત, ૮. બહુજન, ૯. અવ્યક્ત અને ૧૦. તસ્સેવી—એ દશ આલોચનાના દોષો છે.

ભાવાર્થ:—(શ્લોક ૧૨૪) સમાધિમરણ કરનાર વ્યક્તિ ઉપકારક વસ્તુથી રાગ, અનુપકારક વસ્તુથી દ્વેષ, સ્ત્રી-પુત્રાદિથી મમતાનો સંબંધ અને બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહ—એ અર્થોને છોડીને શુદ્ધ મનવાળો થઈને પ્રિયવચ્ચનોથી પોતાના કુટુંબીજનોની તથા નોકર-ચાકરોની પણ ક્ષમા માગી, સ્વયં તેમને ક્ષમા કરે.

(શ્લોક ૧૨૫)—તથા મન, વચન, કાય દ્વારા કૃત, કારિત અને અનુભોક્તિ સમસ્ત પાપોની નિર્દોષ આલોચના કરીને જીવનપર્યંત પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરે.

(આદી મહાવ્રતો ઉપચારથી કહ્યા છે, નહિ કે મુનિદશાના મહાવ્રત). ૧૨૪-૧૨૫.

આ પ્રકારની આલોચના કરીને અને મહાવ્રત ધારણ કરીને, આ કરવું જોઈ એ ને કહે છે—

શ્લોક ૧૨૬

અર્થ:—[શોકમ્] શોક, [મયમ્] ભય, [અવસાદમ્] વિપાદ-બિદ, [ક્લેદમ્] રોષ, [કાલુષ્યં] રાગ-દ્વેષ અને [અરતિમ્ અપિ] અપ્રિયને પણ [હિત્વા]

प्रसाद्यं प्रसन्नं कार्यं । किं तत् ? मनः । कैः ? श्रुतगमयजुः । अर्चयितुः ?
 अमृतः अमृतोपमैः संसारदुःखसन्तापपानोदकैरित्यर्थः । किं कृत्वा ? दिव्याः किं तद्दि-
 त्याद—शोकमित्यादि । शोकं—हृष्टवियोगे नदगुणमोचनं, मयं—शुचिगमयदिनोक्त-
 निमित्तमिहलोकादिभयं वा, अवसादं विषादं स्वेदं वा, ज्वरेदं स्नेहं, ज्वरद्वयं कश्चिद्विषये
 रागद्वेषपरिणतिं । न केवलं प्रागुक्तमेव अपि नु अन्निमिदि अन्ननिमिदि । न केवल-
 येनदेव कृत्वा किन्तु उदीर्य च प्रकाश्य च । कं ? मन्त्रोन्मादं मन्त्रोन्मादोन्मादोन्माद-
 रत्नं ॥ १२६ ॥

आहारं परिहाप्य क्रमशः स्निग्धं विवर्धयेत्पानम् ।

स्निग्धं च हापयित्वा खरपानं पूरयेत्क्रमशः ॥ १२७ ॥

खरपानहापनामपि कृत्वा कृत्वोपवासमपि शक्यम् ।

पञ्चनमस्कारमनास्तनुं त्यजेत्मर्दयत्नेन ॥ १२८ ॥

स्निग्धं दुग्धादिरूपं पानं । विवर्धयेत् परिपूर्णं दापयेत् । किं कृत्वा ? परिहाप्य परित्याज्य । कं ? आहारं कवलाहाररूपं । कथं ? क्रमशः 'प्रागशनादिक्रमेण पश्चात् खरपानं कंजिकादि, शुद्धपानीयरूपं वा । किं कृत्वा ? हापयित्वा । किं ? स्निग्धं च स्निग्धमपि पानकं । कथं ? क्रमशः । स्निग्धं हि परिहाप्य कंजिकादिरूपं खरपानं पूरयेत् विवर्धयेत् । पश्चात्तदपि परिहाप्य शुद्धपानीयरूपं खरपानं पूरयेदिति ॥ १२७ ॥

स्वरपानद्यापनामपि कृत्वा । कथं ? शक्त्या स्वमनिसन्निधौ स्वेच्छा-
 नगरिरूपं । पश्चादुपवासं कृत्वा तनुमपि त्यजेत् । कथं ? सर्वकामेन सर्वभूत-
 संयमचारित्रध्यानधारणादौ यत्नस्तात्पर्यं तेन । किंदिगिष्टः सन् । पञ्चमस्कारादित्तत्तः ॥ १२८ ॥

સંદેહના પણ અહિંસા છે, કારણ કે—

“આ સંન્યાસ-મરણમાં હિંસાના હેતુભૂત કષાય ક્ષીણતાને પામે છે, તેથી સંન્યાસને (સંદેહનનાને) પણ (આચાર્યોએ) અહિંસાની પ્રસિદ્ધિ માટે કહેલ છે.”

સમાધિમરણની આવશ્યકતા

“રોગાદિક થતાં યથાશક્તિ ઔષધ કરે, પણ જ્યારે અસાધ્ય રોગ થઈ જાય, કોઈ રીતે ઉપચારથી લાભ ન થાય ત્યારે આ શરીર દુષ્ટ સમાન સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય કહ્યું છે અને ઇચ્છિત ફળદાતા ધર્મ વિશેષતાથી પાલન કરવા યોગ્ય કહેલ છે. મરણ બાદ બીજું શરીર પણ મળે છે, પરંતુ ધર્મપાલન કરવાની યોગ્યતા મળવી અતિશય દુર્લભ છે. આથી વિધિપૂર્વક જ્ઞાનના ત્યાગમાં દુઃખી ન થતાં સંયમપૂર્વક મન-વચન-કાયનો ઉપયોગ આત્મામાં એકત્રિત કરવો જોઈએ અને “જન્મ, જરા અને મૃત્યુ શરીર સંબંધી છે, મને નથી”—એવું ચિન્તવન કરી, નિર્મમત્વી થઈ વિધિપૂર્વક આદાર ઘડાડી, ગોતાના ત્રિકાળી અકષાય જ્ઞાતામાત્ર સ્વરૂપના લક્ષે કાયા દૂર કરવી જોઈએ અને શાસ્ત્રામૃતના પાનથી કષાયો પાતળા પાડવા જોઈએ. પછી માર પ્રકારના સંઘની (મુનિ, આર્જિકા, આવક, આવિકાની) સાક્ષી વડે સમાધિ-મરણમાં સાવધાન—ઉદ્યમવંત થવું.”

“હે જિતેન્દ્રિય ! તું લોજન-સાધનાદિરૂપ કલ્પિત પુદ્ગલોને તરુ પત્ર દિવ્યની સમજે છે ? અને એમ માને છે કે, આમાંથી કોઈ પુદ્ગલ એમાં પણ છે કે નો ભોજનમાં નથી.” એ તો મહાન આશ્ચર્યની વાત છે કે બહુ, વિચારે તો કમ કે આ શૂન્ય પુદ્ગલ તારા અણ્વીમાં કોઈ પ્રકારે મળી શકે તેમ છે. આજ કલ્પિતોના પુદ્ગલોને તેને અનુભવીને તે એમ માની લીધું છે કે, “હું જ તેનો ભોજન કરું છું” એ તે દમ્ભનો દવે જ્ઞાનપુદ્ગલને સર્વથા છોડી દે અને નિર્ચળ જ્ઞાનાનંદમય સ્વરૂપમાં સ્થિત થાય. આ તે જ સમય છે કે જેમાં જ્ઞાની યજ્ઞ મુદ્દનામાં સ્થાવર ન કરે છે અને સ્થાવર નથી બળથી ચિન્તવન કરે છે કે, “હું” અન્ય જાં અને એ પુદ્ગલ જેલ કે પાક કે કાંઈ બીજું વિષ્ણુ-લુદ્ધા જ પદાર્થ છે. આટે હે મહાશય ! અનંતનોઈ કેવલ દુઃખ નથી, પણ જ્ઞાન પોતાના આત્મામાં નિશ્ચલ-સ્થિર સદેવાનો પ્રગળા કરે છે કે જે જ્ઞાનના સ્વરૂપની ગણના પારીક્ષા તો યાદ રાખજે કે તરુના પુદ્ગલ નથી, પણ જ્ઞાનના પુદ્ગલો વારંવાર કરતું પડેલો. આ લોજનની જ સારંગીના પિંજરમાં સ્થિત થઈ કોઈ કોઈને પણ ધામ્ય નથી, એમ કે મરીન અણ્વી પુદ્ગલોને જે જ્ઞાનના પિંજરમાં સ્થિત થાય અને નહિ, આટે લોજનની છાંછા છોડી મેળા સ્થાવરની સ્થિતિમાં સ્થિત થાય છે. ઉદ્ધિમતા મિ.”

“જે જ્ઞાનના પિંજરમાં સ્થિત થાય છે તે જ્ઞાનના પિંજરમાં સ્થિત થાય છે.”

અધુના સંલ્લેખનાયા અતિચારાનાહ—

જીવિતમરણાશંસે^૧ ભયમિત્રસ્મૃતિનિદાનનામાનઃ ।

સંલ્લેખનાતિચારાઃ પચ્ચ જિનેન્દ્રૈઃ મમાદિષ્ટાઃ ॥ ૧૨૯ ॥

જીવિતં ચ મરણં ચ તયોરાશંસે આકાંક્ષે । ભયમિહપરલોકભયં । इहलोकभयं हि क्षुत्पिपासापीडादिविषयं परलोकभयं—एवंविधदुर्धरानुष्ठानाद्विशिष्टं फलं परलोके भविष्यति न वेति । मित्रस्मृतिः बाल्याद्यवस्थायां सहक्रीडितमित्रानुस्मरणं । निदानं भाविभोगाद्याकांक्षणं । एतानि पंचनामानि येषां ते तन्नामानः संल्लेखानायाः

પહેરાવ્યાં હતાં તોપણ તેઓ તપસ્યાથી કિંચિત્ પણ ચ્યુત ન થતાં આત્મધ્યાનથી ભોક્ષ પામ્યા. સુકોમળ કુમારનું શરીર શિયાળે ત્રણ દિવસ સુધી ભક્ષ કર્યા છતાં કિંચિત્ પણ તેઓ આગચ્યુત ન થયા, તેનું તને શું સ્મરણ નથી ? તેમનું અનુકરણ કરી જીવન-ધન આદિમાં નિર્વાંછક થઈ અંતર-બાહ્ય પરિપહના ત્યાગપૂર્વક સામ્યભાવથી નિરુપાધિમાં સ્થિર થઈ આનંદામૃતનું પાન કર...વગેરે.....” ૧૨૭-૧૨૮.

હવે સંલ્લેખનાના અતિચારો કહે છે—

સંલ્લેખનાના અતિચારો

શ્લોક ૧૨૯

पंचतिचाराः । जिनेन्द्रैस्तैर्यकैः । नमादिष्टा आगये प्रणिपदिताः । ३२५ ॥

एवंविधैरतिचारै रक्षितां संसृष्टेयतां अनुतिष्ठत कोद्वयं जने प्रणोदय—

निःश्रेयसमभ्युदयं निर्वाणं दुःखं सुखमनुनिधि

निःपिबति पीतयमां यदेदं देवैरनुनीतम् ॥ ३२६ ॥

નિષ્પિવતિ આસ્વાદયતિ અનુભવતિ વા કથિત્ સંલેખનાનુષ્ઠાતા । કિં તત્ ? નિઃશ્રેયસં નિર્વાણં । કિંવિશિષ્ટં ? સુહ્રામ્બુનિધિ સુહ્રસમુદ્સ્વરૂપં । તર્હિ સર્પર્યન્તં તદ્ભ-
વિષ્યતીત્યાહ—નિસ્તીરં તીરાત્પર્યન્તાષ્નિક્રાન્તં । કથિત્પુનસ્તદનુષ્ઠાતા અભ્યુદયમહ-
મિન્દ્રાદિસુહ્રપરંપરાં નિષ્પિવતિ । કથંભૂતં ? દુસ્તરં મહતા કાલેન પ્રાપ્યપર્યન્તં । કિંવિ-
શિષ્ટઃ સન્ ? સર્વૈર્દુઃસૈરનાલીઢઃ સર્વૈઃ શારીરમાનસાદિભિર્દુઃસૈરનાલીઢોડસંસ્પૃષ્ટઃ ।
કીદૃશઃ સન્નેતદ્દ્વયં નિષ્પિવતિ ? પીતધર્મા પીતોડનુષ્ઠિતો ધર્મ ઉત્તમક્ષમાદિરૂપઃ ચારિત્ર-
સ્વરૂપો વા યેન ॥ ૧૩૦ ॥

કિં પુનર્નિઃશ્રેયસશબ્દનોચ્યતે इत्याह—

જન્મજરામયમરણેઃ શૌકૈર્દુઃસૈર્મયૈશ્ચ પરિમુક્તમ્ ।

નિર્વાણં શુદ્ધસુખં નિઃશ્રેયસમિષ્યતે નિત્યમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

ટીકા:—‘નિષ્પિવતિ’ આસ્વાદે છે-અનુભવે છે. કોણ ? કોઈ સંલેખના ધારણ કરનાર. શું તે ? ‘નિઃશ્રેયસમ્’ નિર્વાણને. કેવા પ્રકારના (નિર્વાણને) ? ‘સુહ્રામ્બુનિધિમ્’ શુભસમુદસ્વરૂપ. તેા તે (સમુદ) શું અંતવાન હશે ? તે કહે છે—‘નિસ્તીરમ્’ તીર (કાંઠા) ને ઉલ્લંઘન કરી ગયેલ-અપાર. વળી કોઈ તેને (સંલેખનાને) ધારણ કરનાર ‘અભ્યુદયમ્’ અહમિન્દ્રાદિનાં શુભની પરંપરાને ‘નિષ્પિવતિ’ ભોગવે છે. કેવા (અભ્યુદયને) ? જેનો અંત ઘણા લાંબા કાળે પ્રાપ્ત થાય એવા (અભ્યુદયને). કેવા પ્રકારના થતા થકા ? ‘સર્વૈઃ દુઃસૈઃ નાલીઢઃ’ સર્વે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી અણુસ્પર્શિતા થતા થકા. કેવા થઈને તે અભ્યુદય અને ભોક્ષ બંનેને અનુભવે છે ? ‘પીતધર્મા’ ઉત્તમક્ષમાદિરૂપ વા ચારિત્રસ્વરૂપ ધર્મનું જેણે આચરણ કર્યું છે તેવો થઈને.

ભાગ્યાર્થ:—જેણે ઉત્તમક્ષમાદિ ધર્મને વા સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વરૂપ ધર્મને ધારણ કર્યા છે-એવા સંલેખનાધારી શ્રાવક, સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત થઈને દુસ્તર અભ્યુદયને (મિન્દ્રાદિનાં શુભને) અને અપાર (અંતરહિત) શુભના સાગરરૂપ નિશાને અનુકંઠે અનુભવે છે. ૧૩૦.

વળી ‘નિઃશ્રેયસ’ શબ્દથી શું કહેવાય છે તે કહે છે—

મોક્ષાન્તર્યામી

સંસાર ૧૩૧

निःश्रेयसमिष्यते । किं ? निर्वाणं । कथं भूते ? शुद्धसुखं शुद्धं प्रतिप्रवृत्तयेति सुखं यत्र । तथा नित्यं अविनश्यदभ्युत्थं । तथा पण्डितं रहितं । ईशः । जन्ममरणमृत्युः, जन्म च पर्यायान्तरप्रादुर्भावः, जग च दार्ढ्यक्यं, आत्मयश्च सेनाः, इत्येवं च इत्येव विप्रश्रुतिः । तथा शोर्कदुःखैर्मयंश्च पण्डितं ॥ १३१ ॥

इत्थं भूते च निःश्रेयसे कीदृशाः पुण्याः निवृत्तयः—

विद्यादर्शनसंनिवृत्त्यात्म्यसंनित्यनिवृत्तयः

निर्गन्धशय निःस्पर्शः निर्गन्धशयः निर्गन्धशयः निर्गन्धशयः निर्गन्धशयः

નિઃશ્રેયસમાવસન્તિ નિઃશ્રેયસે તિष्ठन्ति । કે તે इत्याह—विद्येत्यादि । विद्या केवल-
ज्ञानं, दर्शनं केवलदर्शनं, शक्तिरनन्तवीर्यं, स्वास्थ्यं परमोदासीनता, प्रह्लादोऽनन्तसौख्यं,
तृप्तिर्विषयानाकांक्षा, शुद्धिर्द्रव्यभावस्वरूपकर्ममलरहिता, एता गुञ्जन्ति आत्मसम्बद्धाः
कुर्वन्ति ये ते तथोक्ताः । तथा निरतिशया अतिशयाद्विद्यादिगुणहीनाधिकभावाभि-
प्रेक्षान्ताः । तथा निरवधयो नियतकालावधिरहिताः । इत्थंभूता ये ते निःश्रेयसमाव-
सन्ति । सुखं सुखरूपं निःश्रेयसं । अथवा सुखं यथा भवत्येवं ते तत्रावसन्ति ॥ १३२ ॥

अनन्ते काले गच्छति कदाचित् सिद्धानां विद्याद्यन्यथाभावो भविष्यत्यतः
कथं निरतिशया निरवधयश्चेत्याशंकायामाह—

काले कल्पशतेऽपि च गते शिवानां न विक्रिया लक्ष्या ।

उत्पातोऽपि यदि स्यात् त्रिलोकसंभ्रान्तिकरणपटुः ॥ १३३ ॥

[નિઃશ્રેયસમ્] ભોક્ષભાં [આવસન્તિ] વસે છે.

टीका:—‘निःश्रेयसम् आवसन्ति’ भोक्षभां वसे छे. कोण ते भोक्षभां वसे छे?
ते छे छे—‘विद्येत्यादि’ विद्या केवणज्ञान, दर्शनं केवणदर्शन, शक्तिः अनंतवीर्यं,
स्वास्थ्य परम उदासीनता (परम वीतरागता), प्रह्लादः अनंतसुख, तृप्तिः विषयानी
आकांक्षानो अभाव, शुद्धिः द्रव्यकर्म-लावकर्मरूप मलही रहितता. ये अघायथी मुक्त
ते तथा ‘निरतिशया’-अतिशय अर्थात् विद्यादि गुणानी हीनाधिकताथी रहित तथा
‘निरवधयः’ नियतकालानी अवधिरहित-आवां पूर्वोक्त विशेषणथी विशिष्ट ने छे
छे ते भोक्षभां वसे छे, अथवा भोक्षभां सुखपूर्वक वसे छे.

वाच्यार्थः—मुक्ता एवो अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतवीर्य, परम उदासीनता
अने अनंतसुखथी मुक्त यथने तथा विषयानी आशाथी, द्रव्यकर्म-लावकर्मरूप
मलथी अने अष्टगुणानी न्यूनाधिकताथी रहित यथने अनंतकाल सुधी सुखपूर्वक
भोक्षभां वसे छे. १३२.

अनंतकाल जतां, કોઈ સમયે સિદ્ધોના જ્ઞાનાદિના અન્યથા ભાવ થઈ જશે તે
સમયે નિરતિશયના અને નિરવધિપણું કેવી રીતે હોય-એવી આશંકા થતાં છે—

મુક્ત જીવોના ગુણોમાં વિકારનો અભાવ

સૌંદર્ય ૧૩૩

અનંતકાલ:—[यदि] ते [त्रिलोकसंभ्रान्तिकरणपटुः] त्रय लोकोभां अण-

न लक्ष्या न प्रमाणपरिच्छेदा । कामीः विक्रिया विक्रयः स्वस्वस्वस्वस्वः ।
 केषां ? शिवानां सिद्धानां । कदा ? कदाचित्पि नते कामे । यदि स्वस्वस्वस्वस्वः
 विक्रिया स्यादित्याह—उत्पातोऽपि यदि स्यात् नयामि न केन विक्रिया नयामि ।
 कथंभूतः उत्पातः ? विक्रियाम्भ्रान्तिवर्णनपटुः विक्रियाम्भ्रान्तिवर्णनपटुः
 पटुः समर्थः ॥ १३३ ॥

નિઃશ્રેયસમધિપન્નાઃ પ્રાપ્તાસ્તે દધતે । ધરન્તિ । કાં ? ત્રૈલોક્યશિલામણિશ્રિયં
ત્રૈલોક્યસ્ય શિલા ચૂડાઽગ્રભાગસ્તત્ર મણિશ્રીઃ ચૂડામણિશ્રીઃ તાં । કિંચિશિષ્ટાઃ સન્ત
ઇત્યાહ—નિષ્કિદ્વેત્યાદિ । કિદ્વં ચ કાલિકા ચ તામ્યાં નિષ્ક્રાન્તા સા હવિર્યસ્ય
તચ્ચામીકરં ચ સુવર્ણં તસ્યેવ માસુરો નિર્મલતયા પ્રકાશમાન આત્મા સ્વરૂપ
યેપાં ॥ ૧૩૪ ॥

एवं संल्लेखनामनुतिष्ठतां निःश्रेयसलक्षणं फलं प्रतिपाद्य अभ्युदयलक्षणं फलं
प्रतिपादयन्नाह—

पूजार्थाज्ञैश्वर्यैर्वलपरिजनकामभोगभूयिष्ठैः ।

अतिशयितभुवनमद्भुतमभ्युदयं फलति सद्धर्मः ॥ १३५ ॥

માથી રહિત કાંતિવાળા સુવર્ણ સમાન જેમનું સ્વરૂપ પ્રકાશી રહ્યું છે એવા
[નિઃશ્રેયસમ્ અધિપન્નાઃ] ભોક્ષ પામેલા સિદ્ધ પરમેષ્ઠી [ત્રૈલોક્યશિલામણિશ્રિયં] ત્રણ
લોકના અગ્રભાગ પર રહેલા ચૂડામણિની શોભાને [દધતે] ધારણ કરે છે.

ટીકા:—‘નિઃશ્રેયસમધિપન્નાઃ’ ભોક્ષ પામેલા તેઓ ‘દધતે’ ધારણ કરે છે. શું
(ધારણ કરે છે) ? ‘ત્રૈલોક્યશિલામણિશ્રિયં’ ત્રણ લોકની શિખા-ચૂડા-અગ્રભાગ પર
રહેલા મણિની શોભાને, કેવા પ્રકારના થઈને ? તે કહે છે—‘નિષ્કિદ્વેત્યાદિ’ કીટ અને
કાલિમા-એ બંનેથી રહિત કાંતિવાળા સુવર્ણ સમાન જેનું સ્વરૂપ નિર્મળતાથી
પ્રકાશી રહ્યું છે તેવા થઈને.

વાચાર્થ:—ભોક્ષ પામેલા પુરુષો કીટ અને કાલિમાથી રહિત જેમની છબી છે,
તથા શુદ્ધ (ચીજના) સુવર્ણસમાન દેહીયમાન જેમનું સ્વરૂપ છે તેવા થઈને ત્રણ
લોકની ચૂડામણિની (શિખામણિની) શોભાને ધારણ કરે છે. ૧૩૪.

આ પ્રમાણે સંલેખના દરનારાઓના ભોક્ષરૂપી ફળનું પ્રતિપાદન કરીને તેમના
અભ્યુદયરૂપ ફળનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે—

મંદોષનાવાદીઓનાં અભ્યુદયરૂપ ફળ

अभ्युदयं इन्द्रादिपदावाप्तिवृत्तं । फलति सम्बुद्धयत्नं वदन्ति । कोऽन्ते ?
 मदमः संलयेनानुष्ठानोपाजितं विशिष्टं पुण्यं । कथंभूतम्बुद्धयः कथंभूतं नादितं ?
 कथंभूतं नदद्भुतं ? अतिशयितभुवनं यतः । केः कृत्वा ? पूजाप्राप्तिकर्तव्यः पेश्येयम्बुद्धयः
 पूजाप्राप्तानां प्रत्येकं सम्बध्यते । किञ्चिद्विद्वेदनिष्ठा—व्येयम्बुद्धयः । इति सामान्यं
 एभिन्नः परिवारः यामभोगी प्रमिद्धा । एतद्भुद्धयः सम्बध्यतेन वदन्ते देवः
 पेश्येयम्बुद्धयः पूजादिमिरनिशयितभुवनमिन्वर्तः । १३५ "

દેશિતાનિ પ્રતિપાદિતાનિ । કાનિ ? આવકપદાનિ આવકગુણસ્થાનાનિ આવક-
પ્રતિમા इत्यर्थः । કતિ ? एकादश । कैः ? देवैस्तीर्थकरैः । येषु आवकपदेषु । खलु
स्फुटं सन्तिष्ठन्तेऽवस्थितिं कुर्वन्ति । के ते ? स्वगुणाः स्वकीयगुणस्थानसम्बद्धाः
गुणाः । कैः सह ? पूर्वगुणैः पूर्वगुणस्थानवर्तिगुणैः सह । कथंभूताः ? क्रमविवृद्धाः
सम्यग्दर्शनमादि कृत्वा एकादशपर्यन्तमेकोत्तरवृद्ध्या क्रमेण विशेषेण वर्धमानाः ॥ १३६ ॥

પ્રતિમા) [પકાદશ] અગિયાર [દેશિતાનિ] કહેવામાં આવ્યાં છે, [યેષુ] જેમાં
[खलु] નિશ્ચયથી [स्वगुणाः] પોતાના પ્રતિમા સંબંધી ગુણો [पूर्वगुणैः सह] પૂર્વ
(પ્રતિમાના) ગુણોસહિત (તેમના ગુણોના પાલન સહિત) [क्रमविवृद्धाः] ક્રમથી
વધતાં જતાં [संतिष्ठन्ते] રહે છે.

ટીકા:—‘દેશિતાનિ’ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યાં છે (કહેવામાં આવ્યાં છે).
શું ? ‘આવકપદાનિ’ આવકનાં પદ-આવકનાં ગુણસ્થાનો-આવકની પ્રતિમાઓ-એવો
અર્થ છે. કેટલી (પ્રતિમાઓ)? ‘પકાદશ’ અગિયાર. કોના દ્વારા (કહેવામાં આવી
છે)? ‘દેવૈઃ’ તીર્થકરો દ્વારા. ‘યેષુ’ જેમાં અર્થાત્ આવકનાં પદોમાં (સ્થાનોમાં)
‘खलु’ નિશ્ચયથી ‘संतिष्ठन्ते’ રહે છે-સ્થિતિ કરે છે. કોણ તે? ‘स्वगुणाः’ પોત-
પોતાના ગુણસ્થાન સંબંધી ગુણો. કોની સાથે (રહે છે)? ‘पूर्वगुणैः सह’ પૂર્વ
ગુણસ્થાનવર્તી ગુણો સાથે. કેવા (તે ગુણો છે)? ‘क्रमविवृद्धाः’ ક્રમે-ક્રમે વધતા જતા
અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનથી શરૂ કરી અગિયાર પદ સુધી (અગિયારમી પ્રતિમા સુધી) એક
એક ઉત્તર પ્રતિમાના ગુણોની વૃદ્ધિથી-ક્રમથી-વિશેષથી વધતા જતા (ગુણો રહે છે.)

બાવાર્થ:—સર્વજ્ઞદેવે આવકનાં અગિયાર સ્થાન (પદ-શ્રેણિ-પ્રતિમા-કક્ષા)
દર્શાં છે. ને નીચે પ્રમાણે છે—

૧. દર્શન પ્રતિમા, ૨. વ્રત પ્રતિમા, ૩. સામાયિક પ્રતિમા, ૪. પ્રોપથ પ્રતિમા,
૫. સચિત્પ્રયાગ પ્રતિમા, ૬. રાત્રિભોજનપ્રયાગ પ્રતિમા, ૭. બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા,
૮. આરંભપ્રયાગ પ્રતિમા, ૯. પરિશ્રદ્ધિપ્રયાગ પ્રતિમા, ૧૦. અનુભવપ્રયાગ પ્રતિમા
અને ૧૧. ઉદિપ્રયાગ પ્રતિમા.

આગલી (દિતર) પ્રતિમા ધારણ કરનારને પૂર્વેની સર્વ પ્રતિમાઓનું પાલન
અવશ્ય હોય છે. આથી આગળની (દિતર) પ્રતિમાનું આચરણ તેની પૂર્વેની સર્વ
પ્રતિમાઓના આચરણ સાથે (તેના ગુણોના પાલન સાથે) ક્રમે-ક્રમે વૃદ્ધિ પામે છે;
જેનકે બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમાનું પાલન કરનારને તેની પૂર્વેની દર્શનાદિક છ પ્રતિમાઓનું
આચરણ અવશ્ય હોય છે. ૧૩૬.

સાવાર્થ:-જેને નિરતિચાર (શુદ્ધ) સમ્યક્દર્શન છે, તથા કિંચિત્ વિશેષ પ્રકારે સ્વસન્નુપતા વડે સંસાર, શરીર અને ઇન્દ્રિય લોગાથી જે વિરક્ત (ઉદાસીન) છે, જેને અધિકતર પંચપરમેષ્ઠીનાં ચરણનું જ શરણ છે અર્થાત્ તેમનું જ ધ્યાન કરે છે અને સર્વજ્ઞલાયિત જીવાદિક તત્ત્વોનું જેને શ્રદ્ધાન છે-તત્ત્વોનો ભાગ જેણે અંગીકાર કર્યો છે, બાહ્યમાં જેને સાત વ્યસન સહિત પાંચે પાપોની પ્રવૃત્તિ છૂટી ગઈ છે અર્થાત્ મંદાદિના ત્યાગરૂપ આઠ મૂળગુણો જેણે ધારણ કર્યા છે, અંશતઃ પ્રતોનો અભ્યાસી છે તે દર્શનિક આવક છે.

જિનેન્દ્રદેવ, સિદ્ધાંત શાસ્ત્ર અને દિગમ્બર તપસ્વી-એ ત્રણેને ઉપાસકાધ્યયનમાં તત્ત્વ કહ્યાં છે અને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને ભાગ કહ્યો છે. તત્ત્વ અને ભાગનો જેને પક્ષ છે-તે તરફ જેનું વલણ છે તે દર્શનિક આવક યા પાક્ષિક આવક કહેવાય છે.^૧

વિશેષ

જે સ્યાદ્વાદરૂપ પરમાગમ દ્વારા નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ બંને નયોથી નિર્ણયપૂર્વક સ્વતત્ત્વ અને પરતત્ત્વને જાણી શ્રદ્ધાન દેઠ કરે છે, જે જાતિ-કુળાદિ આઠ મઠ રહિત છે, જોકે અપ્રત્યાખ્યાનાંવરણ કર્મના ઉદયમાં જોડાવારૂપ ચારિત્રદોષની બળજબરીથી તેને વિષયોમાં રાગ વર્તે છે તથા શૃદ્ધારંભની પ્રવૃત્તિ હોય છે, છતાં અભિપ્રાયમાં તેનો જરાયે આદર નથી, તેને ભલો માનતો નથી, તેનું સ્વામીપણું નથી, શ્રદ્ધામાં તેનો નિગમ વર્તે છે; જેને રતનત્રયના ધારક ધર્મી જીવો પ્રત્યે અનુરાગ હોય છે, જે બેદ-નિજાનના બળથી પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવને રાગ-દ્વેષાદિથી લિન્ન અનુભવે છે તે પોતાના આત્માથી દેહને વસેસમાન લિન્ન જાણે છે, જે અષ્ટાદશ દોષરહિત સર્વજ્ઞ બીજરામદેવની જ દેવયુદ્ધિથી આરાધના કરે છે, અર્હિસામય ધર્મને જ ધર્મ માને છે, આરંભ-પરિશ્રમ રહિત શુરુને જ શુરુ માને છે-તે દર્શનિક આવક છે.

વળી તે માને છે કે કોઈ જીવ કોઈને મારે નહિ કે જીવાડે નહિ, કોઈને મુશી કરે નહિ કે દુઃખી કરે નહિ, પરંતુ પોતાનાં પૂર્વ સંચિત કર્મના ઉદયથી તેની તેવી દશા થાય છે.

વળી સમ્યક્દષ્ટિને એવો નિશ્ચય હોય છે કે જે જીવને જે દેશમાં, જે કાળમાં;

૧. સ્વસન્નુપતાવિવિચિત્ર સંસારછત્રીરમ્યોગિજ્વળ્લો ।

શુદ્ધરૂપિનમણ્ણો દંડમુદ્ધો દ્વ પંગુરુમત્તો ॥ ૫ ॥ (શ્રી રમણસાર-શ્રી કુન્દકુન્દામાર્ગ)

ધારયતે इत्यर्थः । न केवलमेतदेव धारयते अपि तु शीलसप्तकं चापि त्रिःप्रकार-
गुणव्रतचतुःप्रकारशिक्षाव्रतलक्षणं शीलम् ॥ १३८ ॥

अधुना सामायिकगुणसम्पन्नत्वं श्रावकस्य प्ररूपयन्नाह—

चतुरावर्त्तत्रितयश्चतुःप्रणामः स्थितो यथाजातः ।

सामयिको द्विनिषद्यस्त्रियोगशुद्धस्त्रिसन्ध्यमभिवन्दी ॥ १३९ ॥

સામયિકઃ સમયેન પ્રાવપ્રતિપાદિતપ્રકારેણ ચરતીતિ સામયિકગુણોપેતઃ । કિંવિ-
શિષ્ટઃ ? ચતુરાવર્ત્તત્રિતયઃ ચતુરો વારાનાવર્ત્તત્રિતયં યસ્ય । એકૈકસ્ય હિ કાયોત્સર્ગસ્ય

પાંચે અણુવ્રતોને (ધારણ કરે છે). કેવળ એ જ ધારણ કરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ
'શીલ સપ્તકં અપિ' ત્રણ પ્રકારનાં ગુણવ્રત અને ચાર પ્રકારનાં શિક્ષાવ્રતરૂપ શીલ છે
—એવા સાત પ્રકારનાં શીલને પણ ધારણ કરે છે (તે વ્રતિક શ્રાવક કહેવાય છે).

ભાવાર્થઃ—જે મિથ્યાત્વ, નિદાન અને માયા—એ ત્રણ શબ્દ રહિત થઈને,
અતિચાર રહિત પાંચ અણુવ્રતોને અને સાત શીલવ્રતોને અર્થાત્ ત્રણ ગુણવ્રત અને
ચાર શિક્ષાવ્રતને પણ ધારણ કરે છે, તેને ગણધરાદિ દેવોએ વ્રતિક અર્થાત્ બીજી
વ્રત પ્રતિમાધારી શ્રાવક માન્યો છે. ૧૩૮.

હવે શ્રાવક સામાયિક ગુણવ્રતથી સંપન્ન હોય છે એમ પ્રરૂપણ કરી કહે છે—

સામાયિક પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૩૯

અન્યથાર્થઃ—[ચતુરાવર્ત્તત્રિતયઃ] ચારે દિશાઓમાં ત્રણ ત્રણ આવર્ત કરનાર
[ચતુઃપ્રણામઃ] ચાર દિશાઓમાં (એક એક) પ્રણામ કરનાર, [યથાજાતઃ] અલ્પવ્રત
અને બાદ્ય પરિમદની ચિંતાથી રહિત [સ્થિતઃ] કાયોત્સર્ગથી સ્થિત, [દ્વિનિષદ્યઃ]
બે આમન કરનાર (એ વાર બેસીને નમસ્કાર કરનાર), [ત્રિયોગશુદ્ધઃ] મન-વચન-
કાય—એ ત્રણ યોગોને શુદ્ધ રાખીને [ત્રિસંધ્યમ્] સવાર, બપોર અને સાંજ—એ ત્રણ
સંધ્યા સમયે [અભિવન્દી] અભિવંદન કરનાર (અર્થાત્ ત્રણ સંધ્યા સમયે સામાયિક
કરનાર) [સામાયિકઃ] સામાયિક પ્રતિમાધારી (શ્રાવક) છે.

ટીકાઃ—'સામાયિકઃ' સમયથી અર્થાત્ પૂર્વ પ્રતિપાદિત પ્રકારથી જે આગરણ
કરે છે તે ન સામાયિકના ગુણથી યુક્ત છે. તે કેવો છે ? 'ચતુરાવર્ત્તત્રિતયઃ' ચાર વળત
(એક દિશામાં) ત્રણ ત્રણ આવર્ત કરનાર—અર્થાત્ એક એક દિશામાં કાયોત્સર્ગના

[illegible]

પર્વદિનેષુ ચતુર્થપિ માસે માસે સ્વશક્તિમનિગુહ્ય ।

પ્રોપધનિયમવિધાયી પ્રણિધિપરઃ પ્રોપધાનશનઃ ॥ ૧૪૦ ॥

પ્રોપધેનાનશનમુપવાસો યસ્યાસૌ પ્રોપધાનશનઃ । કિમનિયમેનાપિ યઃ પ્રોપધોપ-
ધાસકારી સોઽપિ પ્રોપધાનશનવ્રતસમ્પન્ન इत्याह-પ્રોપધનિયમવિધાયી પ્રોપધસ્ય
નિયમોઽવશ્યંભાવસ્તં વિદધાતીત્યેવંશીલઃ । કવં તન્નિયમવિધાયી ? પર્વદિનેષુ ચતુર્થપિ
દ્વયોચ્ચતુર્દશ્યોર્દ્વયોચ્છાષ્ટમ્યોરિતિ । કિં ચાતુર્માસસ્યાદૌ તદ્વિધાયીત્યાહ-માસે માસે ।
કિં કૃત્વા ? સ્વશક્તિમનિગુહ્ય તદ્વિધાને આત્મસામર્થ્યમપ્રચ્છાઘ । કિંવિશિષ્ટઃ ?
પ્રણિધિપરઃ ઇકાગ્રતાં ગતઃ શુભધ્યાનરત इत्यर्थः ॥ ૧૪૦ ॥

પ્રોપધ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૦

અન્યથાર્થઃ—[માસે માસે] પ્રત્યેક મહિને, [ચતુર્થ નપિ] આરેય [પર્વદિનેષુ]
પર્વના દિવસોમાં અર્થાત્ એ અષ્ટમી અને એ ચતુર્દશીના દિવસે [સ્વશક્તિમ્] પોતાની
શક્તિ [નિગુહ્ય] છૂપાવ્યા વિના, [પ્રણિધિપરઃ] એકાગ્ર થઈ અર્થાત્ ધર્મધ્યાનમાં રત
થઈ [પ્રોપધનિયમવિધાયી] નિયમપૂર્વક પ્રોપધોપવાસ કરનાર [પ્રોપધાનશનઃ] પ્રોપ-
ધોપવાસ પ્રતિમાધારી છે.

ટીકાઃ—‘ પ્રોપધાનશનઃ ’ જેને પ્રોપધપૂર્વક ઉપવાસ છે તે પ્રોપધોપવાસી છે. જે
અનિયમથી પ્રોપધોપવાસ કરે છે તે શુ પ્રોપધોપવાસ વ્રતથી યુક્ત છે તે કહે છે ‘ પ્રોપધ-
નિયમવિધાયી ’ પ્રોપધનો નિયમ અર્થાત્ અવશ્ય કરવાનો ભાવ—જેને જે ધારણ કરે છે
એના સ્વભાવનાનો તે નિયમનું પાલન કયાં (કયારે) કરે છે ? ‘ પર્વદિનેષુ ચતુર્થપિ ’
આરેય પર્વના દિવસે અર્થાત્ એ ચતુર્દશી અને એ અષ્ટમીના દિવસે. શુ તે ચતુર્માસની
આ દિમાં ને કરે છે, ને કહે છે—‘ માસે માસે ’ પ્રત્યેક મહિને (કરે છે). કઈ રીતે ?
‘ સ્વશક્તિમનિગુહ્ય ’ તે કરવામાં આત્મશક્તિ છૂપાવ્યા વિના, કેવો થઈને ? પ્રણિધિપરઃ
એકાગ્ર થઈને—શુભ ધ્યાનમાં રત થઈને એવો અર્થ છે.

સારવાર્થઃ—જે દર મહિને એ અષ્ટમી અને એ ચતુર્દશીના દિવસે પોતાની
શક્તિ છૂપાવ્યા વિના ધર્મધ્યાનમાં લીન થઈ નિયમથી-વિધિપૂર્વક નિરતિચાર પ્રોપધોપ-
વાસ કરે છે તે પ્રોપધપ્રતિમાધારી કહેવાય છે. ૧૪૦.

૧. પ્રોપધપ્રતિમાધારી ૨. પ્રોપધોપવાસના અનિચાર માટે જુઓ શ્લોક ૧૧૦ નો ટીકા.

અધુના રાત્રિભુક્તિવિરતિગુણં શ્રાવકસ્ય વ્યાચક્ષાણઃ પ્રાહ—

અન્નં પાનં સ્વાદ્યં લેહ્યં નાશ્નાતિ યો વિભાવર્યામ્ ।

સ ચ રાત્રિભુક્તિવિરતઃ સત્ત્વેષ્વનુકમ્પમાનમનાઃ ॥ ૧૪૨ ॥

સ ચ શ્રાવકો । રાત્રિભુક્તિવિરતોઽભિધીયતે । યો વિભાવર્યા રાત્રૌ । નાશ્નાતિ ન શુંકતે । કિં તદિત્યાહ—અન્નમિત્યાદિ—અન્નં મક્તમુદ્ગાદિ, પાનં દ્રાક્ષાદિપાનકં, સ્વાદ્યં મોદકાદિ, લેહ્યં રસ્ત્રાદિ । કિંવિશિષ્ટઃ ? અનુકમ્પમાનમનાઃ સકરુણહૃદયઃ । કેષુ ? સત્ત્વેષુ પ્રાણિષુ ॥ ૧૪૨ ॥

ત્રણ-ચાર-પાંચ આદિ અંગ હોય છે. તેને સચિત્તત્યાગી કાર્યા-અપકવ-સચિત્ત અવ-સ્થામાં ખાતો નથી, પરંતુ તેમને અચિત્ત કરીને-અગ્નિ વગેરેમાં પકવીને ખાય છે. ૧૪૧.

હવે શ્રાવકના રાત્રિભુક્તિવિરતિ ગુણનું વર્ણન કરી કહે છે—

રાત્રિભુક્તિત્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૨

અન્યવચાર્થઃ—[સત્ત્વેષુ] પ્રાણીઓ પ્રત્યે [અનુકમ્પમાનમનાઃ] દયાળુ ચિત્તવાળા થઈને [યઃ] જે [વિભાવર્યામ્] રાત્રે [અન્નમ્] અન્ન, [પાનમ્] પેય, [સ્વાદ્યમ્] આદ્ય, [લેહ્યમ્] લેહ્ય પદાર્થો [ન અશ્નાતિ] ખાતો નથી [સઃ] તે [રાત્રિભુક્તિવિરતઃ] રાત્રિ-ભુક્તિત્યાગ પ્રતિમાધારી શ્રાવક છે.

ટીકાઃ—‘સ ચ રાત્રિભુક્તિવિરતઃ’ તે શ્રાવક રાત્રિભોજનનો ત્યાગી કહેવાય છે, ‘યઃ’ જે ‘વિભાવર્યામ્’ રાત્રે ‘ન અશ્નાતિ’ ખાતો નથી. શું (ખાતો નથી)? તે કહે છે—‘અન્નમિત્યાદિ’ અન્ન-અન્ન અર્થાત્ દાળભાત વગેરે, પાન-દ્રાક્ષાદિ (અર્થાત્ દૂધ, દાળ આદિ) પીણ-પીણ પેાચ્ય પદાર્થ, સ્વાદ્ય-લાડુ આદિ (અર્થાત્ પેંડા, બરફી આદિ ખાવા વસ્તુ), લેહ્ય-પ્રવાહી પદાર્થ-રાબડી વગેરે. કેવો થઈને? ‘અનુકમ્પમાનમનાઃ’ કહેતું હૃદયવાળો થઈને કોની પ્રત્યે? ‘સત્ત્વેષુ’ પ્રાણીઓ પ્રત્યે.

વચાર્થઃ—જે શ્રાવક દયાઈચિત્તવાળો થઈને રાત્રે અન્ન-દાળ, ખાત વગેરે, પાન-દૂધ, દાળ આદિ પેય પદાર્થો, ખાવ-લાડુ, પેંડા, બરફી આદિ અન્ને લેહ્ય-રાબડી, અપકવ-અપકવ વગેરે—એ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે છે (ખાતો નથી)—તે

અધુના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણં શ્રાવકસ્ય પ્રરૂપયન્નાહ—

વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ મમત્વમુત્સૃજ્ય નિર્મમત્વરતઃ ।

સ્વસ્થઃ સન્તોષપરઃ પરિચિત્તપરિગ્રહાદિરતઃ ॥ ૧૪૫ ॥

પરિ સમન્તાત્ ચિત્તસ્થઃ પરિગ્રહો हि પરિચિત્તપરિગ્રહસ્તસ્માદિરતઃ શ્રાવકો ભવતિ । કિં વિશિષ્ટઃ સન્ ? સ્વસ્થો માયાદિરહિતઃ । તથા સન્તોષપરઃ પરિગ્રહાકાંક્ષાં વ્યાવૃત્ત્યા સન્તુષ્ટઃ તથા । નિર્મમત્વરતઃ । કિં કૃત્વા ? ઉત્સૃજ્ય પરિત્યજ્ય । કિં તત્ ? મમત્વં મૂર્છા । ક્વ ? વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ । एतदेव दशधा परिगणनं बाह्यवस्तूनां दर्श्यन्ते ।

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળદમિતિ દશ ॥

હવે શ્રાવકના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણની પ્રરૂપણા કરીને કહે છે—

પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૫

અન્યથાર્થઃ—જે [વાહ્યેષુ] બાહ્ય [દશસુ] દસ પ્રકારની [વાસ્તુષુ] વસ્તુઓમાં [મમત્વમ્] મમતાને [ઉત્સૃજ્ય] છોડીને [નિર્મમત્વરતઃ] નિર્મમતામાં રત હોતા થકા [સ્વસ્થઃ] સ્વમાં (આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિત અને [સંતોષપરઃ] સંતોષમાં તત્પર રહે છે, તે [પરિચિત્તપરિગ્રહાત્] સર્વપ્રકારથી મનમાં સ્થિત પરિગ્રહથી [વિરતઃ] વિરક્ત છે—(અર્થાત્ પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિમાધારી છે).

ટીકા:—‘પરિચિત્તપરિગ્રહાત્ વિરતઃ’ પરિ-સર્વ પ્રકારથી મનમાં રહેલા પરિગ્રહ-વેનાથી વિરક્ત શ્રાવક છે. કેવા પ્રકારનો હોઈ? ‘સ્વસ્થ’ માયાદિરહિત સ્વમાં સ્થિત (આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત) તથા ‘સંતોષપરઃ’ પરિગ્રહની આકાંક્ષાથી રહિત હોવાને કીધે મંતુષ્ટ (સંતોષમાં તત્પર) તથા ‘નિર્મમત્વરતઃ’ મમતારહિતપણામાં કીધે (મમત્વરહિત) હોઈ. શું કરીને? ‘ઉત્સૃજ્ય’ છોડીને, શું તે? ‘મમત્વં’ મૂર્છા (મમતાભાવ). શામાં? ‘વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ’ બાહ્ય દસ પ્રકારની વસ્તુઓમાં. એ દસ પ્રકારની બાહ્ય વસ્તુઓની ગણતરી કરી દર્શાવાય છે—

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળદમિતિ દશ ॥

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

ગમઃ । ક્વ ? આરંભે કૃષ્યાદૌ । વા શબ્દઃ સર્વત્ર પરસ્પરસમુચ્ચયાર્થઃ । પરિગ્રહે વા ધાન્યદાસીદાસાદૌ । પેહિકેષુ કર્મસુ વા વિવાહાદિષુ । કિંવિશિષ્ટઃ ? સમઘીઃ રાગાદિરહિતબુદ્ધિઃ મમત્વરહિતબુદ્ધિર્વા ॥ ૧૪૬ ॥

इदानीमुद्दिष्टविरतिलक्षणगुणयुक्तत्वं श्रावकस्य दर्शयन्नाह—

गृह्णतो मुनिवनमित्वा गुरूपकण्ठे व्रतानि परिगृह्य ।

भैक्ष्याशनस्तपस्यन्तुत्કृष्टચેલગ્નણ्डधरः ॥ १४७ ॥

જોઈ એ. 'યસ્ય ચલુ' જેને નિશ્ચયથી 'નાસ્તિ' ન હોય. શું તે (ન હોય)? 'અનુમતિ' અનુભવના. શામાં? 'આરંભે' કૃષિ આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં. 'વા' શબ્દ બધે પરસ્પર સમુચ્ચય અર્થમાં છે. 'પરિગ્રહે વા' ધાન્ય, દાસી, દાસ આદિ પરિગ્રહોમાં 'પેહિકેષુ કર્મસુ વા' અને વિવાહાદિ આ લોકસંબંધી કાર્યોમાં. કેવા પ્રકારના? 'સમઘીઃ' રાગાદિરહિત બુદ્ધિવાળો યા મમત્વબુદ્ધિરહિતવાળો (આવક અનુમતિ-ત્યાગવાળો બનાય છે).

સાવાર્થઃ—જે ખેતી આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં, ધનાદિ પરિગ્રહોમાં અથવા ત્રિપાદાદિક આ લોક સંબંધી કાર્યોમાં અનુમતિ આપતો નથી તે મમત્વ યા રાગ-દ્વેષ-રૂઢિત વ્યક્તિને અનુમતિત્યાગ પ્રતિમાધારી માનવો. ૧૪૬.

હવે આવક ઉદ્દિશ્યવિરતિરૂપ ગુણથી યુક્ત હોય છે—એમ દર્શાવીને કહે છે—

ઉદ્દિશ્યત્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૭

અન્યથાર્થઃ—[ગૃહતઃ] ઘેરથી [મુનિવનમ્] મુનિના વનમાં [જ્ઞત્વા] જઈને [ગુરુપકણ્ઠે] ગુરુની પાસે [વ્રતાનિ] વ્રતો [પરિગૃહ્ય] ગ્રહણ કરીને [તપસ્યત્] તપ કરનાં. [ભૈક્ષ્યાશનઃ] ભિક્ષુથી મળેલું ભોજન કરનાર તથા [ચેલગ્નણ્ડધરઃ] કૌપીન (સૂત્રી) અને અન્ય ધાન્ય કરનાર (વ્યક્તિ) [ઉત્કૃષ્ટ] આવક (મુદ્દલક વા મેદલક) છે.

૧. એવંત્યમ્ એ વિશિષ્ટ ત્વં એકે સ્થાનેષુ તદ્ અદનાગિતિ ભૈક્ષ્યાશનઃ પ્રત્યયઃ અથવા મિશ્રાણાં અર્થાદિર્લે વગ્દ્વદેવ્ય પ્રત્યયઃ) ।

‘યદિ સમયં આગમં જાનીતે આગમજ્ઞો યદિ ભવતિ તદા ધ્રુવં નિશ્ચયેન શ્રેયોજ્ઞાતા ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાતા સ ભવતિ । કિં કુર્વન્ ? નિશ્ચિન્વન્ । કથમિત્યાહ—પાપમિત્યાદિ—પાપમધર્મોડરાતિઃ શત્રુર્જીવિસ્યાનેકાપકારકત્વાત્ ધર્મશ્ચ વન્ધુર્જીવિસ્યાનેકોપકારકત્વાદિ-ત્યેવં નિશ્ચિન્વન્ ॥ ૧૪૮ ॥

इदानीं शास्त्रार्थानुष्ठातुः फलं दर्शयन्नाह—

કરતો થકો શ્રાવક [યદિ] જો [સમયમ્] શાસ્ત્રને [જાનીતે] જાણે છે, તો તે [ધ્રુવમ્] નિશ્ચયથી [શ્રેયોજ્ઞાતા] શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતા અથવા કલ્યાણનો જ્ઞાતા [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા:—‘યદિ સમયં જાનીતે’ જો સમયને ઓટલે આગમને જાણે છે અર્થાત્ જો આગમનો જ્ઞાતા છે તો ‘ધ્રુવં’ નિશ્ચયથી ‘શ્રેયોજ્ઞાતા ભવતિ’ તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાતા છે. શું કરતો થકો? ‘નિશ્ચિન્વન્’ નિશ્ચય કરતો થકો. કેવી રીતે? તે કહે છે—‘પાપમિત્યાદિ’ પાપ જ અર્થાત્ અધર્મ જ (મિથ્યાચરતત્રય જ) અનેક અપકારનું કારણ હોવાથી જીવનો શત્રુ છે અને ધર્મ જ (સમ્યકચરતત્રય જ) અનેક ઉપકારનું કારણ હોવાથી જીવનો મિત્ર છે—આવો નિશ્ચય કરતો થકો.

ભાવાર્થ:—જીવનો અપકારક હોવાથી પાપ (અધર્મ) શત્રુ છે અને ઉપકારક હોવાથી ધર્મ (ચરતત્રયધર્મ) મિત્ર છે—આવો નિર્ણય કરીને જે શાસ્ત્રને જાણે છે તે જ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતા છે.

ઉત્કૃષ્ટ ઉદિશ્યત્યાગી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં છે. તે તપસ્વી પણ છે, પરંતુ જો તે આત્માના સ્વભાવ-વિભાવ ન જાણે તો તે આત્મશ્રેયનો જ્ઞાતા-લોકજ્ઞાતા થતો નથી.

મંદારનાં દુષ્પ્રેમી બચાવી જે પ્રાણીઓને ઉત્તમ મુખમાં ધારણ કરે તે ધર્મ છે. તે જ ધર્મ જીવને મિત્ર સમાન છે. શુભભાવરૂપ ધર્મ—વ્યવહારધર્મ જીવને સંસારનું કારણ છે, નેથી તેને તે શત્રુ સમાન છે. ૧૪૮.

નુવે શાસ્ત્રના અર્થનું આચરણ કરનારને શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે દર્શાવીને કહે છે—

શીલસન્નિતા માં યુનક્તુ । તથા સા માં સમ્પુનીતાત્ સકલદોષકલઙ્કં નિરાકૃત્ય
પવિત્રયતુ । કિમિવ ? કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા । અયમર્યઃ—કુલં યથા ગુણભૂષા
ગુણાડલઙ્કારોપેતા કન્યા પવિત્રયતિ શ્લાઘ્યતાં નયતિ તથા દૃષ્ટિલક્ષ્મીરપિ ગુણભૂષા
અષ્ટમૂલ ગુણૈરલંકૃતા માં સમ્યક્પુનીતાદિતિ ॥ ૧૫૦ ॥

યેનાજ્ઞાનતમો વિનાશય^૧ નિશ્ચિલં મહ્યાત્મચેતોગતમ્
સમ્યગ્જ્ઞાનમહાંશુભિઃ પ્રકટિતઃ સાગારમાર્ગોઽસ્થિલઃ ।

સ શ્રીરત્નકરણ્ડકામલરવિઃ સંસૃત્સરિચ્છોપકો
જીયાદેષ સમન્તમદ્રમુનિપઃ શ્રીમાન્ પ્રમેન્દુર્જિનઃ ॥ ૧ ॥

રક્ષા કરે છે, કિન્તુ અશુદ્ધ શીલવતી માતા (દુશ્ચારિણી માતા) નહિ; તેમ ત્રણ ગુણવત
અને ચાર શિક્ષાવતરૂપી અર્થાત્ નિરતિચાર સાત શીલથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શન-લક્ષ્મી પણ
મારી રક્ષા કરે, તથા ‘સા માં સંપુનીતાત્’ તે અને પવિત્ર કરે—સર્વ દોષરૂપ કલંકને
દૂર કરી અને પવિત્ર કરે. કેવળ જેમ ? ‘કુલમ્ ઇવ ગુણભૂષા કન્યકા’ જેમ ગુણવતી
કન્યા કુળને (પવિત્ર) કરે છે તેમ, અર્થ એ છે કે—જેમ ગુણરૂપી અલંકારોથી યુક્ત ગુણવતી
કન્યા કુળને પવિત્ર કરે છે—પ્રશંસાપાત્ર કરે છે, તેમ અષ્ટ મૂળગુણરૂપી અલંકારોથી
ગુણવતી સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી પણ અને સમ્યક્ પ્રકારે પવિત્ર કરે.

ભાવાર્થઃ—જેમ કોઈ કામિની (સ્ત્રી) પોતાના કામીને સુખી કરે છે તેમ
સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને સુખી કરે; જેમ કોઈ શીલવતી માતા પોતાના પુત્રવં
સાતન-પાત્રન કરે છે તેમ સત્શીલોથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી મારી રક્ષા કરે
અને જેમ ગુણવતી કન્યા કુળને ઉજ્જવળ કરે છે (પવિત્ર કરે છે) તેમ અષ્ટ મૂળગુણ-
યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને પવિત્ર કરે.

ટીકાકારની મંગલકામના

જેમણે ભવ્ય આત્માના ચિત્તમાં વ્યાપ્ત સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર
કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનાં મહા દિરંગો દ્વારા સર્વળો આવકમાર્ગ પ્રકાશિત કર્યો છે,
તેના મંગલરૂપી નદીના કાપક શ્રી રત્નકરણ્ડકરૂપી તેજસ્વી સૂર્ય સમાન અને ચંદ્રની
શીલવતી (પ્રમેન્દુઃ) શ્રીમાન્ જિન સમન્તમદ્રાચાર્ય જય પામો.

શીલસન્નિતા માં મુનત્તુ । તથા સા માં સમ્પુનીતાત્ સકલદોષકલહ્નં નિરાકૃત્ય
પવિત્રયતુ । કિમિવ ? કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા । અયમર્યઃ—કુલં યથા ગુણભૂષા
ગુણાડલક્ષારોપેતા કન્યા પવિત્રયતિ શ્લાઘ્યતાં નયતિ તથા દૃષ્ટિલક્ષ્મીરપિ ગુણભૂષા
અષ્ટમૂલ ગુણૈરલંકૃતા માં સમ્યવપુનીતાદિતિ ॥ ૧૫૦ ॥

યેનાજ્ઞાનતમો વિનાશ્ય નિશ્ચિલં ભવ્યાત્મચેતોગતમ્
સમ્યગ્જ્ઞાનમહાંશુભિઃ પ્રકટિતઃ સાગારમાર્ગોઽશ્ચિલઃ ।
સ શ્રીરતનકરણ્ડકામલરવિઃ સંસૃત્સરિચ્છોપકો
જીયાદેષ સમન્તમદ્રુણિષઃ શ્રીમાન્ પ્રભેન્દુર્જિનઃ ॥ ૧ ॥

રક્ષા કરે છે, કિન્તુ અશુદ્ધ શીલવતી માતા (દુશ્ચારિણી માતા) નહિ; તેમ ત્રણ ગુણવત
અને ચાર શિક્ષામતરૂપી અર્થાત્ નિરતિચાર સાત શીલથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શન-લક્ષ્મી પણ
મારી રક્ષા કરે, તથા ‘સા માં સંપુનીતાત્’ તે અને પવિત્ર કરે—સર્વ દોષરૂપ કલંકને
દૂર કરી અને પવિત્ર કરે. કોની જેમ? ‘કુલમ્ ઇવ ગુણભૂષા કન્યકા’ જેમ ગુણવતી
કન્યા કુળને (પવિત્ર) કરે છે તેમ, અર્થ એ છે કે—જેમ ગુણરૂપી અલંકારોથી યુક્ત ગુણવતી
કન્યા કુળને પવિત્ર કરે છે—પ્રશંસાપાત્ર કરે છે, તેમ અષ્ટ મૂળગુણરૂપી અલંકારોથી
ગુણવતી સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી પણ અને સમ્યક્ પ્રકારે પવિત્ર કરે.

ભાવાર્થઃ—જેમ કોઈ કામિની (સ્ત્રી) પોતાના કામીને સુખી કરે છે તેમ
સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને સુખી કરે; જેમ કોઈ શીલવતી માતા પોતાના પુત્રનું
લાલન-પાલન કરે છે તેમ સત્શીલોથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી મારી રક્ષા કરે
અને જેમ ગુણવતી કન્યા કુળને ઉજ્જવળ કરે છે (પવિત્ર કરે છે) તેમ અષ્ટ મૂળગુણ-
યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને પવિત્ર કરે.

ટીકાકારની મંગળકામના

જેમણે બ્રહ્મ આત્માના ચિત્તમાં વ્યાપ્ત સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર
કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનાં મહા કિરણો દ્વારા સઘળો શ્રાવકમાર્ગ પ્રકાશિત કર્યો છે,
તેણે સર્વાંશરૂપી નટીના રોપક શ્રી રતનકરણ્ડકરૂપી તેજસ્વી સૂર્ય સમાન અને ચંદ્રની
રતિરૂપિણી (પ્રભેન્દુઃ) શ્રીમાન્ જિન સમન્તમદ્રાચાર્ય જય પામો,

અધુના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણં શ્રાવકસ્ય પ્રરૂપયન્નાહ—

વાલેપુ દશસુ વસ્તુપુ મમત્વમુત્સૃજ્ય નિર્મમત્વરતઃ ।

સ્વસ્થઃ સન્તોષપરઃ પરિચિત્તર્પારગ્રહાદ્વિરતઃ ॥ ૧૪૫ ॥

પરિ સમન્તાત્ ચિત્તસ્થઃ પરિગ્રહો हि પરિચિત્તપરિગ્રહસ્તસ્માદ્વિરતઃ શ્રાવકો ભવતિ । કિં વિશિષ્ટઃ સન્ ? સ્વસ્થો માયાદિરહિતઃ । તથા સન્તોષપરઃ પરિગ્રહાકાક્ષાં-
વ્યાવૃત્ત્યા સન્તુષ્ટઃ તથા । નિર્મમત્વરતઃ । કિં કૃત્વા ? ઉત્સૃજ્ય પરિત્યજ્ય । કિં તત્ ?
મમત્વં મૂર્છા । ક્વ ? વાલેપુ દશસુ વસ્તુપુ । एतदेव दशधा परिगणनं वालवस्तूनां
दर्श्यन्ते ।

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળ્ડમિતિ દશ ॥

હવે શ્રાવકના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણની પ્રરૂપણા કરીને કહે છે—

પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૫

અન્યથાર્થઃ—જે [વાલેપુ] આદિ [દશસુ] દસ પ્રકારની [વાસ્તુપુ] વસ્તુ-
ઓમાં [મમત્વમ] મમતાને [ઉત્સૃજ્ય] છોડીને [નિર્મમત્વરતઃ] નિર્મમતામાં રત હોતા
મન [સ્વસ્થઃ] સ્વમાં (આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિત અને [સંતોષપરઃ] સંતોષમાં તત્પર
રહે છે, તે [પરિચિત્તપરિગ્રહાન્] સર્વપ્રકારથી મનમાં સ્થિત પરિગ્રહથી [વિરતઃ]
વિરક્ત છે—(અર્થાત્ પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિમાધારી છે).

ટીકા:—‘પરિચિત્તપરિગ્રહાન્ વિરતઃ’ પરિ-સર્વ પ્રકારથી મનમાં રહેલા
પરિગ્રહ-તેનાથી વિરક્ત શ્રાવક છે. કેવા પ્રકારનો હોઈ? ‘સ્વસ્થ’ માયાદિરહિત
સ્વમાં સ્થિત (આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત) તથા ‘સંતોષપરઃ’ પરિગ્રહની આકાંક્ષાથી
રહિત હોવાને કીધે સંતુષ્ટ (સંતોષમાં તત્પર) તથા ‘નિર્મમત્વરતઃ’ મમતારહિતપણામાં
હીન (મમત્વરહિત) હોઈ. શું કરીને? ‘ઉત્સૃજ્ય’ છોડીને. શું તે? ‘મમત્વ’ મૂર્છા
(મમતા-ભ્રાંસ). શામાં? ‘વાલેપુ દશસુ વસ્તુપુ’ આદિ દશ પ્રકારની વસ્તુઓમાં. એ
દશ પ્રકારની આદિ વસ્તુઓની ગણતરી કરી દર્શાવાય છે—

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળ્ડમિતિ દશ ॥

ગમઃ । ક્વ ? આરંભે કૃપ્યાદૌ । વા શબ્દઃ સર્વત્ર પરસ્પરસમુચ્ચયાર્થઃ । પરિગ્રહે
વા ધાન્યદાસીદાસાદૌ । પેદિકેષુ કર્મસુ વા વિવાહાદિષુ । કિંવિશિષ્ટઃ ? સમઘીઃ
રાગાદિરહિતબુદ્ધિઃ મમત્વરહિતબુદ્ધિર્વા ॥ ૧૪૬ ॥

ઇદાનીમુદ્દિષ્ટવિરતિલક્ષણગુણયુક્તત્વં શ્રાવકસ્ય દર્શયન્નાહ—

ગૃહતો મુનિવનમિત્વા ગુરુપકળ્પે વ્રતાનિ પરિગૃહ્ય ।

મૈત્ર્યાશનસ્તપસ્યન્નુક્રુષ્ટચેલસળ્પઢધરઃ ॥ ૧૪૭ ॥

તેઈ ગો. ‘યસ્ય સ્તુ’ જેને નિશ્ચયથી ‘નાસ્તિ’ ન હોય. શું તે (ન હોય)? ‘અનુમતિ’
અનુમોદના. શામાં? ‘આરંભે’ કૃપિ આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં. ‘વા’ શબ્દ બધે
પરસ્પર સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ‘પરિગ્રહે વા’ ધાન્ય, દાસી, દાસ આદિ પરિગ્રહોમાં
‘પેદિકેષુ કર્મસુ વા’ અને વિવાહાદિ આ લોકસંબંધી કાર્યોમાં. કેવા પ્રકારનો?
‘સમઘીઃ’ રાગાદિરહિત બુદ્ધિવાળો યા મમત્વબુદ્ધિરહિતવાળો (શ્રાવક અનુમતિ-
ત્યાગવાળો મનાય છે).

સાવાર્થઃ—જે ખેતી આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં, ધનાદિ પરિગ્રહોમાં અથવા
વિવાહાદિક આ લોક સંબંધી કાર્યોમાં અનુમતિ આપતો નથી તે મમત્વ યા રાગ-દ્વેષ-
મિત્ર વ્યક્તિને અનુમતિત્યાગ પ્રતિમાધારી માનવો. ૧૪૬.

હવે શ્રાવક ઉદ્દિશ્યવિસ્તરિષ્ય ગુણથી યુક્ત હોય છે—એમ દર્શાવીને કહે છે—

ઉદ્દિશ્યન્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૭

અન્યયાર્થઃ—[ગૃહતઃ] ઘેરથી [મુનિવનમ્] મુનિના વનમાં [દત્વા] જઈને
[ગુરુપકળ્પે] ગુરુની પાસે [વ્રતાનિ] વ્રતો [પરિગૃહ્ય] ગ્રહણ કરીને [તપસ્યન્] તપ
કરતાં, [મૈત્ર્યાશનઃ] મિત્ર થી મળેલું ભોજન કરનાર તથા [ચેલસળ્પઢધરઃ] કૌપીન
(સૂત્રી) અને અન્યથા ધરણ કરનાર (વ્યક્તિ) [નુક્રુષ્ટઃ] ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક (શુદ્ધક
વા મૈત્રિક) છે.

૧. મૈત્ર્યાશનમ્ વ (મિત્રના પર્વ મેલે સ્વર્થેકૃણુ તદ્ અર્થનામિત્ર મૈત્ર્યાશનઃ પ્રત્યયઃ અથવા મિત્રાણાં
મદ્દામેલે સળ્પઢેન્ પ્રત્યયઃ) ।

યદિ સમયં આગમં જાનીતે આગમજ્ઞો યદિ ભવતિ તદા ધ્રુવં નિશ્ચયેન શ્રેયોજ્ઞાતા
 ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાતા સ ભવતિ । કિં કુર્વન્ ? નિશ્ચિન્વન્ । કથમિત્યાહ—પાપમિત્યાદિ—
 પાપમધર્મોઽરાતિઃ શત્રુર્જીવસ્યાનેકાપકારકત્વાત્ ધર્મશ્ચ વન્ધુર્જીવસ્યાનેકોપકારકત્વાદિ-
 ત્યેવં નિશ્ચિન્વન્ ॥ ૧૪૮ ॥

ઈદાનીં શાસ્ત્રાર્થાનુષ્ઠાતુઃ ફલં દર્શયન્નાહ—

કરતો થકો આવક [યદિ] જો [સમયમ્] શાસ્ત્રને [જાનીતે] જાણે છે, તો તે [ધ્રુવમ્]
 નિશ્ચયથી [શ્રેયોજ્ઞાતા] શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતા અથવા કલ્યાણનો જ્ઞાતા [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા:—‘યદિ સમયં જાનીતે’ જો સમયને એટલે આગમને જાણે છે અર્થાત્
 જો આગમનો જ્ઞાતા છે તો ‘ધ્રુવં’ નિશ્ચયથી ‘શ્રેયોજ્ઞાતા ભવતિ’ તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાતા છે.
 શું કરતો થકો? ‘નિશ્ચિન્વન્’ નિશ્ચય કરતો થકો. કેવી રીતે? તે કહે છે—‘પાપમિત્યાદિ’
 પાપ જ અર્થાત્ અધર્મ જ (મિથ્યાચરત્રય જ) અનેક અપકારતું કારણ હોવાથી જીવનો
 શત્રુ છે અને ધર્મ જ (સમ્યક્ચરત્રય જ) અનેક ઉપકારતું કારણ હોવાથી જીવનો
 મિત્ર છે—આવો નિશ્ચય કરતો થકો.

ભાવાર્થ:—જીવનો અપકારક હોવાથી પાપ (અધર્મ) શત્રુ છે અને ઉપકારક
 હોવાથી ધર્મ (રત્રયધર્મ) મિત્ર છે—એવો નિર્ણય કરીને જે શાસ્ત્રને જાણે છે તે જ
 સમ્યક્ જ્ઞાતા છે.

ઉત્કૃષ્ટ ઉદિશ્યત્યાગી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં છે. તે તપસ્વી પણ છે, પરંતુ જો
 તે આત્માના સ્વભાવ-વિભાવ ન જાણે તો તે આત્મશ્રેયનો જ્ઞાતા-ભોક્તા થતો નથી.

સંસારનાં દુઃખોથી બચાવી જે પ્રાણીઓને ઉત્તમ શુભમાં ધારણ કરે તે ધર્મ છે.
 તે જ ધર્મ જીવને મિત્ર સમાન છે. શુભભાવરૂપ ધર્મ—વ્યવહારધર્મ જીવને સંસારતું
 કારણ છે, તેથી તેને તે શત્રુ સમાન છે. ૧૪૮.

દુષ્ટ રાત્રીના અર્થાનું આવરણ કરનારને શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે દર્શાવીને
 કહે છે—

રત્નકરણ્ડકં કુર્વેતશ્ચ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા એતદેવ કુર્યાદિ-
ત્યાહ—

(માલિનીઘ્નન્દઃ)

સુખયતુ સુખભૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનનીં માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા સંપુનીતા-
જ્ઞિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્વિલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પદારો બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બનાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે શાવક અનિવાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોગરોની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના મુખપૂર્વક આશ્રમગુણની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. તૌલનરામજીએ કહ્યું છે કે—

બારદ ગાંધે આતીબાર, પન પન ન લગાવે,
અરુ-અગમ સંન્યાસ મારિ, તરુ દોષ નશાવે;
માં આવક-મત પાલ, સ્વર્ગ શોભમ ઉપજાવે,
તજતે અય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છઠાણા ૪/૧૫) ૧૪૯.

રત્નકરણ્ડક શાવકાચારની રચના કરતાં મને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્વરૂપ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આપણું જ કરે એમ કહે છે—

શાવકની ઈષ્ટમાર્ગના

પદાંક ૧૫૦

અન્યવાચ્યઃ—[જ્ઞિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દ્વિ-
દરનાર (અન્ના કરનાર) [દ્વિલક્ષ્મીઃ] સમ્યક્ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મી [સુખભૂમિઃ] ગુણની

રત્નકરણ્ડકં કુર્વેતશ્ચ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા एतदेव कुर्यादि-
त्याह—

(માલિનીનન્દઃ)

सुखयत सुखभूमिः कामिनं कामिनीव,
सुतमिव जननीं मां शुद्धशीला भुनक्तु ।
कुलमिव गुणभूषा कन्यका संपुनीता-
ज्जिनपतिपदपद्मप्रेक्षिणी दृष्टिलक्ष्मीः ॥ १५० ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પદારે બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બનાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આવક અવિચાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોજનોની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના સુખપૂર્વક શાશ્વત્વની સિદ્ધિ થાય છે.

૫. દોહનરામજીએ કહ્યું છે કે—

આરદ્ર બાળકે અતીવાર, પત પત ન લગાવે,
મરણ-અગ્નિ સંન્યાસ દારિ, તમુ દોષ નશાવે;
માં આવક-બાળ પાલ, સ્વર્ગ સોલમ ઉપજાવે,
તમુતે અય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છઠાળા ૪/૧૫) ૧૪૬.

રત્નકરણ્ડક આવકાચારની રચના કરતાં મને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્ત્વરૂપ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આરણ્ય જ કરે એમ કહે છે—

આવકની ઇષ્ટપ્રાર્થના

*સા. ૧૫૦

અનુવાદાર્થઃ—[જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દ્રષ્ટિ કરનાર (અર્થાત્ કરનાર) [દૃષ્ટિલક્ષ્મીઃ] સમ્યક્ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મી [સુખભૂમિઃ] સુખની

વેષુ પઙ્ગતાં વીમત્સમાવોત્પાદકં ॥ ૧૪૩ ॥

ઇદાનીમારમ્ભવિનિવૃત્તિગુણં શ્રાવકસ્ય પ્રતિપાદયન્નાહ—

સેવાકૃપિવાણિજ્યપ્રમુખાદારમ્ભતો વ્યુપારમતિ ।

પ્રાણાતિપાતહેતોર્યોઽસાવારમ્ભવિનિવૃત્તઃ ॥ ૧૪૪ ॥

યો વ્યુપારમતિ વિશેષેણ ઉપરતઃ વ્યાપારેભ્ય આસમન્તાત્ જાયતે અસાવારમ્ભવિ-

કરે છે. (તેવા શરીરને જોઈને).

ભાવાર્થ:—જે પ્રતી શ્રાવક શરીરને રજોવીર્યથી ઉત્પન્ન, અપવિત્રતાનું કારણ, નવદ્વારથી મળે ઝરતું, દુર્ગન્ધ અને જ્વાનિયુક્ત બાણી, કામસેવનનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે-તે બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમાધારી છે.

આ બ્રહ્મચારી પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીના પણ સંબંધ કરે નહિ, તેની સાથે નિકટ એક સ્થાનમાં રાચન કરે નહિ, પૂર્વે ભોગવેલા ભોગોનું ચિંતવન કરે નહિ, કામોદીપન કરે તેવા પુષ્ટ આહારનો ત્યાગ કરે, રાગ ઉપજવે તેવાં વસ્ત્ર-આભૂષણ પહેરે નહિ, ઝીન, ગ્રામ, વાહિત્રાદિનું શ્રવણ અને અવલોકન કરે નહિ, પુષ્પમાળા, સુગંધ-નિર્લેપન, અત્તર-ફુલેલ આદિનો ત્યાગ કરે, શૃંગાર કથા, હાસ્ય કથારૂપ કાવ્ય-નાટકાદિ-કથા પાત્ર-શ્રવણનો ત્યાગ કરે અને તાંબુલાદિક રાગકારી વસ્તુઓથી દૂર જ રહે.

આ પ્રતિમાધારી ૨૨૦ કોઈ ૬૦ માં દર્શાવેલા બ્રહ્મચર્યાણુવ્રતના કોઈ અતિચારો સંગ નહિ ને માટે આમ સાવધાન રહે છે. તેને નિશ્ચિત્યાર પ્રતિમાનું પાલન હોય છે. ૧૪૩.

નવે શ્રાવકના આરંભવિરતિ ગુણનું પ્રતિપાદન કરીને કહે છે—

આરંભન્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૪

અન્વયાર્થ:—[પ્રાણાતિપાતહેતો:] જે પ્રાણના વિધોજનના કારણભૂત હોય એવા [સેવાકૃપિવાણિજ્યપ્રમુખાત્] નોકરી, ખેતી, વ્યાપાર આદિક [મારમ્ભતઃ] આરંભર્ય: (આરંભનાં કાર્યોથી) [યઃ] જે [વ્યુપારમતિ] વિરમ્ભ થાય છે, [મક્ષી] તે [મારમ્ભવિનિવૃત્તઃ] આરંભવિનિવૃત્ત શ્રાવક છે (અર્થાત્ આરંભત્યાગ-પ્રતિમાધારી છે).

ટીકા:—'યઃ વ્યુપારમતિ' જે વ્યાપારથી વિદાયતાપૂર્વક સર્વપ્રકારે નિવૃત્ત થાય

અધુના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણં શ્રાવકસ્ય પ્રરૂપયન્નાહ—

વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ મમત્વસુત્સૃજ્ય નિર્મમત્વરતઃ ।

સ્વસ્થઃ સન્તોષપરઃ પરિચિત્તપરિગ્રહાદ્વિરતઃ ॥ ૧૪૫ ॥

પરિ સમન્તાત્ ચિત્તસ્થઃ પરિગ્રહો હિ પરિચિત્તપરિગ્રહસ્તસ્માદ્વિરતઃ શ્રાવકો ભવતિ । કિં વિશિષ્ટઃ સન્ ? સ્વસ્થો માયાદિરહિતઃ । તથા સન્તોષપરઃ પરિગ્રહાકાક્ષાં-
વ્યાવૃત્ત્યા સન્તુષ્ટઃ તથા । નિર્મમત્વરતઃ । કિં કૃત્વા ? ઉત્સૃજ્ય પરિત્યજ્ય । કિં તત્ ?
મમત્વં મૂર્છા । ક્વ ? વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ । एतदेव दशधा परिगणनं बाह्यवस्तूनां
दर्श्यन्ते ।

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળડમિતિ દશ ॥

હવે શ્રાવકના પરિગ્રહનિવૃત્તિગુણની પ્રરૂપણા કરીને કહે છે—

પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિભાધારીનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૪૫

ગાન્યયાર્થઃ—જે [વાહ્યેષુ] બાહ્ય [દશસુ] દસ પ્રકારની [વાસ્તુષુ] વસ્તુ-
ઓમાં [મમત્વમ] મમતાને [ઉત્સૃજ્ય] છોડીને [નિર્મમત્વરતઃ] નિર્મમતામાં રત હોતા
પદ્મા [સ્વસ્થઃ] સ્વમાં (આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિત અને [સન્તોષપરઃ] સંતોષમાં તત્પર
રહે છે, તે [પરિચિત્તપરિગ્રહાન્] સર્વપ્રકારથી મનમાં સ્થિત પરિગ્રહથી [વિરતઃ]
વિરક્ત છે—(અર્થાત્ પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિભાધારી છે).

ટીકા:—‘પરિચિત્તપરિગ્રહાત્ વિરતઃ’ પરિ-સર્વ પ્રકારથી મનમાં રહેલા
પરિગ્રહ-તેનાથી વિરક્ત શ્રાવક છે. કેવા પ્રકારનો હોઈ? ‘સ્વસ્થ’ માયાદિરહિત
સ્વમાં સ્થિત (આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત) તથા ‘સન્તોષપરઃ’ પરિગ્રહની આકાંક્ષાથી
રહિત હોવાને કીર્તિ મંતુષ્ટ (સંતોષમાં તત્પર) તથા ‘નિર્મમત્વરતઃ’ મમતારહિતપણામાં
હીન (મમત્વરહિત) હોઈ. શું કરીને? ‘ઉત્સૃજ્ય’ છોડીને. શું તે? ‘મમત્વં’ મૂર્છા
(મમતાભાવ). શામાં? ‘વાહ્યેષુ દશસુ વસ્તુષુ’ બાહ્ય દશ પ્રકારની વસ્તુઓમાં. એ
દશ પ્રકારની બાહ્ય વસ્તુઓની ગણતરી કરી દર્શાવાય છે—

ક્ષેત્રં વાસ્તુ ધનં ધાન્યં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદમ્ ।

શયનાસને ચ યાનં કુપ્યં માળડમિતિ દશ ॥

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

2. Next, it is important to gather relevant information and data. This can be done through research, consultation with experts, or by analyzing existing data sets.

3. Once the information is gathered, the next step is to analyze it. This involves identifying patterns, trends, and relationships that can help in understanding the problem.

4. After analysis, the next step is to develop a solution or answer. This may involve applying theoretical knowledge, using logical reasoning, or conducting experiments.

5. Finally, the solution should be tested and validated. This involves comparing the results with the expected outcomes and making adjustments if necessary.

ગમઃ । ક્વ ? આરંભે કૃપ્યાદૌ । વા શબ્દઃ સર્વત્ર પરસ્પરસમુચ્ચયાર્થઃ । પરિગ્રહે વા ધાન્યદાસીદાસાદૌ । પેદિકેષુ કર્મસુ વા વિવાહાદિષુ । ક્વિચિષ્ટિઃ ? સમઘીઃ રાગાદિરહિતબુદ્ધિઃ સમત્વરહિતબુદ્ધિર્વા ॥ ૧૪૬ ॥

ઇદાનીમુદ્દિષ્ટવિરતિલક્ષણગુણયુક્તત્વં શ્રાવકસ્ય દર્શયન્નાહ—

ગૃહતો મુનિવનમિત્વા ગુરુપક્ષ્ણે વ્રતાનિ પરિગૃહ્ય ।

મૈત્ર્યાશનસ્તપસ્યન્તુત્કૃષ્ટચેલસ્રવણ્ડધરઃ ॥ ૧૪૭ ॥

તોઈએ. ‘યસ્ય સ્તુ’ જેને નિશ્ચયથી ‘નાસ્તિ’ ન હોય. શું તે (ન હોય)? ‘અનુમતિ’ અનુમોદના. શામાં? ‘મારંમે’ કૃપિ આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં. ‘વા’ શબ્દ અધે પરસ્પર સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ‘પરિગ્રહે વા’ ધાન્ય, દાસી, દાસ આદિ પરિગ્રહોમાં ‘પેદિકેષુ કર્મસુ વા’ અને વિવાહાદિ આ લોકસંબંધી કાર્યોમાં. કેવા પ્રકારના? ‘સમઘીઃ’ રાગાદિરહિત બુદ્ધિવાળો યા સમત્વબુદ્ધિરહિતવાળો (શ્રાવક અનુમતિ-ત્યાગવાળો મનાય છે).

ભાવાર્થઃ—જે ખેતી આદિ આરંભનાં કાર્યોમાં, ધનાદિ પરિગ્રહોમાં અથવા વિવાહાદિક આ લોક સંબંધી કાર્યોમાં અનુમતિ આપતો નથી તે સમત્વ યા રાગ-દ્વેષ-મિત્ર-વ્યક્તિને અનુમતિત્યાગ પ્રતિમાધારી માનવો. ૧૪૬.

તેને શ્રાવક ઉદિશ્યવિરતિરૂપ ગુણથી યુક્ત હોય છે—એમ દર્શાવીને કહે છે—

ઉદિશ્યત્યાગ પ્રતિમાધારીનું લક્ષણ

સ્લોક ૧૪૭

અન્યવાર્થઃ—[ગૃહતઃ] ઘરથી [મુનિવનમ્] મુનિના વનમાં [ઇત્યા] જઈને [ગુરુપક્ષ્ણે] ગુરુની પાસે [વ્રતાનિ] વ્રતો [પરિગૃહ્ય] ગ્રહણ કરીને [તપસ્યત્] તપ કરનાં. [મૈત્ર્યાશનઃ] બિશાથી મળેલું ભોજન કરનાર તથા [ચેલસ્રવણ્ડધરઃ] કૌપીન (હાંસી) અને અંડવસ્ત્ર ધારણ કરનાર (વ્યક્તિ) [ઉત્કૃષ્ટઃ] ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક (શુદ્ધકર્મ યા સૌક્ય) છે.

૧. સ્તુતિવ્રતન વ્ર (વિશ્વકર્મ જેવું કાર્યોનું તદ્ અદનાગિતિ મૈત્ર્યાશનઃ પ્રત્યયઃ અથવા બિશાણાં મૈત્ર્યાશનઃ મનુષ્યોરૂપ પ્રત્યયઃ) ।

યદિ સમયં આગમં જાનીતે આગમજ્ઞો યદિ ભવતિ તદા ધ્રુવં નિશ્ચયેન શ્રેયોજ્ઞાતા ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાતા સ ભવતિ । કિં કુર્વન્ ? નિશ્ચિન્વન્ । કથમિત્યાહ—પાપમિત્યાદિ—પાપમધર્મોડરાતિઃ શત્રુર્જીવિસ્યાનેકાપકારકત્વાત્ ધર્મશ્ચ વન્ધુર્જીવિસ્યાનેકોપકારકત્વાદિત્યેવં નિશ્ચિન્વન્ ॥ ૧૪૮ ॥

इदानीं शास्त्रार्थानुष्ठातुः फलं दर्शयन्नाह—

કરતો થકો આવક [યદિ] જે [સમયમ્] શાસ્ત્રને [જાનીતે] જાણે છે, તો તે [ધ્રુવમ્] નિશ્ચયથી [શ્રેયોજ્ઞાતા] શ્રેષ્ઠ જ્ઞાતા અથવા કલ્યાણનો જ્ઞાતા [ભવતિ] થાય છે.

टीका:—‘यदि समयं जानीते’ जे समयने ओइले आगमने जणु छे अर्थात् जे आगमनो ज्ञाता छे तो ‘ध्रुवं’ निश्चयधी ‘श्रेयोज्ञाता भवति’ ते उत्कृष्ट ज्ञाता छे. शुं करतो थको? ‘निश्चिन्वन्’ निश्चय करतो थको. केवी रीते? ते उहे छे—‘पापमित्यादि’ पाप जे अर्थात् अधर्म जे (मिथ्यारतनत्रय जे) अनेक अपकारतुं कारण होवाधी एवने शत्रु छे अने धर्म जे (सभ्यकरतनत्रय जे) अनेक उपकारतुं कारण होवाधी एवने मित्र छे—आवे निश्चय करतो थको.

भावार्थ:—एवने अपकारक होवाधी पाप (अधर्म) शत्रु छे अने उपकारक होवाधी धर्म (रतनत्रयधर्म) मित्र छे—आवे निश्चय करीने जे शास्त्रने जणु छे ते जे देख ज्ञाता छे.

ઉદ્કૃષ્ટ ઉદિશ્યત્યાગી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં છે. તે તપસ્વી પણ છે, પરંતુ જે તે આત્માના સ્વભાવ-વિકાસ ન જાણે તો તે આત્મશ્રેયનો જ્ઞાતા-લોકતા થતો નથી.

સંસારનાં દુઃખોથી બચાવી જે પ્રાણીઓને ઉત્તમ સુખમાં ધારણ કરે તે ધર્મ છે. તે જ ધર્મ જીવને મિત્ર સમાન છે. શુભભાવરૂપ ધર્મ-વ્યવહારધર્મ જીવને સંસારતું કારણ છે, તેથી તેને તે શત્રુ સમાન છે. ૧૪૮.

જુને શાસ્ત્રના અર્થનું આચરણ કરનારને શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે દર્શાવીને કહે છે—

રત્નકરણ્ડકં કુર્વેતશ્ચ મમ યાસૌ સમ્યવત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા એતદેવ કુર્યાદિ-
ત્યાહ—

(માલિનીછન્દઃ)

સુલ્લયતુ સુલ્લભૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનની માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા સંપુનીતા-
જ્જિનપતિપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પદારો બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બતાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે શ્રાવક અતિચાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોજનાની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના સુખપૂર્વક આશ્વસનની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. દીક્ષિતરામજીએ કહ્યું છે કે—

ગારુડ ગ્રંથકે આત્મીયાર, પત પત ન લગાવે,
અર્થ-અર્થ સંન્યાસ દારિ, તરુ દોષ નશાવે;
માં શ્રાવક-ગત પાલ, સ્વર્ગ મોક્ષમ ઉપજાવે,
તમને અય નરજન્મ પાપ, મુનિ હૈ શિવ બાવે. ૧૫.

(છાંદા ૪/૧૫) ૧૪૯.

રત્નકરણ્ડક શ્રાવકાચારની રચના કરતાં બને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્વદ્ય સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આશ્ચર્ય જ કરે એમ કહે છે—

શ્રાવકની ઈષ્ટપ્રાર્થના

સંજ્ઞા ૧૫૦

અનુવાદ્ય:—[જિનપતિપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દ્વિષ્ટિ કરનાર (અહીં કરનાર) [દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ] સમ્યક્ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મી [સુલભૂમિઃ] ગુણની

રત્નકરણ્ડકં કુર્વેતશ્ચ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા એતદેવ કુર્યાદિ-
ત્યાહ—

(માલિનીછન્દઃ)

સુલયતુ સુલભૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનની માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા સંપુનીતા-
જ્જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્વિષ્ટલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

આને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નાનો પદારો બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બતાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી બતાવાયે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આવક અભિચાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોગનેાની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના મુખપૂર્વક આશ્વશુભની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. દીક્ષનરામજીએ કહ્યું છે કે—

બારદ્વ મનકે અતીમાર, પન પન ન લગાવે,
અગ્નિ-અગ્નિ સંન્યાસ ધારિ, તમુ દોષ નશાવે;
માં આવક-ગત પાલ, સ્વર્ગ સોલમ ઉપજાવે,
તમને ત્ય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છઠાળા ૪/૧૫) ૧૪૯.

રત્નકરણ્ડક આવકાચારની રચના કરતાં મને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્વસ્તુ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આપણું જ કરે એમ કહે છે—

આવકની ઇષ્ટમાર્ગના

સ્તોત્ર ૧૫૦

અન્વયાર્થઃ—[જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દષ્ટિ કરનાર (અદા કરનાર) [દ્વિષ્ટલક્ષ્મીઃ] સમ્યક્ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મી [સુભૂમિઃ] શુભની

રત્નકરણ્ડકં કુર્વતશ્ચ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા एतदेव कुर्यादि-
ત્યાહ—

(માલિનીઝન્દઃ)

સુલયતુ સુલભૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનની માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણમૂળા કન્યકા સંપુત્રીતા-
જ્ઞિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્રષ્ટિલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પયારો બતાવ્યો છે, તથા લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બનાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આવક અગિયાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોજનોની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના મુખપૂર્વક આશુમુખની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. દોસતરામજીએ કહ્યું છે કે—

ગારલ્લ ઘલકે આતીઆર, પત પત ન લગાવે,
અણ-અમય સંન્યાસ ધારિ, તમુ દોપ નશાવે;
માં આવક-ગત પાલ, સ્વર્ગ સોલમ ઉપજાવે,
તમને અય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છાંદા ૪/૧૫) ૧૪૬.

રત્નકરણ્ડક આવકાથારની રચના કરતાં મને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્વરૂપ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આટલું જ કરે એમ કહે છે—

આવકની ઈષ્ટપ્રાર્થના

સં. ૧૫૦

અન્યવાચ્યઃ—[જ્ઞિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જ્ઞિનેન્દ્રભગવાનનાં અશ્વક્રમણોમાં દ્રષ્ટિ કરનાર (અર્થા કરનાર) [દ્રષ્ટિલક્ષ્મીઃ] અમ્યન્દશનરૂપી લક્ષ્મી [સુલભૂમિઃ] મુખની

રત્નકરણ્ડકં કુર્વેતથ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા એતદેવ કુર્યાદિ-
ત્યાહ—

(માલિનીછન્દઃ)

સુખયતુ સુખભૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનનીં માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા સંપુનીતા-
જ્જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પદારે બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બનાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આવક અનિચાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોજવાની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના મુખપૂર્વક આશ્વમુખની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. કોલતરામજીએ કહ્યું છે કે—

બારણે બનકે આતીઆર, પત પત ન લગાવે,
મરણ-મરણ સંન્યાસ ધારિ, તસુ દોષ નશાવે;
માં આવક-ગત પાલ, સ્વર્ગ સોલમ ઉપગવે,
તમતે અય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છંદાળા ૪/૧૫) ૧૪૬.

રત્નકરણ્ડક આવકાચારની રચના કરતાં મને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્ત્વ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આટલું જ કરે એમ કહે છે—

આવકની ઈષ્ટમાર્ગના

*ભાગ ૩૫૦

અન્યવાચ્યું—[જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દૃષ્ટિ કરનાર (શ્રદ્ધા કરનાર) [દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ] અમ્યન્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી [સુખભૂમિઃ] મુખની

રત્નકરણ્ડકં કુર્વતથ મમ યાસૌ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિર્વૃદ્ધિગતા સા એતદેવ કુર્યાદિ-
ત્યાહ—

(માલિનીહ્રન્દઃ)

સુલયતુ સુલસૂમિઃ કામિનં કામિનીવ,
સુતમિવ જનની માં શુદ્ધશીલા મુનક્તુ ।
કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા સંપુનીતા-
જ્જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ ॥ ૧૫૦ ॥

અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપી રત્નોનો પદારે બતાવ્યો છે, ત્રણે લોકમાં તેને જ સર્વોત્તમ પતિ બનાવવાની ઇચ્છાથી ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષની સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી બનાવાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આવક અભિચાર રહિત નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહાર રત્નત્રયની સાધના કરે છે તેને સંપૂર્ણ પ્રયોજનોની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેને સ્વર્ગના મુખપૂર્વક આશુભની સિદ્ધિ થાય છે.

પં. દ્રોણરામભણે કહ્યું છે કે—

બારણે યતકે આતીચાર, પન પન ન લગાવે,
અણ-અણ સંન્યાસ ધારિ, તમુ દોષ નશાવે;
માં આવક-ગત પાલ, સ્વર્ગ સોલમ ઉપજાવે,
તમુંતે થય નરજન્મ પાય, મુનિ હૈ શિવ જાવે. ૧૫.

(છઠાળા ૪/૧૫) ૧૪૬.

રત્નકરણ્ડક આવકાવારની રચના કરતાં અને (શ્રી સમન્તભદ્રસ્વામીને) જ સમ્યક્ત્વરૂપ સમ્પત્તિની વૃદ્ધિ થઈ છે તે આટલું જ કરે ઝોમ કહે છે—

આવકની ઇષ્ટપ્રાપ્તિના

*૧૪૬ ૧૫૦

અન્યથાર્થઃ—[જિનપતિપદપદ્મપ્રેક્ષિણી] જિનેન્દ્રભગવાનનાં ચરણકમળોમાં દષ્ટિ કરનાર (શ્રદ્ધા કરનાર) [દ્વિષ્ટિલક્ષ્મીઃ] સમ્યક્ચારિત્રરૂપી લક્ષ્મી [સુલસૂમિઃ] મુખની

શીલસન્નિતા માં મુનહુ । તથા સા માં સમ્પુનીતાત્ સકલદોષકલહ્નં નિરાકૃત્ય
પવિત્રયતુ । કિમિવ ? કુલમિવ ગુણભૂષા કન્યકા । અયમર્યઃ—કુલં યથા ગુણભૂષા
ગુણાડલઢ્ઢારોપેતા કન્યા પવિત્રયતિ શ્લાઘ્યતાં નયતિ તથા દૃષ્ટિલક્ષ્મીરપિ ગુણભૂષા
અષ્ટમૂલ ગુણૈરલંકૃતા માં સમ્યક્પુનીતાદિતિ ॥ ૧૫૦ ॥

યેનાજ્ઞાનતમો વિનાશ્ય^૧ નિશ્ચિલં મત્યાત્મચેતોગતમ્
સમ્યગ્જ્ઞાનમહાંશુભિઃ પ્રકટિતઃ સાગારમાર્ગોડચિલઃ ।
સ શ્રીરત્નકરણ્ડકામલરવિઃ સંસૃતસરિચ્છોપકો
જીયાદેવ સમન્તમદ્રમુનિપઃ શ્રીમાન્ પ્રમેન્દુર્જિનઃ ॥ ૧૥૧ ॥

રક્ષા કરે છે, કિન્તુ અશુદ્ધ શીલવતી માતા (દુશ્ચારિણી માતા) નહિ; તેમ ત્રણ ગુણવત
અને ચાર શિક્ષાવતરૂપી અર્થાત્ નિરતિચાર સાત શીલથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શન-લક્ષ્મી પણ
મારી રક્ષા કરે, તથા 'સા માં સંપુનીતાત્' તે અને પવિત્ર કરે—સર્વ^૨ દોષરૂપ કલંકને
દૂર કરી અને પવિત્ર કરે. કોની જેમ ? 'કુલમ્ હવ ગુણભૂષા કન્યકા' જેમ ગુણવતી
કન્યા કુળને (પવિત્ર) કરે છે તેમ, અર્થ એ છે કે—જેમ ગુણરૂપી અલંકારોથી યુક્ત ગુણવતી
કન્યા કુળને પવિત્ર કરે છે—પ્રશંસાપાત્ર કરે છે, તેમ અષ્ટ મૂળગુણરૂપી અલંકારોથી
ગુણવતી સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી પણ અને સમ્યક્ પ્રકારે પવિત્ર કરે.

બાવાર્થઃ—જેમ કોઈ કામિની (સ્ત્રી) પોતાના કામીને સુખી કરે છે તેમ
સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને સુખી કરે; જેમ કોઈ શીલવતી માતા પોતાના પુત્રનું
લાલન-પાલન કરે છે તેમ સાતશીલોથી યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી મારી રક્ષા કરે
અને જેમ ગુણવતી કન્યા કુળને ડિગ્જયણ કરે છે (પવિત્ર કરે છે) તેમ અષ્ટ મૂળગુણ-
યુક્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપી લક્ષ્મી અને પવિત્ર કરે.

ટીકાકારની મંગળકામના

જેમણે જ્યેષ્ઠ આત્માના ચિત્તમાં વ્યાપ્ત સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર
કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનાં મહા કિરણો દ્વારા સર્વથો આવકમાર્ગ પ્રકાશિત કર્યો છે,
તેજી સંસારરૂપી નદીના કોણકે શ્રી રત્નકરણ્ડકરૂપી તેજસ્વી સૂર્ય સમાન અને ચંદ્રની
કૌતુહલ (પ્રમેન્દુઃ) શ્રીમાત્ જિન સમન્તમદ્રાચાર્ય જય પામો.

વક્ષ્યમાણસ્વરૂપાણાં । ન ચૈવં પદ્મવ્યસન્તત્ત્વનવપદાર્થાનાં શ્રદ્ધાનમસંગૃહીતમિત્યા-
શંકનીયં 'આગમશ્રદ્ધાનાદેવ તત્ત્વજ્ઞાનસંગ્રહપ્રસિદ્ધેઃ । અવાધિતાર્થપ્રતિપાદકમાસ્રવચનં
યાગમઃ । તત્ત્વજ્ઞાને તેષાં શ્રદ્ધાનં સિદ્ધયેવ । કિયિશ્ચિદ્ધાનં તેષાં ? 'પરમાર્થાનાં'
પરમાર્થભૂતાનાં ન પુનર્બોદ્ધમતે' इव कल्पितानां । કયંભૂતં શ્રદ્ધાનં ? 'અસ્મયં' ન
વિદ્યતે વક્ષ્યમાણો જ્ઞાનદર્પણપ્રકારઃ સ્મયો નર્વો વસ્ય તન્' । કુનરપિ કિયિશ્ચિદ્ધં ?
'ત્રિસૂત્રાપોઠં' ત્રિભિર્મૂઠેર્વક્ષ્યમાણચ્છર્ણરપોઠં રહિતં યત્ । 'ચદ્ધાનં' અદ્ધાં વક્ષ્યમાણાનિ
નિઃશંકિતત્વાદીન્યંગાનિ સ્વરૂપાણિ વસ્ય ॥ ૪ ॥

કહેવામાં આવ્યું છે એવા સ્વરૂપવાળા આત્મ-આગમ-તપસ્વીનું શ્રદ્ધાન કરવું તે
સમ્યગ્દર્શન છે. કેવા વિશેષતાવાળા આત્મ-આગમ-તપસ્વીનું શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યગ્-
દર્શન છે ? 'પરમાર્થાનામ્' પરમાર્થભૂત આત્મ-આગમ-તપસ્વીનું શ્રદ્ધાન કરવું તે
સમ્યગ્દર્શન છે, પરંતુ બૌદ્ધાદિ મતમાં જેવા કલ્પિત આત્મ-આગમ-તપસ્વી છે તેવાનું
શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યગ્દર્શન નથી. કેવું શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યગ્દર્શન છે ? 'અસ્મયં'
'ત્રિસૂત્રાપોઠં' 'ઋષ્ટાદ્ધં' જેવું જે સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા સ્વરૂપવાળા જ્ઞાન,
દર્પણિ આઠ પ્રકારના મદથી રહિત, જેવું જે સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે એવા સ્વરૂપ-
વાળી ત્રણ સૂઠતા રહિત અને જેવું જે સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે એવા સ્વરૂપવાળા
નિઃશંકિતત્વાદિ આઠ અંગો સહિત શ્રદ્ધાન કરવું, કુચિ કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે.

અહીં ઠોઠ શંકા કરે કે અન્ય શાસ્ત્રમાં છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થોના
શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે પણ અહીં આચાર્ય દેવ-આગમ-તપસ્વીની પ્રતીતિને
સમ્યગ્દર્શન કહીને અન્ય શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત લક્ષણો સંગ્રહ કર્યા નથી. તે એવી
શંકા કરવી યોગ્ય નથી. કારણ કે આગમના શ્રદ્ધાનથી જ છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ અને
નવ પદાર્થોના શ્રદ્ધાનરૂપ લક્ષણોનો સંગ્રહ થઈ જાય છે. કેમકે 'અવાધિતાર્થ પ્રતિપાદકમાસ્ર
વચનં હ્યાગમઃ' અવાધિત અર્થનું કથન કરનાર આત્મનું વચન તે જ આગમ છે. તેથી
આગમના શ્રદ્ધાનમાં જ છ દ્રવ્યાદિનું શ્રદ્ધાન સંગ્રહિત થઈ જાય છે.

સાવાર્થઃ—સાચા દેવ, સાચા આગમ અને સાચા ગુરુ—એ ત્રણેનું ત્રણ સૂઠતા
રહિત, અષ્ટઅંગ સહિત અને આઠ મદ રહિત શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યગ્દર્શન છે.

૧. આત્માગમશ્રદ્ધાનદેવ ચ્ચ ૦ ।

૨. બૌદ્ધમત્ત્વ ઇવ ચ્ચ ૦ ।

૩. ન વિદ્યતે સ્મયા વક્ષ્યમાણા યત્ર ઇત્યાદિપાઠઃ ચ્ચ ૦ ।

૪. કયંભૂતં ચ્ચ ૦ ।

આપ્તેનોત્સન્નદોષેન^૧ સર્વજ્ઞેનાગમેશિના ।

ભવિતવ્યં નિયોગેન નાન્યથા હ્યાપ્તતા ભવેત્ ॥ ૫ ॥

‘આપ્તેન’ ભવિતવ્યં, ‘નિયોગેન’ નિશ્ચયેન નિયમેન વા । કિંચિજિષ્ટેન ? ‘ઉત્સન્નદોષેન’ નષ્ટદોષેન । તથા ‘સર્વજ્ઞેન’ સર્વત્ર વિષયેડોષવિશેષતઃ પરિસ્ફુટ-પરિજ્ઞાનપ્રતા નિયોગેન ભવિતવ્યં । તથા ‘આગમેશિના’ ભવ્યજનનાં દેવોપાદેયતત્ત્વ-પ્રતિપ્રતિષ્ઠેતુભૂતાગમપ્રતિપાદકેન^૨ નિયમેન ભવિતવ્યં । કુત્તરનદિત્યાદિ-‘નાન્યથા હ્યાપ્તતા ભવેત્’ । ‘દિ’ યસ્માન્ અન્યથા ઉક્તવિપરીતપ્રકારેણ, આપ્તતા ન ભવેત્ ॥ ૫ ॥

(આપ્તનું લક્ષણ)

શ્લોક ૫

અન્યથાર્થઃ—[આપ્તેન] આપ્ત [નિયોગેન] નિયમથી । [ઉત્સન્નદોષેન] અનાર દોષ રહિત વીતરાગ, [સર્વજ્ઞેન] સર્વજ્ઞ અને [આગમેશિના] આગમના ઈશ । અર્થાત્ આગમના ઉપદેશક-હિતોપદેશી [ભવિતવ્યમ્] હોવા જોઈએ. [અન્યથા દિ] કારણ કે કોઈ બીજી રીતે [આપ્તતા] આપ્તપણું (સાચું દેવપણું) [ન ભવેત્] હોઈ શકે નહિ.

ટીકાઃ—‘આપ્તેન’ આપ્ત હોવા જોઈએ, ‘નિયોગેન’ નિશ્ચયથી અથવા નિયમથી. કેવા વિશેષતાવાળા આપ્ત હોવા જોઈએ? ‘ઉત્સન્નદોષેન’ જેમના દોષ નાશ પામ્યા છે તેના હોવા જોઈએ અર્થાત્ દોષ રહિત હોવા જોઈએ. તથા ‘સર્વજ્ઞેન’ સમસ્ત વિષયોમાં કાંઈપણ બાકી રહ્યા વિના સંપૂર્ણ વિશેષતાઓથી પરિસ્પૃષ્ટ સંપૂર્ણ જ્ઞાન નિયમથી જેને હોય એવા (અર્થાત્ કાંઈપણ બાકી રહ્યા વિના સંપૂર્ણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું પરિસ્પૃષ્ટ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન નિયમથી જેને હોય એવા) હોવા જોઈએ. તથા ‘આગમેશિના’ ભવ્ય જીવોને હેય-ઉપાદેય તરવોની પ્રતિપત્તિના (તરવોના જ્ઞાનના) કારણભૂત જે આગમ છે તેના પ્રતિપાદક (ઉપદેશક) નિયમથી હોવા જોઈએ. શા કારણે એવા હોવા જોઈએ? તે કહે છે—‘નાન્યથા દિ આપ્તતા ભવેત્’ કારણ કે અન્યથા અન્ય પ્રકારે કહું તેનાથી વિપરીત પ્રકારે આપ્તપણું હોઈ શકે નહિ. (વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતા અને આગમેશિતા-હિતોપદેશકતા આ ત્રણ વિશેષતાઓના અભાવમાં આપ્તપણું હોઈ શકે નહિ.)

૧. ‘ચિ’ પાઠાન્તરં ઘ૦ । ૨. નિયોગેન, અ, ગ ।

मरणवेदनाऽऽकस्मिकलक्षणं । समयश्च जातिकुलादिदर्पः । रागद्वेषमोहाः प्रसिद्धाः ।
 चशब्दाच्चिन्ताऽरतिनिद्राविस्मय^१ मदस्वेदखेदा गृह्यन्ते । एतेऽष्टादशदोषा यस्य न
 सन्ति स आप्तः 'प्रकीर्त्यते' प्रतिपाद्यते । ननु चाप्तस्य भवेत् क्षुत्, क्षुदभावे
 आहारादौ प्रवृत्त्यभावाद्देहस्थितिर्न स्यात् । अस्ति चासौ, तस्मादाहारसिद्धिः । तथा हि ।
 भगवतो देहस्थितिराहारपूर्विका, देहस्थितित्वाद्स्मदादिदेहस्थितिवत् । जैनेनोच्यते^२
 — अत्र किमाहारमात्रं^३ साध्यते क्वलाहारो वा । प्रथमपक्षे सिद्धसाधनता 'आसयोग-

કેવલિન આહારિણો જીવા' इत्यागमाभ्युपगमात् । द्वितीयपक्षे तु देवदेहस्थित्या व्यभिचारः । देवानां सर्वदा कवलाहाराभावेऽप्यस्याः संभवात् । अथ' मानसाहारास्तेषां तत्स्थितिस्तर्हि' કેવલિનાં કર્મનોકર્માહારાત્ સાસ્તુ । અથ મનુષ્યદેહસ્થિતિત્વાદસ્મદા-
દિવતરા તત્પૂર્વિકા ઇપ્યતે તર્હિ તદ્દેવ તદ્દેહે સર્વદા નિઃસ્વેદત્વાદ્ભાવઃ સ્યાત્ ।
અસ્મદાદાવતુપલઙ્ઘસ્યાપિ તદતિશયસ્ય તત્ર સંભવે શુક્લમાવલક્ષણોઽપ્યનિશયઃ કિં ન
સ્યાત્ । કિં ચ અસ્મદાદૌ દૃષ્ટસ્ય ધર્મસ્ય ભગવતિ સમ્પ્રસાધને તજ્ઞાનસ્યેન્દ્રિય-^૩

યોગકેવલિન આહારિણો જીવાઃ' મર્યાદા કેવલી મુખીના જીવો આહારક છે. —એમ
આગમથી બાણુવા મળે છે. જે બીજે પક્ષ કવલાહારનો હશે તો દેવોના દેહની સ્થિતિ
શાથે વ્યભિચાર આવે છે; કારણ કે (સ્વર્ગના) દેવોને સદા કવલાહારનો અભાવ
હોવા કતાં પણ દેહની સ્થિતિ તો સંભવે છે. (તેથી કવલાહારથી જ દેહની સ્થિતિ
રહે છે તે માન્યતા ખોટી રહે છે.)

હવે (ત્યાં) જે એમ કહેવામાં આવે કે દેવોને માનસિક આહાર છે તેનાથી
તેમના દેહની સ્થિતિ રહે છે તો કેવલીઓને કર્મ-નોકર્મના આહારથી દેહની સ્થિતિ
રહે છે એમ માનો.

હવે જે એમ કહેવામાં આવે કે આપણા જેવાના મનુષ્ય દેહની માફક કેવલી
ભગવાનને મનુષ્ય દેહની સ્થિતિ છે તેથી આપણા દેહની જેમ (તેથી જેમ આપણા
દેહની સ્થિતિ આહારપૂર્વક છે તેમ) કેવલી ભગવાનના દેહની સ્થિતિ આહારપૂર્વક
માનવી જેઈએ. તો તેનો ઉત્તર એ છે કે જેવી રીતે કેવલી ભગવાનના શરીરમાં
સર્વદા પરસેવાદિનો અભાવ છે તેવી જ રીતે આપણા આદિના શરીરમાં પણ સર્વદા
પરસેવાદિનો અભાવ હોવો જેઈએ (કેમકે બંનેમાં મનુષ્ય શરીરતરૂપ હેતુ વિદ્યમાન
છે.) એના ઉત્તરમાં હવે જે એમ કહેવામાં આવે કે આપણા જેવાના શરીરમાં તે
અતિશય સંભવતો નથી (જેથી પરસેવાદિનો અભાવ હોય) પરંતુ કેવલી ભગવાનમાં
એ અતિશય સંભવે છે (જેના કારણે તેમનાં શરીરમાં પરસેવો આદિ નથી હોતાં).
તોપણ (બ્યારે કેવલી ભગવાનને પરસેવાદિનો અભાવનો અતિશય માનવામાં આવે
છે ત્યારે) તેમને ભોજનના (કવલાહારના) અભાવરૂપ અતિશય પણ કેમ ન સંભવે?

વળી બીજી વાત એ છે કે જે ધર્મ આપણા જેવામાં જેવામાં આવે છે તેવો
ધર્મ જે અહીં ભગવાનમાં પણ સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તેમના જ્ઞાનને ઇન્દ્રિય-

૧. 'અથ માનસાહારાસ્તેષાં તત્રસ્થિતિસ્તર્હિ કેવલિનાં કર્મનોકર્માહારાત્' इति पाठो च पुस्तके नास्ति ।

૨. 'તર્હિ' इति ख ग पुस्तकयोर्नास्ति । ૩. તજ્ઞાનસ્યેન્દ્રિયજત્વ-શ્લોક ।

जनितत्त्वप्रसंगः । तथा हि—भगवतो ज्ञानमिन्द्रियजं ज्ञानत्वात् अस्मदादिज्ञानवत् ।
 अतो भगवतः केवलज्ञानलक्षणातीन्द्रियज्ञानासंभवात् सर्वज्ञत्वाय दत्तो जलावजलिः ।
 ज्ञानत्वाविशेषेऽपि तज्ज्ञानस्यातीन्द्रियत्वे देहस्थितित्वाविशेषेऽपि तद्देहस्थितेरकवलाहार-
 पूर्वकत्वं किं न स्यात् । वेदनीयमद्वावात्तस्य बुभुक्षोत्पत्तेर्भोजनादौ प्रवृत्तिरित्युक्तिरनु-
 पपन्नाः मोहनीयकर्मसहायस्यैव वेदनीयस्य बुभुक्षोत्पादने सामर्थ्यात् । ' भोक्तुमिच्छा
 हि बुभुक्षा ' , ना मोहनीयकर्मकार्यत्वात् कथं प्रक्षीणमोहे भगवति स्यात् ? अन्यथा
 गिरंगाया अपि तत्र प्रसंगान् कमनीयकामिन्यादिसेवाप्रसक्तेरीवरादेस्तस्याविशेषाद्वीत-

રાગતા ન સ્યાત્ । વિપક્ષભાવનાવશાદ્રાગાદીનાં દાન્યતિશયદર્શનાત્ કેવલિનિ તત્પરમ-
પ્રકર્પપ્રસિદ્ધેર્વીતરાગતાસંભવે ભોજનાભાવપરમપ્રકર્પોઽપિ તત્ર કિં ન સ્યાત્, તદ્વાચનાતો
ભોજનાદાવપિ દાન્યતિશયદર્શનાવિશેષાત્ । તથા દિ—एकस्मिन् दिने योऽनेकवारान्
भुंक्ते, कदाचित् विपक्षभावनावशात् स एव पुनरेकवारं भुंक्ते । कश्चित् पुनरेकदिना-
द्यन्तरितभोजनः, अन्यः पुनः पक्षमाससंवत्सराद्यन्तरितभोजन इति । किं च—बुभुक्षा-
पीडानिवृत्तिर्भोजनरसास्वादान्नावेत् तदास्वादनं चास्य रसनेन्द्रियात् केवलज्ञानाद्वा ?
रसनेन्द्रियाच्चेत् मतिज्ञानપ્રસંગાત્ કેવલજ્ઞાનાભાવઃ સ્યાત્ । કેવલજ્ઞાનાચ્ચેત્ કિં ભોજનેન ?
દૂરસ્થસ્યાપિ ત્રૈલોક્યોદરવર્તિનો રસસ્ય પરિસ્ફુટં તેનાનુભવસંભવાત્ । કથં चास्य

જો એમ કહેવામાં આવે કે વિપક્ષ (વિરુદ્ધ-વિપરીત) ભાવનાના વશથી
રાગાદિનો હીનતાનો અતિશય જોવામાં આવે છે (અર્થાત્ રાગાદિકથી વિરુદ્ધ ભાવના
કરવાથી રાગાદિકમાં ડારા જોવામાં આવે છે). કેવલી ભગવાનમાં તેની (રાગાદિકના
ડારાની) પરમ પ્રકર્ષતા (ચરમ સીમા) સિદ્ધ હોવાથી તેમને વીતરાગતા સંભવે છે.
(તેમની વીતરાગતામાં બાધ આવતો નથી.) તેનો ઉત્તર એ છે કે જો એમ છે તો
તેમનામાં ભોજનના અભાવની પરમ પ્રકર્ષતા પણ કેમ ન હોઈ શકે? કારણ કે
ભોજનના અભાવની ભાવનાથી ભોજનાદિકમાં પણ (સામાન્ય મનુષ્ય અને ભગવાન
બંનેમાં) અવિશેષપણે ડારાનો અતિશય જોવામાં આવે છે.

તે આ પ્રમાણે—જો એક દિવસમાં અનેકવાર ભોજન કરે છે તે જ વિપક્ષ
ભાવનાથી (રાગના-ઇન્દ્રિયાના અભાવસ્વરૂપ ભાવનાથી) કહાચિત્ એકવાર ભોજન કરે
છે. કોઈ તો એક દિવસના આંતરે ભોજન કરે છે, તો વળી અન્ય કોઈ પક્ષ, માસ,
વર્ષાદિના આંતરે ભોજન કરે છે.

વળી બીજી વાત એ છે કે અરહંત ભગવાનને જો બુભુક્ષા સંબંધી પીડાની
નિવૃત્તિ ભોજનના રસાસ્વાદથી થતી હોય તો અમે પૂછીએ છીએ કે તે રસાસ્વાદન
તેમને રસેન્દ્રિયથી થાય છે કે કેવલજ્ઞાનથી? જો રસેન્દ્રિયથી થાય છે એમ કહો તો તેમને
મતિજ્ઞાનનો પ્રસંગ આવવાથી કેવલજ્ઞાનનો અભાવ થાય. આ દોષથી બચવાને માટે
જો કેવલજ્ઞાનથી રસાસ્વાદન થાય છે એમ કહો તો ભોજનની શી જરૂર છે? કારણ
કે દૂર રહેવા છતાં પણ ત્રણ લોકની અંદર વર્તતા રસનો પરિસ્પર્શ (પ્રત્યક્ષ) અનુભવ
કેવલજ્ઞાન દ્વારા થઈ શકે છે.

केवलज्ञानसंभवो भुंजानस्य श्रेणीतः पतितत्वं प्रमत्तगुणस्थानवर्तित्वात् । अप्रमत्तो' हि साधुराहारकथामात्रेणापि प्रमत्तो भवति नार्हन्भुजानोऽपीति महच्चित्रं । अस्तु तान्ज्ञानसंभवः तथाप्यसौ केवलज्ञानेन पिशिताद्यशुद्धद्रव्याणि पश्यन् ऋथं भुंजीत अन्तरायप्रसंगात् । गृहस्था अप्यल्पसत्त्वास्तानि पश्यन्तोऽन्तरायं कुर्वन्ति किं पुनर्भगवानन्तर्वीर्यस्तत्र कुर्यात् । तदकरणे वा तस्य तेभ्योऽपि हीन^३ सत्त्वप्रसंगात् । क्षुत्पीडा-संभवे चास्य कथमनन्तसौख्यं स्यात् यतोऽनन्तचतुष्टयस्वामितास्य । न हि सान्तराय-स्यानन्तता युक्ता ज्ञानवत् । न च बुभुक्षा पीडैव न भवतीत्यभिधातव्यं “क्षुधासमा-नास्मि शरीरवेदना” इत्यभिधानात् । तदलमतिप्रसंगेन प्रमेयकमलामार्तण्डे न्याय-

કુમુદચન્દ્રે ચ પ્રપञ्ચતઃ પ્રરૂપણાત્ ॥ ૬ ॥

અર્થમાં વિસ્તારથી તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ:—આત્મામાં (સાચા દેવમાં) ક્રુધા, તૃપ્તાદિ અધાર દોષો હોતા નથી તેથી તેઓ પીતરાગ કહેવાય છે. આ દોષોમાં ભય, રાગ, દ્વેષ, મોહ, ચિન્તા, ખેદ, મદ (ગર્વ), રતિ, વિસ્મય (આશ્ચર્ય), ઉદ્વેગ (શોક);—આ દોષો તો મોહનીયકર્મના અભાવમાં નષ્ટ થઈ ગયા છે. તિદ્રા દર્શનાવરણ કર્મના અભાવમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ક્રુધા, તૃપ્તા, લડપણ, રોગ, સ્વેદ (પરસેવો)—એ શરીરની વ્યવસ્થાઓ છે. ભગવાનને પરમ ઔદારિક શરીર હોવાથી આ દોષોનો પણ અભાવ હોય છે. જન્મ તથા મરણ તો કર્મ સંહિત જીવોને હોય છે. ભગવાન તો જીવનમુક્ત છે અને સર્વ કર્મોના નાશ કરી દેહમુક્ત થાય છે, તેથી આ અધાર દોષો યા તેના સહચરરૂપ આત્મા અથવા શરીર સંબંધી અન્ય કોઈપણ દોષ આત્મમાં હોતા નથી. આ દોષોમાં કયા દોષો જીવાશ્રિત છે અને કયા દોષો શરીરાશ્રિત છે તે જાણી વિવેક કરવો યોગ્ય છે.

વિશેષ

કેટલાક ભગવાનને કવલાહાર માને છે, કારણ કે તેમની માન્યતા પ્રમાણે કવલાહાર વિના દેહની સ્થિતિ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ તે માન્યતા ખરાબર નથી, કારણ કે દેવોને કવલાહાર નથી છતાં તેમના દેહની સ્થિતિ સાગરોપર્યન્ત બની રહે છે. તેમની દેહની સ્થિતિનું કારણ માનસિક આહાર છે, તેમ ભગવાનની દેહની સ્થિતિનું કારણ કર્મ-નોકર્મ આહાર છે, નહિ કે કવલાહાર. કહ્યું છે કે—

“જોકમ્મકમ્માહારો કવલાહારો ય હેપ્પમાહારો ।

ઉજ્જમણો વિ ય કમસો આહારો છવ્વિહો મણિયો ॥ ૪ ॥

જોકમ્મં તિત્થયરે કમ્મં ણિયેય માણસો અમરે ।

કવલાહારો ણરપસુ ઉજ્જો પક્કહી ચ દ્વિ હેપો ॥ ૫ ॥

અર્થ:—નોકર્મ આહાર, કર્મ આહાર, કવલાહાર, લેપાહાર, ઓજ આહાર અને માનસિક આહાર—એમ આહાર છ પ્રકારના કહ્યા છે. ૪.

તીર્થંકર ભગવાનને નોકર્મ વર્ગણના અલ્પરૂપ આહાર હોય છે, નારદીને કર્મ ભોગવવારૂપ આહાર હોય છે, દેવોને માનસિક આહાર હોય છે, (તેમને મનમાં ઇચ્છા-થતાંની સાથે કંઠમાંથી અમૃત ઝરે છે, તેનાથી તેમને તૃપ્તિ થાય છે.) મનુષ્ય

અને પશુઓને કવસાદાર હોય છે, પક્ષીઓને ઓઝહાર (માતાના ઉદરની ગરમી-
ઉપાશ્રય આદાર) અને પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય છવને લેપાહાર (પૃથ્વી આદિને
સ્પર્શદ્રિય આદાર) હોય છે. ૫.

અથોક્તદોર્ષૈર્વિવર્જિતસ્યામસ્ય 'વાચિકાં નામમાલાં' પ્રસ્ખ્યન્નાદ—

ધુધા-તૃપા તે અશાતા વેદનીય કર્મની ઉદ્ધીરણાથી હોય છે, પરંતુ છૂટા ગુણુસ્થાનમાં અશાતાની ઉદ્ધીરણાની વ્યુત્પત્તિ^૧ છે તેથી સાતમાદિ ગુણુસ્થાનોમાં ધુધાદિ વેદના-ઓનો અભાવ છે.

સાતમા ગુણુસ્થાનથી એક શાતા વેદનીયનો જ નવીન બંધ હોય છે, પણ અશાતાનો બંધ હોતો નથી. કેવલીને શાતાનો બંધ એક સમય પૂરતો જ હોય છે, અને તેનો નિરંતર ઉદય થતો જ રહે છે, તેથી અશાતાનો ઉદય પણ શાતારૂપ પરિણમે છે. તેથી અશાતાના ઉદયજનિત પરિણત બિનેન્દ્રને હોતા નથી. કેવલી ભગવાનને રાગ-દ્વેષ નષ્ટ થયા છે અને ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાનનો અભાવ છે તેથી શાતા-અશાતાથી ઉત્પન્ન થયેલું ઇન્દ્રિયજનિત સુખ-દુઃખ કેવલીને હોતું નથી.

“કેવળજ્ઞાનીને શરીર^૨ સંબંધી સુખ-દુઃખ નથી, કારણ કે અતીન્દ્રિયપણું થયું છે તેથી એમ બાણુનું.”

“કેવલી ભગવાનને શરીર સંબંધી ધુધાદિ દુઃખ કે ભોજનાદિ સુખ હોતું નથી, તેથી તેમને કવલાહાર હોતો નથી.” (શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૨૦ અને ભાવાર્થ^૩)

“જેમનાં ઘાતિકર્મો નાશ પામ્યાં તેમનું (કેવલી ભગવન્તોનું) સુખ (સર્વ) સુખોમાં પરમ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ છે એવું વચન સાંભળીને જેઓ તેને શ્રદ્ધતા નથી, તેઓ અભવ્ય છે અને ભવ્યો તેનો સ્વીકાર (આદર-શ્રદ્ધા) કરે છે.” (શ્રી પ્રવચન-સાર ગાથા ૬૨.)

માટે ભગવાનને કવલાહાર હોઈ શકે નહિ એમ શ્રદ્ધા કરવી. ૬.

હવે પૂર્વોક્ત દોષોથી રહિત જે આપ્ત તેમનાં વાચક નામમાલાનું પ્રરૂપણ કરીને કહે છે—

૧. ‘જે ગુણુસ્થાનમાં કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ, ઉદય અથવા સત્ત્વ (સત્તા)ની વ્યુત્પત્તિ કહી હોય તે ગુણુસ્થાન સુધી જ તે પ્રકૃતિઓનો બંધ, ઉદય અથવા સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. આગળના કોઈપણ ગુણુસ્થાનમાં તે પ્રકૃતિઓનો બંધ, ઉદય અથવા સત્ત્વ (સત્તા) હોતાં નથી તેને વ્યુત્પત્તિ કહે છે. (જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા પ્રશ્ન ૬૦૪)

૨. જો ‘શ્રી રત્નકરૃડક શ્રાવકાચાર’ની પૃ: સદાસુખદાસજી કૃત હિન્દી ટીકા પૃષ્ઠ. ૮-૯.

परमेष्ठी परंज्योतिर्विरागो विमलः कृती ।

सर्वज्ञोऽनादिमध्यान्तः सार्वः शास्तोपलक्ष्यते ॥ ७ ॥

परमे इन्द्रादीनां मध्ये पदे निष्ठतीति 'परमेष्ठी' । परं निरावरणं परमातिशय-
प्राप्तं ज्योतिर्ज्ञानं यस्यासौ परंज्योतिः । 'विरागो' विगतो रागो भावकर्म यस्य ।
'विमलो' चित्तो मन्त्रो द्रव्यरूपो मूलोत्तरकर्मप्रकृतिप्रपञ्चो यस्य । 'कृती'
निःस्पन्देयोनादेयतत्त्वे द्विवेकगम्पन्नः । 'सर्वज्ञो' यथावन्निखिलार्थसाक्षात्कारी ।
'अनादिमध्यान्तः' उक्तस्वरूपप्राप्तप्रवाहापेक्षया आदिमध्यान्तशून्यः । 'सार्वः' इह पर-
मोऽप्येवकारकमागमप्रदर्शकत्वेन सर्वेभ्यो हितः । 'शास्ता' पूर्वापरविरोधादिदोषपरिहा-

રેણાચિલાર્થનાં યથાવત્સ્વરૂપોપદેશકઃ । એતૈઃ શર્વદૈસ્તસ્વરૂપ આપ્ત 'ઉપલાલ્યતે' પ્રતિપાદ્યતે ॥ ૭ ॥

સમ્યગ્દર્શનવિષયભૂતાત્ત્વરૂપમભિધાયેદાનીં તદ્વિષયભૂતાગમસ્વરૂપમભિધાતુમાદ—

અનાત્માર્થં વિના રાગૈઃ શાસ્તા શાસ્તિ સતો હિતમ્ ।
ધ્વનન્ શિલ્પિકસ્પર્શાન્મુરજઃ કિમપેક્ષતે ॥ ૮ ॥

દ્વારા સર્વ પદાર્થોનાં યથાવત્ સ્વરૂપના ઉપદેશક હોવાને કારણે તે શાસ્તા છે.—આ શબ્દોથી જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે તે આપ્ત 'ઉપલાલ્યતે' કહેવાય છે.

ભાવાર્થઃ—અહીં આચાર્યે આપ્તનાં જુદાં જુદાં નામ દર્શાવી તેમનું વિશેષ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે.

તેઓ ઇન્દ્રાદિ દ્વારા વંદનીય પરમ પદમાં સ્થિત હોવાથી 'પરમેષ્ઠી', નિરાવરણ કેવળજ્ઞાન સહિત હોવાથી 'પરંબોતિ', રાગ-દ્વેષાદિ ભાવકર્મ રહિત હોવાથી 'વિરાગી', ઘાતિયાંકર્મરૂપ દ્રવ્યકર્મથી રહિત હોવાથી 'વિમલ', સર્વ હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન હોવાથી 'કૃતી', સર્વ પદાર્થોને યુગપદ એક સમયમાં પ્રત્યક્ષ જાણનાર હોવાથી 'સર્વજ્ઞ', સત્યાર્થ દેવના પ્રવાહની અપેક્ષાએ આદિ, મધ્ય અને અંત રહિત હોવાથી 'અનાદિમધ્યાન્ત', સર્વ જીવોના હિતકારક હોવાથી 'સાર્વ' અને દિવ્યધ્વનિ દ્વારા સર્વ પદાર્થોનાં યથાવત્ ઉપદેશ આપનાર હોવાથી 'શાસ્તા' છે. આ આપ્તનાં વિશેષજુવાચક નામો છે.

જે આપ્તનાં આ વિશેષણો જાણી પોતાના આત્માની સન્મુખ થાય છે તે ખરેખર પોતાના આત્માને જાણે છે, કારણ કે બંનેમાં નિશ્ચયથી તફાવત નથી શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૮૦ માં કહ્યું છે કે—

“જે અરહંતને દ્રવ્યપણે, ગુણપણે અને પર્યાયપણે જાણે છે તે (પોતાના) આત્માને જાણે છે. અને તેનો મોહ (દર્શન મોહ) નિરાશ્રયપણાને લીધે અવશ્ય લય પામે છે.”

આ શ્લોક આ હેતુથી કહેવામાં આવેલ છે એમ સમજવું. ૭.

સમ્યગ્દર્શનતા વિષયભૂત જે આત્મસ્વરૂપ તે કહીને હવે તેના વિષયભૂત જે આગમનું સ્વરૂપ તે કહેવા માટે કહે છે—

‘शास्ता’ आप्तः । ‘शास्ति’ शिक्षयति । कान् ? ‘सतः’ अविपर्यस्तादित्वेन समीचीनान् भव्यान् । किं शास्ति ? ‘हितं’ स्वर्गादितत्साधनं च सम्यग्दर्शनादिकं । किमात्मनः किञ्चित् फलमभिलषन्नसौ शास्तीत्याह—‘अनात्मार्थं’ न विद्यते आत्मनोऽर्थः प्रयोजनं यस्मिन् शासनकर्मणि परोपकारार्थमेवासौ तान् शास्ति । “परोपकाराय सनां हि चेष्टितं” इत्यभिधानात् । स तथा शास्तीत्येतत् कुतोऽवगतमित्याह—‘विना रागैः’ यतो लाभपूजात्यात्यभिलाषलक्षणपरै रागैर्विना शास्ति ततोऽनात्मार्थं शास्तीत्यवसीयते । अस्यैवार्थस्य समर्थनार्थमाह—‘ध्वनघ्नित्यादि । निम्निपद्यन्मनांश्चादककराभिघातान्मुरजो मदलो ध्वनन् किमात्मार्थं किञ्चिदपेक्षते ।

નૈવાપેક્ષતે । અયમર્થઃ—યથા મુરજઃ પરોપકારાર્યમેવ વિચિત્રાન્ શબ્દાન્ કરોતિ તથા સર્વજ્ઞઃ શાસ્ત્રપ્રણયનમિતિ ॥ ૮ ॥

પરોપકાર માટે જ વિચિત્ર શબ્દો કરે છે, તેમ સર્વજ્ઞ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ (દિવ્યધ્વનિ દ્વારા) કરે છે.

ભાવાર્થઃ—જેમ મૃદંગ વગાડનારના હાથના સ્પર્શથી પોતાની ધ્રુષ્ણ વિના વાગે છે અને તેના મધુર અવાજથી શ્રોતાઓનાં મન પ્રસન્ન થાય છે, પરંતુ તેના બદલામાં શ્રોતાઓ તરફથી તે કીર્તિ, પ્રશંસા, પૂજા, લાલ, પ્રેમાદિની ધ્રુષ્ણ કરતું નથી, તેમ હિતોપદેશી વીતરાગ દેવનો પણ ભવ્ય જીવોના પણ્યના નિમિત્તે ધ્રુષ્ણ વિના હિતનો ઉપદેશ હોય છે. તોપણ તેઓ પોતાના માટે લાભાદિની ધ્રુષ્ણ કરતા નથી, તેમ જ શ્રોતાઓ ઉપર રાગ કરતા નથી.

જેમ મેઘ પોતાના પ્રયોજન વિના-ધ્રુષ્ણ વિના જ લોકોના પુણ્યોદયના નિમિત્તે, પુણ્યશાળી જીવોના દેશમાં ગમન, ગર્જના કરીને પુષ્કળ વરસાદ વરસાવે છે, તેમ ભગવાન આપનો, લોકોનાં પુણ્ય નિમિત્તે પુણ્યવાન જીવોના દેશમાં, વિના ધ્રુષ્ણાએ વિહાર થાય છે અને ત્યાં ધર્મરૂપ અમૃતની વર્ષા થાય છે.

વિશેષ

૧. મૃદંગના શબ્દો—એ પુદ્ગલનો પર્યાય છે. તે તેના સ્વતંત્ર પરિણમનથી થાય છે. તેમાં શિદ્ધીની ધ્રુષ્ણ અને હાથ તો ફક્ત નિમિત્ત માત્ર છે. તેથી તે બંનેની વચ્ચે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ સમજવો, નહિ કે કર્તા-કર્મ સંબંધ. તેવી જ રીતે દિવ્યધ્વનિ દ્વારા ભગવાનનાં ઉપદેશ-વચનો થાય છે તે પણ ભાષા-વર્ણણા પુદ્ગલનું સ્વતંત્ર પરિણમન છે, તેમાં ભગવાનની ધ્રુષ્ણ પણ નિમિત્ત નથી; કારણ કે તેઓ વીતરાગ છે. ફક્ત તેમની ઉપસ્થિતિ-હયાતી જ નિમિત્ત માત્ર છે. માટે તે બંનેમાં (દિવ્યધ્વનિમાં અને ભગવાનની ઉપસ્થિતિમાં) માત્ર નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ માનવાને બદલે તેમાં કર્તા-કર્મ સંબંધ માનવો તે ભ્રમ છે.

૨. પં. દોહતરામશ્ચ કૃત દર્શનસ્તુતિમાં કહ્યું છે કે—

‘.....સાવિ લાગન વચ્ચ જોગે વશાય,

દુઃખ ધુનિ હૈ મુનિ વિભ્રમ નશાય.....’.

હૈ ભગવાન, ભવ્ય જીવોના ભાગ્યના નિમિત્તે આપની દિવ્યધ્વનિ છે, જે સાંભળીને વિભ્રમનો નાશ થાય છે.

रार्नीमृक्नलक्षणदेवागमगुरुविषयस्य सम्यग्दर्शनस्य निःशंकितत्वगुणस्वरूपं
माह—

इदमेवेदृशमेव तत्त्वं नान्यन्न चान्यथा ।

इत्यक्म्पायसाम्भोवत्सन्मार्गेऽसंशया रुचिः ॥ ११ ॥

‘रुचिः’ सम्यग्दर्शनं । ‘असंज्ञया’ निःशंकितत्वधर्मोपेता । किंविशिष्टा सति ?
‘अक्म्पा’ निश्चया । किंवत् ? ‘आयसाम्भोवत्’ अयसि भवमायसं तच्च तदम्भश्च

પાનીયં તદિવ તદ્વત્ સ્વદ્ગાદિગતપાનીયવદિત્યર્થઃ ક્વ' સાકમ્પેત્યાહ—‘સન્માર્ગે’ સંસાર-સમુદ્રોત્તરણાર્થ સદ્ધિર્મુગ્યતે અન્વેષ્યતે इति सन्मार्ग आप्तागमगुरुप्रवाहस्तस्मिन्केनोल्ले-खेनेत्याह—‘इदमेवाप्तागमतपस्विलक्षणं तत्त्वं । ‘इदममेव’ उक्तप्रकारेणैव लक्षणेन लक्षितं । ‘नान्यत्’ एतस्माद्भिन्नं न । ‘न चान्यथा’ उक्तलक्षणादन्यथा परपरिकल्पित-लक्षणेन लक्षितं, ‘न च’ नैव तदुपटते इत्येवमुल्लेखेन ॥ ११ ॥

કાશા જેની યોગ કરવામાં આવે છે-જેનું અન્વેષણ કરવામાં આવે છે એવા સન્માર્ગમાં-આપ્ત-આગમ ગુરુના પ્રવાહરૂપ સન્માર્ગમાં-‘ઇદમેવેત્યાદિ’ આ આપ્ત-આગમ-તપસ્વી સ્વરૂપ તત્ત્વ લક્ષણથી લક્ષિત છે. ‘ન અન્યત્’ એનાથી બીજું (બુદ્ધ) નથી. ‘ન ચ અન્યથા’ કહેલા લક્ષણથી અન્યથા—બીજાઓએ કહેલા લક્ષણથી લક્ષિત હોયું—બિલકુલ ઘટતું નથી એવા પ્રકારથી ‘અકમ્પા’ જે નિશ્ચલ ‘હચ્ચિ’ સમ્યગ્દર્શન છે તે ‘અસંશય’ સમ્યગ્દર્શનનું નિઃશંકિતત્વગુણ અથવા નિઃશંકિત્વ અંગ કહેવાય છે.

સાવાર્થઃ—તે તત્ત્વ આ જ છે, અન્ય નથી અને અન્ય પ્રકારે પણ નથી. તેનું તરવારનાં પાણીની (તીક્ષ્ણ ધારની) જેમ નિશ્ચલ-સંશય રહિત શ્રદ્ધાન તે પરમાર્થ સમ્યગ્દર્શનનું પ્રથમ નિઃશંકિત અંગ છે.

વિશેષ

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ‘તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનંસમ્યગ્દર્શનમ્’ અર્થાત્ તત્ત્વાર્થના શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે. અહીં ટીકાકારે દેવ, આગમ અને ગુરુ—એ ત્રણેના પરમાર્થ-સ્વરૂપ તત્ત્વના શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહ્યું તે બંને એક જ છે; કારણ કે—

“.....અરહંતાદિકના શ્રદ્ધાન થયા વિના તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વ કદી પણ હોય નહિ, માટે અરહંતાદિકના શ્રદ્ધાનને અન્યથરૂપ કારણ જાણી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી એ શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહ્યું; છે.....જેને સાચા અરહંતાદિકના સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન હોય તેને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન અવશ્ય હોય જ કારણ કે અરહંતાદિકના સ્વરૂપને ઓળખતાં જીવ-અજીવ-આત્મવાદિની ઓળખાણ થાય છે. એ પ્રમાણે તેને પરસ્પર અધિનાસાવ જાણી કોઈ ઠેકાણે અરહંતાદિકના શ્રદ્ધાનને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.”

મૂળ શ્લોકમાં ‘તત્ત્વ’ છે તેનો અર્થ ટીકામાં ‘આપ્તાગમતપસ્વિ લક્ષણં તત્ત્વં’

૧. ક્વ સા અકમ્પેત્યાહ ઘૃ ૧ ।

૨. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક શ્રવણાતી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૩૨૬-૩૨૭.

કરેલ છે. તેમાં છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એમ ક્ષેત્ર ૪ માં કહ્યું છે તે અહીં પણ લાગુ પડે છે—એમ સમજવું.

‘તત્ત્વ’ શબ્દ એકવચનમાં છે અને આત્મ-આગમ-તપસ્વી એ ત્રણ હોવાથી બહુવચન છે. વળી છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થ એ પણ બહુવચન છે, તેવું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે જીવ ગોતાના ત્રિકાળી જ્ઞાયકસ્વરૂપ જીવતત્ત્વની સન્મુખ થાય છે ત્યારે જ પરમાર્થ સમ્યક્દર્શન થાય છે અને ત્યારે જ આત્મ-આગમ-તપસ્વીની અને છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થની સાચી શ્રદ્ધા કહેવાય છે; તેથી ‘તત્ત્વ’ શબ્દ અહીં સાતેકાર આચાર્યકૃષ્ણ એકવચનમાં વાપરેલ છે.

ઓળખે તો વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું વા હિત-અહિતનું શ્રદ્ધાન કરી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તે.....જ્યાં દેવ-ગુરુ-ધર્મના શ્રદ્ધાનરૂપ લક્ષણ કહ્યું છે ત્યાં બાહ્ય સાધનની પ્રધાનતા કહી છે, કારણ કે અરહંતદેવાદિકનું શ્રદ્ધાન સાચા તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનનું કારણ છે..... એ બાહ્ય કારણની પ્રધાનતાથી કુદેવાદિકનું શ્રદ્ધાન છોડાવી, સુદેવાદિકનું શ્રદ્ધાન કરાવવા અર્થે દેવ-ગુરુ-ધર્મના શ્રદ્ધાનને મુખ્ય લક્ષણ કહ્યું છે. એ પ્રમાણે જુદાં જુદાં પ્રયોજનની મુખ્યતા વડે જુદાં જુદાં લક્ષણો કહ્યાં છે.” ૪.

સમ્યક્દષ્ટિ નિઃશંક હોય છે અર્થાત્ સાત ભયથી રહિત હોય છે, કારણ કે તે આત્મતત્ત્વને સ્વાતુભવગોચર કરી આત્માને આત્માપણે અને દ્રવ્યકર્મ-નોકર્મને પૌદ્ગલિક પરભાવરૂપ તથા ભાવકર્મને આસ્ત્રવરૂપ બાંધે છે. પરદ્રવ્યોથી આ જીવને ભાભ-હાનિ કે મુખ-દુઃખ માનતો નથી. વળી તે એ વાતમાં નિઃશંક હોય છે કે કોઈ કોઈને મારતું નથી કે જીવાડતું નથી અને કોઈ કોઈને મુખી કરતું નથી કે દુઃખી કરતું નથી. અર્થાત્ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરતું નથી; વળી તે દંઠપણે માને છે કે શરીર-પુત્રાદિ સંયોગી પદાર્થોનો અવશ્ય વિશેષ થાય છે. કોઈ પર પદાર્થ ધષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી તેમ જ તે મુખ-દુઃખનું કારણ પણ નથી. માત્ર ભાવકર્મરૂપ આસ્ત્રવભાવ છે તે દુઃખ છે. તેનો અભાવ કરવાનો પ્રયત્ન તેને નિરંતર ચાલુ હોય છે. એક સમયમાં પરિપૂર્ણ નિત્ય જ્ઞાયકતત્ત્વના દંઠ આશ્રયરૂપ આવી નિઃશંક માન્યતા વર્તીતી હોય તેને ૧-આ લોકનો, ૨-પરલોકનો, ૩-મરણનો, ૪-વેદનાનો, ૫-અરક્ષાનો, ૬-અગુપ્તિનો અને ૭-અકસ્માતનો—એમ સાત પ્રકારનો ભય કેમ હોઈ શકે?—ન જ હોય.^૧

(૧) “આ ભવમાં જીવનપર્યંત અનુકૂળ સામગ્રી રહેશે કે નહિ? એવી ચિંતા રહે તે આ લોકનો ભય છે. ‘પરભાવમાં મારું શું થશે?’ એવી ચિંતા રહે તે પરલોકનો ભય છે. જ્ઞાની બાંધે છે કે-આ ચૈતન્ય જ મારો એક, નિત્ય લોક છે કે જે સર્વ કાળે પ્રગટ છે. આ સિવાયનો બીજો કોઈ લોક મારો નથી. આ મારો ચૈતન્ય-સ્વરૂપ લોક તો કોઈથી બગાડ્યો બગાડતો નથી. આવું બળતા જ્ઞાનીને આ લોકનો કે પરલોકનો ભય ક્યાંથી હોય? કદી ન હોય. તે તો પોતાને સ્વાભાવિક જ્ઞાનરૂપ જ અનુભવે છે.

૧. સમ્યક્ત્વવંત છવો નિઃશંકિત, તેથી છે નિર્ભય અને

છ સત્ત્વપ્રવિમુક્ત જેથી, તેથી તે નિઃશંક છે. (શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૨૮)

“ મુખ-દુઃખને ભોગવવું તે વેદના છે. જ્ઞાનીને પોતાના એક જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપનો જ ભોગવટો છે. તે પુદ્ગલથી થયેલી વેદનાને વેદના જ જાણતો નથી. માટે જ્ઞાનીને વેદના ભય નથી. તે તો સદા નિર્ભય વર્તે તો થકો જ્ઞાનને અનુભવે છે.

“ સત્તાસ્વરૂપ વસ્તુનો કદી નાશ થતો નથી. જ્ઞાન (આત્મા) પણ પોતે સત્તાસ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેથી તે એવું નથી કે જેની ઊંજળો વડે રક્ષા કરવામાં આવે તો નહે. નહિ તો નષ્ટ થઈ જાય. જ્ઞાની આમ જાણતો હોવાથી તેને અરક્ષાનો ભય નથી.

“ ગુપ્ત એટલે જેમાં કોઈ ચોર વગેરે પ્રવેશ ન કરી શકે એવો કિલ્લો, ભોંયરું

इदानीं निष्काङ्क्षितत्वगुणं सम्यग्दर्शने दर्शयन्नाह—

कर्मपरवशे सान्ते दुःखैस्तस्मिन्निदये ।

पापबीजे सुखेऽनास्था श्रद्धानाकाङ्क्षणा स्मृता ॥ १२ ॥

‘અનાકાંક્ષણા સ્મૃતા’ નિષ્કાંક્ષિતત્વં નિશ્ચિતં । કાસૌ ? ‘શ્રદ્ધા’ । કથંભૂતા ? ‘અનાસ્થા’ ન વિચિત્તે આસ્થા શાશ્વત્વુદ્ધિર્યસ્યાં । અથવા ન આસ્થા અનાસ્થા । તસ્યાં તયા વા શ્રદ્ધા અનાસ્થાશ્રદ્ધા સા ‘ચાપ્યનાકાંક્ષણેતિ સ્મૃતા । ક્વ અનાસ્થાઽરુચિઃ ?

દુઃખ-ગુણ-રોગ-દરિદ્રતા આદિ થતું સર્વજ્ઞદેવે જાણ્યું છે તે એ જ પ્રમાણે નિયમથી થવાનું છે અને તે જે પ્રમાણે થવા ચોગ્ય છે તે પ્રમાણે તે પ્રાણીને તે જ દેશમાં, તે જ કાળમાં, તે જ વિદ્યાનથી-નિયમથી થાય છે. તેને ઇન્દ્ર કે જિનેન્દ્ર-તીર્થ-કરદેવ કોઈ પણ અટકાવી શકતા નથી. ૧૨

આહી નિઃકાંક્ષિતત્વાદિને ‘ગુણ’ કહ્યા છે. તેને ત્રિકાળી ગુણ ન સમજવો, પણ પર્યાયમાં તે પ્રકારની શુદ્ધતાને લાભ સમજવો, તેને ‘અંગ-આચાર-લક્ષણ’ વગેરે નામે પણ આપવામાં આવે છે. ૧૧.

હવે સમ્યગ્દર્શનના નિઃકાંક્ષિતગુણને દર્શાવીને કહે છે—

૨. નિઃકાંક્ષિતગુણનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૨

અન્યથાર્થઃ—[કર્મપરવશે] જે કર્મને આધીન છે એવા [સાન્તે] જે નર્થર-અન્ત સહિત છે એવા, [દુઃસૈઃ અન્તરિતોદયે] જેના ઉદયમાં (ઉદ્ભવમાં) આંતરું પડે છે એવા અને [પાપબીજે] જે પાપના બીજરૂપ છે-કારણરૂપ છે એવા, [સુખે] ઇન્દ્રિય-સંબંધી ગુણમાં [અનાસ્થા શ્રદ્ધા] અનાસ્થા સહિતની શ્રદ્ધા (ઇન્દ્રિયગુણ પ્રત્યે ઉપેક્ષા-પૂર્વકની શ્રદ્ધા) તે, [અનાકાંક્ષણા] નિઃકાંક્ષિત અંગ [સ્મૃતા] કહેવાય છે.

ટીકા:—‘અનાકાંક્ષણા સ્મૃતા’ તે નફી નિઃકાંક્ષિતપણું ગણવામાં આવ્યું છે. શું તે ? ‘શ્રદ્ધા’ શ્રદ્ધા. કેવી (શ્રદ્ધા) ? ‘અનાસ્થા’ જેમાં આસ્થા અર્થાત્ શાશ્વત બુદ્ધિ ન હોવી તે અનાસ્થા, અથવા આસ્થા નહિ તે અનાસ્થા, તે અનાસ્થાની અથવા તે અનાસ્થા સહિતની શ્રદ્ધા તે અનાસ્થા શ્રદ્ધા છે અને તે નિઃકાંક્ષિત અંગ

‘સુખે’ વૈષયિકે । કથંભૂતે ? ‘કર્મપરવશે’ કર્માયત્તે । તથા ‘સાન્તે’ અન્તેન વિનાશેન સદ્ વર્તમાને । તથા ‘દુઃસ્વૈરન્તરિતોદયે’ દુઃસ્વૈર્માનસશારીરૈરન્તરિત ઉદયઃ પ્રાદુર્ભાવો વસ્ય । તથા ‘પાપવીજે’ પાપોત્પત્તિકારણે ॥ ૧૨ ॥

કહેવાય છે. શામાં અનાસ્થા અર્થાત્ આરુચિ ? ‘સુખે’ ઇન્દ્રિય-વિષય સંબંધી સુખમાં કેવા (સુખમાં) ? ‘કર્મપરવશે’ જે કર્મધીન છે એવા તથા ‘સાન્તે’ જે અન્ત-વિનાશ સહિત છે એવા તથા ‘દુઃસ્વૈરન્તરિતોદયે’ જેના ઉદયમાં વચ્ચે વચ્ચે માનસિક અને શારીરિક દુઃખો આવે છે એવા તથા ‘પાપવીજે’ જે પાપની ઉત્પત્તિનું કારણ છે એવા (સુખમાં).

ભાવાર્થ:—ઇન્દ્રિયજનિત સુખ (સાંસારિક સુખ) કર્મને આધીન છે, અન્ત-મુક્તિ (નાશવંત) છે, માનસિક અને શારીરિક દુઃખોથી (અર્થાત્ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી) ખસેલ પામે છે અને પાપનું મૂળ છે, (પાપખંઠનું કારણ છે). તેવા સુખમાં ખરેખર (માત્ર) સુખ છે એવી આસ્થાપૂર્વક શ્રદ્ધા ન કરવી તે નિઃકાંક્ષિત માર્ગ છે.

શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૭૬ માં કહ્યું છે કે—

“જે ઇન્દ્રિયોથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ પરના સંબંધવાળું, બાધાસહિત, વિચ્છિન્ન, બંધનું કારણ અને વિષમ છે, એ રીતે તે દુઃખ જ છે.”^૧

નિઃકાંક્ષિત અંગ વિષે શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૩૦ માં કહ્યું છે કે—

“જે ચેતયિતા કર્મોનાં ફળ પ્રત્યે તથા સર્વધર્મો પ્રત્યે કાંક્ષા (વાંછા) કરતો નથી તે નિઃકાંક્ષ સમ્યગ્દષ્ટિ જાણવો.”^૨

જેને આત્માના સ્વાભાવિક સુખની શ્રદ્ધા હોય છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે. કેવળજ્ઞાનીઓ આત્મિક અનંતસુખને અનુભવે છે. તેવા અનંતસુખને જે જાણે છે, ઉપાદેયરૂપે શ્રદ્ધે છે અને પોતાના આત્મિક સુખને અનુભવે છે તે ભવ્ય જીવો સમ્યગ્દષ્ટિ છે. જે જીવોને વાસ્તવિક સુખામૃતનો અનુભવ હોય તેને પરદ્રવ્યોની અને પરદ્રવ્યોના આશ્રયે થતાં ઇન્દ્રિયસુખની કે અન્ય ધર્મોની આકાંક્ષા કેમ હોઈ શકે? કદી ન હોય.

તેઓ પોતપોતાના ગુણસ્થાન અનુસાર, જે કે હેયયુદ્ધિએ વિષયસુખને અનુભવે છે, તોપણ નિજ શુદ્ધાત્મભાવનાથી ઉત્પન્ન અતીન્દ્રિય સુખને જ ઉપાદેય માને છે અને તેથી તેમને શ્રદ્ધામાં સાંસારિક સુખની જરાપણ આકાંક્ષા નથી. તેથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને નિઃકાંક્ષિત ગુણ હોય છે.^૩

વિશેષ

“જે કોઈ જ્ઞાની, શુદ્ધાત્માની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાનંદ સુખમાં તૃપ્ત થઈ, પંચેન્દ્રિયના વિષયસુખના કારણભૂત કર્મફળોમાં તેમ જ સર્વ વસ્તુઓના ધર્મોમાં અથવા આ લોક-પરલોકની ઇચ્છાઓ સંબંધી, અન્ય આગમમાં કહેલા સમસ્ત કૃધર્મોમાં ઇચ્છા કરતો નથી તે સમ્યગ્દષ્ટિ સાંસારિક સુખમાં નિઃકાંક્ષિત જાણવો.”^૪ ૧૨.

૧. પરચુક્ત, બાધાસહિત, ખંડિત, બંધકારણ, વિષમ છે;

જે ઇન્દ્રિયોથી લબ્ધ તે સુખ એ રીતે દુઃખ જ ખરે (શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૭૬.)

૨. જે કર્મફળ ને સર્વ ધર્મ તણી ન કાંક્ષા રાખતો;

ચિન્મૃતિ તે કાંક્ષા રહિત સમક્ષિતદષ્ટિ જાણવો. (શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૩૦.)

૩. જીવો શ્રી પંચાસ્તિકાય ગાથા ૧૬૩ ની શ્રી જયસેનાચાર્ય કૃત ટીકા.

૪. શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૩૦ ની શ્રી જયસેનાચાર્ય કૃત સંસ્કૃત ટીકા.

अधुना सदर्शनस्यामूढदृष्टित्वगुणं प्रकाशयन्नाह—

कापथे पथि दुःखानां कापथस्थेऽप्यसम्मतिः ।

असंपृक्तिरनुत्कीर्तिरमूढा दृष्टिरुच्यते ॥ १४ ॥

अमूढा दृष्टिरमूढत्वगुणविशिष्टं सम्यग्दर्शनं । का ? 'असम्मतिः' न विद्यते मनसा
सम्मतिः श्रेयःसाधनतया सम्मननं यत्र दृष्टौ । क्व ? 'कापथे' कुत्सितमार्गे मिथ्यादर्श-
नादौ । कथंभूते ? 'पथि' मार्गे । केषां ? 'दुःखानां' । न केवलं तत्रैवासम्मतिरपि तु

‘કાપથસ્યેડપિ’ મિથ્યાદર્શનાદ્યાધારેડપિ જીવે । તથા ‘અસંપૃક્તિઃ’ ન વિદ્યતે સમ્પૃક્તિઃ કાયેન નત્વચ્છોટિકાદિનાં અંગુલિચાલનેન શિરોધૂનનેન વા પ્રશંસા યત્ર । ‘અનુત્કીર્તિઃ’ ન વિદ્યતે ઉત્કીર્તિરુત્કીર્તનં વાચા સંસ્તવનં યત્ર । મનોવાકકાયૈર્મિથ્યાદર્શનાદીનાં તદ્વત્તાં ચાપ્રશંસાકરણમમૂઢં સમ્યગ્દર્શનમિત્યર્થઃ ॥ ૧૪ ॥

અસંમતિ એટલું જ નહિ ‘કાપથસ્યેડપિ’ મિથ્યાદર્શનાદિના આધારભૂત જીવમાં પણ, જ્યાં ‘અસંપૃક્તિઃ’ કાયાથી સંપર્ક ન હોવો, અર્થાત્ નખ વડે, ચપટી આદિથી કે આંગળી હલાવીને કે મસ્તક ધુણાવીને પ્રશંસા ન કરવી તથા જ્યાં ‘અનુત્કીર્તિઃ’ વાણીથી કીર્તન કે સ્તવન ન હોવું (તે અમૂઢવ ગુણવિશિષ્ટ દષ્ટિ છે-સમ્યગ્દર્શન છે.) અને-વચન-કાયાથી મિથ્યાદર્શનાદિની તથા તેના ઉપાસકોની પ્રશંસા ન કરવી તે અમૂઢ સમ્યગ્દર્શન છે-એવો અર્થ છે.

ભાવાર્થઃ—નરક, તિર્થંચ, કુમનુષ્યાદિ ગતિનાં ઘોર દુઃખોનાં કારણભૂત મિથ્યાદર્શનાદિરૂપ દુર્માર્ગને અને તેને અનુસરતી વ્યક્તિઓને મનથી સંમતિ ન દેવી, કાયાથી સહારો કે સંપર્ક ન કરવો અથવા ચપટી કે માથું હલાવી-ધુણાવી પ્રશંસા ન કરવી અને વચનથી તેમનાં ગુણ-ગાન કે સ્તવન ન કરવાં તે અમૂઢદષ્ટિ અંગ છે.

“જે ચેતયિતા સર્વાભાવોમાં અમૂઢ છે-યથાર્થ દષ્ટિવાળો છે તે ખરેખર અમૂઢદષ્ટિ સમ્યગ્દષ્ટિ બાણવો.”

“સમ્યગ્દષ્ટિ સર્વ પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાર્થ બાણે છે, તેને રાગ-દ્વેષ-મોહનો અભાવ હોવાથી તેની કોઈ પદાર્થ પર અયથાર્થ દષ્ટિ પડતી નથી. ચારિત્રમોહના ઉદયથી ઇષ્ટાનિષ્ટ ભાવો ઊપજે તોપણ તેને ઉદયતું બળવાનપણું બાણીને તે ભાવોનો પોતે કર્તા થતો નથી.”

“જે આત્મા પોતાના શુદ્ધાત્મામાં શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને આચરણરૂપ નિશ્ચય-રતનત્રયસ્વરૂપ ભાવનાના બળથી શુદ્ધ-અશુભ કર્મજનિત પરિણામરૂપ બાહ્ય પદાર્થોમાં સર્વથા અસંમૂઢ હોય છે (અર્થાત્ કર્મોના ઉદયથી જે દુઃખરૂપ વા બાહ્ય શાતારૂપ પદાર્થોની અવસ્થાઓ થાય છે તેમાં શોક-હર્ષ નહિ કરતાં તેના યથાર્થ સ્વરૂપને બાણી તેના

૧. નત્વચ્છોટિકાદિના પ્રશંસા ઘ૦ ।

૨. સંમૂઢ નહિ જે સર્વ ભાવે,-સત્યદષ્ટિ ધારતો,

તે મૂઢદષ્ટિરહિત સમક્ષિતદષ્ટિ નિશ્ચય બાણવો ૨૩.

(શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૩૨ અને તેનો ભાવાર્થ)

અયોપગૃહનગુણં તસ્ય પ્રતિપાદયન્નાહ—

સ્વયં શુદ્ધસ્ય માર્ગસ્ય વાલાશક્તજનાશ્રયાસ્ ।

વાચ્યતાં યત્પ્રમાર્જન્તિ તદ્વદન્ત્યુપગૃહનમ્ ॥ ૧૫ ॥

‘નદુપગૃહનં વદન્તિ’ યત્પ્રમાર્જન્તિ નિરાકુર્વન્તિ પ્રચ્છાદયન્તીત્યર્થઃ । કાં ? ‘વાચ્યતાં’ દોષં । કસ્ય ? ‘માર્ગસ્ય’ રત્નત્રયલક્ષણસ્ય । કિંવિશિષ્ટસ્ય ? ‘સ્વયં શુદ્ધસ્ય’ સ્વભાવતો નિર્મલસ્ય । કયંભૂતાં ? ‘વાલાશક્તજનાશ્રયાં’ વાલોડ્ગઃ, અશક્તો વ્રતાઘ-
નુશ્ચનેડગમર્થઃ સ વાસો જનશ્ચ સ આશ્રયો યસ્યાઃ । અયમર્થ—હિતાહિતવિવેકવિકલં

આદ્યાશ્રમાં પડી મૂર્ખા બનના નથી) તે અરેખર અમૂલ્યદષ્ટિ સમ્યગ્દષ્ટિ બાણવો.”

આત્મનસ્વ વ્યવે શરીરાદિક બહિસ્તત્ત્વોનો યથાર્થ નિશ્ચય થતાં તેનાં દળ-
અવરૂપ મમત્ત્વ મિત્યત્ત્વ-સાગાતિ શુભાશુભ સંકલ્પવિકલ્પોમાં પ્રવૃત્તિ, આત્મબુદ્ધિ,
વિવેકબુદ્ધિ, વિનયબુદ્ધિ વ્યવે મમત્ત્વભાવ છોડી વિશુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવમાં નિશ્ચય
રહેવા તેનાં નામ સાતે અમૂલ્યદષ્ટિ શુભ છે. ૧૪.

વ્રતાઘનુષ્ઠાનેઽસમર્થજનમાશ્રિત્યાગતસ્ય રત્નત્રયે તદ્વર્તિ વા દોષસ્ય યત્ પ્રચ્છાદનં
તદુપગૂહનમિતિ ॥ ૧૫ ॥

અને અહિતના વિવેકરહિત તથા વ્રતાદિના અનુષ્ઠાનમાં અસમર્થ એવા જનોના આશ્રયે
રત્નત્રયમાં અથવા તેના ધારક પુરુષોમાં આવેલા દોષને જે ઢાંકવું (છુપાવવું) તે
ઉપગૂહન છે.

ભાવાર્થ:—જેઓ હિતાહિતના વિવેકથી રહિત છે, અજ્ઞાની છે તથા જેઓ
વ્રતાદિકલું આચરણ કરવામાં અશક્ત છે—અસમર્થ છે તેવા પુરુષો દ્વારા, રત્નત્રયરૂપ
મોક્ષમાર્ગ સંબંધી યા મોક્ષમાર્ગના ઉપારકો સંબંધી જે નિંદા થઈ હોય તેને પ્રગટ
ન કરવી (છુપાવવી) તે ઉપગૂહન અંગ છે.

એકનો દોષ દેખી સમસ્ત ધર્મ યા સર્વ ધર્માત્માઓ દ્વિષિત થશે એમ જાણી
સમ્યગ્દષ્ટિ કોઈ સાધર્મીના દોષને પ્રગટ કરતો નથી. આમાં દોષને ઉત્તેજન આપવાનો
તેનો હેતુ નથી, પરંતુ જે ધર્મ પ્રત્યે તેની પ્રીતિ છે તેની નિંદા ન થાય તે જોવાનો
તેનો પ્રધાન હેતુ છે.

“જે ચેતયિતા સિદ્ધની (શુદ્ધાત્માની) ભક્તિ સહિત છે અને પરવસ્તુના
સર્વ ધર્મોને ગોપવનાર છે” (અર્થાત્ રાગાદિ પરભાવોમાં જોડાતો નથી) તે ઉપગૂહનકારી
સમ્યગ્દષ્ટિ જાણવો.”

“સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપગૂહન ગુણ સહિત છે. ઉપગૂહન એટલે ગોપવતું તે. અહીં
નિશ્ચયનયને પ્રધાન કરીને કહ્યું છે કે સમ્યગ્દષ્ટિએ પોતાનો ઉપયોગ સિદ્ધભક્તિમાં
જોડેલો છે અને બીજા ઉપયોગ સિદ્ધભક્તિમાં જોડયો ત્યાં અન્ય ધર્મો પર દષ્ટિ જ ન
રહી, તેથી તે સર્વ અન્ય ધર્મોનો ગોપવનાર છે અને આત્મશક્તિનો વધારનાર છે.

આ ગુણનું બીજું નામ ‘ઉપમૂલ્લેખ’ પણ છે. ઉપમૂલ્લેખ એટલે વધારવું તે.
સમ્યગ્દષ્ટિએ પોતાનો ઉપયોગ સિદ્ધના સ્વરૂપમાં જોડેલો હોવાથી તેના આત્માની સર્વ
શક્તિઓ વધે છે, આત્મા પુષ્ટ થાય છે, માટે તે ઉપમૂલ્લેખ ગુણવાળો છે. ૧૧૧ ૧૫.

૧. જે સિદ્ધભક્તિસહિત છે, ઉપગૂહક છે સૌ ધર્મોના,

ચિન્મૂર્તિ તે ઉપગૂહનકર કમકિતદષ્ટિ જાણવો. ૨૩૩.

(શ્રી સમયસાર ગાથા ૨૩૩ અને તેનો ભાવાર્થ)

अथ स्थितीकरणगुणं सम्यग्दर्शनस्य दर्शयन्नाह—

दर्शनाचरणाद्वापि चलतां धर्मवत्सलैः ।

प्रत्यवस्थापनं प्राज्ञैः स्थितीकरणमुच्यते ॥ १५ ॥

‘स्थितीकरणं’ अस्थितस्य दर्शनादेशलितस्य स्थितकरणं स्थितीकरणमुच्यते ।
 केः ? प्राज्ञैस्त्रिचक्षणैः । किं तत् ? ‘प्रत्यवस्थापनं’ दर्शनादौ पूर्ववत् पुनरप्यवस्थापनं ।
 केपां ? ‘चलतां’ कस्मात् ? दर्शनाचरणाद्वापि । केस्तेषां प्रत्यवस्थापनं ? ‘धर्मवत्सलैः’
 धर्मेनान्वितैः । १६ ॥

અથ વાત્સલ્યગુણસ્વરૂપં દર્શને પ્રકટયન્નાહ—

સ્વયૂથ્યાન્પ્રતિ સદ્વાવસનાથાપેતકૈતવા ।

પ્રતિપત્તિર્યથાયોગ્યં વાત્સલ્યમમિલપ્યતે ॥ ૧૭ ॥

‘વાત્સલ્યં’ સધર્મિણિ સ્નેહઃ । ‘અમિલપ્યતે’ પ્રતિપાદ્યતે । કાસૌ ? ‘પ્રતિપત્તિઃ’ પૂજાપ્રશંસાદિરૂપા । કથં ? ‘યથાયોગ્યં’ યોગ્યાનતિક્રમેણ અઙ્ગલિકરણાભિમુખગમન પ્રશંસાવચનોપકરણસમ્પ્રદાનાદિલક્ષણા । કાન્ પ્રતિ ? ‘સ્વયૂથ્યાન્’ જૈનાન્ પ્રતિ । કથં—

સ્થિતીકરણયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ જાણવો. ૧૧

“ તે સ્થિતીકરણ, સ્વ અને પરના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. તેમાં જે યોતાની ભૂલને યોતાની મેળે પરિણામોની શુદ્ધતા દ્વારા સુધારે છે તેને નિશ્ચયથી સ્વસ્થિતીકરણ કહે છે. તથા યોતાનાથી ભિન્ન વ્યક્તિને સમ્યગ્દર્શન વા સમ્યક્ચારિત્રથી પતિત થતી જોઈને તેને ધર્મોપદેશ દ્વારા શંકા-સમાધાન પૂર્વક ફરીથી સમ્યગ્દર્શન વા સમ્યક્-ચારિત્રમાં સ્થિર કરવાના ભાવને વ્યવહારથી પરસ્થિતીકરણ કહે છે. ” ૧૬.

હવે સમ્યગ્દર્શનના વાત્સલ્ય ગુણનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી કહે છે—

૭. વાત્સલ્ય ગુણનું લક્ષણ

શ્લોક ૧૭

અન્વયાર્થઃ—[સ્વયૂથ્યાન્ પ્રતિ] યોતાના સહધર્મીઓ પ્રત્યે [સદ્વાવસનાથા] સદ્ભાવ (સરળતા) સહિત, [અપેતકૈતવા] માયા રહિત [યથાયોગ્યમ્] યથાયોગ્ય [પ્રતિપત્તિઃ] આદર-સત્કારાદિ કરવો તે [વાત્સલ્યમ્] વાત્સલ્ય અંગ [અમિલપ્યતે] કહેવાય છે.

ટીકાઃ—‘વાત્સલ્ય’ સહધર્મી પ્રત્યે સ્નેહ ‘અમિલપ્યતે’ કહેવાય છે. વાત્સલ્ય એટલે શું? ‘પ્રતિપત્તિઃ’ પૂજા પ્રશંસાદિરૂપ સત્કાર. કેવી રીતે? ‘યથાયોગ્યમ્’ જે યોગ્ય છે તેનું ઉલ્લંઘન કર્યા સિવાય અર્થાત્ બંને હાથ જોડવા, સામે જવું, પ્રશંસાનાં વચન કહેવાં, ઉપકરણ (સાધનો)નું દાન આપવું—વગેરે રૂપ યથાયોગ્ય (સત્કાર કરવો), કોના પ્રતિ? ‘સ્વયૂથ્યાન્’ જૈનો પ્રતિ. કેવો (સત્કાર)? ‘સદ્વાવસનાથા’ સદ્ભાવના—

૧. ઉન્માર્ગગમને સ્વાત્મને પણ માર્ગમાં જે સ્થાપવો.

ચિન્મૂર્તિ તે સ્થિતિકરણયુત સમક્ષિતદષ્ટિ જાણવો. ૨૩૪. (૧ી સમયસાર ગાથા ૨૩૪.)

૨. શ્રી પંચાધ્યાયી-ઉત્તરાર્ધ ગાથા ૭૬૨ નો ભાવાર્થ.

भूता ? 'सद्भावसनाया' सद्भावेनावक्रतया सहिता चित्तपूर्विकेत्यर्थः । अत एव 'अपेत-
कैतवा' अपेतं विनष्टं कैतवं माया यस्याः ॥ १७ ॥

अथ प्रभावनागुणस्वरूपं दर्शनस्य निरूपयन्नाह—

अज्ञाननिमित्तव्याप्तिमपाकृत्य यथायथम् ।

जितशान्तनमाहात्म्यप्रकाशः स्यात्प्रभावना ॥ १८ ॥

‘પ્રભાવના’ સ્યાત્ । કાસૌ ? ‘જિનશાસનમાહાત્મ્યપ્રકાશઃ’ । * જિનશાસનસ્ય માહાત્મ્યપ્રકાશસ્તુ * તપોજ્ઞાનાદ્યતિશયપ્રકટીકરણં । કથં ? ‘યથાયથં’ સ્તપનદાન-પૂજાવિધાનતપોમંત્રતંત્રાદિવિષયે આત્મશક્ત્યનતિક્રમેણ । કિં કૃત્વા ? ‘અપાકૃત્ય’ નિરાકૃત્ય । કાં ? ‘અજ્ઞાનતિમિરવ્યાપ્તિઃ’ * જિનમતાત્પરેપાં યત્સ્તપનદાનાદિવિષયેઽ-જ્ઞાનમેવ તિમિરમન્ધકારં તસ્ય વ્યાપ્તિઃ * પ્રસરમ્ ॥ ૧૮ ॥

इदानीमुक्तनिःशंकितत्वाद्यष्टगुणानां मध्ये कः केन गुणेन प्रधानतया प्रकटित इति प्रदर्शयन् श्लोकद्वयमाह —

(વિસ્તારને) [અપાકૃત્ય] દૂર કરીને [યથાયથમ્] ઉચિત રીતે [જિનશાસનમાહાત્મ્ય-પ્રકાશઃ] જૈનધર્મના મહિમાનો પ્રકાશ કરવો તે [પ્રભાવના] પ્રભાવના ગુણ [સ્યાત્] છે.

ટીકા—‘પ્રભાવના’ પ્રભાવના ગુણ છે. તે શું છે ? ‘જિનશાસનમાહાત્મ્યપ્રકાશઃ’ જિનશાસનના મહિમાનો પ્રકાશ કરવો તે-તપ, જ્ઞાનાદિના અતિશયને પ્રગટ કરવો તે. કેવી રીતે ? ‘યથાયથં’ સ્તપન (અભિષેક), દાન, પૂજાવિધાન, તપ, મંત્ર, તંત્રાદિના વિષયમાં પોતાની શક્તિનો અતિક્રમ (ઉલ્લંઘન) કર્યા વિના (અર્થાત્ યથાશક્તિ), શું કરીને ? ‘અપાકૃત્ય’ દૂર કરીને. કોને ? ‘અજ્ઞાનતિમિરવ્યાપ્તિમ્’ જિનમતથી અતિરિક્ત અન્ય મતનાં સ્તપન, દાનાદિના વિષયમાં જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર તેની વ્યાપ્તિને-તેના ફેલાવને.

ભાવાર્થઃ—જૈનધર્મ સંબંધી ફેલાયેલી અજ્ઞાનતાને પોતાની શક્તિ અનુસાર વિદ્યા, દાન, પૂજાવિધાન, તપ, મંત્ર, તંત્રાદિ દ્વારા દૂર કરીને જૈનધર્મનો મહિમા પ્રગટ કરવો તેને પ્રભાવના અંગ કહે છે.

“જે ચેતયિતા વિદ્યારૂપી રથમાં આરૂઢ થયો થકો મનરૂપી રથ-પંથમાં (અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપી જે રથને ચાલવાનો માર્ગ તેમાં) ભ્રમણ કરે છે તે જિનેન્દ્રના જ્ઞાનની પ્રભાવના કરનારો સમ્યક્દષ્ટિ બળુવો.” ૨૮.

હવે કહેલા નિઃશંકિતત્વાદિ આઠ ગુણોમાં કોણ કયા ગુણ વડે પ્રધાનતાથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે બતાવતાં બે શ્લોક કહે છે—

૧. ઘ પુસ્તકે ‘તુ’ નામ્તિ । સ્તમ્ભદનાદિલક્ષણા સ્ત । * પુષ્પમધ્યગતઃ પાઠઃ ક-પુસ્તકે નામ્તિ ।

૨. ચિન્મૂર્તિ મન રથપંથમાં વિદ્યારથારૂઢ ધ્રુમતો,

તે જિનજ્ઞાનપ્રભાવર સમ્પ્રકિતદષ્ટિ બળુવો. ૨૭૬. (શ્રી સમ્યક્સાર ગાથા ૨૭૬.)

तावदञ्जनचोरोऽङ्गे ततोऽनन्तमतिः स्मृता ।
 उदायनस्तृतीयेऽपि तुरीये रेवती मता ॥ १९ ॥
 ततो जिनेन्द्रभक्तोऽन्यो वारिषेणस्ततः परः ।
 विष्णुश्च वज्रनामा च शेषयोर्लक्ष्यतां गताः ॥ २० ॥

तावदञ्जदः क्रमवाची, सम्यग्दर्शनस्य हि निःशंकितत्वादीन्यष्टांगान्युक्तानि तेषु
 मध्ये प्रथमे निःशंकितत्वेऽगस्वरूपे तावदलक्ष्यतां दृष्टान्ततां गतोऽञ्जनचोरः स्मृतो
 निश्चितः । द्वितीयेऽग्रे निष्कांक्षितत्वे ततोऽञ्जनचोरादन्यानन्तमतिर्लक्ष्यतां गता मता ।
 तृतीयेऽग्रे निर्विचिकित्सत्वे उदायनो लक्ष्यतां गतो मतः । तुरीये चतुर्थेऽङ्गे अमूहदृष्टित्वे

आः गुह्येभ्यः प्रसिद्ध व्यक्तित्वेभ्यः नाम

श्लो० १९-२०

રેવતી લક્ષ્યતાં ગતા મતા । તતસ્તેભ્યશ્ચતુર્થેભ્યોઽન્યો જિનેન્દ્રમક્તશ્રેષ્ઠી ઉપગૂહને લક્ષ્યતાં ગતો મતઃ । તતો જિનેન્દ્રમક્તાત્ પરો વારિષેણઃ સ્થિતીકરણે લક્ષ્યતાં ગતો મતઃ । વિષ્ણુશ્ચ વિષ્ણુકુમારો વજ્રનામા ચ વજ્રકુમારઃ શેયયોર્વાત્સલ્યપ્રભાવનયોર્લક્ષ્યતાં ગતૌ મતૌ । ગતા इति ઘનુવચનનિર્દેશો દષ્ટાન્તભૂતોક્તાત્મવ્યક્તિવહુત્વાપેક્ષયા^૧ ।

થયો છે. ચોથા અમૂદદષ્ટિ અંગમાં રેવતી રાણી પ્રસિદ્ધ થઈ છે. તે પછી એટલે તે ચાર પછી—એ ચારથી અન્ય જિનેન્દ્રલક્ત શેઠ ઉપગૂહન અંગમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. પછી જિનેન્દ્રલક્તથી અન્ય વારિષેણ સ્થિતીકરણ અંગમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. અને વિષ્ણુ અર્થાત્ વિષ્ણુકુમાર મુનિ અને વજ્રનામ અર્થાત્ વજ્રકુમાર મુનિ બાકીનાં વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના અંગમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે.

દષ્ટાન્તભૂત કહેલી આત્મવ્યક્તિના માનાર્થે ‘ગતાઃ’ એમ બહુવચનનો નિર્દેશ કરેલ છે.

ભાવાર્થઃ—સામાન્યતઃ સમ્યદ્દષ્ટિને અવિનાશાવે આઠે આઠ સમ્યદ્દર્શનનાં અંગ હોય છે પરંતુ કોઈ કોઈ અંગમાં પોતાના ધાર્મિક જીવનની બાદ્ય વિશેષતાઓને લીધે લોકમાં તે પ્રસિદ્ધિ પામે છે. આવી પ્રસિદ્ધિ પામેલી વ્યક્તિઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

અંગ	પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ
૧. નિઃશંકિત	અંજન ચોર
૨. નિઃકાંક્ષિત	અનંતમતી રાણી
૩. નિર્વિચિકિત્સતા	ઉદાયન રાજા
૪. અમૂદદષ્ટિ	રેવતી રાણી
૫. ઉપગૂહન	જિનેન્દ્રલક્ત શેઠ
૬. સ્થિતીકરણ	વારિષેણ (શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર)
૭. વાત્સલ્ય	વિષ્ણુકુમાર મુનિ
૮. પ્રભાવના	વજ્રકુમાર મુનિ

ઉપરોક્ત અંગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી વ્યક્તિઓની કથાઓ છે તે પ્રથમાનુયોગનો વિષય છે. તેના અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો :—

૧. દષ્ટાન્તભૂતોક્તવાદ વ્યક્તિ ઘ૦ ।

તત્ર નિઃશક્તિત્વેઽનનચોરો દૃષ્ટાન્તતાં ગતોઽસ્ય કથા ।

“વળી પ્રથમાનુયોગમાં ઉપચારરૂપ કોઈ ધર્મ-અંગ થતાં ત્યાં સંપૂર્ણ ધર્મ મળે કહીએ છીએ. જેમ જીવોને શંકા-કાંક્ષાદિ ન કરતાં તેને સમ્યક્ત્વ થયું કહીએ છીએ. પણ કોઈ કાર્યમાં શંકા-કાંક્ષા ન કરવા માત્રથી તો સમ્યક્ત્વ ન થાય. સમ્યક્ત્વનો તત્ત્વઅભાવ થતાં જ થાય છે; પરંતુ અહીં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનો તો વ્યવહાર સમ્યક્ત્વમાં ઉપચાર કર્યો તથા વ્યવહારસમ્યક્ત્વના કોઈ એક અંગમાં સંપૂર્ણ વ્યવહારસમ્યક્ત્વનો ઉપચાર કર્યો. એ પ્રમાણે તેને ઉપચારથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું કહીએ છીએ.”

યથા—ધન્વંતરિવિશ્વલોમૌ 'સુકૃતકર્મવશાદમિતપ્રભવિદ્યુત્પ્રભદેવૌ સંજાનૌ ચાન્યો-
ન્યસ્ય ધર્મપરીક્ષણાર્થમત્રાયાતૌ । તતો ²યમદગ્નિસ્તાભ્યાં તપસશ્ચાલિતઃ । મગધદેશે
રાજગૃહનગરે જિનદત્તશ્રેષ્ઠી કૃતોપવાસઃ કૃષ્ણચતુર્દશ્યાં રાત્રૌ સ્મશાને કાયોત્યર્ગેણ સ્થિતો
દ્વૃષ્ટઃ । તતોઽમિતપ્રભદેવેનોક્તં દૂરે તિષ્ઠંતુ મદીયા મુનયોઽમું ગૃહસ્થં ધ્યાનાચ્ચાલયેતિ,
તતો વિદ્યુત્પ્રભદેવેનાનેકથા કૃતોપસર્ગોપિ ન ચલિતો ધ્યાનાત્ । તતઃ પ્રભાતે માયામુપસં-
હૃત્ય પ્રશસ્ય ચાકાશગામિની વિદ્યા દત્તા તસ્મૈ,³ કથિતં ચ તવેયં સિદ્ધાઽન્યસ્ય ચ
પંચનમસ્કારાર્ચનારાધનવિધિના સેત્સ્યતીતિ । સોમદત્તપુષ્પવટુકેન ચૈકદા જિનદત્તશ્રેષ્ઠી
પૃષ્ટઃ—કવ મવાન્ પ્રાતરેવોત્થાય વ્રજતીતિ । તેનોક્તમકૃત્રિમચૈત્યાલયવંદનાભક્તિ કર્તુ

કથા ૧ : અંજનચોર

ધન્વંતરી અને વિશ્વલોમ (ખંને) સુકૃત કર્મને લીધે અમિતપ્રભ અને વિદ્યુત્-
પ્રભ (નામના) બે દેવ થયા. તેઓ એક બીજાના ધર્મની પરીક્ષા કરવા માટે આવ્યા
આવ્યા. પછી તે બંનેએ યમદગ્નિને તપથી ચલિત કર્યા.

મગધ દેશમાં રાજગૃહ નગરમાં જિનદત્ત શેઠ ઉપવાસ કરી કૃષ્ણચૌદશની રાત્રે
સ્મશાનમાં કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત જોવામાં આવ્યા ત્યારે અમિતપ્રભદેવે (વિદ્યુત્પ્રભ-
દેવને) કહ્યું: “મારા મુનિઓ તો દૂર રહ્યા, (એમની તો શી વાત!) પરંતુ આ
ગૃહસ્થને (જિનદત્તને) તમે ધ્યાનથી ચલિત કરો.”

પછી વિદ્યુત્પ્રભદેવે અનેક પ્રકારે (તેના ઉપર) ઉપસર્ગો કર્યા છતાં તેને ધ્યાનથી
ચલિત કરી શક્યા નહિ. પછી તેણે સવારે માયા સંકેલીને તેની-જિનદત્તની પ્રશંસા
કરી અને તેને આકાશગામિની વિદ્યા આપી કહ્યું:

“તને આ (વિદ્યા) સિદ્ધ થઈ ચુકી છે અને અન્યને પંચનમસ્કારની અર્ચના
અને આરાધનાની વિધિથી તે સિદ્ધ થશે.”

એક દિવસે સોમદત્તપુષ્પના બટુકે જિનદત્ત શેઠને પૂછ્યું: “આપ સવારમાં
જ ઊઠીને ક્યાં જાઓ છો?”

તેણે કહ્યું: “અકૃત્રિમ ચૈત્યાલયોની ભક્તિ કરવા માટે જાઉં છું. મને આવી
વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ છે.”

૧. સ્વકૃત ઘ૦ । ૨. જમદગ્નિ ઘ૦ ।

૩. તસ્મૈ નાસ્તિ ઘ પુસ્તકે ।

ब्रजामि । ममेत्थं विद्यालाभः संजात इति कथिते तेनोक्तं मम विद्यां देहि, येन त्वया
 गङ्गा पुष्पादिकं गृहीत्वा वंदनाभक्तिं करोमीति । ततः श्रेष्ठिना तस्योपदेशो दत्तः । तेन
 च कृष्णचतुर्दश्यां स्मशाने वटवृक्षपूर्वशाखायामष्टोत्तरशतपादं दर्भशिक्यं बन्धयित्वा
 नस्य तले तीक्ष्णसर्वशस्त्राण्युर्ध्वमुखानि धृत्वा गंधपुष्पादिकं दत्वा शिक्यमध्ये प्रविश्य
 पट्टोपवासेन पञ्चनमस्कारानुच्चार्य लुरिकयैकैकं पादं छिदताऽथो जाज्वल्यमानप्रहरण-
 गमृदमाचोक्य भीतेन तेन संचितितं—यदि श्रेष्ठिनो वचनमसत्यं भवति तदा मरणं
 भवतीति संकितमना वारंवारं चटनोत्तरणं करोति । एतस्मिन् प्रस्नावे प्रजापालस्य
 राज्ञः कनकागङ्गीहारं दृष्ट्वांजनमुंदर्या विलासिन्या रात्रावागतौजनचोरो भणितः ।
 यदि मे कनकाराज्या हारं ददासि तदा भर्ता त्वं नान्यथेति । ततो गत्वा रात्रौ हारं
 चोरगिवांजनचोर आगच्छन् हारोद्योतेन ज्ञातौऽगरक्षैः कोट्टपालैश्च ध्रियमाणो हारं

ત્યક્ત્વા પ્રણય ગતઃ, વટતલે વટુકં દૃષ્ટ્વા તસ્માન્મંત્રં ગૃહીત્વા નિઃશંકિતેન તેન વિધિનૈકવારેણ સર્વશિવયં છિન્નં શસ્ત્રોપરિ પતિતઃ સિદ્ધયા વિદ્યયા ભણિતં—મમાદેશં દેહીતિ । તેનોક્તં—જિનદત્તશ્રેષ્ઠિપાર્શ્વે માં નયેતિ । તતઃ સુદર્શનમેરુચૈત્યાલયે જિનદત્તસ્યાગ્રે નીત્વા સ્થિતઃ^૧ । પૂર્વવૃત્તાંતં કથયિત્વા તેન ભણિતં—યથેયં સિદ્ધા ભવદુપદેશેન તથા પરલોકસિદ્ધાવપ્સુપદેહીતિ । તતશ્ચારણમુનિસન્નિધૌ તપો ગૃહીત્વા કૈલાસે કેવલમુત્પાદ્ય મોક્ષં ગતઃ ॥ ૧ ॥

નિઃકાંક્ષિતત્ત્વેડનંતમતીદૃષ્ટાંતોડસ્યાઃ કથા ।

અંગદેશે ચંપાનગર્યાં રાજા વસુવર્ધનો રાજ્ઞી લક્ષ્મીમતી । શ્રેષ્ઠી પ્રિયદત્તસ્તદ્ધાર્યા અંગવતી પુત્ર્યનંતમતી । નંદીશ્વરાષ્ટ્રમ્યાં શ્રેષ્ઠિના ધર્મકીર્ત્યાચાર્યપાદમૂલેડષ્ટદિનાનિ વ્રહ્મચર્યં ગૃહીતં । ક્રીડયાડનંતમતી ચ ગ્રાહિતા । અન્યદા સંપ્રદાનકાલેડનંતમત્યોક્તં—તાત !

હારને ત્યજીને નાસી ગયો. વડની નીચે બટુકને જોઈને તેની પાસેથી અંત્ર ગ્રહણ કરીને નિઃશંક થઈ તેણે વિધિપૂર્વક એકીવખતે શીકાને છદી નાખ્યું અને શસ્ત્રો ઉપર પડવા જતાં તે વિદ્યા સિદ્ધ થઈ. સિદ્ધ થયેલી વિદ્યાએ કહ્યું : “ મને આદેશ આપો. ”

તેણે (ચોરે) કહ્યું : “ મને જિનદત્ત શેઠની પાસે લઈ જા. ”

પછી સુદર્શન મેરુના ચૈત્યાલયમાં જિનદત્ત શેઠની બાજુમાં લઈ જઈને તેને ખરો કરવામાં આવ્યો. પૂર્વવૃત્તાંત કહીને તેણે (ચોરે) કહ્યું : “ જેમ આ વિદ્યા તમારા ઉપદેશથી સિદ્ધ થઈ તેમ પરલોકની સિદ્ધિના વિષયમાં ઉપદેશ આપો. ”

પછી ચારણમુનિની સમીપમાં તપ ગ્રહણ કરી કૈલાસ (પર્વત) ઉપર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી તે (ચોરે) મોક્ષે ગયો. ૧.

નિઃકાંક્ષિતપણામાં અનંતમતીનું દૃષ્ટાંત છે તેની કથા—

કથા ૨ : અનંતમતી

અંગ દેશમાં ચંપાનગરીમાં વસુવર્ધન રાજાહતો. તેની રાણીનું નામ લક્ષ્મી-વતી હતું. (ત્યાં) પ્રિયદત્ત શેઠ હતો, તેની સ્ત્રીનું નામ અંગવતી અને પુત્રીનું નામ અનંતમતી હતું. નંદીશ્વર અષ્ટાક્ષિકામાં શેઠે ધર્મકીર્તિ આચાર્યના પાદમૂલમાં આઠ દિવસ માટે બ્રહ્મચર્ય ગ્રહણ કર્યું. અને શેઠે રમનમાં અનંતમતીને પણ બ્રહ્મચર્યવ્રત

वंदनाभक्तिं कुर्वन्प्रयोध्यायां गतो निजश्यालकजिनदत्तश्रेष्ठिनो गृहे संध्यासमये प्रविष्टो
 रात्रौ पुत्रीहरणवार्ता कथितवान् । प्रभाते तस्मिन् वंदनाभक्तिं कर्तुं गते अतिगौरवित-
 प्रापूर्णाकनिमित्तं रसवतीं कर्तुं गृहे चतुष्कं दातुं कुशला कमलश्रीक्षांतिका^१ श्राविका
 जिनदत्तभार्यया आकारिता । सा च सर्वं कृत्वा वसतिकां गता । वंदनाभक्तिं कृत्वा
 आगतेन प्रियदत्तश्रेष्ठिना चतुष्कमालोक्यानंतमतीं स्मृत्वा गह्वरितहृदयेन गद्गदित-
 वचनेनाश्रुपातं कुर्वता भणितं—यया गृहमंडनं कृतं तां मे दर्शयेति । ततः सा आनीता
 वयोश्च मेलापके जाते जिनदत्तश्रेष्ठिना च महोत्सवः कृतः । अनंतमत्या चोक्तं ततः ।
 इदानीं मे तपो दापय, दृष्टमेकस्मिन्नेव भवे संसारवैचित्र्यमिति । ततः कमलश्रीक्षांति-
 कापार्श्वे^२ तपो गृहीत्वा बहुना कालेन विधिना मृत्वा तदात्मा सहस्रारकल्पे देवो
 ज्ञानः ॥ २ ॥

નિર્વિચિકિત્સિતે ઉદાયનો દૃષ્ટાંતોઽસ્ય કથા ।

एकदा सौधमेन्द्रेण निजसभायां सम्यक्त्वगुणं व्यावर्णयता भरते 'वत्सदेशे रौरकपुरे' उदयनमहाराजस्य निर्विचिकित्सितगुणः प्रशंसितस्तं परीक्षितुं वासवदेव उदुंबरकुण्ठ-कुथितं मुनिरूपं विकृत्य तस्यैव हस्ते च विधिना स्थित्वा सर्वमाहारं जलं च मायया भक्षयित्वातिदुर्गंधं बहुवमनं कृतवान् । दुर्गंधभयान्नष्टे परिजने प्रतीच्छतो राज्ञस्तदे-व्याश्च प्रभावत्या उपरि छर्दितं, हाहा ! विरुद्ध आहारो दत्तो मयेत्यात्मानं निंदयतस्तं च प्रक्षालयतो मायां परिहृत्य प्रकट्टीकृत्य पूर्ववृत्तान्तं कथयित्वा प्रशस्य च तं, स्वर्गं गतः । उदयनमहाराजो वर्धमानस्वामिपादमूले तपोगृहीत्वा मुक्तिं गतः । प्रभावती च तपसा ब्रह्मस्वर्गे देवो बभूव ॥ ३ ॥

નિર્વિચિકિત્સિત અંગમાં ઉદાયન રાજાનું દૃષ્ટાંત છે. તેની કથા—

કથા ૩ : ઉદાયન

એક દિવસ સૌધર્મ ધન્દ્રે પોતાની સભામાં સમ્યક્ત્વ ગુણનું વર્ણન કરતાં ભરતમાં વત્સ દેશમાં રૌરકપુરમાં (રહેના) ઉદાયન મહારાજના નિર્વિચિકિત્સિત ગુણની પ્રશંસા કરી, તેની પરીક્ષા કરવા માટે વાસવદેવે વિહિયાથી ઉદુમ્બર કોઠથી પીડાતું મુનિરૂપ ધારણ કરી તેના જ અહેલમાં વિધિપૂર્વક રહીને માયાથી સર્વ આહાર-પાણીનું ભક્ષણ કરી, અતિ દુર્ગંધભરી બહુ ઊલટી કરી (વમન કર્યું), દુર્ગંધના ભયથી જ્યારે સેવકવર્ગ ભાગી ગયો ત્યારે રાજા ઉદાયન પોતાની રાણી પ્રભાવતી સાથે મુનિની પરિચર્યા કરતો રહ્યો. તે વખતે મુનિએ તે બંને કપર ઊલટી કરી.

ત્યારે પણ 'હાય હાય ! મારા દ્વારા વિરુદ્ધ આહાર લેવાઈ ગયો' એમ જ્યારે તે રાજા પોતાની નિન્દા કરતો હતો અને મુનિનું પ્રક્ષાલન કરતો હતો ત્યારે દેવ પોતાની માયાને અજાગી કરીને અસલી રૂપમાં પ્રગટ થયા અને પૂર્વવૃત્તાંત કહીને અને તેની પ્રશંસા કરીને સ્વર્ગે આદ્યા ગયા.

ઉદાયન મહારાજ વર્ધમાન સ્વામીના પાદમૂલમાં તપ ગ્રહણ કરીને મુક્તિ પામ્યા અને પ્રભાવતીનો આત્મા તપથી બ્રહ્મસ્વર્ગમાં દેવ થયો. ૩.

अमूहदृष्टित्वे रेवती दृष्टान्तोऽस्य कथा ।

विजयार्थदक्षिणश्रेण्यां मेघकूटे नगरे राजा चन्द्रप्रभः । चन्द्रशेखरपुत्राय राज्यं दत्त्वा परोपकारार्थं वन्दनाभक्त्यर्थं च क्रियतीर्विद्या दधानो दक्षिणमथुरायां गत्वा गुप्ताचार्यसमीपे क्षुल्लको जातः । तेनैकदा वन्दनाभक्त्यर्थमुत्तरमथुरायां चलितेन गुप्ताचार्यः पृष्टः किं कस्य कथ्यते^१ ? भगवतोक्तं सुव्रतमुनेर्वन्दना वरुणराजमहाराज्ञीरेवत्या आशीर्वादश्च कथनीयः । त्रिपृष्ठेनापि^२ तेन एतावदेवोक्तं । ततः क्षुल्लकेनोक्तं । भव्यसेनाचार्यस्यैकादशांगधारिणोऽन्येषां च नामापि भगवान् न गृह्णाति तत्र किञ्चित्कारणं भविष्यतीति सम्प्रधार्य तत्र गत्वा सुव्रतमुनेर्महाराजीयां वन्दनां कथयित्वा तदीयं च विनिष्टं वात्सल्यं दृष्ट्वा भव्यसेनवसतिकां गतः । तत्र गतस्य च^३ भव्यसेनेन संभाषणमपि न कृतं । कुण्डिकां गृहीत्वा, भव्यसेनेन सह वहिर्भूमिं गत्वा विजृम्भयामास

હરિતકોમલતૃણાંકુરચ્છન્નો માર્ગોઽગ્રે દર્શિતઃ । તં દૃષ્ટ્વા “આગમે કિલૈતે જીવાઃ કથ્યન્તે” ઇતિ ભણિત્વા તત્તારુચિં^૧ કૃત્વા તૃણોપરિ ગતઃ શૌચસમયે કુણ્ડિકાયાં જલં નાસ્તિ તથા વિકૃતિશ્ચ ક્વાપિ ન દૃશ્યતેઽતોઽત્ર સ્વચ્છસરોવરે પ્રશસ્તમૃત્તિકયા શૌચં કૃતવાન્ । તતસ્તં મિથ્યાદૃષ્ટિં જ્ઞાત્વા ભવ્યસેનસ્યાભવ્યસેનનામ કૃતં । તતોઽન્યસ્મિન્ દિને પૂર્વસ્યાં દિશિ પત્તાસનસ્થં ચત્રર્મુખં યજ્ઞોપવીતાણુપેતં દેવાસુરવન્ધમાનં બ્રહ્મરૂપં દર્શિતં । તત્ર રાજાદયો ભવ્યસેનાદયશ્ચ જના ગતાઃ । રેવતી તુ કોઽયં બ્રહ્મનામ દેવઃ ઇતિ ભણિત્વા લોકૈઃ પ્રેર્યમાણાપિ ન ગતા । एवं દક્ષિણસ્યાં દિશિ ગરુડારૂઢં ચતુર્ભુજં ચ ગદાશંખાદિધારકં વાસુદેવરૂપં । પશ્ચિમાયાં દિશિ શૃપમારૂઢં સાર્ધચંદ્રજટાજૂટગૌરી-ગણોપેતં શંકરરૂપં । ઉત્તરસ્યાં દિશિ સમવસરણમધ્યે પ્રાતિહાર્યાષ્ટકોપેતં સુરનરવિદ્યા-ધરમુનિવૃન્દવન્ધમાનં પર્યંકસ્થિતં તીર્થંકરદેવરૂપં દર્શિતં । તત્ર ચ સર્વલોકા ગતાઃ । રેવતી તુ લોકૈઃ પ્રેર્યમાણાપિ ન ગતા નવૈવ વાસુદેવાઃ, એકાદશૈવ રુદ્રાઃ, ચતુર્વિંશતિરેવ

લીલા કોમળ તૃણાંકુર વડે આચ્છાદિત માર્ગ બતાવ્યા. તે જોઈને “આગમમાં ખરેખર તેને જીવ કહ્યા છે.” એમ કહીને તેમાં (આગમમાં) અરુચિ બતાવી તે (ભવ્યસેન) ઘાસ ઉપર ગયો. કુણ્ડલકે વિક્રિયાથી કમંડલનું પાણી મુકવી નાખ્યું, શૌચના સમયે કમંડળમાં જળ નહિ અને વિકૃતિ પણ કોઈ ઠેકાણે દેખાઈ નહિ તેથી તેણે (ભવ્યસેન) સ્વચ્છ સરોવરમાં સારી માટીથી શૌચ કર્યું. (જિન-મતની ઉપેક્ષા કરે છે.) તેથી તેને મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણીને (કુણ્ડલકે) ભવ્યસેનનું અભવ્યસેન એવું નામ રાખ્યું.

પછી બીજે દિવસે પૂર્વ દિશામાં, પત્તાસને બિરાજમાન ચાર મુખવાળા યજ્ઞો-પવિત્ર આદિથી શુક્ત, દેવ-અસુરોથી વંદિત બ્રહ્માનું રૂપ (માયા વિદ્યા વડે) બતાવ્યું. રાજાઓ આદિ અને તે ભવ્યસેનાદિ લોકો ત્યાં ગયા પરંતુ “આ બ્રહ્મા નામનો દેવ કોણ છે?” એમ કહીને રેવતી લોકો દ્વારા પ્રેરાતી હોવા છતાં ગઈ નહિ. એ રીતે દક્ષિણ દિશામાં ગરુડ પર આરૂઢ થયેલા ચાર ભુજવાળા અને ગદા-શંખાદિ ધારણ કરનાર વાસુદેવનું રૂપ બતાવ્યું. અને પછી પશ્ચિમ દિશામાં બળદ-નંદી ઉપર બેઠેલા, જટાજૂથમાં અર્ધચંદ્ર ધારણ કરેલ અને ગૌરી તથા ગણ સહિત શંકરનું રૂપ અને ઉત્તર દિશામાં સમવસરણ મધ્યે આઠ પ્રાતિહાર્ય સહિત, સુર, નર, વિદ્યાધર, મુનિવૃન્દ દ્વારા વંદિત, પર્યંક આસને સ્થિત, તીર્થંકર દેવનું રૂપ બતાવ્યું. ત્યાં પણ બધા લોકો ગયા, પરંતુ લોકો દ્વારા પ્રેરાતી હોવા છતાં રેવતી ગઈ નહિ.

तीर्थंकरा जिनागमे कथिताः । ते चातीताः कोऽप्ययं मायावीत्युक्त्वा स्थिता । अन्यदिने चर्यावेलायां व्याधिक्षीणशरीरशुल्लकरूपेण रेवतीगृहप्रतोलीसमीपमार्गे मायामूर्च्छया पतितः । रेवत्या तमारुण्य भक्त्योत्थाप्य नीत्वोपचारं कृत्वा पथ्यं कारयितुमारब्धः । तेन च सर्वमाहारं भुक्त्वा दुर्गन्धवमनं कृतं । तदपनीय हा ! विरूपकं मयाऽपथ्यं दत्तमिति रेवत्या वचनमारुण्य तोषान्मायागुपसंहृत्य तां देवीं वन्दयित्वा गुरोराशीर्वादं पूर्ववृत्तान्तं कथयित्वा लोकमध्ये तु अमूढदृष्टित्वं तस्या उच्चैः प्रशस्य स्वस्थाने गतः । वरुणो राजा शिवकीर्तिपुत्राय राज्यं दत्त्वा तपो गृहीत्वा माहेन्द्रस्वर्गे देवो जातः । रेवत्यपि तपः कृत्वा ब्रह्मस्वर्गे देवो बभूव ।

उपगूढने जिनेन्द्रभक्तो दृष्टान्तोऽस्य कथा

श्रेष्ठिन् एव शरणं प्रविष्टो मां रक्ष रक्षेति चोक्तवान् । कोट्टपालानां कलकलमाकर्ण्य पर्यालोच्य तं चौरं ज्ञात्वा दर्शनोपहासप्रच्छादनार्थं भणितं श्रेष्ठिना मद्वचनेन रत्नमनै-
नानीतमिति विरूपकं भवद्भिः कृतं यदस्य महातपस्विनश्चौरोद्धोषणा कृता । ततस्ते
तस्य वचनं 'प्रमाणं कृत्वा गताः । स च श्रेष्ठिना रात्रौ निर्धाटितः । एवमन्येनापि
सम्यग्दृष्टिना असमर्थाज्ञानपुरुषादागतदर्शनदोषस्य प्रच्छादनं कर्तव्यं ।

स्थितीकरणे वारिषेणो दृष्टान्तोऽस्य कथा

मगधदेशे गजगृहनगरे राजा श्रेणिको राज्ञी चेलिनी पुत्रो वारिषेणः उत्तमश्रावकः
चतुर्दश्यां रात्रौ कृतोपवासः स्मशाने कायोत्सर्गेण स्थितः । तस्मिन्नेव दिने उद्यानिकायां
गत्य मगधमुन्दरीविद्यासिन्या श्रीकीर्तिश्रेष्ठिन्या^२ परिहितो दिव्यो हारो दृष्टः । ततस्तं
दृष्ट्वा किमनेनालङ्कारेण विना जीवितेनेति संचिन्त्य शय्यायां पतित्वा सा स्थिता ।

રાત્રી સમાગતેન તદાસક્તેન વિદ્યુચ્ચોરેણોક્તં પ્રિયે ! કિમેવં સ્થિતાસીતિ । તયોક્તં શ્રીકીર્તિશ્રેષ્ઠિન્યા' હારં યદિ મે દદાસિ તદા જીવામિ ત્વં ચ મે ભર્તા નાન્યથેતિ શ્રુત્વા તાં સમુદીર્ય અર્ધરાત્રે ગત્વા નિજકૌશલેન તં હારં ચોરયિત્વા નિર્ગતઃ । તદુદ્યોતેન ચૌરોડયમિતિ જ્ઞાત્વા ગૃહરક્ષકૈઃ કોટ્ટપાલૈશ્ચ પ્રિયમાણો પલાયિતુમસ્યર્થો વારિષેણ-કુમારસ્યાગ્રે તં હારં ધૃત્વાડદશ્યો ભૂત્વા સ્થિતઃ । કોટ્ટપાલૈશ્ચ તં તથાલોક્ય શ્રેણિકસ્ય કથિતં દેવ ! વારિષેણચૌર ઇતિ । તં શ્રુત્વા તેનોક્તં મૂર્ચસ્યાસ્ય મસ્તકં ગૃહ્યતામિતિ । માતંગેન યોડસિઃ શિરોગ્રહણાર્થં વાહિતઃ સ કળ્થે તસ્ય પુષ્પમાલા વશૂવ । તમતિશયમા-કર્ણ્ય શ્રેણિકેન ગત્વા વારિષેણઃ ક્ષમાં કારિતઃ । લઘ્વાભયપ્રદાનેન વિદ્યુચ્ચૌરેણ રાજ્ઞો નિજવૃત્તાન્તે કથિતે વારિષેણો ગૃહે નેતુમારબ્ધઃ । તેન ચોક્તં મયા પાણિપાત્રે ભોક્તવ્ય-

આસક્ત વિદ્યુત ચોરે તેને કહ્યું :

“પ્રિયે ! આમ કેમ પડી રહી છે ?”

તેણે કહ્યું : “શ્રીકીર્તિ શેઠાણીનો હાર જો તું મને આપે તો હું જીવીશ અને તો જ તું મારા ભર્તા, નહિતર નહિ.”

એ સાંભળીને તેને આશ્વાસન આપી, તે અર્ધ રાત્રે જઈને પોતાના કૌશલ્યથી તે હાર ચોરીને બહાર નીકળ્યો. તેના (હારના) પ્રકાશથી ‘આ ચોર છે’ એમ બાણીને ગૃહરક્ષકો અને કોટવાળોએ તેને પકડવા ઘેર્યો. તે નાસી જવા અસમર્થ હોઈ વારિષેણકુમારની આગળ તે હાર મૂકીને અદશ્ય થઈને રહ્યો. (સંતોષ ગયો.)

કોટવાળોએ તેને (વારિષેણને) તેવો (ચોર) જોઈને શ્રેણિકને કહ્યું : “દેવ ! વારિષેણ ચોર છે.”

તે સાંભળીને તેણે (શ્રેણિકે) કહ્યું : “તે મૂર્ખતું મસ્તક લાવો.”

ચંડાળે જે તલવાર શિર લેવા માટે ચલાવી તે તેના ગળામાં ફૂલમાળા બની ગઈ. તે ચમત્કાર સાંભળી શ્રેણિકે જઈને વારિષેણની ક્ષમા માગી. અભયદાન પ્રાપ્ત કરીને બ્યારે વિદ્યુત ચોરે રાજાને પોતાતું વૃત્તાન્ત કહ્યું ત્યારે રાજાએ વારિષેણને ઘેર લઈ જવા ક્યું પણ તેણે કહ્યું :

“મારે તો હસ્તરૂપી પાત્રમાં જ ભોજન કરવું છે (અર્થાત મુનિ થવું છે.)